

HARVARD LAW LIBRARY

3 2044 059 341 545

HARVARD LAW SCHOOL
LIBRARY

Hunger

MAGYAR

TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

SZALAY, LÁSZLÓ.

MÁSODIK KÖTET :

GRÓF BETHLEN MIKLÓS ÖNÉLETIRÁSÁNAK

ELSŐ FELE.

PEST, 1858.

HECKENAST GUSZTÁV.

GROF BETHLEN MIKLOS

ÖNÉLETIRÁSA.

KIADTA

SZALAY LÁSZLÓ.

ELSŐ KÖTET.

PEST, 1858.

HECKENAST GUSZTÁV.

HUN
909.1
\$ZA

For
S

APR 17 1833

Pest, 1858. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

E L Ő S Z Ó.

Gróf Bethlen Miklós önéletírását kiadandó, még 1855-ben gondoskodtam a szükséges lépésekről, hogy a kiadást magának az eredetinek, a szerző saját kezével írott eredetinek alapján eszközölhessem. Báró Kemény Zsigmond szíves készséggel ügyekezett nyomozásaimban elősegíteni, de közös törekvésünk sikertelen maradt. A dolog ez állásában gróf Mikó Imre ő exczellenciáját felkértem, juttatna legalább olyas másolatot kezembe, mely kor és hűség szempontjából megközelíti a híjába kutatott eredetit. A nagyérdemű férfiú, 1856. szeptember 27-én Kolozsvártt kelt

levelében ekkép válaszolt: „Én gróf Bethlen Miklós életirása eredetijét nem birom; azt sem tudom bizonyosan, megvan-e az még és kinél? Az én példányom az egykor nagy tudományosságáról híres gróf Lázár János sajátja volt, kinek unokája gróf Lázár Istvántól a könyv szélén néhány jegyzés is látható. Azonban hogy ez vagy az eredetiből iratott volna le, vagy azzal összeolvasztatott volna, állítani nem merem; és így jelessége vagy más szóval, hibátlan-sága mellett egykori tulajdonosának azon korban tudományossági híres voltán kívül semmi sem szól.“

Gróf Mikó Imre maga is szándékozott e munkát „Erdélyi történelmi adatok“ czímű gyűjteményében közrebocsátani; mindazonáltal egyfelől azon okból — mint a lelkes, s életében és irodalmi eljárásában egyiránt nemesizlésű gróf hozzám adott levelében írja — mivel ő csak azt ohajtja, hogy homályban lappangó történelmi kut-

főink nyomtatás által napfényre jöjenek, nem pedig hogy kizárólag csak általa jöjenek napfényre; másfelől hogy hazafiúi vállalatom iránti rokonszenvét némileg bebizonyithassa, — miért köszönet Néki tőlem a magyar olvasó közönség színe előtt — nemcsak a munka kiadásáról lemondott, de a felebb említett példányt használatul átadni is kész volt, melyet csakugyan röviddel utóbb a magyar történetnyomozás egyik buzgó hive, Vass József kolozsvári tanár és könyvtárnok közbenjárásával hozám felküldeni szíveskedett.

A kézirat, melynek hátlapján „Gróf Bethlen Miklós élete, 1755“ olvasható, a mult század első felének vég- vagy második felének első éveiben készült, a felhívott év valószínűleg csak a könyv bekötésének nem írásának is éve. Nagy ívrétben 733. lapra terjed, írva, ha nem csalódom, két kéztől; két gondos kéztől, de melyek mindamellet kivált a külföldi nevekre nézve igen sok

hibát irtak át az elejökbe adott példányból, — mert több jelenség arra mutat, hogy az nem volt maga az eredeti — és sok hibát, gondolom, magok is követtek el, mert a történelmi emlékeknek, de sőt az okleveleknek is hív, nyelvészetileg hív másolása nem tartozott ama korszak sajátságai közé. Egy sereg hibát első pillanatra, nem keveset némi combinatio után magam magamtól javithattam ki; másokat — de már a nyomtatás elkezdése után — a munka azon kézirati példányából lehetett kiigazítanom, mely épen akkor ment át Nagy Gábor birtokából a muzeum könyvtárába, s melyet ennek hazafielekü tudós öre Mátray Gábor szíves készséggel ismertetett meg velem; egyes tévedéseket egy harmadik példány segédével sikerült kikerülnöm, melyből néhány töredék Katona historia criticájában olvasható, melyet a kalocsai érseki és káptalani könyvtárban magam is forgattam, s melyből, kérelmemre, Kunszt József ő

exczellenciája, az egyesült bács-kalocsai érseki megyének főpapja, a művészet buzgó barátja, Bethlen második fogságára vonatkozó okiratot másoltatott le s küldött kezemhez, minthogy az a kiadásomnak alapul szolgált példányban azonkép mint a muzeumében hiányzik.

Ez és ennyi elégséges Bethlen Miklós életrajza jelen kiadásának jellemzésére; a történetírás barátja talán megelégedendik vele; a nyelvész sajnálni fogja, hogy nem magának az eredetinek hűmását veszi tőlem, s ezt sajnálom én is, de megemlékezvén a francia közmondásról: „hogya jónak fő ellensége a tökéletes,” nem akartam a nagyfontosságú műnek kiadását bizonytalan remény fejébe, határozatlan ideig elhalasztani. Különben is Bethlen azon irományai után ítélve, melyek eredetiben jöttek reánk, s melyek közül néhányat talán a második kötet függelékébe fogok iktatni: a másolók legalább viszony-

lagos figyelemmel adták vissza a szerző nyelvészeti formáit.

Hadd tegyek itt berekesztésül még néhány szót a közkezezen forgó s magyar fordításban is megjelent : „Mémoires historiques du Comte Betlem Niklos, contenant l'histoire des derniers troubles de Transsylvanie“ czimű munkáról, melyet bel- és külföldön sokan a mi Bethlenünktől iratottnak véltek, noha már a „Histoire des révolutions de Hongrie“ kiadója által, ki azt több kihagyással gyűjteményébe iktatta, eléggé világosan apocryphnak nyilvánítatik*); s noha, ki legyen szerzője, az első kiadás (Amsterdam, chez Jean Swart sur le Kneuterdyk, 1736. Rouen chez J. B. Machuel, libraire 1736) előszavából is értesülünk. „Je n'en suis presque que l'éditeur; — írja a magát meg nem nevező francia kiadó — tout le fond et

*) Ces mémoires — mondja az előszó — *dont je ne garantis point l'authenticité*, parurent il y a trois ans en France sat.

tout ce qu'il y a d'essentiel, est tiré des mémoires de feu mr. l'abbé Révérend, qui me sont tombés sous les mains, par les soins d'un illustre magistrat, à qui cet abbé les avait donnés avant sa mort . . . cet abbé fut l'agent secret de la fameuse diversion, que firent les mécontents de Hongrie en 1677. Il avait été envoyé au commencement de cette année en Transylvanie par monsieur le marquis de Béthune, qui était alors ambassadeur extraordinaire de la cour de France auprès du fameux Sobieski roi de Pologne. Le but de sa mission était de mettre à execution un projet si important, et il y réussit après quatre années de séjour à la cour du prince Apaffi, souverain de Transsylvanie. Témoin de tout ce qu'il rapporte dans les mémoires, dont je me suis servi, on peut s'assurer qu'il n'a rien dit que de vrai : le reste il le tenait du jeune Betlem-Niklos lui-même, sous le nom de qui sont ces mémoires, qu'il

avait beaucoup pratiqué en Transsylvanie, et qu' il accompagna dans le second voyage que ce jeune seigneur fit en France.“

Semmi kétség, hogy Révérend, Erdélyben tartózkodásakor viszonyban állott Bethlen Miklóssal, ki önéletírásában maga is említi, hogy XIV. Lajos ügyviselőjével találkozott; hiszem készséggel azt is, hogy a beszédes Erdélyi életének egyes eseményeit elmondotta a kandi Francziának, s nyilvánvaló, hogy ez például Zríni Miklós halála körülményeit Bethlen elbeszélése nyomán iktatta könyvébe; de más részt a magyar életírásnak ama francziával egybevetése azt is láttatja mindenkivel : hogy Révérend inkább regényt irt mint historiát, regényt, melynek rámájában becses historiai és ethnographiai adatokat is talál az, ki a valóságot a költészettől megkülönböztetni tudja.

Pest, július 20-án 1858.

Sz. L.

TARTALOM.

ELŐLJÁRÓ BESZÉD.

	Lap
I. Rész. Ennek a munkának mentsége az embernek holta után e világi dolgokra való nem figyel- mezéséről	3
II. „ Az jó hírről, névről, vagy emlékezetről . .	11
III. „ A becsületről	17
IV. „ A becsület okairól	22
V. „ A becsület hibáiról mind a becsületadó mind azt vevőre	26
VI. „ A világi becsület hijábanvalóságáról és ve- szedelmes voltáról	32
VII. „ Kell-e s micsoda becsületre igyekezni az embernek? és annak hasznairól	41
VIII. „ A becsület, hírnévre való vagyásnak okáról és a religióról	45
IX. „ Az ember lelke valóságos halhatatlanságáról	54
X. „ A semmiről	61
XI. „ Az hírnév és örök emlékezetre való vágyó- dásnak másod rendbeli okairól	69

— XIV —

	Lap
XII. Rész. Az örökkévalóságról való elmélkedés hasznairól	72
XIII. „ Az örökkévalóságról való képzelődésnek hibáiról	79
XIV. „ Az időről és annak szakaszairól, óra, nap, hét, holnap, esztendőről	85
XV. „ Az örökkévalóságról, mely is kétféle, úgy mint : egész, azaz : isteni, és fél, azaz : teremtetett lelkekben levő. Először az egész, vagy isteni örökkévalóságról	97
XVI. „ A fél, azaz : a teremtetett állatok, kiváltképen az ember lelke örökkévalóságáról, és mennyországának, pokolnak állapotjáról	105
XVII. „ Az emberi lélek és test szoros egyességéről és együtt való munkálkodásokról, a mennyire a természet világánál azt megláthatni	112
XVIII. „ A lélek és test a bűn felett való perlekedéséről és meggyőzéséről, et consequenter a büntetéseknek együtt való érdemléséről	117
XIX. „ A boldogtalan embernek az Istennel noha keserves de méltatlan perlekedő panaszáról	125
XX. „ Ennek a haszontalan disputationnak a kereszténységben kivált a protestansok között való káros voltáról	134
XXI. „ Mint részesül a test a léleknek boldog vagy boldogtalanságában a feltámadás után	137

(Az előljáró bessédnek vége.)

ELSŐ KÖNYV.

	Lap
I. Rész. Nemzetiségemről	143
II. „ Termetem, ábrázatom, temperamentumom és indulatom	150
III. „ Haragos indulatomról	158
IV. „ Inclinatióim vagy hajlandóságimról . . .	166
V. „ Diaetám, egészség, betegség és ahhoz tar- tozókrol	178
VI. „ Italbéliről	192
VII. „ Egészségemről, betegségemről	201
VIII. „ Tanulásomról és Keresztúri Pál methodusáról	213
IX. „ Tanulásom continuatiója Keresztúri Pál ha- láláig, anno 1655	226
X. „ Ab anno 1655—59-ig való tanulásom-, és idővesztegetéseimről	237
XI. „ Azonokról	248
XII. „ Ab anni 1659. Augusto, usque ad anni 1661. Augustum	259
XIII. „ Peregrinációmrol, akadémiai tanulásomról .	271
XIV. „ Tovább való peregrináció és tanulásomról	282
XV. „ Peregrinációmrol anno 1663. December és 1664	293
XVI. „ Peregrinációmrol anno 1664. a Martio ad Junium. Szélvész, hajótörés a tengeren . .	305
XVII. „ Anno 1664. a Junio ad finem anni . . .	320
XVIII. „ A Januario anni 1665. ad finem ejusdem anni	332
XIX. „ Anno 1666. harmadik vándorlásomról . .	344
XX. „ Ifjúságom bűneiről	351

(Az első könyvnek vége.)

MÁSODIK KÖNYV.

	Lap
I. Rész. Anno 1667	358
II. „ Anno 1668	368
III. „ Ab anno 1669. usque ad annum 1673. inclusive	378
IV. „ Ab anno 1673. usque ad annum 1674. Bánfi Dienes tragoediája	389
V. „ Bánfi dolga continuatiója	402
VI. „ Magyarországi dologban és curátorságban, publicumokban való forgásomról post annum 1667. usque ad annum 1675. inclusive	420
VII. „ Rabságom előjáróiról anno 1675. et 1676	436
VIII. „ Fogarasi rabságomról anno 1676 et 1677	451
IX. „ Beldi Pál tragoediája, és az ennet való sok szenvedésemről anno 1677 és 1678	469
X. „ Beldi tragoediájának continuatiója	487
XI. „ Anno 1680 és 1681 béli életem, vesződéseim	507
XII. „ Anno 1682 usque 1685 inclusive sok viszontagságimról	530

ELŐJÁRÓ BESZÉD.

Tört. Eml. II.

1

I. RÉSZ.

**Ennek a munkának mentsége az embernek
holta után e világi dolgokra való nem
figyelmezéséről.**

Atya, fiú, szentlélek, egy bizony örök Isten
nevében (melyben én is megkeresztelkedtem),
annak dicsőségére és annak segítségével legyen
ez az írás. Azon szent Isten, ki előtt mindenek
mezítelenek és nyilvánvalók, Zsid. 4 : 13. ez, a
ki szíveknek veséinek vizsgálója, Jerem. 17 : 10.
legyen bizonyosságom nekem ezekről : 1. Hogy
tehetségem s erőtlenségemhez képest valóságos
igazsággal írok az én életemről mindeneket,
noha, úgy hiszem, némely dolgokat alig hihet el
az olvasó, de te tudod, Isten, hogy hazugságot
nem írtam. 2. Hogy én ezt nem az haszontalan
hírnek, névnek viszketeges kívánságából csele-
keszem. Ugyanis, ilyen rendű embernek, a
milyen én voltam, élete tudására mi szüksége
vagyon valakinek, mind most élő mind ezután
következendőknek? Azomban, mit használ éme-

kem, kivált holtom után, ha valaki az én életemet tudja, és ha jól szól is róla; és viszont, mit árt, ha nem tudja, vagy rosszul szól is róla? Az én életemnek utolsó órájában az Istentől énnekem kiadandó állapotomat meg nem változtatja, sem jobbra sem gonoszabbá nem teszi, nemhogy egynehány embernek de még az egész világnak is tudása vagy nemtudása, jó vagy bal ítéleti, dicséreti vagy gyalázatja. Nimród, Cyrus, Alexander Magnus, Julius és Augustus monarchiákat fundáltak; Herostratus a Diána templomát égette el: melyik vagyon azért jobban vagy rosszabbul a más világon, hogy különböző formán szól ma e világ felőlök? Plato szép, tisztességes élete, józon bölcsessége, Diogenes hordaja, Heraclitus sirása, Democritus nevéte a szájunkon forog: de az ő állapotjokat az meg nem változtatja; noha világi életek igen sokat különbözött, és ahozképest az embereknek is mind a mikor éltek, mind azután az ő felőlök való ítéletek és beszédek. De ezek pogányok voltak. Szóljunk rövideden a szentekről. Mit ártott valaha a szenteknek, a világnak felőlök való gonosz ítéleti, üldözése, gyalázása? vont-e csak egyet is az égből közülök alá avval? ellenben, mikor királyokat, császárokat és egyebeket az istenek közzé számlált, valljon az égbe tette azzal? Erre nézve helyesen csufolódik

Flavius Vespasianus császár halála óráján, mikor azt mondja : *ut video, deus fio*. Caracalla pedig istentelenül nem irigyli Getától az istenséget, így szólván : *sit divus, modo non vivus*. Salamon pedig egy summában bölcsen leírja ezt, Eccles. 9 : *usque ad versum* 8. Sőt a kereszténységnek az a része is, mely a mai nap a szenteknek felettek való majd isteni tiszteletet vagy inárást teszen, hibázik ebben ; mert a mint Ésaiás próféta mondja cap. 64 : 42. (én mindenkor a Tremelius verziója szerint citálok) : Ábrahám nem tud minket, Izraél nem ismer minket. Jób is mond 14 : 21. 22. Ha a magok legkedvesebb sőt ugyan szent magvakról, maradékokról is nem tudnak semmit is, és azokra nincsen gondjuk : hát a tőlök idegen világnak felölök való ítéletire, beszédire figyelmeznék-e?

Nincsen is nekem egy nagyobb csudálkozásra való materiám, okom e világi nyavalyák s tévelygések között annál, mint tudta a sátán e keresztény világot ez három dolgokra venni és vele ezeket elhíttetni : 1. Hogy a boldog lelkek világi dolgokat, legalább a nekik könyörgőknek könyörgéseket megtudják, megértik és Isten előtt való törekedésekkel segítik ; mert azt a tudományt soha sem a szentirásból, sem a sana philosophiából, sem a *recta ratió*ból, sem valóságos *experientiá*kéből nem vehették, hanem

némely szentírásbeli helyeknek nemértéséből, eltekeréséből, álmokból, ördögi csúfolódásokból is, némely tudós püspökök, doctorok, oratoroknak a homiliákban vagy predikációkban a megholt szentekhez tett allocutiójokból, mely is a rhetoricában paronomasiának mondatik. Az olyanokkal élt az ördög gonoszúl, et mundum ab honoratione sanctorum sensim deduxit ad invocationem, adorationem et omnem denique idololatriam. Micsoda erőt és csaknem isteni tökéletességet kell annak a szent lelkeknek tulajdonítani, a kiknek, példának okáért a boldog szűznek, azonegy szempillantásban annyi sok száz ezer ember imádkozik, és ki egy, ki más szükségét, sok ezer külömb-külömbféle dolgokat biznak törekedésére. De 2. Ambár higgyünk olyan erőt az olyan szentben, a dato sed non concessio speculo trinitatis, hozzá fér-e a boldogult, és az isteni tökéletességeknek, titkoknak, szeretetnek, annak véghetetlen objectumának admiratiójától, annak látásában való gyönyörűségtől elragadtatott és egészen absorbeáltatott, elnyelettetett lelkeknek állapotjához, melyet szem nem látott, fül nem hallott, ember elméje fel sem veheti, Ésa. 64 : 31. 1 Cor. 2 : 9. hogy a világi dolgokra figyelmezzék csak egy szempillantásig is, nem hogy a világi sok könyörgések szüntelen való hallgatására, és azoknak az Isten

előtt való prokátorságára érkezzék, mind az Isten előtte levő véghetetlen majestásának mind a maga boldogságának megbántása nélkül? Azomban az egész világnál, és magánál, mikor irta volt, szent Pálnál is jobban tudják a boldog lelkek, 1. Tim. 2 : 5. : Egy az Isten, és egy az Isten és emberek között való közbenjáró a Jézus Krisztus. 3. De tovább, álmélkodásra való dolog előttem ebben a megholtak tiszteletiben az, dato tisztelni, vagy imádni, vagy segítségül is kell hívni a szenteket, miért nem igazgatják imádságokat csak egyenesen azoknak lelkekhez az égbe, hanem azoknak csontját, porát, koporsóját, képít etc. háborgatják? Van-e azokban is az az erő, a mely belőlök kiköltözött boldog lelkeknek tulajdonítatik? Jaj, bizony féltő, kivált a pápista rendnek kárhoztatására elő ne álljon az ítélet napján Socrates, és azt ne mondja : Én kész voltam halált szenvedni azért, hogy az athenás-beli népet a képek vagy bálványoktól az égbe igazítsam, az isteni lélek tiszteletire : ti tudósok ellenkezőt cselekedtetek. Úristen, szánd meg e világot, kivált hamar a keresztény világot.

Igy lévén azért a dolog, hogy Ábrahám, Izsák, Jákob, Mojzes, Dávid, Ésaiás, Dániel, szent Pál, szent Péter etc. minden szenteknek állapotjához is semmit sem ér, sem térszen, sem vészen a hír, a fama sive bona sive mala : én, vilissinus ho-

muncio, keressek-e hírt, nevet, glóriát magamnak? Ójjon Isten attól; hanem kételenített erre engem nagyobb részint az én maradékom és házam állapotja, melynek keziben én ezt, mint egy apologiát, vagy testamentumot és instructiót úgy hagyok. Mert, minthogy a világnak üldözése én rajtam rendkívülvaló volt az én ifjuságomtól fogva, és kiváltképen a kétszeri keserves rabság: azt fogja a dolgokat nem tudó maradék vagy világ mondani, hogy talán Erdélyben leglustrabb ember én voltam, hogy annyit szenvedtem. És noha abban, a ki úgy fog itélni és szólni, felet-tébb megcsalja magát, s így másokat is, és az holtom után engemet nem afficiál teljességgel: de a maradékimat szomorithatja talám; sőt káro-síthatják, bosszúsággal illethetik némelyek én reám való bosszúból őket. Azért ez az írás legyen pajzs, fegyver helyén nálok, melylyel oltalmazzák magokat nem engemet, és az emberek száját dugják be vele, vagy ha azt végben nem vihetik, legalább vigasztalják magokat vele és az hazug világot nevéssék. Nem is kívánom én, hogy a világra kibocsássák ezt az írást, mert azzal nekem semmit sem használnak, talán magoknak ártanak vele; sőt sok emberrel se közöljék, nisi ob gravis-simas causas, ha tudós, jámbor, vallásunkon levő emberekkel; és ha azok úgy itélik, hogy az Isten dicsősége és a reformata evangelica ecclesia

épületi előmozdítatik közönségessé tétele vagy kibocsátatása által; és ha nekik veszedelmek, boszúságok, és az én nevem megczáfoltatása, és abból ömagoknak megszomorodása nem következik belőle, melyben jól megnézzék az időt, állapotot és az embereket. Így, mondom, ha igen jó, tudós ember deákra fordítja s kibocsátja, lássák a dolgot; mert ebben énérttem semmit se cselekedjenek, minthogy ezt én is nem magamért annyira, mint öérettek és a posteritásért irtam. Levén egyébaránt erre példám s kalauzom szent Jób, Nehemiás, Augustinus, amaz nagy doctor Franciscus Petrarca is, Jacobus Augustus Thuanus, kik magok irták le életeket. Azért én is nem irtam deákul, noha bizony nekem könnyebb és alkalmasabb is lett volna deákul írnom; — nem úgy értem, mintha deákul jobban tudnék mint magyarul, mert azzal bizony nem kérkedhetem, nem is kérkedem: hanem azért, hogy a deák nyelv az ő bövsége és annyi száz esztendőök alatt a sok nagy elnéktől lett excoláltatása miatt alkalmasabb a dolgok leírására a magyar nyelvnel. Deákul pedig a feleségem se értette volna, én pedig nagyobbára öérette és az ő kérésére irtam le az én rendkívül való sok szenvedésimet; noha talán csak többet sír miatta. De mind ő mind mások kivált Erdélyben s Magyarországon, úgy hiszem, tanulhatnak sokat

belőle, valakik isteni félelemmel és keresztényi alázatossággal, szeretettel fogják olvasni. Azért is, ha ugyancsak kibocsátják, nemcsak deákul hanem magyarul is bocsássák ki. Hogy pedig mégis minden ember elhihesse, hogy én hírt nevet ezzel magamnak nem keresek, noha egészen meg sem vetem : azért arról is, a minden hijábalóságról micsoda értelemben voltam s vagyok mindenkor, s vagyok most is, Isten előtt meztelen Zsid. 4 : 12. 13. lelkiismerettel letészek együgyűen. Mely legyen az én életemnek leírásának praefatiója, előljáró beszéde helyén.

II. RÉSZ.

A jó hírről, vagy emlékezetről.

A mint Salamon mondja, Eccl. 7 : 1. : Jobb a jó hírnév a legjobb vagy drágább kenetnél; és Prov. 22 : 1. : Kíváncosb a jó hírnév a nagy gazdagságoknál; ezüstnél és aranynál a kedvesség jobb. Hogy Salamon e világon minden embereknél bölcsőbb volt, maga az Isten mondja, 1. Kir. 3 : 12. Azomban minden országok felett az egész világon kiváltképen adta volt Zsidó-országnak az Isten az opobalsamumot, balzsam-olajat nagy bőséggel, melynek az ő minemüségait, mind jóságára, egészségnek, szép ábrázatnak megtartására, sokféle betegségeknek orvoslására nézve nem tudnak eléggé leírni s dicsérni az orvosok és philosophusok. Erre az olajra és nemcsak a közönséges enni való faolajra czéloz maga a próféta is a 104. zsoltárban, v. 15. Mert noha a faolaj ugyan jó étel, jóllakást, jó egészséget és szép fényes orcát is csinálhat, de senki azzal

az először, mikor uj is, nem igen derék jószágu, az idővel pedig hamar avasodó faolajjal, mely is kelletlen szagu, nem küpülte be orcáját, testét, mind magának mind másnak kedvetlenségére, ruhájának mocskolására; hanem ezzel a balzsam-olajjal szokták volt a holt testeket is megkenni a rothadás ellen, több fűszerszámokkal s olajokkal együtt. Az emberek is mind férfiak mind kiváltképen gazdag asszonyok igen éltek az ilyen drága, jószagu kenetekkel nemcsak betegségeknek idején azoknak meggyógyítására, hanem jó, egészséges korokban is csak a szagáért gyönyörűségből, kényességből, bujaságból illatoztatták, fényesítették orcájokat, úgy eszközöket, lepedőket is vele. Méltóságoknak vagy kedves vendégeknek is kedveskedtek vele, mint ez meglátszik, mind rossz alkalmatossággal, Prov. 7 : 16. 17. mind jóból, Matt. 26 : 7. Joh. 12 : 3. et sequ. és Joh. 19 : 39. 40. etc. és a külső historiákból bőven. Jobb volt ez a zsidó asszonyoknak Istentől adatott kendőzője, az Istentől adatott szépséggel meg nem elégedő, vagy buja, vagy bolond asszonyoknak pénzen vett hitván kendőzőjőknél, melynek alkalmatosságát, és végre a vele élő fertelmes orcáknak elváltozását, feketeségét nem tudná ember leírni, nem is méltó, hanem hahogy tanulhatnának rajta, mikor az olyan szép testeket kinyujtoztatva látják.

Azt állítják ma a tudósok és a geographusok, hogy a zsidó respublicával együtt ez a balzsami termőfa is kiveszett Zsidóországból, és hogy talán az egész világon sohol nem terem, hanem csak Aegyptusban, a török császároknak egy kertekben, melyből néha igen nagy kedven kedveskednek a török császárok más császároknak, királyoknak, keresztényeknek is; és hogy ez megbecsülhetetlennek tartatik; a patikában árult balzsamumok csak mind mester-séggel csináltattak.

Szükségesnek ítéltem a balzsamumról is, egy szóval, a drága kenetekkel való élésnek szokásáról (mely is soha napnyúgoton, Rómát mindazáltal kivéven, olyan szokásban nem volt mint napkeleten) ezeket előbeszélni azért, hogy világosodjék meg inkább a bölcsek király szavának ereje, hogy miért hasonlítja ahoz, sőt felebb is miért becsüli a jó hírt-nevet a drága kenetnél; hogy így annál jobban tudhassuk meg, mennyire kellessék a jó hírt-nevet becsülnünk, és magunknak kívánnunk, hogy az ő valóságos becsinél és áránál se feljebb se alább ne becsüljük, és sem felettébb való kívánásával sem felettébb való megvetésével, a mint deákul szépen mondják, sem in excessu sem in defectu, ne hibázzunk, és magunknak kárt ne tegyünk. Ehez azért elmulthatatlanul kívántatik, hogy, ha balzsamumról

vagy drága kenetnek mivoltáról szólottunk, szólnunk a jó hírnévről is, mert a melyeket egymással vetünk egybe vagy hasonlítunk, ha mindeniket nem tudjuk micsodás, egyáltalában vakoskodunk, bolondoskodunk; természet szerint csak az egyiknek tudásából a másikkal, melyet nem tudsz, egybehasonlítást nem tehetsz; lehetetlen; mint a ki a mérő-serpenyűnek csak egyik serpenyőjében tenne mindent, s úgy akarna mérni.

Az hír közönségesen nem egyéb hanem két embernek egymással más harmadik embernek, állatnak, vagy dolognak állapotjáról, mineműségéről vagy cselekedetiről vagy beszéde, írása, vagy akármi formában való közlése. És ez az hír definitiója, minthogy felette széles, minden hírre reá illik; példának okáért: Quintus Curtius egyik ember neked másnak hirrre adja vagy közli veled a harmadiknak, úgymint Alexander Magnusnak cselekedetit.

A név, az emberektől a dolgok vagy emberek egymástól való megkülönböztetésére és annak jobban való megismerésére és mással is megismertetésére taláztatott, szereztetett jegy, p. o. Isten, angyal, ember, ég, föld, tenger, ló, ökör; országoknak, városoknak, embereknek külön-külön a nevezete, neve; városról, faluról avagy akármi egyéb jeltől, másoktól megkülönböztető

leírása, nevezése; mind csak olyan jegy, a mely téged, engem segít arra, hogy azokról az én elmém s tied jobban gondolkodhassunk és arról való gondolatunkat a szükséghez képest egymással közölhessük. Ez a név is csak szó, mint az hír, és abban, a kiről már én s te beszélünk, se a név se az hír, a melyet mi adunk neki, vagy róla gondolunk, szólunk, vagy írunk, semmi qualitast, valóságot, vagy változást nem okoz, nem szerez; és ő anélkül az ő Istenétől adott állapotjában minden fogyatkozás nélkül megmarad, megáll, valamíg, tudni illik, az hír és név, melyet öfelőle más elkövet, csak a hírnek és névnek ő szinte vak együgyűségének állapotjában, határában marad. De mikor osztán azon túl megyen a nyelv, a mint Jakab apostal szépen leírja cap. 3. bezzeg már akkor kezd szenvedni, megillettetni az, a kiről a szó vagyon, a mint a szólók öröla jól vagy rosszul szólanak, és ő azáltal az Istentől adatott állapotjában vagy segítetik, vagy akadályoztatik; és innét jöttek már be a világba ezek a szók: az embernek moralis vagy civilis qualítási, jó vagy rossz hírnev, gyalázat, rágalmazás, szidás, vádlás vagy dicséret, becsület vagy méltóság, és életekben, holtok után is jó vagy rossz emlekezet; mely mikor osztán olyan valóságos, és az embert megillető cselekedeti volnának, hogy az embernek

azáltal élete, jószága, szabadsága, békessége, egészsége vagy akármijében, akár maga a szülő által, akár a kiknek szól, azok által, vagy előmenetele vagy akadály, romlása legyen : ez már az a rossz vagy jó hírnév, melyet embernek kívánni vagy távoztatni kell.

III. RÉSZ.

A b e c s ü l e t r ö l .

És ebből jö ki már a világnak az a szép Helenája avagy bálványa, a melyet becsület neve alatt inád e világ; melyet is szükség jól megértenünk, hogy hányféle és valósággal micsoda; mert hogy üződ, kívánod, teljes életedet érette nyughatatlanná, veszedelmessé csinálod sőt el is veszted, ha nem tudod, micsoda: még erre megérdemli-e azt a nagy árát és munkát, a melyet reá fordítasz mindenneknek romlásával, veszedelmével, kárával? Qui bene distinguit bene docet, azt mondják a scholák. A becsület azért kétféle; a minthogy az ember kettőből, úgymint, testből, lélekből áll: úgy vagyon testi, világi, a testtel vagy világi étellel együttjáró és ugyanazzal el is muló becsület, hírnév; és lelki, állandó, és valamint a lélek úgy az is halhatatlan, és azt nemcsak az életben szereti, hanem elkéséri a más világra is, szakadatlanul, változ-

hatatlanul, és valósággal. Ez a becsület; a másik pedig becsületnek inkább képi, álarczája, árnyéka csak, noha a világ nagyobbára csak amaszt üzi, és ezt gyengén illeti felette igen. Része vagyon pedig mind a kettőben mind a testnek mind a léleknek.

A világi becsület nem egyéb, hanem az embereknek elméjében egymásról való ítélet és vélekedés, melylyel egymást a mikor és a mennyire becsületre méltóknak ítélik, elméjeket azon megnyugotják, osztán akaratjokat és indulatjokat hajtják arra, hogy azt a — mint elméjekben meghatározták — becsültetett embernek, mind pedig másoknak, azokkal a külső jelekkel, a melyek szokásban vannak e világon, megjelentsék és tudtára adják, úgymint : a főnek, térdnek hajtása, süveglés az hol szokás, maga előtt való bocsátás, helyének utjának annak való engedése, attól való félelem, hallgatás, annak való engedelmesség, urallás, arról való jó tisztességes beszéd, dicsérés, néha a szeretet is, néha a hizelkedés is, mindenféle titulusoknak adása, minő a pápának : sanctissimus, beatissimus; cardináloknak : eminentissimus, és minden, egyéb papi rendeknek adatni szokott nevezések; a külső méltóságoknak : invictissimus, sacratissimus, serenissimus, potentissimus, celsissimus, illustrissimus, excellentissimus és egyéb, melyekben

annyira elbolondult már e világ, hogy az Isten s angyalok, és egeknek, napnak, holdnak, csillagoknak szépségeket, fényességeket, tisztaságokat igyekezik az emberekre rakni, és Isten gyanánt imádja : ez a világi becsület. Az állandó és valóságos becsület pedig nem az, hanem a kit az Isten a maga fiában, az Úr Jézus Krisztusban szeretetre és becsületre méltónak ítelt; kiket is osztán, midőn e világra kibocsát, olyan ajándékokkal ruház fel, melyek angyaloktól és jó emberektől becsületet, tisztességet érdemlenek, kiket is, mint az ő nagy urok, királyok kedves emberét, az Istenért és attól emennek adott kegyelmekért nagy készséggel, szeretettel, jó lelki ismerettel becsüllenek változás nélkül, ő is pedig azt ömagában tapasztalván, jó lelki ismerettel mind az Istennek, mind az Isten után az őtet becsülő angyaloknak, embereknek, kihez-kihez illendő kötelességgel megköszön s alázatosan reciprocál, a mennyire tőle lehet; és lelke csendességében ennek örül, tudván, hogy a mint az Isten változhatatlan és ő is halhatatlan, úgy az a becsület soha örökké őtöle el nem vesz.

E két becsület annyira jár egymástól mint az ég a földtől. Nézd meg erre Ésa. 55 : 8. 9. 1. Sám. 2 : 30. Zsolt. 18 : 21. 28. 91 : 12. 13. 14. 15. 16. Zsolt. 112, egészen. Péld. 8 : 17. 22. Luk. 10 : 20. És hogy egy summában rövideden befog-

laljam : a valóságos becsület, jó hírnév, avagy gyalázat, rossz hírnév az Istennek, angyaloknak, jó értelmes embereknek, és magában az emberben levő Isten vicéjének, a lelkiismeretnek, az emberekről való kedves, dicsérletes, avagy kedvetlen és gyalázatos, de mindenkor igaz ítéleti, beszéde. A másik pedig a jó és rossz, de tudatlan, erőtlenség s változó embereknek és az ördögnek az emberről való hibás, változó és hazudó, kedves vagy kedvetlen beszéde s ítéleti. Ezekből származik vagy ugyan természet szerint születik az emberben kettő : az ambitio vagy generositas, gloriæ cupido, mely annak az ő fölébe való jó ítéletnek kívánsága; és a szégyen, szemérem, pudor, mely attól a bal ítélettől való félelem és irtózás. De mely gyenge és a jégnél is bizony állhatatlanabb fundamentomon építi a világ ezt a becsületes Bábel tornyát, úgymint az emberek vélekedésin, maga a dolog és a mindennapi példa mutatja. Mert az ember elméje mind a tudatlanság mind a bünnös megveszettségnek gonoszsága miatt, ezer ítéleti közzül is alig teszen egyszer igaz ítéletet arról, hogy ki micsoda becsületet érdemel; mert Isten szava, 1. Moz. 8 : 21. : Az ember szívének gondolatja csak rossz avagy gonosz az ő gyermekségétől fogva; és Jer. 17 : 9. : Csalárd a szív minden dolgok felett, és halált hozó, ki ismerhetné vagy tudhatná azt

meg? Dávid pedig azt mondja a 49. zsoltárban, v. 13. 21., hogy a becsületben tétetett ember, úgymint Ádám és utána minden fiai, midőn (a mint Salamon mondja Pred. 7 : 29.) Istentől egyenességben, tökéletességben teremtetett volna, addig keresett magának sok okoskodást, hogy a baromnál is bolondabb lett.

Ez a bolondság annyira elkábitotta az embert, hogy nem hogy mást ismerhetne jól meg, hogy mit érdemel tőle, de magát sem ismeri jól maga; hogy tudna hát másról igaz ítéletet tenni, ha magáról sem tud, noha az Isten kibekibe maga helyén adta bíróul a lelkiismeretet? Kicsoda az ezer közül is egy, a ki másban megismerje azokat a mineműségeket, a melyek a becsületre méltóvá teszik öelőtte, hogy ugyan *ex scientia et conscientia* tegyen arról ítéletet, és úgy resolválja magát annak becsülésére, és osztán igazán és állhatatosan predikálja azt mindvégig, azaz : vagy maga vagy a tőle becsültetett személynek haláláig.

IV. RÉSZ.

A becsület okairól.

De minekelötte tovább mennénk, lássuk meg, miért becsültetnek az emberek, vagy mivel érdemlik meg a becsületet, micsoda qualitások azok.

A királyok, fejedelmek és minden tisztségben helyhez tetett emberek vagy személyek becsültetnek azért a székért és méltóságért, a melyben ülnek, a melyből az őket imádó, becsülő nép a maga békességét, nyugodalmát várja, reménli és hiszi származni, elhitetvén magával azt, hogy azok a méltóságok eszekkel, bölcseségekkel, erejekkel, értékekkel, egy szóval, minden az ő méltóságos hivataljokhoz kívántató szükséges qualitásokkal elégségesek az ő békességének, nyugodalmának megszerzésére, megtartására; és hogy akaratjuk vagyon arra, és hogy ő, úgymint a becsülő nép, ebben a reménségben nem csalatkozik. Ez minden méltóságoknak felállításoknak

oka, eredeti, célja, vége, melyből jöttek ki amaz jelesmondások : *salus populi suprema lex; non regnum propter reges, sed reges propter regnum creavit Deus*; és amaz : *cuicumque et quomodo-cumque tandem populus in se dominandi supremam potestatem et suam erga illos obedientiam detulit, id cum suae salutis et summae majestatis penes se reservatione fecit.*

Becsültetnek a papi rendek és minden tanítók, akár micsoda nemzetből, vallásból valók, azért az isteni és részszerint világi dolgokban való tudományért és szentségért, melyet a nép öbennek hiszen vagy gondol lenni, a mely miatt ő az Istennek kegyelmében mind ebben mind a más világban beférhet és boldogulhat, elhithetvén magával azoknak erre az ő végére és céljára való juthatására mind elégségeket mind akaratjokat. Ez minden papságnak eredeti, rendelése, oka, vége, célja, úgy annak a becsületnek is, a melylyel az mindenütt e világon tiszteltetik.

Becsültetnek az atyák, anyák gyermekeiktől, azért hogy azokat a világra hozzák, oktatják, nevelik, oltalmazzák, táplálják, és erre a világi, sőt sokan, ha lehet, a következő életre is alkalmatossá teszik, vagy csak tenni igyekezik, és nemcsak addig míg magok élnek, hanem azután is, jószágokat és mindeneket maradékoknak hagyván. Ez a becsület részszerint a

természeti indulat, részszerint a szokásból jő, de akármely, szüléit legjobban becsülő gyermeknek is szájából kijő valaha az a szó : De el tudnék már én atya s anya nélkül is élni.

Becsültetnek a tudósok és akármely, e világi életet segítő vagy gyönyörködtető mesterségekben nagyra mentek azért az ő tudósságokért; orvosok, borbélyok s több afélék a nyavalyák ellen való segítségéért; az okosok, elmések, tanácsosok, mint a prokátorok s efélék, elmékért, tanácsokért; az orátorok ékesenszólásokért; a poeták versekért; a komediázók abban való mesterségekért; az erősek, bátor vitézek, hatalmasok erejekért, hadi mesterségekért; a gazdagok gazdagságokért; a szépek szépségekért; sokan csak azért, hogy a király úgy akarja, hogy így vagy amúgy becsüljék. Ilyenek amaz érdem nélkül, pénzen vagy hazugsággal szerzett fejedelmi, grófi és egyéb titulusok; sokak familiájokért, genealogiájokért, születéseikért becsültetnek.

Hogy pedig a világ ezeket becsüli, azt jól teszi, mert azzal az Isten akaratjának és a világ maga jóvára való megegyezésének engedelmeskedik. Nézd meg Rom. 13 : 9. 10. 1. Petri 2 : 13. 19. Fil. 2 : 29. Ugyanis, te ember, nem becsüled-e azt te még, a kit az Isten maga megbecsültet azokkal a töled becsületet érdemlő ajándékival?

mert valamit egymásban becsültek, azok mind az Isten ajándéki, sőt a legkisebb emberről se szabad neked levonnod azt a becsületet, a melyet az Isten annak maga adott, mikor a maga képit adta neki. Azért mondja Salamon Péld. 14 : 31. : A ki a szegényt megnyomorítja vagy megsufolja, annak teremtőjét illeti gyalázattal. Ellenben, Péld. 19 : 17. : A Jehovának ad kölcsönül a ki a szegénynek adakozik, és az ő jótéteményit az Úr megfizeti nekie. — Hanem háromban vét a világ az egymást becsületiben :

V. RÉSZ.

**A becsület hibáiról mind a becsületadó mind
azt vevőre.**

1. Nem tudja igazán megítélni, hogy ki mit érdemel, a mint azt oda fel bőven világosítottam; és így hamisan osztja a becsületet, sokszor vonja el az érdemestől, és adja az érdemetlennek, sőt gyalázatot érdemlőnek.

2. Nem azért becsüli az embert, hogy abban az Istennek becsületet érdemlő ajándékot látja, hanem magáért, hogy vagy fél, vagy valami hasznot reméni attól magának; és azt nem az Isten amabban feltaláltató ajándékinak, hanem az ő maga arra az emberre való szükségének, és annak öneki ártható, vagy ötet segíthető tehetőségének serpenyőjével, és az időknek alkalmazhatóságával méri, és ahoz képest neveli, vagy apasztja, sőt sokszor ha osztán ellehet nála nélkül, vagy mást magának hasznosabbat talál, egészen is felhagyja, sőt bosszúságára, becatelenségre fordítja annak becsületit; és így

3. Nem az ajándékokat adó Istenért, hanem vagy szokásból, vagy félelmes kételenségből, vagy maga hasznát néző tekintetekből, vagy szóval és nem szívből vagy lelkiismeretből, hanem csak tökéletlenségből becsülik egymást; és sokszor minél inkább látatik becsülni, annál inkább hazud; és ide illik ama bölcs mondása Salamonnak, Prov. 23 : 6. 7. és 27 : 14. : A ki áldja az ő barátját, jó reggel felkelvén, átkozás gyanánt vagyon annak. Sokszor kívántam, hogy egy tudós elme Erdélyben ezt a locust felvette s megvilágosította volna, mikor láttam a nagy udvarló úri, fő és minden rendnek szörnyű sorpogását a Teleki Mihály palotáján : ám mi végét adá Isten csudálatos ítéleti által?!

Ez három nagy vétke vagyon a becsülő embereknek; viszont a kik becsültetnek, azok is annak felvételiben nagyot vétenek négy vagy ötképen :

1. Nem köszönik azt az Istennek, s nem gondolják azt meg, hogy őket nem magokért, hanem az Istennek nekik adott ajándékokért becsülik, tisztelik; kivált a nagy méltóságoknak nem forog eszekben, elméjekben, úgy a mint kellene, az Isten szava. Psal. 82 : 6. 7.

2. Nem gondolják azt meg, mennyi változás alá vettettek az önálok letett Isten ajándéki, a melyet mások öbenek becsüllenek. Nézd meg

erre Jób. 12 : 16 végig; Sámson ereje Jud. 16; Achitófel tanácsossága 2; Sám. 16 : 21; Salamon bölcsesége 1. Kir. 11 : 4; Schebua kevélysége Ésai. 12 : 15 etc. És viszont az ötet becsülőknek is az öreájok való szükségek, mely sok ezer úton, módokon változhatik; és akár melyik úton oda leszen minden becsületek. Példa erre sok ezer a világon; mennyiszer mondják azt a nagy királyi házoknak is, a mi meg van írva 1. Kir. 12 : 16.

3. Merő jobbágyi, rabi szolgálatnak, adónak tartják sokan ezt a becsületet, a melyet más jó akaratjából ad nekik, és nem hogy megkölcsonoznák*) ők is, még jó neven sem veszik, meg sem köszönik, csak felfuvalkodnak a becsülettel, nem mondják azt, a mit Jób. 31 : 13. 15.

4. Sokan jól tudják magokban, hogy a mely talentumokat öbennek mások becsülnek, közel sincsenek abban a mértékben a mint az emberek gondolják, mégis lelkik ismereti ellen csak elveszik a becsületet, sőt halálban üzik, pénzen veszik, minden hamis utakon módokon keresik, és a becsülőknek nagy megcsufolásával gonoszul élnek mind az Istennel mind felebarátjokkal. Jaj, mennyiszer telik be a mit Salamon mond Pred. 10 : 2. 4. De valósággal ez az olyan mél-

*) Annyi mint, „viszonoznák.“

tatlan becsület embernek semmit sem használ, mert ha az egész világ becsüli, tiszteli is, de a maga lelkiismerete azt mind hazugságban hagyja és lepirongatja, gyötri, mint Tiberius császárt; lásd meg Tacitusnál. Ellenben a méltatlan kárhoztatott s meggyaláztatott embert, ha az egész világ gyalázza is, de ha az ő lelkiismerete ellenkezőt tud, mond : elég vigasztalás neki, mint Jóbnak felesége baráti bal ítéletiben is.

Söt kevés tudós, jámbor embereknek is felőled való jó vagy bal ítéleti többlet nyomjon előtted, mint a sok ezer tudatlan bolondoké. Pred. 9 : 19. A mi peniglen nagyobb, eszes keresztény ember előtt nagy kérdés és casus conscientiae lehet, az : a ki valamely tisztségre in conscientia elégtelennek ismeri magát, veheti-e fel vagy nem, még mikor kéretlen, erővel adják is fel reá, nem hogy még ömaga ambiálja, üzze? Mert a ki tisztét úgy üzi, hogy osztán abban hibázik : micsoda orczával, micsoda lelkiismerettel mentheti magát? hiszem, az orczájára vetheti minden : miért állottál belé, ha embere nem voltál; hiszen magad üzed, erővel vevéd rajtunk?

Ellenben a ki nem keresi, hanem kéretlen adják söt sokszor erővel is, és a ki nem színből, udvarice, világit, hanem igazán, alázatosan

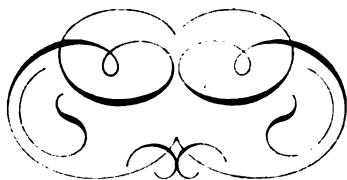
menti magát, az olyan, ha hibázik is valamit, mind Isten, mind a conscientia, mind az emberek előtt mentheti magát, és bocsánatot érdemel. De nézd meg e világ eszét. Ha egy karmazsin vagy kordovány bört vennél, s oly emberhez vinnéd, a ki vagy teljességgel nem csizmadia, vagy remek által czéhben fel nem szabadítatott, rossz tanulócska csak, de másként magát jó mesternek állítja, s elvesztegetné a bőrödét : megperlenéd, meg is nyernéd ; veszessen el egy bolond tyrannus fejedelem egy országot, gázoljon össze mindent egy érdemetlen nagy pap, pápa, cardinál, érsek, száz s több hamis törvényt tegyen a bolond bíró : senki nem perli meg, mert az uraságnak nincs remeke, czéhamestere, hanem csak az Isten, Pred. 5 : 8. és 12 : ult.

5. Megcsalják sokszor sokan az ötet becsülöket, nem igyekeztvén semmit is abban, hogy azoknak öhozzájok való bizodalmoknak és reménségeknek megfeleljenek és eleget tegyenek. Ilyenek kiváltképen a tisztekben el nem járó magistratusok és papok, kiknek mit ígér az Isten, Ezek. 33. 34 : 1. 11. Szörnyű számadás és rettenetes bűn.

Ilyenek minden hálaadatlanok, kiknek is fizetéseket megírja Salamon, Péld. 17 : 13.

Ilyenek a hozzájuk bizó és veleik confidenter élő, őket becsülő embereknek megcsalói, sőt

megcsufolói, kivált a császárok, királyok kedves emberei, a kik mindeneknek réa ígérk magokat, és azt mondják : jó szívvel, uram, bizony szolgállok; és másfelől azt mondják : micsoda discretiót vagy ajándékot hozott avagy hoz? utoljára pedig, mit Salamon mond, Péld. 26 : 18. 19. De bizony mindezek el nem kerülnek az Isten ítéletit, a ki megfizet kinekkinek az ő munkája szerint, Jer. 17 : 10.

VI. RÉSZ.

A világi becsület hijábuvalóságáról és veszedelmes voltáról.

Azért e világi hirnév, becsület, mely is, a mint már látjuk, mind az adó mind a vevő tökéletlensége, állhatatlansága miatt mi lehet egyéb állhatatlanságnál, tökéletlenségénél? — ez valójában az Ezópus kuvasza szájában való koneztnak árnyéka, melyhez mikor a világ kapdos, magát a valóságos becsületet veszti el. Ehez kapdosa Eva s Ádám, és az Istentől neki adatott örökkévaló becsületét veszté el; Istenné akara lenni, az ördögnek is rabja lön; bölcseségét akará nevelni, a baromnál alábbvalóvá lön, Zsolt. 49.; minden maradéka rossz szót mond róla. Ehez kapdostak s kapdosnak ma is mind azok a hatalmasok, a kik fegyver által kívántak s kívánnak is magoknak dicsőséget szerezni. S mit nyertek? Azt nyerték, hogy mikor e világot gázlották, akkor csak sok átkot mondtak reájok, és a

mostani emberek azt mondják : nagy tolvajok, nagy hóhérok voltak, melyet ha hallgathatnának, s tudhatnák is, nem örülnének neki. De ez rossz hírnév semmi volna; de mit mond az Isten maga felőlök, Ezek. 3 : 2-dik verstől fogva végig? Mintegy comoedia- vagy tragoediabéli theatrumon vagy scénában írja le őket a koporsókban, kinek-kinek fegyverét, mint az ő hamisságának, istentelenségének czimerét, bizonyosságát a feje alá, (a honnét vették a keresztények is a temetésekbeli sok czeremoniát, zászlót, czimert, kard-, kópia-törést stb.) úgy beszélteti őket egymással a koporsóban, vagy a pokolban, az ő, világon elkövetett, sok istentelenségekről. Becsület-e, jó hírnév-e ez?

Hát ti hogy már a becsületet őrző vagy kereső boldogtalan bolond duellizálók, mit nyertek? nemcsak mást hanem magatokat is, még pedig nemcsak testetekben hanem lelketekben is elvesztitek, a szörnyű bűnnek munkájában haltok meg. Ki mondhat egyebet rólatok, hanem azt, mit szoktak tiutánatok mondani : bolond volt, bolondul vészett, el is kárhozott, mert a fa, a mely helyre dül, ott is leszen vagy ott marad. Pred. 11 : 3. Becsület-e ez? Jó hírnév-e ez? Jól tesz a papok, akármely valláson levők, temetési tisztességre sem méltóztatnak benneteket. Valóban jól méritek a becsületet és az örök emlé-

kezetet. Ne tegyétek ti azokhoz magatokat, mert bizony más sem teszen azokhoz, a kik kényszerítetnek szükséges, igazságos hadakozásban letenni életüket az ő dicsőségekért, édes hazájokért, vallásokért, szabadságokért, feleségekért, gyermekekért, legitimus magistratusokért, pro aris et focis, a mint szokták mondani, és a Dávid két nagy generálisa is mondja, 2. Sámuel 10 : 12. Mert az olyanok tiszték, kötelességek szerint jó lelkiismerettel, idvességesen teszik le életük, és vétenének, ha azt nem cselekednék, az Isten ellen is, a mint hogy ezen kötelesség elől magokat elvonó, elbuvó, szaladó emberek vétenek, és méltán büntetést, gyalázatot, amazok pedig dicséretet érdemlenek, jó hirt nevet; de ez is, noha kívánatos és tisztességes, de ugyan csak mulandó és árnyékhoz hasonló becsület, melyet a holt nem érez, hanemha Isten lelkekben megjutalmaztatta, hanem maradéki, jóakarói gyönyörködnek az epitaphiumok, statuák, monumentumokban.

Ehez az árnyékhoz kapdostak az épületekben örök emlékezetet kereső hatalmasok is, kik között első az első gyilkos Kain, 1. Móz. 4 : 17. és az első tyrannus Nimród vagy Ninus, 1. Móz. 10. : 8. 11., az egyiptomi piramisokat csináló királyok, Nabugodonozor, Alexander, Seleucus, Antiochus és Constantinus magnus és mások.

Hol vagynak azok a világ hét csudáinak nevezetett szörnyű nagy épületek, hol vagynak magok mind a kik csináltatták, mind a kik csinálták? ha némelyiknek a nevéől neveztetett város viseli is még ma a nevét, inkább csak a historiákban vagyon mint valósággal, mert a most azt lakó nemzet más neven nevezi; de ha megmaradtak volna is, mit használna az építőknek? nagyobb részint bolond és kevély tyrannus a nevek a világ szájában. A mi nehezebb, maga az Isten Dávid által a 49. zsolt. 12. 15. a barmokhoz hasonlítja, a koporsóba, a pokolba igazítja őket. Ez a jó hírnév, becsület, örök emlékezet.

A bölcsesség, tudomány, könyvek írása, és nagy mesterségekkel vagy munkák által dicsőülni kívánók is csak ehhez kapdostak; de mit nyertek? Homerust a görögök úgy tartották mint a zsidók Mózeszt, de már az egész világ csak annak tartja, a mi valósággal is volt, úgymint az Istenből még tisztességes embereknél is alábbvaló fertelmes állatokat csináló, és azzal az embereket minden fertelmes istentelenségre felszabadító s felindító ördög eszközének. Aristoteles, a Socrates és Platótól tanítatott, az embereket minden virtusra vezető philosophiát vette az elnefuttató tövises haszontalan veszedelmes argutiákra, agyarkodások, szók, terminusok felett való hány-

kódásra, mely által az ördög még az igaz keresztény vallást, és minden jó tudományt annyira megvesztegetett, hogy ma sem tisztulhat ki belőle, melylyel is ezt a hírt nevet szerezte magának, hogy az Aristoteles vagy a peripathetica philosophiának faja a theologia scholastica, mely ha többet semmit nem szült volna is az egy transsubstantiationál, megéri Europa vele. Bezzeg bizony nagy hírnév ez, de rossz; hát ha minden egyéb fajzást előszámlálhatnám, de nem is tudnám, nem is győzném, nem is célom, helye s ideje sem ez; hanem tovább.

Apelles, Parrhasius képirók, Phidias, Praxiteles képfaragók és olyan hiresek voltak, hogy még a bálvány-isteneknél is nagyobb becsületek volt, a kiket ők csináltak; de hol vagyon ma az egész világon munkájok valósága? Oda vagyon munkájok, oda magok, emlékezetek, nevek. Ugyanis, mi lehetne nagyobb bolondság, mint a ki jeget akarna gyémánt helyett gyűrőben foglalni, viselni? semmivel sem nagyobb okosság, bizony, csak hogy nem oly hamar észbevehető: a mulandó, romlandó dologban keresni örökkévalóságot. Nevetjük annak a phrygiai embernek együgyűségét, a ki fülemülét sohasem látott volt, és az énekléséről azt gondolta, hogy valami szép nagy madár; kívánta azért látni, és mikor meglátta, hogy olyan kicsiny, s nem is igen szép,

összecsapja a két tenyerét s azt mondja : ez a madárka merő csak szó, semmi sem egyéb , vox est, praeterea que nihil. Azont mondjuk a mit Salamon : Jó kenő, jó szag, jó illat, semmi sem egyéb vagy annál egy kicsiddel jobb. Applicáljuk, szabjuk reá az alkalmatosságot, hasonlatosságot.

A jószagu kenők szaga az orrodba hat, bőrödet valamennyire lágyítja, fényesíti, de a testednek belső részire nem hat derekasan, kevés ideig tart, oda leszen mind szaga, ereje, sőt sokszor magadnak le kell mosnod, hogy meg ne büzhödjék rajtad. Így a jó hírnév a füledben megyen, onnét behat az elmédre, lelkedre, azt egy kicsidég csiklándja, gyönyörködteti, és így egy kevéssé jobb a kenetnél, mert az csak a testnek, és annak is csak a külső bőrének csinál a mit csinál, de a hírnév a lelkedig hat, de mint a jó szag hamar elmúlik, sokszor meg is büzhödik, gonoszra változik, még pedig igen hamar. A mely zsidónép a Krisztusnak virágvasárnap azt kiáltja : hosanna a Dávid fiának ! ötöd nap mulva azt kiáltja : feszítsd meg, az ő vére mirajtunk és a mi maradékinkon !

A jószagu kenővel felettébb való élés veszedelmes, és sok példa vagyon reá, hogy a felettébb való szag kit kórságossá tölt, kit a guttával üttett meg, ki meg is holt belé ; különben is ártal-

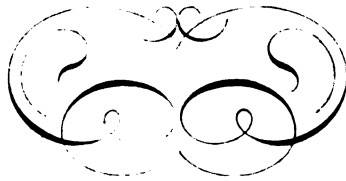
mas. Romában, mikor Sylla sok úri,fő és minden rendet öletett, egy Mucius Plancus nevű ír elbujt volt, de a rajta való sok jó szagról feltalálják s úgy ölik meg. Egyszer valamely romai császár egy büszke, magát pézmázó kenő urfiat csak azért öletett meg, hogy a rajta való szagot neheztellette. Salamon is azt mondja, Péld. 21 : 17.: A ki az örömet vagy jólakást, bort és kenyeret szereti, nem gazdagul meg. Így a jó hírnév oh ki sok embert, még pedig az embereknek a javát, a nagyát vesztette eleitől fogva s veszti ma is az olyanoktól rendszerint félni szokott tyrannusok által. Azért mondja Tacitus : Saepe magna non minus quam mala fama exitio est. Nagy példa erre Saulban és Dávidban 1. Sám. 18. 19; Tacitusban Helvidius Priscus, Paetus, Thrasca, Julius, Agricola, Germanicus és mások : széljel minden historicusoknál.

A kenő jó szag használ az élőknek, a kik bevehetik, érezhetik; a holtnak pedig bizony csak annyit használ, mint az holt lónak a patkó. Mit használ azaegyptusi királyok testének az a kenés, melylyel minden nemzetek felett bujálkodtak, hanem ha azt, hogy a mint mondják az orvosok, ma, ha nem hazudnak, múmiául az emberek megeszik s kiganélják osztán. Örzött-e meg valaha csak egy testet is a kenés a rothadástól? soha sem. Ha ujítják a kenését, eláll ugyan so-

káig elszáradva, de olyan éktelen rút fekete, elirtózik az embertőle; Lejdában a raritások között láthatni olyat; magának pedig annak a testnek, avagy annak a léleknek, a mely abban lakott, mit használ az el nem rothadás? Így az hirnév mit használ az holtaknak, oda fel bővebben meglátjuk.

Hasonlítja tovább Salamon, Péld. 22 : 1., a nagy gazdaságokhoz, aranyhoz, ezüsthöz, és azoknál is feljebb becsüli a jó hírnevet, melyet is ha reá szabunk, a jó hirnév megosztatására vagy olesárlására egy kicsiddel teszen csak többet, mint a drága kenet, mert a gazdaságnak állhatatlanságát úgy írja le maga Salamon, Péld. 23 : 5., hijábanvalóságát Pred. 5 : 10. 18., és 2 : 5. 12.; sőt, hogy az urok veszedelmére tartatik sok gazdagság, 5 : in versu 13. Jéh, mennyi embert vesztenek el a tyrannusok, a kiknek semmi egyéb vétkek nincsen a gazdaságoknál! A nagy hír, a nagy gazdagság, sőt sokszor a nagy virtus is veszedelmes az uraknak, mint erről csak nem messze is, ide feljebb szólottam, de kivált a gazdagság, mert a gazdagnak maga is más is ellensége, nehezebben nyomja az irigység és a bolondok haragja, a könél és a fűvénynél, Prov. 27 : 3. 4., felemeli, mint a sas, a kevélység, kelepceében vonja a telhetetlen fűsvénység, 1. Tim. 6 : 9. 10. Ezért kéri az Istent Salamon, hogy neki ne adja,

Péld. 30 : 7. 8. 9.; azért dicsérik a közép aránt való értéket és állapotot a poeták : Horatius, Seneca, Juvenalis stb., és minden józan értelmű philosophusok. Igen helyes azért a Salamon mondása : hogy a jó hírnév jobb a gazdagságnál, jobb a drága kenetnél.

VII. RÉSZ.

Kell-e s micsoda becsületre igyekezni az embernek, s annak hasznairól.

De itt az a kérdés: a mint oda fel a becsületet, hírnevet kétfélének találók, melyikre czéloz abban a hasonlításban Salamon, és az embereket annak keresésére akarja-e indítani, vagy megutálására?

Felelet : Képtelen dolog volna arról a bölcs, és Isten lelkétől igazgattatott királyról azt hinni, hogy a melyben a világ boldogságát, dicsőségét keresi, ő pedig teljes életbeli experientiája által hijábavalóságnak, lélekgyötrelemnek tapasztalt lenni, és azt mondja felölök : vanitas vanitatum, hijábavalóságnak hijábavalósága, hogy arra a haszontalan hirre, névre, becsületre czélozna abban a hasonlításban, és hogy annak keresésére, üzésére indítaná az embereket, holott maga azt mondja, Péld. 25 : 27. : Igen sok mézet enni nem jó, azonképen az őmaga tisztességét vizs-

gálni, és azt felettébb üzni nem tisztességes. Hanem az a célja és elnéje : Te világ a drága kenetekben igen gyönyörködöl, bujálkodol, a gazdagságnak, aranynak, ezüstnek keresésében ugyan megdühödöl, noha a jó hírnév, a valóságos becsület vagy kedvesség mindeniknél jobb annál; azért ezt keresd inkább mint amazokat, és a bölcsességet, Péld. 8 : 1., s másutt sok helyen, melynek feje vagy kezdeti az isteni félelem, Péld. 17, és az embernek mindene, Pred. 12 : 15.

Nekem is nem az célom, édes fiam, a kinek ezt irom, hogy a becsületről, jó hírnévről és annak kereséséről lemondj, mert az igen nagy boldogság volna; hanem az a célom, hogy keresd ott a hol, és abban a miben vagyon, és mint a féldeák félmagyar tanít : ubi non est, ott ne keresd, hanem az ő helyén, ott pedig igen szorgalmatosan, mert ugyan is ez a becsület, jó hírnév, és a gyalázat vagy dicséret a virtusnak sarkantyúja, a vitiumnak pedig, bűnnek, gonoszságnak zabolája. Úgy istentelen, utálatos most ez a világ, de ennél is fertelmesebb volna ezerszer, ha azt a zabolát kivethetné szájából. Ha a szemérem, pudor, verecundia, a gyalázattól, rossz hírtől névtől való félelem nem tartoztatná, kivált a nagyát a világnak, jaj mire fakadna, volna-e csak ennyire a szüzesség és tiszta élet minden rend között, a mely ritka most is? Ellenben ha a jó hírnév,

tisztességes dicséret reménysége nem viselné az embereket, kivált a nagy szerencsében helyezettteket, a kiknek nagyobb része ha szájával nem is, de szívével azt mondja, a mit amaz hamis bíró, Luk. 18. : Noha sem az Istentől nem félek, sem az embereket nem becsülöm, még is igazságot teszek, mert tartok mind életemben mind halálom után a becsutelen hirnévtől, — volna-e csak annyira is nálok a kegyelmesség, adakozás és egyéb virtusok gyakorlása, ha nem látnák mind az historiákban, mind a mindennapi experentiában, hogy ugyancsak a jóknak jó, a gonoszoknak rossz emlékezet a fizetések még holtok után is? mely világi halál mások előtt, hogy annyit nyom, Istennek nagy kegyelmessége e világon, hogy ez legyen az a zabola, melyről emlékezik Dávid a hitetlenek szájokban, Zsolt. 32 : 9. 10., kiket délczeg lovakhoz és öszvérekhez hasonlít. A pogányok között, a kik az idvességet, kárhozatot, és a lélek halhatatlanságát vagy nem tudták, vagy igen kevesen és igen gyengén hitték, ez egy volt minden virtusnak és tisztességnek anyja és officinája, mihelye. Ma a keresztény világban is hányadik ember az, kivált a nagyában, a kit ez inkább nem visel, mint az isteni félelem, lelkiismeret, a mennyország és pokol meggondolása? inkább megindulnak egy pasquilluson, mint száz prédikáczió. Olyan korbács ez a nép kezében, a

melyet semmi hatalom el nem fordíthat magáról. Azsidók csak a tisztességtelen temetéssel is megbüntették a rossz királyokat.

Miletum nevű szigetben egyszer a leányok neki bolondulván, kezdték magokat felakasztani szaporán, melyet az atyák, anyák semmiképen nem tudtak orvosolni, a míg osztán azt találták fel, hogy magokat a felakasztottaknak testeket lófarkon vontassák ki, s ne temessék el; ezt meglátván a leányok, megszűntek a magok felakasztásától; maga is az Isten a számár-temetéssel, ebek és madarak megevésével azért fenyegetődzik az Irásban.

VIII. RÉSZ.

A becsület, hírnévre vágyásnak okairól és a religióról.

Csudálatos dolog is ez, hogy még a pogányok is, a kik, mint feljebb is mondám, a testi halál után a lélek állapotjáról igen rosszul értettek, a testnek feltámadását pedig még a tudomány, bölcsesség városában, Athenásban sem hitték, Actor. 17 : 32. hogy mégis a holtak után való jó vagy rossz emlékezetről és temetésekről annyira szorgalmatoskodtak. Ennek okát, noha rész szerint amaz ördög ígéretének, 1. Móz. 3 : 5. : Istenek lésztek stb. viszketegjeinek maradványi, de a dolog maga megmutatja, hogy egyáltalában inkább az Istentől a természet által az emberben oltatott qualitas vagy indulat : hogy a mit holtá után egyáltalában nem érez, attól mégis életében annyira afficiáltassék, hogy a jóra indítassék és a gonosztól elrettentessék azáltal; mert ez annak a hármaz zabolának, melyeket az ördög soha az

emberi nemzetnek szájából ki nem szakaszthatott, egyike, a másik pedig, hogy hidjen valami Istent, és az harmadik a lelkiismeret. Ez a három olyan, hogy nem volt, nincsen, s nem is leszen soha olyan halgatag, barbarus pogány nemzetiség, hogy ez meg ne legyen benne, készebb követ, fát, kijót, békát imádni, mintsem magát Isten nélkül hagyni, a kihez szükségében fohász-kodhassék; nincs nemzetség a világon, a kiben imádság, esküvés, áldás, átok, szitok, és valami kis szemérem, dicséret, gyalázat, jutalom, büntetés ne legyen. Már tegyük fel bár, hogy a dicséret, gyalázat, jutalom, büntetés egészen csak emberi talál-mány a közönséges békesség megtartására, és a szitok mintegy a megharagutt, felgyúlادott kormos kéménynek, a szívnek kigyúlása; de az imádság, esküvés, áldás, átok volna-e, ha az ember az Istent nem hinné, a kinek vagyon arra ereje, akaratja, hogy ha imádkozol, meghallgasson és segítsen; ha hamisan esküszik valaki, megbüntesse; az áldást és az átkot beteljesítse? mert hiszen azt minden tudja, hogy az mind csak szó, nyelvnek és az aérnek mozgása, és ha nincs a ki erőt adjon neki, mind csak hijábanvalóság: elviszi a szél. Ezt az esküvő, és a kinek esküsznek, az áldó vagy átkozó, és a kire az igazgattatik, becsülné-e, élne-e vele, félne-e tőle, ha úgy nem hinné, megpirulna-e, szégyenlené-e az ember

ott is a hol senki sem látja, a hatalmas a ki a büntetéstől nem fél, ha a lélekismereti nem ijesztene? És ebből látszik immár ki, hogy a Mózes írása nem fabula, a köntös nemcsak hideg meleg, hanem a szégyen ellen való találmány is. Ádámnak és Évának a szégyen noha bűnnel jött be, de már az ellen való orvosság és pásztor, mint a skorpióról mondják, a kit megmar, ha rajta éri az ember és odamorzsolja s beköti vele, maga meggyógyítja marását. Hijába s hamisan vetették némely atheusok s bolond profánusok is azt elő, hogy Mózes s más hasonlók magoknak becsületet, másokon való uralkodást, és az együgyű embereknek hozzájuk való engedelmisségeket akarták szerezni, és úgy költötték az Istent, lelket, mennyországot, poklot stb. Mert a mit a világ az Istennek annyi csudatétele után is olyan nehezen hiszen el, azt hitette volna-e el egy-két, a többihez hasonló ember minnyájokkal? Hiszen, a mint neki szabad volt mondani : így vagyon! ezernek s többnek szabad volt azt felelni : nem úgy vagyon! ha erővel fogott volna hozzá, egy ellen százezer s több is lett volna. Azért harmadiknak, mely az Isten, kellett mind a titkos inspiratio, mind újabb-újabb csudatételei és revelatiók által az ember elméjét és akaratját arra hajtani, hogy hidjen Istent; és a mit Ádámtól fogva minden atyák a gyermekeknek fülekbe sugtak az Isten-

ről és a teremtésről, nem hijábavalóság hanem elhítelre méltó. Ez minden religiónak eredeti, melynek emlékeztetője a szombat, 1. Móz. 2 : 3.

Ne legyen nehéz, ha itt vagy két szóra fakedok. Religio nem teszi a mit mi magyarul vallásnak mondunk, mert e vallás, prédikáczió-hallgatás, templomban való járás, isteni tisztelet, imádság, és minden jó cselekedet, virtus, Isten és felebarátodhoz való szeretet, igazság, olyan a religiónak, mint a levél, virág, gyümölcs a fának; ebben majd az egész világ hibázik, mikor a confessiót, mely immár vallást teszen, religiónak nevezi, s mondja vagy tartja. Nézd meg, mit mond Pál. Rom. 10: 9. Idvezítőnk is azt mondja, Luk. 17. 21.: az Istennek országa tibennetek vagyon, Mát. 12 : 34. 37. : A szívnek teljességéből szól a száj, a te beszédedből igazítatol meg, és kárhoztatol el. Ezeket összetevén, világos, hogy a religio, a fa, a törzsök a szívben vagyon vagy pedig a lélekben, a vallás pedig, és annak mind az Istenhez mind felebarátjához követni szokott mutatása akár szóban akár cselekedetben legyen, annak a fának gyümölcse, virága, levele. A religio azért valósággal nem egyéb, hanem az embernek az Istenről a természet által belé öntetett értelme, hiti, gondolkozása az Istenről. Ez a religio, melyben, mint már meglátszik, az egész világ megegyezett. Hogy pedig ennek, a már minnyá-

joktól elhitt Istennek megismerésében, tisztelésében annyi különböző értelemre mentek az emberek, megmondja szent Pál az okát, Csel. 14 : 16. Ismét Csel. 17 : 26. 27. és 1. Kor. 11 : 19., elbocsátotta az embereket az Isten, hogy tapogatva, mint a sötétbe járó emberek keressék az Istent, hogy abból annál inkább tanulja meg az ember a maga nagy vakságát, érthetetlenségét, az ördögnek rettenetes mélységét, dühösségét, és annál inkább megbecsülje az Isten kegyességét, a kivel az Isten magát megismerteti. Hogy t. i. a szentírást adta, és a mint az apostol írja, Zsidókh. 1 : 1., sokképen és sokformán, és végre a maga fia által szólott, és kiöntötte a maga lelkét, Jóel. 2 : 28. Csel. 2 : 17. minden testre; mert e nélkül az eset után a soha sem látott, sem látható Istent ki ismerte volna meg? senki sem. Valamennyi vallás, confessio, superstitio, babona, secta, értelem, schisma, szakadás, haeresis, eretnokség és akármi egyéb névvel neveztetett különböző értelem volt, vagyon, lészen a világon az Istenről, az mindenik célul, objectumul teszi fel az Istent, hogy ő azt dicsőíti, és végül vagy okul, hogy ő azáltal boldogul minden dolgaiban.

Mind a cél, mind a vég jó; de abban osztán vétenek mindenk, még azok is, a kiknek a szentírás kezében vagyon, — azokon pedig értem a kik római, augusztai, helvécziai és görög confessió-

val neveztetnek, és magyarul közönségesen és részszerint helytelenül is pápisták, lutheránusok, kálvinisták, göröghitűek, és Erdélyben is az unitáriusokat ha odateszem, hivattatnak, — mindenik kereszténynek mondja magát, minthogy nincs is több religio, hit, hanem csak egyedül a christiana religio, keresztény hit, melylyel a Krisztus mind testének idejében, mind menyben-menetele után szent lelke és apostoli által tanította a primitiva, elődeden-való ecclesiát; mindenik ez avval dicsekedik, hogy ő vagyon azon; de a mi a keresztény vallásnak legnagyobb jele volna maga Krisztus urunk mondása szerint, Joh. 13:34. 33.: hogy egymást szeressék, nem, hanem halálra gyűlölik, üldözik egymást, sőt azt tudják, hogy minél inkább egymást gyűlölik, az Istennek annál inkább kedvét találják, mint maga Krisztus urunk mondja, Joh. 16:2. Elfelejtik mit mond szent János, 1:3. 10. és 4:16. 20. 21. maga Krisztus urunk, Matth. 22:37. 40. Vétenek másodszor abban, hogy minden aemulatiójok, disputatiójok arról vagyon: hogy melyik vallás ismeri jobban az Istent; és nem az: hogy melyik féli, szereti inkább az Istent; melyik érti, magyarázza jobban a szentírást, annak akaratját, mintsem hogy melyik teszi azt inkább életével, a mint Pál apostol int. 1. Timoth. 2:12. A jámborságnak nem volna külön papja, temploma, de melyik vallás fut verset

a másikkal a jámborságért? Ugy kellene, hogy minél tisztább a vallás, az Istenről való értelem, annál tisztább volna az élet is; de bizony nem tudom, az evangelicus és református névvel dicsekedők is mennyire dicsekedhetnek az evangelica, reformata étellel. Harmadszor vétenek abban, hogy elfelejtvén, a mit Krisztus urunk mond: Joh. 4 : 24. Esai. 66 : 1. et sequ. Hos. 16:6. Esai. 1. 11. et sequ. Mik. 6 : 6. 8., melyik viszi rendesebben és formásabban végre az isteni tiszteletnek belső czeremoniáját, azon perlődnek, félrehagyván a törvénynek a derekát, az ítéletet, irgalmasságot és a tökéletességet. Matth. 22 : 23., és az igaz alázatosságot, Matth. 18 : 4. Zsolt. 131 : 2. És negyedszer hibáznak abban, hogy sok innepek, czeremoniák, imádság, böjtölés, fogadások és egyéb hogy már az idvesség elérésére, segítésére, emberektől talált dolgoknak sokat tulajdonítván, és azokat az Isten maga rendelkezésével a lelkeket egyaránt kötelezőknek állítván lenni, magokat és egyéb teremtetett állatokat társává teszik az Istennek és a Krisztusnak; de tekintsek meg Matth. 15 : 1—10. Kol. 2 : 21. 23. 1. Tim. 4 : 1—4. *Vera religio est veri Dei cognitio cum vero ejus cultu, timore, et ejusdem ac proximi vero amore conjuncta*; azaz : az igaz vallás vagy hit az igaz Isten tiszteletivel, félelmivel, és ugyanazon Istennek és embernek, fe-

lebarátjának igaz szeretetivel öszveköttetett ismereti.

Elvégzém. Semmiféle embert, akármi tévelygésben levőt, még az atheust is nem gyűlölni, hanem szánni, szeretni, és nem erővel, hanem szóval, szeretettel kell megtéríteni; sőt a káromkodót is, noha meg kell kövezni, de akkor is nem szidni, hanem szánni, siratni, érte könyörögni kell. Ez a Krisztus vallása, ez a christianusoké. Matth. 23 : 34. Csel. 6 : 60. Sőt különkülön való jelét adhatnám én a vera religiónak, de megröviditem, s ezzel végzem a religio dolgát. Olvasd meg a feljebbcitáltlocusokat, és tedd reá az elmédet, kiváltképen, Joh. 4 : 24. 7 : 7. 13. 15. Matth. 18. : 2. 4. Religio quo minus humani sapit, olet et viret, eo verior est; ergo quae minimum vel nihil humani habet, verissima est. A hit vagy vallás annál linkább, minél kevesebb emberi íz, szag és szín vagyon rajta, minél linkább elvonád az elmédet vagy magadat a testtől, világtól, annál közelebb mégy a hozzá járulhatatlan világosságban lakozó lélekhez. Nem láthatni az Istent kivált a testben, 1. Tim. 6 : 16. Exod. 30 : 20. Minél kevesebbet magadnak tulajdonítasz, annál igazabban mond 1. Tim. 1 : 17. Minél kevesebbet szereted magadat és e világot, annál linkább szereted az Istent és felebarátodat, 1. Joh. 4 : 20. 21. Üljön össze szeretettel a keresztyén világ, vet-

köztesse ki a religiót abból a ficzamas, kendözött, pézmázott maga találmányi köntöséből, azaz : vegye el tőle, a mit maga hozzá! adott, viszont adja vissza azt neki, a mit róla levont, az igaz szeretetnek és alázatosságnak feje, candida köntösét : mindjárt feltalálja a Krisztus mátkáját, az első ecclesia religióját. El kell e keresztény világból a pápista, luther, kálvinista, görög, arianus vagy unitárius nevezetet venni, keresztények leszünk minnyájan, és úgy reméljük a gentilis, pogányok, mahumedánusok, zsidók megtérését is; úgy leszen a mit szent Pál mond, Kol. 3 : 11. Úgy és akkor leszen egy akol, egy nyáj, egy pásztor Jézus Krisztus. Keserves dolog kivált a romai, augustai, helvecziai confessiók között : valami az Isten dicsőségére és a lélek idvességére szükséges, abban mind megegyeznek, mégis osztán az emberi találmányokért, és a mi annál is keservesebb, a protestánsok két vagy három scholai agyarkodó subtilitásért mit követnek egymáson. Miserere Domine, miserere nostri!

IX. RÉSZ.

Az ember lelke valóságos halhatatlanságáról.

Istentől az embernek először adott tökéletességének az eset után is nála hagyott árnyéka, nyoma, és az Isten s ember lelke lételének hármasságon, mely szüntelen mindennek azt mondja : Vagyon Isten, vagyon lélek, vagyon jó, melyen kap, vagyon gonosz, melyet távoztatni igyekezik minden, vagyon hát a jónak jutalma, a gonosznak büntetése mindaddig, valámíg annak létele vagy cselekedete tart. Annak a jutalom vagy büntetésnek is érzése lehetetlen hogy mindaddig ne tartson, valámíg annak értése tart, mert annak értése egyszersmind érzése is. Ez az értés és érzés mindaddig meg nem szünhetik, valámíg az az értő és érző meg nem szünik lenni vagy élni. Ezen az ablakon nézhetsz be a menyországban s pokolban, mert az ebből áll valósággal. Hogy pedig a lélek testtel együtt

meg nem hal, vedd ezen fel : Nem tapasztalod-e, hiszem kedved ellen is örökké dolgozik, örökké bírónak teszi magát, mint Lóthra neheztelnek a Sodomabeliek, 1. Móz. 19:9. Salamon azt mondja, Péld. 8:7.: Senkisem uralkodik a maga lelkén. Az Istent és magát nem ismerő és azért nem hívő lélek azért erről a háromról megismerheti az Istent s magát is. Soha bizony az örökké-valóságra olyan halálban még rendeletlen utakon is nem vágyna, és teste halála után valókról nem szorgalmatoskodnék, ha Istentől adatott természeti szerint halhatatlan nem volna; nem igyekeznék maradékiban, munkáiban, arany, ezüst, réz, kő és egyéb képekben, könyvekben, monumentumok emlékezetiben, hírében, neviben, egy szóval, valamint valahogy de csak élni; de rá emlékezik s visszaigyekezik eredetire, ha elvesztette is, mint az ördög, Júd. v. 6.; mert másként ignoti nulla cupido. A mit teljességgel nem tudsz, azt soha magadnak nem kívánod.

Ha azért halhatatlan : lehetetlen, hogy mint szintén ebben az életben úgy azután isszüntelenül ne cselekedjék vagy ne szenvedjen, mert valami él, az dolog nélkül soha sincsen; vagy magának vagy másnak de csinál valamit, vagy magától vagy mástól de csak szenved valamit. Quia vita est status agendi et patiendi capax. Az élet nem egyéb hanem az élő állatnak cselekedé-

sére s szenvedésére alkalmas állapotja; az holttest sem csinál sem szenved semmit is.

Ezt az oktan, értelem nélkül való állatokban is látjuk : mihelyt meghal, sem csinál sem szenved semmit is; úgy az ember testében is, sőt az érzékenység nélkül való de másképen némű-néműképen élőfákban, plántákban is látjuk, mihelyt meghal, megszárad : sem leveledzik, sem virágzik, sem gyümölcsözik. — De hogy arról a hírnéven, örök emlékezeten annyira kapó lélekről tovább is szóljunk.

Nézd meg, ember! soha semmi a mi egyszer az Istentől lételt vett a teremtés által, semmivé nem lehet, víz, föld, aërré leszen; hát a lélek, a melynek az Isten ezerszerre nemesebb életet, lételt adott, hogy lenne semmi? Nem fér az isteni majestáshoz, hogy valamiről egyszer azt mondotta : fiat, legyen, hogy az nincsenné lehessen. Kisebb, rosabb állat talán nem lehet a serkénél e világon, mert a tetűnek már nagyobb tökéletessége, vagy mennyi- és minéműsége nagyon mint egy serkének, de ha egy serke semmivé lehetne, az egész világ irtóztató machinája bomlának meg vele, semminek kellene annak is lennie mind, sőt az Istenség szenvedne és maga-magát megtagadná, mikor azt a szót és akaratját bontaná el, 1. Móz. 1 : 31. : Megnézé az Isten mind a mit csinált vala, és az mind jó vala. Zsolt.104:

31 : Örül a Jehova az ő munkáiban. 2. Tim. 2 : 13 : Ha mi hitetlenek vagyunk, hü az Isten, maga magát meg nem tagadhatja.

Jaj hát te, oh bolond ember, hogy tagadod meg az Istent? Psal. 14., hogy tagadod és semmivé teszed magadat? mert a magad lételedet tagadod, a mikor a lelked lételet és halhatatlanságát tagadod; szállj magadban, nem tapasztalja-e a legeggyűgyűbb ember is magában, ha az elméjével valamire figyelmez, azonkívül a mire az figyelmez akkor, akármit halljon, lásson, semmit benne nem tud, sőt sokszor a mire a nyelve szokott, imádságot vagy mit a nyelve is elmond, de az elméje másutt járván, azt sem tudja, mondotta-e vagy nem. Néha másnak is szól vagy felel, de ha osztán rá kérdik, nem tudja még csak úgy is, mint sokszori álma eszébe nem jut. Ezt legjobban megtapasztalhatja kik imagán, kiváltképen a templomban, az isteni szolgálatban, mikor az imádságot a pap után mondja, vagy a predikációt hallgatja; ha a lelke másutt jár, sem a nyelve szólásiban, sem a füle hallásiban semmit sem tud, de tudja azt jól, a mire az elméje akkor figyelmezett; erről három nagy szép dolgot csalhatatlanul megtanulhatunk, ugymint :

1) Hogy a lélek a testtől külön gondoltathatik. 2) Hogy azon időben, szempillantásban reá segítheti a testet a lélek a testi munkára, és még

is maga a lélek a lelki munkában, a gondolkodásban foglalatoskodhatik. 3) Hogy azon szempillantásban a lélek csak két különböző derekas valóságos lelki munkára, gondolatra sem érkezhetik', nem hogy többre; valaminthogy a nyelv két különböző szót egyszersmind nem szólhat, hanem egymásután kell lenni. — Ezek mind világosok, a legbölcsebb és legbolondabb vagy együgyűbb emberben is, csak próbálja meg. Lásuk meg rendre, mert bizony szükségünk nagy vagyon most reá.

Mikor a pap' után az imádságot mondod, de az elméd mást gondol, az a gondolat a testtől különvaló munkája akkor a léleknek, mindazáltal azon szempillantásban (melyről oda alá bővebben szóljunk) vagy akkor, hogy a füled a pap szájából hallja és a füled után a szád mondja, az a lélek segítségével megyen végbe, mert a lélek hallgatja meg a füllel, és ugyanaz szóltatja a nyelvvel, mert ugyanis az holt ember sem hall sem szól; miért? mert nincs lelke; mindazáltal abból azt ki nem hozhatni, hogy mikor a másuvá figyelmező lélek ezekre segíti a testet, hogy két gondolatokban foglalatoskodnék egyszersmind, mert a léleknek kétféle' munkája vagyon az emberben, egyik csak egészen lelki, spiritualis, intellectualis, a másik animalis, testi, mely áll az ember érzékenségenek, tagjainak', mint a száj,

nyelv, fül, de az emberi munkák végbenvitelére alkalmatossá való tételébe; erre a más gondolatokra figyelmező lélek azoknak félbenhagyások nélkül is reá érkezik, és a tagok is végbenvihetik a léleknek conscientiája vagy tudása nélkül, mert ha a lélek hírével vagy tudásával volna, vagy csak olyan hamar el nem felejtene az ember; inkább hihető, hogy a csak úgy megyen végbe mint a czimbalom vagy virgina húrját ha megütöd a végin, elfut rajta az ütés végig s megpendül; vagy az orgonában ha a szél a sípba elmegyen, szól. Úgy a pap szájából a szó hangja füledben, és onnét bizonyos húrokon a nyelvedre elhat, és kimondod, kivált ha a szokás által már az olyan munka végbenvitelére igen elkészítettek azok a testi tagok, mint az oktalan állatokban értő lélek nélkül mennek végbe az olyan munkák, mint hallás, látás, szólás stb. De noha egy szempillantásban látatik lenni a hallás vagy a hallott szónak bevétele és viszontannak kiindása, de valósággal egymás után leszen csak, hogy mikor a szokás szerint legkisebb időt akarunk kimondani, ezt egy szempillantással vagy perczentésnek nevezetivel fejezzük ki. De hiszen a szempillantást eszed ezer s több részekre is oszthatja, azután a nyelved is kimondhatja így : fél szempillantás, vagy egy szempillantásnak tízed, század, ezered, tízezered vagy százezered s

még több része is, melyet noha az emberi elme fel nem ér, be nem foghat, nem concipiálhat, de azért az ugyancsak nem semmi, mert a minthogy a tenger egészen víz, úgy abból csak egy csepp is víz; egy mázsa viaszból csak töhegyeni darabocska vagy részecske is ugyancsak viasz. A valami akármi legyen már az, de ha valami valóság, deákul ens, és egész, deákul totum nevezeti alatt az ember elméjében adatik: annak akármely legkisebb és infinitum, megfoghatatlanabb részecskéje is nem vesztheti el azt a természetet, nevet, a melyet bír a valami, a totum, mert a semmit az elme magának gondolatra vagy ideára soha sem veheti, annál inkább discursusra.

X. RÉSZ.

A s e m m i r ő l.

Noha non entis nullae affectiones, mindazonáltal nem valljuk káré az időt, ha semmiről is egy kicsidet beszélünk.

Nevetséges disputatio volna az, mikor valaki mástól azt kérdené, kivált deákul : Quid est nihil? Ha amaz hirtelen a szokás szerint kivált azt felelné : Nihil est nihil, emez kikaphatna rajta s azt mondhatná : Tu dicis, nihil est nihil ; asine, dupliciter erras, quaestionem meam non intelligis : 1) Non ego te interrogo de eo, quod est, sed quod non est, nempe de nihilo. 2) Cum dicis quod nihil est nihil ; si est, ergo non est nihil. De meg amaz visszaadhatná a kérdőnek : Et tu, asine, in quaestione quare dicis : quid est nihil ? quum uti ipse dicis mihi : si est, ergo non est nihil. Elvágthatná a harmadik, a ki hallgatná, ha esze volna, s azt mondhatná : Ambo aequè insanitis, de non ente ille potest solus respondere, qui ex non ente sci-

vit ens facere. — Ezt nagyobbára deákul azért irtam, hogy mivel az egész játék és erő ebben a szóban vagyon : ,est‘, magyarul sem a kérdő sem a felelő úgy nem bolondoskodhatnék vagy jád-zódhatnék egymással; mert a magyar nyelv nem él azzal a szóval: ,est‘, vagyon, abban az értelem-ben, mikor valakiről vagy valamiről tudakozik, mint a deák és más sok nyelvek : ,quid est, quis est?‘ hanem csak így : ,micsoda, kicsoda?‘ úgy a törökis: ,neder, kinder?‘ talán más napkeleti nyel-vek is; de majd mind egyet tesznek, mert a mi deáknak ,quid‘, németnek ,was‘, magyarul ,mi‘, tö-röknek ,ne‘; úgy a deák, quis‘, németül ,wer‘, ma-gyarul ,ki‘, töröknek ,kun‘; az ,est‘ helyén vagyon a németnek ,ist‘, magyaroknak ,csoda‘, törököknek ,der‘, noha a magyar csoda-odatétel nélkül is tud kérdeni: ki ez, mi ez? és ha hogy oda teszi: kicsoda, micsoda? Mert az o-val csak euphoniae gratia, szebb, könnyebb kimondásnak okáért élnek, ha-nem az o helyén u-t kellene mondani s írni, még pedig két szóban : mi csuda, ki csuda? mi dolog, mi állat ez? mert bizony csuda minden e világon, mind arra nézve, hogy az Isten a nincsenből ho-zott ki minden valóságot, mind arra való nézve, hogy valamikor valaki valamiről tudakozik, va-gyon abban valami csudálkozásnak neme vagy affectiója mindaddig míg annak végire megyen. A minthogy a csudálkozásnak az a természeti :

minél újabb, nagyobb, szebb, végére mehetetlenebb objectum akad az embernek eleibe, azon annálinkább csudálkozik, de ha osztán végire megyen, eltelik vele, megszűnik az admiratio, csudálkozás, mely nem egyéb hanem a szemben vagy elmében ötlött objectum, valóság, vagy dolog minemiségének vizsgálása, és azokról való tanácskozás, elmélkedés, szemlélés, melyet követ annak megszeretése vagy utálása, fruitio, gyönyörködés, vagy attól való irtózás, félelem stb.

A magyar is azért, ha a semmiről disputálna és így tenné fel a kérdést a kérdő : micsoda a semmi? szintén úgy járna vele mint a deák az ,est'-tel, sőt rosszabbul, mert a ,csoda' és ez a kicsiny szó is:, az' a magyaroknak valóságot teszen; a felelő is ha így felelne is bár, mint hogy úgy is szokták : a semmi semmi, még is megfoghatná a másik, mert ez a mutató szócska ,a' valóságot teszen s mutat, semmit pedig senkinck mutat meg; azért legokosabban így felelhetne : nincsennek menj végire senkitől, ha feltalálod, mert én nem tudlak reá igazítani. Erre a kérdésre a nescio, non est asinorum sed doctorum responsio. Ez a semmiről való discursusom pedig legyen in parentheses, és az olvasó vétkül ne tulajdonítsa, mert azt én meg tudnám mutatni okos embereknek, hogy ez a semmiről való elmélkedés és az én feltett feleletem : a nincsent én nem tudom, de non

ente etc. (lásd meg oda feljebb) ez ezerszerte okosabb és hasznosabb, mint régen volt az, a mikor perlettek arról, disputáltak, hogy a számár árnyéka, hogy azután alája üljön, urát illeti-e, vagy azt, a ki az útra megbérlette; és volt mindeniknek pro et contra ratiója, de resteltem előhozni.

Hanem menjünk elébb, és lássuk, a semmiből tanulhatunk-e valamit a léleknek tökéletességeiről s erőtlenségeiről és a mi idvességünkről; mert én avval merlek vala biztatni, hogy felette sokat. Lássuk, a semmiről vagy nincsenről való curiositása, szorgalmatossága az embereknek, és hogy azt a vagyonnal, enssel nem tudták összevetni, csinálta az atheusokat, csinálja ma is. Nem férhet a fejekben, azért nem is hiszik, hogy az Isten e világot a semmiből, nincsenből tette világgá és valósággá teremtette; nem tudták az együgyű hit által az entium enssel, annak mindenhatóságával elnyeletni a nincsent, semmit, vagy non enset, mint az Aristoteles imádságában vagyon; a honnét a jött ki, hogy sok enset, valóságot semmivé csináltak, még némelyek a semminek is valóságot tulajdonítottak. Csudát mondok, de így vagyon. Ez csinálta a Saduceusokat, kik nem hitték a léleknek valóságát, és noha féltekben az emberek-től az Istent szintén nem merték tagadni, de nem tudom, mint hihették, ha közönségesen hogy lélek legyen nem hitték, mert az Isten lélek Krisz-

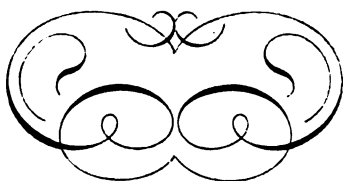
tus urunk szava szerint, Joh. 4: 24. Ez adta hinni Aristotelesnek a világ örökkévalóságát, ez hiteti el a fél atheusokkal vagy fél Saduceusokkal, hogy az ember testével együtt a lelke is meghal, semmivé lesz, mint mikor a tüzes vas meghül. Ez mondatta Senecával: post mortem vel in Deum vel in nihil resolvimur; holtunk után vagy Istenbe enyészünk vagy semmibe; és Ésa. 22 23.; Epicurussal: edamus, bibamus, post mortem nulla voluptas. Ugyan is, minthogy a lélek a nincsen vagy semmi, és az érzékenység alá jövő testek között mintegy középaránt gondoltatik lenni és vagyon is, de nem látathatik, tapasztaltathatik: hajlandóbb a testi ember arra, hogy vagy nincsennek, vagy igen vékony testecskének, párának, lángnak, vagy minek hidje lenni, mivelhogy a míg az életben vagyon, úgy a mint ő kívánná, nem concipíálhatja, fel nem veheti. Ez teszi az embert az Istenhez háladatlaná, mert minthogy a semmiiséget nem tudja, úgy a teremtetől neki adatott valóságot sem tudja megbecsülni, és annak becsi-, ára-, érdeméhez illendőképen megköszönni, meghálálni; mert nem tudja, hogy az egy teremtetért mivel tartoznék ő a teremtető Istennek, hát hogy tudja, mivel tartozik a megkegyelmező Istennek, a kit ő elárult volt, de emez maga szerzett neki valóságot a maga fia által, a kit a mint az atya, úgy maga is adta magát a keresztfának

irtóztató halálára érette; de ennek bővebb tractáját hagyjuk másuvá. Ez teszi az embert Isten ellen kevélylyé, az Isten munkáiba piszkálva, azok ellen kivált magának valami kedvetlenállapotjában zugolódva békételeenné. Ez csinálta a keresztény ecclesiánkban a sok barátot, apácát, remetét, szüzességekkel, bűjtölésekkel, szegénységgel, és akármi uton, módon való maga sanyargatásával reménlett érdemet, a szabad akaratról, de libero arbitrio, az elválasztás, praedestinatio tudományában praevisa fides, praevisa opera etc. felől vak, szörnyü mérges disputatiót. Ez csinálta eleitől fogva az Istennek és az egy közbenjáró úr Jézus Krisztusnak 1. Tim. 2 : 5., ez az érettünk törekedő Szentléleknek, Rom. 8 : 26. 27, társává az angyalokat, a boldog szüzet és minden szenteket és bálványokat, kiket semminek mond az apostol, 1. Kor. 8 : 4. Ez adta az emberek szájában azt a szót, Rom. 9 : 19. 20. az Isten ellen : miért haragszol reám, miért csináltál engemet ilyennek? Egy szóval megmondva, hogy megrövidítsem, ez hozta a bűnt, még az angyalokat is e világra; ez nem engedi soha, hogy az ember meg tudja eléggé magát alázni az Isten, az ő teremtmője előtt, és annak akaratjának egészen engedelmeskedjék és az Istentől adott állapotjával megelégedjék, mert nem tudja valójában, mely semmi legyen a semmi, nem gondolja meg

a mit Dávid mond, Zsolt. 100 v. 3. : agnoscite Jehovam esse Deum, ipsum effecisse nos, non autem nos ipsos etc. Az Isten csinált minket nem mi magunkat semmiből, még pedig kétszer, mert a mit először csinált volt tökéletesen, Pred. 7 : 29., mi a bűn által magunkat semmivé, sőt a semminél gonoszabbá, rosszabbá, alábbvalóvá csináltuk, mert a mint mondják : non entis nullae affectiones. A teremtés előtt gondolatott semmi senkinek nem ártott sem árt ma is. De a bűn noha nem test, sem lélek, azért semminek mondathatnék; de nem is az, hanem a mint szent János mondja 1. levelében, 3 : 4. : a törvénynek általhágása fogyatkozás; és olyan ereje vagyon úgymint az halál, kárhozat, és minden, idő és örökkévalóság szerint való gonosznak, hogy azt az ember nem hogy kimondani, de még csak kigondolni sem tudja, szinte úgy a mint a bűn előtt és a feltámadás után való boldogságát is az embernek, mert Ésai. 64 : 8. 1. Kor. 2 : 9. : szem nem látta, fül nem hallotta, ember elméjében nem ütlött; noha ez a nagy erő nem a bűnben hanem az Isten törvényében vagyon; lásd meg, Rom. 6. ult. és 7 : 7. et sequ. Az egész világ mondja szájjal : Soli Deo gloria, de másfelől azt vallja és a nagy része tanítja : Deo et mihi gloria. Ha állítod világ : regnum et tædæ non patiuntur socium; coelum duos soles non admittit : miért csinálsz

hát magadból társat az Istennek? bár csak annyi hatalmat engednél az Istennek a semmin, magadon, a mennyit adsz a fazekasnak a sáron. Noha hiszen a fazekas maga is sár, és talám néha a fazekas más fazekasból lett sárból dolgozik, még is a semmi ezernyi ezerszer perel az Istennel. Lásd meg Jer. 18 : 2. 6. Rom. 9 : 21.

De legyen elég eddig szólanunk a semmiről, mely világosabb leszen akkor, mikor ide alább az örökkévalóságról szólunk. Most lássuk meg tovább is: mért vágyik annyira a hírnévre a semmi, az ember, kiről Seneca szépen írja : *omnis dies, omnis hora, quod nihil simus, ostendit*. Vagyon-e több és méltó oka reá azon kívül, melyet bővecskén forgattunk cap. 8? Van azért még más oka, úgymint :

XI. RÉSZ.

Az hírnév és örök emlékezetre való vágyódás- nak másod rendbeli okairól.

A jó hírnév akár igaz, akár hamis, de mint-hogy praesumáltatik, feltétetik, hogy jó kutföböl, jó gyökerekből, ugymint a hires, neves embereknek virtusiból, jóságos cselekedeteiből, jó qualitásiból, minemüségéből veszen eredetet, azért az nemcsak a becsület és tisztességnek (mely csak szó, és külső konyhára keveset hozó czeremoniákból áll), hanem e világi életnek táplálására és gyönyörködtetésére szükséges és alkalmatos valóságos dolgoknak is elérésében az embert igen segíti sokszor. Ellenben a rossz hírnév, ha igaz is, ha hamis is, de mind azokban felette igen megakadályoztatja sokszor, azért nem ok nélkül mondja a világ : Omnia si perdas, famam servare memento, qua semel amissa postea nullus eris.

A jó- vagy mondjam, nagyhirü, nevü ember

ha tisztre, becsületre, gazdagságra, jó házasságra igyekszik, ha ad, veszen, kereskedik, kölcsön kér, más mellett bizonyít, vagy perel, vagy más mellett törekedik, egy szóval, akár micsoda dolgában, rendszerint jobban előmegyen, mint a rossz vagy kicsiny-, alacsonyhirű nevű ember sokszor. Azt mondom, sokszor, mert bizony nem mindenkor, mert mondja ugyan, Salamon Péld. 22 : 4 : hogy az isteni félelemmel, tisztelettel együttvaló szelidségnek jutalma a gazdagság, becsület és az élet; és ez úgy is vagyon vagy leszen az Istentől, de ugyan maga Salamon, mit mond a világnak eziránt való hamis ítéletéről, Pred. 3 : 16 és 8 : 13.? Ismét ugyan mit mond Pred. 7 : 11. 15.? Vesd össze Pred. 9 : 13. Keresd reá, nem vesztesz vele, hidj, ne nekem, Salamonnak sőt annak a Szentléleknek, a ki azt Salamonnal iratta, mert 2. Pet. 1 : 21. nem magától írta; de hidj idején s járj eszeden, mert félő, késő ne legyen, mikor magadon magaddal tapasztaltatja meg, s úgy hiteti el károddal : Sero sapiunt Phryges. Felix quem faciunt aliena pericula cautum, sapiens quem sua, stultus, quem non sua quidem. De nagy része a világnak ez az utolsó. Én kiváltképen, bizony, az, és annak is a nagya voltam.

Legyen elég ez eddig a hirről névről. És itt el is végezném ezt ez, talám hosszaságával unal-

mat szerezheto elöljáró beszédet, de mivel a világ a hirben névben az időt, saeculumokat, sőt az örökkévalóságot tette fel, szóljunk egy keveset az időről is, az örökkévalóságról, hogy annak az oda fel sokat forgatott semmivel és a szempillantásnak összevetéséből, és ennek megvilágosításából annál is inkább meglássék e világnak a hirnév körül való munkabeli bolondsága, és hijábavalósága, és az emberi léleknek mind ereje mind erőtlensége. Ennek jól megértésére minden embernek ugyan, de azok közül kiváltképen énnekem magamnak nagy szükségem, úgymint, kinek is mind időm-, úgymint hatvanhat esztendőre, mind a fejemre kimondott halálos sententiámra nézve, az örökkévalóság kapuja végig kinyittatott, és talám annyi napom vagy csak óráim sincs hátra, a mennyi esztendőt eltöltöttem.

XII. RÉSZ.

Az örökkévalóságról való elmélkedés hasznairól.

Az örökkévalóságról némely szép elmék egész könyveket is irtak, de én mind az időről, mind az örökkévalóságról, a mennyire a dolognak nagy volta engedi, csak rövideden akarok szólni. De minthogy a véges elme, a mint a jó és gonosz angyal és ember, annak mehet végére, a minek vége vagyon, az aeternitásnak pedig vagy örökkévalóságnak nem hogy vége volna, de kezdeti sincsen: azért az arról való elmélkedésnek nem az a célja, hogy azt épen kitanuljuk, megfogjuk, mert azt csak az viheti végben, a ki maga az, úgymint az Isten, hanem más oka, célja, és igen nagy egynehány haszna vagyon, melyeket szükség elébb megértenünk, minekelőtte magáról szólnunk. Azok az hasznok ezek, úgymint : 1) Mikor a lélek annak tanulásában elmegyen mindaddig a míg lehet, mivelhogy felette messze is mehet, ab-

ból megtanulja azt, hogy mely nagy valóságot, erőt, tehetséget adott az Isten öbelé, hogy addig mehet; de mikor osztán megakad, hogy tovább csak nem mehet, abból megtanulja azt, hogy ő véges, erőtlén, és mely messze van a véges teremtet állat a végetlen teremtetől, és az ő tehetsége amannak végzetlen tökéletességétől. Melyből következik : 2) A teremtetnek annál nagyobb admirálása, csudálása, tisztelése, becsülése, félcíme és imádása. És tovább: 3) Midőn azt az Isten nagy ajándékát látja magában a lélek, lehetetlen hogy az Istenhez való háladatosságra és annak nagy szeretésére ne induljon, mert természet szerint való dolog az háladatosság, a mely kilátszik az oktan állatoknak, még a legvadabbaknak is és fenébbeknek példáiból. Andramus szokott szolga, mint járt volt az oroszlyánnal! a vele jóltevőhöz minden állat hálaadó és a jótevőt szerető. Kutyád, macskád, ökröd, szamarad, lovad tanítson meg erre, mint az Isten is oda igazít. Ésa. 1 : 2. 3. Az hálaadatlanúság természet ellen való bűn, nincs is másban, hanem csak az ördögben és az emberben, de annak eredetiről majd ide alább csak közel szólunk. 4) Mikor a lélek azt a nagy szépséget látja magában, nem árt sőt szükség csudálja, szeresse és becsülje meg, mert bizony megérdemli mind az ajándékozót mind a szépségeért a lélek, hogy megbecsültessék másoktól

is, de bizony magától is. Ha a király, vagy valami nagy ember, vagy a mátkád, kedves embered valamit ajándékoz, nem becsüllöd-e egyikért azért a ki adta, hiszem azt szoktuk mondani : Uram, az ebet is meg kell becsülni az uráért. Ha azt az emberek jól meggondolnák, bizony jobban becsülnék a lelkeket, mint sem követik, jobban viselnének reá gondot, nem mocskolnák e világnak, a földnek és a bűnnek fertőjében annyira. Azt mondjátok róla, ha kinek valami rossz ember társaságában valami nyavalyája esik : a ki korpa közé teszi magát, megeszik a disznók. Jaj, miért teszed hát a lelkedet, magadat korpa közé? orczádat, kezedet, szép köntösödet, csak egy hitván sárga vagy veres uj csizmád vagy papucsodat félted a sártól, mocsoktól, de nem a lelkedet; miért? Azért mert nem tudod szépségét. 5) De mint a páváról mondják, ha igaz, hogy a farkában gyönyörködik, kevélykedik, de mihelyt rút lábait meglátja, mindjárt elszomorodik, lebecsátja a farkát s kevélységét, (ha nem igaz is, de argumenta ficta etiam arguunt, mint a fabulák és parabolák, melyekkel Krisztus urunk is élt), azért, mint a páva farkát, úgy a lélek minden kevélységét ereszsze le, mikor a tehetetlenségét megtekinti, melyről primo puncto szólék. Azonban, mikor azt a szép farkát nézi s abban gyönyörködik is, gondolja meg, hogy kitől vette, ki adta? kéte-

len volt-e vele? volt-e szüksége reád? nem volt-e az Isten a világ teremtmése előtt szintén olyan tökéletes boldog Isten, mint azután? mit mond Elihu, Jób. cap. 35 : 5. 8. ? micsoda érdemért adta? a semminek (melyről oda fel bővebben szólottam) micsoda érdeme lehet, ha valósága nincs? nem veheti-e vissza tőled? Ha az angyal páva megnézte volna ezt az erőtlenségének lábát, és azokat meggondolta volna, nem esett volna el. És ez a bűnnek eredete, melyet tertio puncto igérék. Az elesett Ádámnak pedig annál is tovább kell gondolkodni, mikor ő azt a szépséget egészen elvesztette, maga szabad akaratja szerint elvétette (mert bezzeg minden disputatio, vetélkedés nélkül volt neki szabad akaratja, liberum arbitrium), tartozott-e az Isten a maga igazságától, a törvény és sátántól, még pedig olyan drágán a maga fia vérén visszaváltani és visszaajándékozni Ádámnak, 1. Pét. 1 : 19. Rom. 5 : 18. 19. és 11 : 35. 1. Kor. 4 : 7. ? Keresd reád, te veszed hasznát. Ezekből tanul a lélek valóságos alázatosságot, jobban mint klastromok, ciliciumok és fatalpakhól. 6) Ez szakasztja el, de szépen, a lelket a világ szerelmétől, mint az anya a gyermeket a csecstől, és megérteti vele azokat, a mit mond szent Péter 2 Pet. 3 : 5. 8. és 1 Pet. 4 : 7. Ismét 1 János 2 : 15. 17. Sok ezernyi ezer kedves bűnnek alkalmatosságiban a fülében sugja, a

mit a tudós Sirach mond : Memento mori et non peccabis; momentum delectat, aeternum cruciat.

7) Ez nyugatja meg s alája veti, a lelket egész engedelmességgel az Isten hivatalának akaratjában teljes életében, hogy nemcsak a szájával, hanem szívével, engedelmességével, békéséges türéseével mondja mind kedves mind kedvetlen dolgaiban a miatyánkban: legyen meg a te akaratod mint menyben úgy a földön. Király, fejedelem, vagy akármi nagy igazgató, vagy más botja alá vettetett község, nemes vagy paraszt, gazdag vagy koldus, bíró és polgármester vagy poroszló, vagy hóhér, pap, professor, tudós vagy hallgató, tudatlan, együgyü, beteg vagy egészséges, szabad vagy rab, egy szóval, akármi vagy, tudjad, hogy neked is szól, a mit Pál apostol mond, 1 Kor. 7: 20. és Zsolt. 75 : 7. 8., és szent Anna 1 Sam. 2 : 6. 8. Péld. 22:2. De mind ezek felett maga a Jézus Krisztus 1 Matth. 10 : 29. 30 és az értelem mondatta a szentekkel, a mit olvasunk Abrahámról, 1. Móz. 18:27., Élíról 1. Sam. 3:18. Dávidról 2. Sám. 15:26. 25. Jóbról cap. 1 : 21.— Fogadd meg hát, oh én lelkem, oh én édes jó társam Júlia! oh édes fiam József! a mit minnyájunknak mond szent Péter 1. Levél. 5 : 6. 7 : Semmiből tétettem élő lélekké az Istentől, mint az elesett angyalok közül akármelyik,— miért nem lehettem én azok közül egyik, ha Isten úgy akarta volna, a sem-

minek semmi ereje, érdeme, mivel voltam én jobb annál akármelyiknél? Hála Istennek, Ádám-ban adott vala nekem is az Isten minden tökéletességet, elvesztettem akarva, természet szerint haragnak fia voltam. Efes. 2 : 3. Mint Kain, Jú-dás, vagy akármely magyar, a ki Scythiában kijót, békát imádott, mivel voltam én akármelyiknél jobb annál? Hála Istennek, a ki engemet ezzé tölt, a ki vagyok, kegyelemnek és nem haragnak edényevé, Rom. 9 : 22. 23. Efes. 1 : 4. 7. Minden nyomorúságinkban mondjuk Pál apostollal, Csel. 14 : 22. Zsid. 11 : 10 és 13. 14 : Szempillantás ez az élet. Az égben van az örökkévalóság. — 8) Minden, és nemcsak a nagyméltóságos hanem egyéb embereket is megbecsülökké teszen a tudomány bennünket; tudjuk meg, hogy nemcsak nekem, neked adta Isten azt a nagy ajándékot, a lelket, az ő képét, hanem minden embernek, és kinek egy, kinek más helyet, tisztet vagy hivatalt mutatott az ő házában, kinek koronát, pálczát, kinek kardot, kinek könyvet, kinek kasszát, kapát adott, hogy ebben a világban éljen utána, és keresse a majd reá rohanó változhatatlan örökkévalóságbeli állapotját, melyet ez a különböző világi rend nem gátol meg; szintén úgy idvezülhet a disznópásztor vagy kárhozhatik a csuklyával, mint a király a koronával, a mint mindenik hittel él az Isten hivatalával, Rom. 14. ult.

és 1. Kor. 7 : 20. 24. Ellenben a sokról nehezebb a feladás Luc. 12 : 42. 48. Azért senkinek sincsen méltó oka a kevélységre, sem a más megutálására. Nézd meg Jób 31 : 13. 15. Ésai. 30 : 33. Isten előtt minden ember egyarányu, melyet megmutat az embereknek kezdete, a születés, és a vége a halál, és azt követő változhatatlan állapot az örökkévalóságban, melyről szóljunk majd ide alább az embereknek az örökkévalóságnak képzelésében való hibáiról.

XIII. RÉSZ.

Az örökkévalóságról való képzelődésnek hibáiról.

Az idő kurtább lajtorja, mintsem az örökkévalóság tornyában hághassunk rajta, melynek is egyik foga a szempillantás vagy óraperczentés, minúta, melyet oda fel egy két szóval előhoztam vala; mindazáltal, mivel hogy más csak olyan sincs, és az emberi elme azon peczkelődik, igyekezik fel az örökkévalóságnak értésére, menjünk azon mi is a míg mehetünk, legalább annak tetejéről vagy gombjáról belé láthatunk talám jobban, mint a ki valamely havas tetejére kíváncsán nézni, nem lát a havas aljából olyan jól oda, mint valamely nagy hegy tetejéről, noha azt az hasonlatosságot, mint szokták az emberek mondani: omne simile dissimile, úgy ne vedd, mint ha az idő egy része volna az örökkévalóságnak, a mint a kisebbik hegy része a nagyobbik hegynék vagy a havasnak, mert megcsalod magadat. Mi ugyan

erőtlen emberi elmék úgy csináljuk magunknak az örökkévalóságnak valami ideáját, képzelését és conceptusát, mintha a véghetetlen időnek, duratiónak, megszámlálhatatlan és elmével is megfoghatatlan sok ezernyi ezer millió szempillantásnak, vagy az óra perczentésinek maszája, rakása, sokasága volna: a mint látjuk a viz, a tenger hogy a megszámlálhatatlan vízcseppeknek összegyűléséből álló nagy test, nagy rakás, a föld megszámlálhatatlan morzsa fővényeknek egybefoglaltatott halma vagy golyóbisa. Az aér máskint láthatatlan, de mikor a nap valamely kisded lyukon vagy nyíláson besüt, ha oldalfélt állasz, szemeddel is meglátható apró fényecskéknek, morzsáknak, pillangócskáknak, melyek atomusoknak neveztetnek a physica schoolákban, azoknak számtalan sokságából álló nagy testhalom vagy rakás. A tűz hasonlóképen megszámlálhatatlan szikráknak, lángocskáknak, és a világosságnak véghetetlen, megfoghatatlan sok apró részecskéinek, a -napban öszvefoglaltatott golyóbisa.

És a mi mind ezeknél infinite nagyobb már, az ég megszámlálhatatlan, a mint a philosophusok nevezik, aethereus globusoknak, égi, apró töhegnél is kisebb golyóbisocskáknak congeriesse. Így képzelődünk mi már az örökkévalóságról is, hogy az óra-perczentésnyi időcskéknak

össvegyült sokaságából szintén úgy alkottatik az elmében, és ugyan azokból is áll valósággal is, valamint im ez említett elementumok, nagy totumok, testek állanak, kiki a maga részecskéjéből, a mint leirók. Ez a gondolkodás a teremtetett állatokban az Istentől adattatott örökkévalóságról, melyet én oda alább fél örökkévalóságnak, örök időnek nevezek, nem is idegen, nem is képtelen. És hogy az emberek így okoskodnak, képzelődnek, nem csuda, mert minnyájan, valamennyin e világon vagyunk, testek vagyunk egy részről, a lelkünk, ha nem test is, de annak tömlőczében vagyunk, *et anima quamdiu in corpore est, est organica, a testi tagok által munkálódik, testtel lát, hall, tapasztal mind.* És innét sült ki ama bölcsesektől, sőt Aristoteles és minden peripateticusoktól, de bizony bolondul hirdetett, és a keresztényi vallást többől felfordító, atheusokat csináló mondás, axioma : *nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu*, azaz : semmi nincs az ember elméjében, a mi elsőben az érzékenységben nem ötlött, nem volt; mely mellett sok keresztény philosophus ma is kész volna talám magát megöletni. Kifakadhatnak itt azok ellen, a kik szegény Cartesiust atheusnak csinálták azért, hogy azt találta írni : *Philosopho veritatem inquirenti semel in tota vita dubitandum est : an sit Deus; a ki pedig azt állította, hogy non semel in vita,*

sed semper dubitandum est : an sit Deus, annyira becsülik és ugyan imádják. Kivált a pápista iskolákban volt a felső saeculumokban nagy tudós keresztény doctor, a ki azt mondotta : Si sacra scriptura non esset, ego Aristotelem pro sacra scriptura haberem. Jaj, szegény! de ezek maradjanak abban.

Mondám, csaknem csuda, hogy az emberek azt állították és hogy az örökkévalóságról is úgy elmélkednek; de hogy a dolog valósággal messze másképen legyen, mi keresztények innét tudjuk s hiszszük, hogy az örökkévalóság az Istenben megvolt még teremtés előtt, mikor az idő is, és azok az említett nagy testek, tengerek, nem voltak, Zsolt. 90 : 2. 102 : 25. 26. Az idő a teremtéssel kezdett lenni, azért mondja az Isten Mózes által, 1. Móz. 1 : 1. Kezdetben teremté Isten az eget és a földet. És osztán az 5. v. : Lőn estve és reggel az első napon. Ez az első nap az időnek első része, kezdeti, mint a lineának legelső punctuma az, a hol elkezdted vonni a lineát, minthogy a lineát helyesen mondják, definiálják a mathematicusok, hogy sok punctumocskáknak összekötött láncza vagy kötele. Így az idő (melyben az egy szempillantás vagy óraperczentés olyan, mint a lineában a pont) sok perccentéseknek, szempillantásoknak elméd által összekötött láncza, kötele. Valamint azért a lineában minél több a pont, annál hosz-

szabb a linea, úgy az időben is minél több a per-
centés, annál hosszabb az idő, melyet mind a ket-
tőt nyújtsd mindaddig, míg mehetsz elméddel, el
is mehetsz kivált szóval és írással, ha az arithme-
ticán veszed fel, irtóztató véghetetlenségre majd.
Példának okáért : egy óra az egész világ meg-
egyezése szerint 60 percentés vagy inkább mi-
nűta, melyet hatvannal multiplicálni most én
nem akarok; azért : egy nap huszonnégy óra,
veszen hát egy nap magának 1440 percentést;
egy esztendő áll 365 napból és hat órából,
teszen 525960 percentést, órát 8766. Ez egy esz-
tendő. De hogy órával, percentéssel ne mérjük
ezt a kimérhetetlen időtengert! mert az igen ki-
csiny mérték kivált a véghetetlenséget csinálók-
nak vagy csinálni akaróknak. Tégy fel száz esz-
tendőt, egy saeculumot, vagy még jobb, ezernyi
ezer esztendőt, azaz egy milliót. Lám, az embe-
rek jól értik a pénz dolgában az egy milliót vagy
milliókat; mikor az országokra vetik, még a pa-
raszt ember is megérti, avagy ha nem érti is, de
megérzi. Szeretném látni, kinek az elméje érti
vagy fogja meg azt, a mit mond a szája. Mit te-
szen egy millio esztendő? a világ még csak 6000
esztendőt sem ért a teremtestől fogva, hát
mikor telik el egy millio esztendő? De a te
nyelved, elmédnél tovább ér, mert nem mond-
hatod-e oda, nem egy millio, uram, hanem

tizszázezer százezer, vagy tizszázezer millio. Nyugodjék meg egy kicsinydég a nyelved s kezd mondani : nem száz millio esztendő, uram, hanem két annyi, tíz annyi, száz annyi, vagy ezer annyi, vagy ezernyi ezer annyi millio esztendő; kimondani ezt, leírni ezt, és in infinitum quasi rajta menni, meglehet, de értelem, idea, elme fogása és conceptus nélkül; de ha megfoghatni is, ez nem aeternitas, nem örökkévalóság, nem véghetetlen-ség volna, mert vége volna ott, a hol magad meghatározod, úgy mint az utolsó milliónak legutolsó óráján vagy szempillantásán, perczentésén. Kivánták ezt némely szép elmék (nem is vétkesen cselekedték) hasonlatossággal az elmékben adni. Volna egy kis madár, mely a tenger vizét akarja meginni, de ezer esztendőben csak egyegy cseppet innék, mikorra inná meg? De valahára ugyan csak meginná, vége lenne; nem aeternitas ez, sőt ahhoz képest csak egy szempillantás, semmi. Ez mind csak idő, duratio, tartás; hogy még is azért könnyebben közelíthessünk az aeternitas vagy örökkévalósághoz, az időről való tudományt először végezzük el, és osztán úgy emeljük feljebb elméinket az aeternitásra.

XIV. RÉSZ.

**Az időről és annak szakaszairól, óra, nap, hét,
holnap, esztendőről.**

Az idő nem valami nagy test, sem nem lélek, hanem az Istennek teremtettt állati köről való gondviselésének a nap és hold teremtések által magától az Istentől az embereknek adatott mértéke, órája, a világi dolgoknak az emberek egymás között való igazgatásának, és az Isten akaratjának és jobban való megértésének segítségére. Maga az Isten adja ezt így elő, 1. Móz. 1:14.; és a maga szent és bölcs praxisával, gyakorlásával így authorálta, szentelte fel az egész szentírásban, és meg is iratta az időnek szakaszai szerint a maga igazgatásának historiáját a mi tanuságunkra. Lásd meg, Rom. 15 : 4. 1. Kor. 10 : 11. 2. Tim. 3 : 16. Az Istennek ebben kimondhatatlan bölcsesége és az emberi nemzethez való nagy jótéteménye látszik meg, mert ugyan is nagy ajándéka Istennek az emberben az irás, a szólás és a szám-

lálás, mely hárommal különböztetik meg kivált az ember a baromtól; de ha ez az időnek mértéke nem volna, én bizony nem tudom, micsoda nagy hasznát vehetné im ez háromnak? legalább bizony annyit és olyan alkalmatosan nem a mint most; sőt csak az emberektől osztán Isten tanításából ehez találtatott kalendárium és óra is, mely az Isten nagy órájának noha csak követője, majma és árnyéka, de micsoda nagy szükség az emberi társaságban a magok között való dolgoknak igazgatására, és annak a nagy órának, az időnek megértésére, azt az ember alig mondhatná ki.

Ennek az időnek derekasabb szakaszait az Isten a szentírásban adta ki, úgymint napot és az éjszakát és a kettőből csinált egy napot 1. Móz. 1 : 5. 8, hét napokból egy hetet, 1. Móz. 2 : 2. 3. Hogy pedig egy nap s egy éj 24 órából álljon, arra maga a nap tanította az embereket az árnyékóra által, mely is vezette az embereket erre a sokkerekű, eszközű óra találására, melyben áll egy óra 60 minutából. Hogy egy holnap, egy esztendő ennyi napokból álljon, azt ugyan az emberek vették úgy rendben, még pedig sok különbözőségekkel, veszekedéssel; de mindazoknak fundamentoma és Istentől nyitott kapuja 1. Móz. 1 : 14. Az Isten órájának kétnagy manusa vagy mal-leusa igazította rá az embereket : a nap és a hold, még pedig először a hold, mely az ő ujsá-

gival és apadásival, minthogy az hiba nélkül, csalahatatlanul, mindenkor 28 nap alatt (mely négy hetet teszen) végbenmegyen, könnyű volt a négyhetes vagy huszonnyolcz napos holnapra találni, mely hivattatik deákul : lunarismensisnek; és napkeleten ma is a mahumedanusok azzal élnek.

De midőn osztán az emberek a nagyobbik, fényesebb manusra, a napra, és annak járására fordították szemeket, elméjeket, és megtapasztalták világosan, hogy az az Istentől ő eleiben tétettetett két határ, (mely az astronomiában két *ecliptica lineának* hivattatik) között való utat 365 nap és 6 óra alatt végzi el és ismét ujabban kezdi : helyesen rendelték volt azt egy esztendőnek, inkább járván a fő mint a vicekalauz után, mely a maga világosságát amaz nagyobbtól veszi; mert hogy a hold maga nem fényes hanem anaptól veszi azt, az eclipsisekből bizonyosan megmutatják az astronomusok. A mint pedig a 365 napon feljül 6 óra marad, a kényszerítette a mostani kalendáriumot, a kereszténységben felállítottat, hogy három esztendő álljon mindenkor egymásután csak 365 napból, és osztán a negyedik esztendő, mely már bissextilisnek neveztetik, legyen 366 nap s nyelje el azt a négy esztendő alatt egybegyült hat-hat és in summa 24 órát; ebből jött ki, hogy némely holnapban 30, másban 31, februariusban pedig 28, hanem a bissextiles-

ben 29 nap vagyon, hogy azt a 365 vagy 366 napot különben nem oszthatnák tizenkét felé; az esztendőt pedig 12 holnapnál többre nem csinálhatták, mert sem a nap sem a hold járásával meg nem egyezhettek volna, hogy a lunaris mensissel éljenek, és legyen nem 12, hanem 13 hónap az esztendő; de azt sem találták volna alkalmatosnak, mert 13-szor 28 teszen 364 napot: úgy is a nap járásáról hibáztak volna egy nap s hat órával. Ha azt mondom: hiszem a mint most a nap alkalmatosságával a negyedik esztendőt tették bissextilisnek, hogy az nyelje el a fenmaradott 24 órát, csinálták volna az ötödiket annak, az nyelte volna el osztán a 30 órát: de nem lett volna vétek nélkül az Isten ellen is, ha az ember azt becsüllötte volna, úgymint a holdat feljebb becsüllötte volna, mint a napot, holott az Isten azt becsüllötte feljebb, 1. Móz. 1 : 16; más az, hogy a 12 hónapszám, mind a csillagok, melyek 12 jeleknek neveztetnek, járására, mind az időknek számolására nézve alkalmatosabb a 13-nál. Mind ezeknél nagyobb: az Isten maga evvel a solaris annussal, és a 12 holnappal él a szentírásban mindenütt, melyet a tudósok megmutatnak bizonyosan. Mennyit törődtek, veszekedtek legyen azon az emberek, arra én most itt nem érkezem, vagyon elég chronologus és astronomus könyv; hanem csak ezeket a kérdéseket lássuk még meg:

1) Valljon ugyan úgy különböz-e a nap járása a holdtól, és a 365 nap és 6 óra ugyan úgy vagyon-e, mint tartják, miért nem 364, vagy 365 vagy 66, hanem a kerek napszámon feljül ott fityeg, akadálykodik a 6 óra? talám csak az emberek nem mentek jól végére, vagy az emberi találmány-órát nem tudták hozzá alkalmaztatni, és csak azért látszik, de valósággal nem különböznek?

Felelet : Egyátaljában nem hibáztak, hanem úgy vagyon; melyet elhihetünk abból, hogy azon emberek, a kik azt így állítják, olyan jól végire mentek a nap és hold járásának, hogy azokban való fogyatkozásoknak, eclipsiseknek megjövendölésére azután 50, 60 esztendővel is nem hibáznak, és nemcsak napot és órát, de még csak a szempillantást, minutát is megírják előre sokkal azelőtt, hogy mikor kezdődik s mikor végződik, a mi szokott óránk szerint; és ugy leszen, ha ebben nem hibáznak, nyilván amabban sem, mert ha amabban hibáznának, bizony ebben is, mert ez amabból függ; a nap soha hamisan nem jár, mint egy rossz órás mondotta volt a maga mentésében : a nagy órasmester aztmegmutatta. Ésa. 38 : 8. 2. Pét. 20 : 9. 11. És az apró földi órás mesteremberek, astronomusok eszekbe vették mindjárt Babilonban, 2. Krón. 32 : 31.

2) De mi lehet az oka, hogy az Isten azt úgy

rendelte, hogy az az egyenetlenség legyen? ki szép dolog lett volna, ha kerék számba egyeztek volna, nem veszekedtek volna az emberek miatta annyit a holnapoknak; Alphonsus nevű spanyol bölcs nagy astronomus király sem szólotta volna ezt a bolond szót : hogyha ő a teremtéskor ott lett volna, és az Isten tőle tanácsot kért volna, jobban s rendesebben teremtette volna a világot; hiszem, a mint így teremtette a mint most vagy, amúgy is teremthette volna?

Felelet : Talám azt várnád, hogy én azt feleljem, hogy ha akarta volna, másképen is teremthette volna, de én azt nem mondom, mert én azt nem tudom, Isten mit akarhatott volna, ezután is mit akarhat, mit csinálhat, ezenkívül a mit csinált; ezt vizsgálnod sem neked sem nekem nem jó, hanem csak azon kell megnyugodnunk, a mit Isten mond, 1. Móz. 1 : 31 : Megnéze az Isten mindent a mit csinált vala, és íme igen jó vala. Így ez a jó a mint vagy, miért jó? Azért mert az Isten így csinálta; ennél tovább menni én nem tudok, nem is akarok, nem is merek, sőt még csak arra az elmélkedésre is nem merek lépni, hogy az Isten ezt vagy amazt azért akarta, hogy így legyen, mert azt így találta jónak lenni, mert az ilyenformán a teremtett állatban gondoltatott jószág látnék az Isten akaratjának, ennek ilyenformában való csinálására mintegy hajtó és in-

dító okának tétetni, melyet akár mint forgasson és akár mint öntsön az emberi elme, és azt a teremtetett állatban levő jóságot akár teremtés előtt magában az Istenben, akár a teremtés után a teremtetett állatban keresse vagy helyheztesse, mindenütt csak megbotlik és magának tévelygést és az Istennek kisebbséget csinál vele magában. Mert ha így gondolkozik : A teremtés előtt az Istent a maga jósága indította az egész világnak és következésképen annak különös minden részének, minden ensnek, állatnak, testnek, léleknek teremtésére,—ezt én egészen helybenhagyhatom, de az én velem disputáló semmit sem nyer vele, mert én nem azt mondom, hogy nem az Isten, hanem azt, hogy nem a teremtetett állat jósága oka az Isten előtt az olyanná való teremtésének, hanem az Isten maga jósága, akaratja, örökkévalósága. Hiszem azt, minthogy Isten az Éhéje, az a teremtetett állat jósága pedig, ha a teremtés előtt kerestetik az Istenben, nem találhatik valósággal, hiszem accidens ante substantiam, azaz : a jóság a jónál, a kiben vagy, elébb nem lehet; hogy lehetne hát a teremtetett állatnak valami jóságot tulajdonítani maga létele előtt, hanemha olyan képzelődéssel, mintha az Isten a maga isteni jóságából szakasztott volna ki és abból adott volna minden teremtetett állatnak. De ebből az az értelem jöne ki, hogy az Isten nem a semmiből, ha-

nem magából teremtette ezt a világot, a mely is rettenetes balgatagság, absurdum. De azt vetik : per praevisionem divinam, azaz : eleve látta, tudta az Isten, még a teremtés előtt, és úgy tanácskozott maga bölcseségében, hogy ez s ez a teremtetett állat ilyen s ilyen jó lesz, azért én azt teremtem. Én is megengedhetem; de a disputáló csak annyit nyer vele, mint az elsővel, mert abban nincs kétség, hogy bizony az Isten örök időknél előtte tudta, hogy valamikor valamit teremteni fog, mind jó lesz; de abból nem következik, hogy az a jószág a teremtetett állaté, és hogy az Isten azért teremtette volna. Mózes a teremtés historiájában, 1. Móz. 1 : 4. 25 : Látá az Isten, hogy az jó volna; mindenütt a teremtés után mondja : vidit, látta, hogy az jó; nem a teremtés előtt, hogy praevidit, eleve ellátta, hogy jó lesz; nem is ír semmi tanácsstartást teremtések előtt az egyéb teremtetett állatokról hanem csak az emberekről v. 26. De ott se látok praevidit-et, hanem a több közé számláltatván és foglaltatván az is, v. 31 : látta, hogy jó volna minden etc. Ezek azért így levén, teremtés után keresni azt a jószágot a teremtetett állatban, hijábanvalóság, mert a meglett dolog után akármi jöjjön elő, de az nem lehet indító ok annak a dolognak csinálására a csináló előtt. Ezt maga a dolog természeti is tanítja.

Második felelet : Az embernek nem szabad az Istentől azt kérdeni: miért cselekedsz azt, vagy amazt, vagy így? azt mondja szent Jóh 3 : 12. ; a mint az agyagnak nem szabad a fazekassal perelni, azt mondja az Isten Esai. 45 : 9. Jer. 18. és Rom. 9. 20. 21. Azért mondja igen bölcsen a szent Ágoston doctor is : a hol a szentírásnak szája, nyelve nincsen, ott az ecclesiának ne legyen füle; az Isten a mit elrejtett, felettébb vizsgálni nem szabad. 5 Móz. 29 : 29. Rom. 11 : 33 és 12 : 3. Szabad ugyan, és szükséges, és parancsoltatik is, hogy az írásokat vizsgáljuk, a természetvizsgálás is szükséges és szabados is az Isten munkáinak kitanulására. Zsolt. 19. maga int Dávid úgy a 8. 29. 33. 104. 107 és több sok zsoltárookban. Ezt az Isten egyik nagy könyvét, a természet könyvét tartozunk olvasni igen is, de ez addig csak jó, a míg az Istennek dicsőséges, neked idvességes; azért lassan járd ebben, mert a felettébb való curiositást gyakran követi furiositás, bolondulás, eretnokség, atheismus. Tudd meg, azt nem ok nélkül írta Salam. Péld. 25. 2 : Az Isten dicsősége hogy elrejtse a dolgot; és Pál 1. Tim. 6 : 16 : hogy magához járulhatatlan világosságban lakik az Isten. Hogy az az enyhány órányi különbség legyen a nap és hold járása között, és hogy proportio radiorum ad peripheriam in circulo nem kerékszám, hanem végére-hajthatatlan

kis fractio esik benne (melyről egy egész könyvet írt egy ember, és kicsiny hogy meg nem boldult belé,) az Isten titkai a természetben, melyekről bőven szól az Isten szent Jóbnál az utolsó részekben, maga pedig mit mond Jób azokról 26 : 24 kiváltképen, és 28:12 végig. Megmondotta az Isten az embereknek : Ihol az Úrnak tiszteleti, ihol a félelme, a bölcsesség, és eltávozni a gonosztól, az az értelem. Az olyan természeti titkoknak tudása csak magában keveset használ az idvességre, nem tudása keveset árt; sőt midőn józan és mértékletes vizsgálása után végire nem mehetünk, az a tudatlanság hasznunkra szolgál, ha t. i. abból a magunk erőtlenségét megismerjük, magunkat megalázzuk, melyet minél alább leeresztünk a pokolig, annál feljebb magasztaltunk az egekig, mint szépen mondja Dávid magáról, 2 Sam. 6 : 22, annál inkább felemelkedünk, felindulunk az Isten csudálására, imádására, annál inkább megzabolázzuk veszedelmes curiositásunkat, hihetlenségünket amaz nagy titkok iránt, a minemű a szent háromságnak, az Isten fia megtestesülésének, a bűn bejövetele megengedésének titkai és egyéb sok. Ha csak egy páva nyaka, farka szépségének nem tudunk végére menni, azt eléggé csudálni, Jób. 39 : 16.

Eddig az Időről, melynek neve deákul tempus, görögül chronos. Ezt imádták régen a po-

gányok Saturnus neve alatt, kinek is minthogy egyéb ábrázatot ők az Isteneknek nem tudtak, adták ugyan emberét, de igen durva, kegyetlen ábrázatot, és irtak bal kezében egy kis gyermeket, jobb kézben egy éles kaszát, melylyel a gyermeket kegyetlenül elvagdálja, megöli. Adták az az embereknek elibe az időt, hogy az szülői ugyan, hozza elő, mint egy anya a gyermeket, minden e világi dolgokat, de ugyan osztán maga megöli, megemészt minden kedvezés nélkül. Ez ugyan fabula csak, de bizony szépen előadja az időt, mert az azt cselekszi : szül mindent, viszont megemészt mindent. Világteremtéstől fogva van az idő, mint feljebb meglátók; időben lettek az egek, föld, tenger, és abban mindenek; idővel el is változnak, ha teljességgel elé nem vesznek, semmivé lesznek is, mivelhogy az Isten megújítja a maga majestása dicsőségeért. Seneca, pogány philosophus, hihető nemcsak magától, azt írja a világról, hogy tüzzel kell megégni, lásd meg Zsolt. 102 : 26, 27. 2. Pet. 3 : 5. et sequ. Salamon azt mondja Pred. 1 : 4. : Egy nemzetség s emberi nyom elmegyén s meg más jő elő, s meg úgy, meg úgy; consequenter megemészt az idő nemcsak az embereket, hanem azoknak minden munkájokat is, még a melyekben hírt, nevet, örökkévalóságot kerestek is. Monarchiákat, nagy imperiumokat, városokat és rettenetes nagy épü-

leteket, márvány-, arany-, réz-, ezüstből örökké-
állandóság - reménységgel felállított oszlopokat,
képeket, monumentumokat, egész nemzetségeket,
azoknak nyelveket, híreket, neveket megemésztí,
az emberek indulatit is, szerelmet, félelmet, hara-
got, örömet, szomorúságot, dicséretet, kedvessé-
get, gyalázatot, jó rosz hírnevet, panegyricusokat,
epitaphiumokat, könyveket, nyelveket, tudomá-
nyokat, egy szóval, minden mulandó dolgokat.
Hol vagynak az aegyptusi tyrannusok, Salamon
és Diána templomi, Babilonban függő kert, a négy
monarchiák, Mausolus koporsója? De ezek igen
régiek; de csak nem régen, a melyet a magyarok
bálványnak is tartottak, szent István, Imre,
László koporsói, monumentumi, csontjai? Igazán
irta a poeta : *tacita consumit lapidem, ferrumque
vetustas*; hogy tennők hát az időt melléje is, nem
hogy részének az örökkévalóságnak? holott épen
ellenkezni látnak : az idő minden fiát megöli,
az aeternitas, örökkévalóság minden fiát élteni,
megtartja; hanem ha csak ideig tesszük egymás-
hoz, hogy a mulandó véges idő legyen mintegy
grádus, lajtorja a kezdődött, de soha el nem vé-
gezendő, azaz : fél örökkévalóságnak, és az vi-
szont a kezdet és vég nélkül valónak tanulására.

XV. RÉSZ.

**Az örökkévalóságról, mely is kétféle : úgy mint
egész, azaz : isteni, és fél, azaz : teremtetett lel-
kekben levő. Először az egész vagy isteni
örökkévalóságról.**

Az örökkévalóság, aeternitas, azért nem egyéb, hanem annak az ensnek, állat, valóság, substantiának, vagy dolognak, accidensnek, a melyben vagyon és mondatik lenni, azonegy állapotban való állhatatos és változás nélkül való megállása, valósága, maradása; az pedig kettő vagy kétféle, mert :

Vagyon olyan örökkévalóság, a melynek sem kezdeti sem vége nincsen, és az valósággal csak az örökkévalóság, mely is csak Istenben vagyon egyedül. Vagyon még más, a melynek kezdeti vagyon ugyan, de vége nincsen s nem is lesz. Ez az Istenben nincsen, hanem csak a teremtetett állatokban, a melyeket Isten azzal akart felékesíteni, nevezetesen pedig az angyalokban, jókban, roszak-

ban, és az emberekben, kivált lelkekre nézve, mert a testünket látjuk, hogy elváltozik, de fel-támadás után az is örökkévaló s változhatatlan lesz, szintén mint a lelke.

Az elsőt méltán tarthatjuk és nevezhetjük, vagy csak tanuságnak okáért, egész, és a másikat fél örökkévalóságnak vagy örök időnek, mondom csak tanuságnak okáért gyenge elménk segítségére, mert valósággal nem vethetjük sem hasonlíthatjuk össze a kettőt teljességgel semmiképen, hát a mulandó időt hogyhogy vethetnők össze nem hogy az elsővel de még az utolsóval is? De tegyük félre már az időt és csak szóljunk most a kétféle örökkévalóságról. Ezeknek tudományában ha avval az similével élnék is, hogy olyan messze vagyon az elsőtől, mint a naptól annak egy szikrányi fénye vagy melege, avagy mint az árnyék a testtől, mégis semmit mondanék a dolognak valóságára, nihil faceret ad essentiam subjectae materiae, mert az egész örökkévalóság nem egyéb hanem az Isten maga, mert csak az Istenben vagyon; az Istenben pedig valami vagyon, mind Isten az, Istenben részek, accidensek, hasonlatosságok és kivált olyanok, a melyek nem Isten, nem lehetnek semmiképen, akár mint fantáziáskodják, képzelődjük arról az ember, még ha a szentírásból akarna is arról fundamentomot venni magának az olyan szólásnak formáiból, me-

lyekben az Istennek valami emberi indulatok, tagok, ábrázat micsoda és egyéb hasonlatosságok s több afélék tulajdonítatnak. Mert az Isten az embernek az eset után ha emberi nyelven nem szólott volna, az ember meg nem értette volna; azért is mondja Hózeásnál, cap. 11 : v. 4. emberi köteleknek az ő szeretetinek köteleit. Ha olyan hasonlatossággal élnék is, mint a semmi a valósághoz vagy valóságtól, hogy az annyira jár amattól, az sem esnék jól, egyikért azért, hogy egy nemtudomat vetne össze a másik nemtudommal, a mely bolondság volna, hogy ez a fél örökkévalóság nem semmi, sőt az Isten teremtsései között legnagyobb, nemesebb, úgymint mindazoknak megtartója, hogy kiki az ő Istenétől neki adatott állapotjában megmaradhasson; majd ismét hömpölyödnöm arra, hogy az elme jobban megfoghassa : mondjuk véghetetlen, vagy örökké megálló időnek lenni, mert ezzel sem a szentírás sem az igaz józan okosság, recta ratio, sem a természet ellen semmit sem vétünk, ha a mint csak nem messze is mondtam, az időt a fél, és ezt az aeternitásnak, örökkévalóságnak tanulására való grádusnak, lajtorjának tesszük elmélkedésünkben, és nem helytelenül különböztetjük így meg, ha az elsőt, úgy mint a magyarok szépen s helyesen is élnek vele, nevezzük öröktől fogván való, a másodikat pedig kezdettől, azaz : teremtestől fog-

ván való örökkévalóságnak. Hogy pedig az idő singit oly igen ócsorlom ez az oka : hogy nem hogy az elsőnek, de csak a másodiknak sem lehet végére; hogy is menne az ember végére a minek vége nincsen, mert nincs hova menni? E világi minden dolognak vége, terminusa, határa vagyon, és kivált az ember elmélkedésében vagyon kezdeti, vagyon közepi, vagyon vége is mindennek; a kezdet és véghatár terminus a quo, a végezés és vég az terminus ad quem, és így mindennek két vége vagy határa, és a két vég között közepi vagyon, principium, medium et finem, kezdet, közép és vég. Már, nem képtelen dolog, annak végére menned, a minek végző vége nincsen, hát annak, hogy mennél végére a minek kezdő vége sincsen, sem eleje sem hátulja nincsen, és consequenter bizony közepi sincsen, mert a közép a két végtől eltávozó dolog? hogyhogy mutatod ki annak a közepit, a kinek hacsak egyfelől is sincsen vége, honnét kezded mérni, az is lehetetlen, hát a kinek egy felül is nincsen? Egy órában kezdet az első vagy egy, közepi 30, vége az 60-dik minuta. A magyarok szokták mondani : fél-közepi; jól mondják, mert azt más is úgy mondja, mert a természet maga mondja. Ha az egészet, a totumot nem tudod, soha bizony a felet, a dimidiumot ki nem mutatod. Az időt osszszuk rendszerint minnyájan és jól osztjuk a természet és dolog

tanításából : in praeteritum volt, praesens vagy on, futurum leszen. Azt kérdem már én tőled: akárki ebben a háromban melyik a valóság? mert a mi volt s elmúlt, az már nincsen, a mi leszen is, az még nincsen; mivel pedig az időnek részei a szempillantások, a praeteritum vagy volt, egy, a praesens vagy on, más, a futurum leszen, harmadik szempillantás, de valósággal egyedül a vagy on, mert a voltat már el, a leszent pedig még nem pillantottad el, és így az egyik sincsen, semmi, non ens, nem vagy on, nincsen az. Ha már én neked ezekből azt mondom : hogy az az egy szempillantás a te időd, életed, a te valóságod, nekem az enyim, kinekinek az övé, valljon hamisat mondok-e? Bizony, nem, hanem igazat, mert nem életed az teneked, a mit már eléltél, sem az a mit még ezután élsz, a minthogy bizony nem te pénzéd már az, a mit elköltöttél, sem az a mi még a te erszényedbe nincsen. Nosza hát erről, még a mi időnkéről, életünkről emeljük fel az elménket az Isten életére, mert él az Isten, maga a szentírásban azzal adja ki leggyakrabban magát : élek én Isten. Ha már én teneked azt mondom : hogy az Isten élete, örökkévalósága úgy vagy on mint a tied egy szempillantás, nem kövepsz-e meg mint káromkodót érette? Én nem bánom, ezt a mit én vagy onnak mondok, ha te azt szempillantásnak veszed is, ha az időnek, szempillantásnak lán czá-

val méred is, és azoknak súlyába teszed is, csak találj mérő serpenyűt és zsákot neki a kiben elférjen, de bizony nem találsz mást az Istenen kívül, nincsen az Istenben volt, leszen, praeteritum, futurum, hanem csak praesens; azon életet élte az Isten, az én gondolatom szerint praeterito enyhány százezernyi ezer milliók milliáni esztendővel ezelőtt, azaz örök időktől fogván, a melyet ma is él, és éli az Isten ma azon életet, a melyet én in futuro jövőben gondolok, hogy élni fog milliáni millió esztendők után, azaz : mind örökkön örökké. Nem olyan az Isten élete, vagyona mint az embereké, a kik a multnak és a jövőnek semmi hasznát nem veszik, az elmultnak nem, mert vagy elfelejtik, vagy ha nem felejtik is, károkra vagyon inkább mint hasznokra. Mert ha mi jó abban volt és kedves, annak elmulásán busulnak, kivált hogy visszajövését nem várják. Nem egyedül vagyon az a poeta a világon, a ki azt mondotta volt : O mihi praeteritos referat si Jupiter annos; nem egyedül vagyon Lais, a korinthusi ritka szépségű-kurva, a ki megvénülvén, a tükörét Venusnak, az ő ítéletek szerint Istenasszonynak ajándékozta, lássa ha ő belé néz, mert a mit azelőtt ő látott abban, már nem látja, a mit pedig most lát, azt utálja. Mennyiszer mondja sohajtva sok ember : hej régi jó, régi jó! Az embereknek, asszonyoknak jámbora is siratja

itjusága szépségét, erejét, egészségét s minden gyönyörűségét, ha mi rosszon általment is, azon nagyon örül, hogy kimenekedett belőle, és eddig van keleti ama mondásnak : *Praeteritorum malorum suavis est recordatio*, sed certe non ipsorum malorum sed evasionis ex illis recordatio; magán a gonoszon bizony szomorkodik, bosszonkodik, sokszor még álmában is gyötrődik miatta. A jövőnek sem veszi hasznát, mert az elmultaknál jobbat nem várhat; de akár jót, akár roszt várjon, csak gyötrődik a jó reménységgel, kívánsággal, a rosszszat félelemmel nem győzi, ha megjövendőlik neki, annál rosszabb. De ez az holtunk után leendő örökkévalóságban másképen leszen, a melyről ide alább bővebben.

Az Isten előtt mind a maga isteni tökéletességei és munkái öröktől fogván örökké mind egyről egyig egyszersmind jelen vadnak, és azokban szakadatlanul egyszersmind gyönyörködik. Ez az Istennek emberi elmétől fogható legnagyobb boldogsága. Akarták némely tudósok ezt az aeternitást emblemában kitenni, irtak egy kijót, összetekeredve, a farkát a szájába, mintha maga magát megenné, és ismét maga magát helyben nevelné; példálództak a circulusban a peripheriára, *cujus lineae nec principium nec finis appareret*. Nem rossz okoskodás ugyan, de csak semmi; azért mi ne repüljünk tovább az magunk szár-

nyával, ne járjunk úgy a mint Icarust írják a
fabulában, és mindennap látjuk, a pillangó mint
jár a gyertyában. Menjünk a szentírásra; keresd
fel 2. Móz. 3:14. Zsolt. 102 : 26. 28. Zsolt. 2 : 7.
Vesd össze 2. Pet. 3 : 8. Zsolt. 90 : 4. Jelenés. 1:
8. és 11. Esai. 42 : 8. 46 : 5. 55 : 8. 9. 66:12., me-
lyeket én nem magyarázok, mert nem mérek; a
mit tudtam, ide feljebb elmondottam; az a szent-
lélek, ki azokat iratta, és maga a szentírás meg-
magyarázza magát.

XVI. RÉSZ.

A fél, azaz : a teremtetten állatok, kiváltképen az ember lelke örökkévalóságáról, és menyországának, pokolnak állapotjáról.

Lépünk a második vagy fél örökkévalóságra. Mindenünk szerint közönségesen a teremtetten állat örökkévalósága, annak az Istentől a teremtettenkor neki adatott és akkor elkezdődött állapotjában azon Isten mindenhatósága által vég nélkül való megtartása, maradása, valósága.

Ez a definitio vagy descriptio, azaz, magyarról : kifejezés, leírás, mint illjék egyéb teremtetten állatokra, angyalokra, ördögökre, ég, nap, hold, csillagokra, melyekben nagy állandóságot látunk, azon ne igen szorgalmatoskodjunk, hanem viseljünk csak a magunk, azaz : az ember örökkévalóságáról gondot. Az a definitio az emberre is reá illik, kiváltképen a lelkére, mert a testünknek sok változását, nevedését, apadását, avulását, ujulását, épülését, romlását, és végére a halál

által teljességgel való elbomlását, föld, víz, aërbe való eloszlását látjuk, melyből világos, hogy a testünk a teremteskor vett állapotjában meg nem marad vég nélkül, hanem a halálkor vége leszen annak az állapotjának, életének. Addig is pedig a test szüntelen való változásban vagyon, kivált a vére, bőre, husa, úgy hogy nemhogy az anyánk méhéből hozott husunk, bőrünk volna már megért időnkben, de talán csak esztendeig vagy talán egy holnapig sem tart azonegy rendbeli husunk, bőrünk, vé-
rünk, hanem az étel, ital által naponként jő s me-
gyen, változik, melyet bizonyossá teszen a kör-
münk, haj, szakál, és egyéb testünkben nőni
szokott szőr, mely gyakor elborotválás után is
megnő, úgy a sebek meggyógyulása, új bőrek nö-
vése; és a vakarodás által szemlátomást mennyi
vékony bőröcske kopik le rólunk, mely ha nem
volna, a naponként való eledel által, mint szintén
a fák az esztendőnként a földből beléjük jövő
nedvesség által, úgy az ember is nem tudom
mennyire nőne mind hosszúságára, mind temér-
dekségére; a csontunk ugyan talán az anyánk
méhéből hozott, és mikor hozzá illendő növést
elérte, valamivel állandóbb, de annak is a velejé-
nek nevedését, apadását, ujlását, a kövér és
ösztvér marha velős koncza megmutatja, az halál
pedig s az idő és föld, tűz víz, ha sokára is, de

csontjokat porrá teszi, mindazáltal a feltámadás a testünket felépíti. Jób 19 : 25. 26. És osztán a feltámadáskor a minemü állapot tétetik, abban vég és változás nélkül megmarad, mert az has, azaz : az étel, ital eltöröltetik.

A lélek állapotja más; mert mivelhogy a lélek szakadatlanul gondolkozó, értő, akaró és magában megálló élő valóság, substantia intelligens, vagy rövidebben, eleven gondolkozás, mely az ő teremtésétől fogva, soha örökké élni, lenni, és munkálódni meg nem szűnik, és így vége nem leszen. Ámbár míg a testben vagyon, az indulatok és a lélek szenvedései, pathemata animae: harag, öröm, félelem etc. által, és a testből való kiköltözése után mind a boldog és boldogtalan lélek, az a szomorú és a más a kedves és gyönyörű objectumok által afficiáltassék, de mindazok a lélek essentialiáját, valóságát, mely egészen a gondolatból áll, el nem bontják s meg nem változtatják, mert az, akármi legyen, mind az értelem, gondolás által vitetik végben. Ezt a léleknek örökkévalóságát terjeszti, nagyítja, extendálja in infinitum az, hogy a halál kapuján, az időből örökkévalóságra általment lélek bizonyos arról, hogy a mely állapotban ő akkor tétetik, az osztán soha nem változik, se el nem végeződik, ez már az örök élet, a menyország, vagy örök halál, pokol. A boldog lélek gyönyörködik abban az ő boldogságá-

ban és fruál nemcsak azzal, a mely akkor jelen
vagyon, hanem azzal is, a mely ha idővel mérnék
a dolgot, akkor in illo momento jelen nincsen, ha-
nem azután sok száz ezernyi ezer millióni eszten-
dökkel gondoltatik lenni és leszen is valósággal; az
a bizonyosság abban való megnyugvás, hit jelenva-
lónak teszi azt neki mind örökké. Az hogy már el-
mult, praeteritum, is nem úgy leszen mint oda fel
megírtam a testi életben, hanem az is mintegy je-
lenvalónak tétetik előtte a léleknek az által a töké-
letessége által, hogy akkor a lélek nem felejt el
semmit is, és mivel minden dolga boldogság volt,
az elmult is gyönyörűséggel áll előtte szüntelen.
És így az idővességekben való bemeneteltől fogva
mind örökkön örökké ez volt, vagyon, leszen,
praeteritum, praesens, futurum; egyszersmind
egyaránt gyönyörködteti, mely gyönyörűség a
világi dolgait ha egészen el nem felejtetné is, de
azoknak szomorítható erejét elveszi, elnyeli, sőt
ha világi dolgai eszébe jutnak is (minthogy a kár-
hozott léleknek bizony felettébb is eszébe jut,
mert a leszen egyik pokla, Esai. 66 : 24.) nem
szomorúságára hanem örömére fordul, megta-
pasztalván akkor a mit Pál apostol mond :
Az hit látása volt, és tudom, kibem hittem
2. Timoth. 1 : 12. és 4 : 7. 8. A nemes harczot
megharczoltam. Ez pedig a boldogság, a meny-
nyire az életben arról elmélkedhetik az ember, áll

kiváltképen ezekben : 1) A mennyire a véges teremtetett lélek az Istent megláthatja, a Jézus Krisztus által meglátja, és annak kimondhatatlan, megfoghatatlan szépségének, tökéletességének szemlélésével, csudálásával egészen elhyeletik, 1. Jan. 2:2. 2) Olyan bölcsesé, tökéletessé lesz a lélek mint Ádám volt az eset előtt, sőt bölcsébbé, mert Ádám is az engedelmesség által halál nélkül ugyan csak a földi paradicsomból menyországra, arra a nagyobb boldogságra, bölcsességre és tökéletességre ment volna, a melyre mi megyünk már az örök életben. Ebben azért megtanulja a lélek valamennyire belétér, mind valóságiban, személyében mind tulajdonságiban, mind a teremtetés és megváltásbeli munkáiban levő titkait és bölcsességit, és nap, hold, csillagoknak egy szóval, az egész természet könyvét. 3) Megtapasztalja az atya, fiu és szentléleknek egymáshoz és ennek az Istennek az angyalokhoz, az idvezült lelkekhez, és viszont azoknak mind az Istenhez, mind egymáshoz, és azok között öhozzá is kimondhatatlan szerelmet, és abban lévő gyönyörűséges társalkodásokat, meglátja valósággal a mit János az Istenről mond, hogy szeretett, 1. Ján. 4. És hogy a szeretet mindörökké megmarad, 1. Kor. 13 : 4. Hacsak a világi atyafiságos szeretetet is mennyire dicséri, Dávid Zsolt. 133., mit gondolsz emerről? 4) Az anyák szerelmét magzatjokhoz az anyák, az há-

zasokét tudják az házások; de mit mond az Isten, Esai. 49 : 15. Ismét Esai. 62:5. 7. Pál Efes. 5. 25: Szerilem egészen a menyország, igazság, békeség, és szent lélekben való öröm. Rom. 14 : 17. és 1. Kor. 13 : 13. 5) Áll a léleknek kimondhatatlan csendességében, serenitása, tranquillitásban, mikor ennek véghetetlenségét s változhatatlanságát tudja, melyről ide fel szólánk. Mint részesül pedig a test ebben a lélek boldogságában, arról majd ide alább szóljunk.

Vedd fel már, keresztény lélek, az idvezült léleknek azt az örökké való boldogságát, annak azon mértékben és módokkal való ellenkezője a kárhozott léleknek az ő szomorusága, a véghetetlen, tőle megbántatott Istennek véghetetlen haragjától, gyűlölségétől való kimondhatatlan irtózás, félelem, rettegés, a mely mondatja vele, Jelenés 6:16.; bűneink Isten és emberek előtt az ítélet napján való kinyilatkozása és annak irtóztató szégyenlése, — mint búkált Adám a fák között, 1. Móz. 3.; lelkiismeretnek soha meg nem haló férge, Esai. 66 : 24. Mat. 9 : 44, mind az elmúlt, mind e jelenvaló, mind a jövődőtől volt, vagyon, leszentől egyszersmind való szenvedése, és annak véghetetlen s változhatatlanságáról való bizonyossága. Ez az a tófet, melyről Esai. 30. Ez a kénköves tüzes tó, Jelenés. 20. Noha lehet ugyan testet égethető tűz is, de az is ide alább. Csak e

világi retteget, félelem, szegénység és lelki ismeret gyötrése is micsoda nehéz? egy szikra tűz elszennedhetetlen a testnek, hát a hol azok mind intensive, azaz : hathatóságára, erejére, mind extensive, azaz : terjedésére, tartására nézve véghetetlen, megfoghatatlan, kimondhatatlan, képzelhetetlen örökkévalóságok? Jelen. 19 : 3. Felmegyen azoknak füstjök in saecula saeculorum, kitől Isten szent fiáért örizzen, szabadítson.

De lássuk mind ezekben a test osztán a feltámadásban mint részesül, mert hogy a test addig semmit sem érez, a léleknek belőle való kiköltözése után, azt minnyájan látjuk s tudjuk.

XVII. RÉSZ.

Az emberi lélek és test szoros egyességéről és együtt való munkálkodásokról, a mennyire a természet világánál azt megláthatni.

Ez világi életben mely szoros összeköttetése, barátsága legyen a testnek a lélekkel, azt az ember ki nem mondhatja, és noha magunkban minden nap tapasztaljuk és érezzük, de mégis hiszszük inkább, mintsem általértjük és valósággal tudjuk, és innét származik amaz szó, melyet Salamon előhoz, Pred. 3 : 21 : Ki látta, hogy az ember lelke felment volna az Istenhez, és a baromé aláment volna a földben? A hol is Salamon nem az ő maga, hanem az atheus, profánus bolondok vélekedését, értelmét adja elő, mindazonáltal azt erősen bizonyítja annak az egymástól való elválásának, az halálnak szörnyű irtózása, kerülése, halasztása, és az együtt való megmaradásának minél tovább lehetne vak nyujtása és arravaló vágyódás, kívánság még a tudósok a

szentek, még ennél az életnél jobb élet és feltámadás által újabb s állandóbb összeköttetések felől, bizonyos emberekben is, sőt maga a Jézus Krisztusban is meglátszik: Szomoru az én lelkem mind halálig; a lélek ugyan kész, de a test erőtelen. Hiszem, tudta a Krisztus, hogy még el se rothad a teste, harmad napra ismét egyesül a lelkével, addig sem szenved a lélektől megvált test: még is irtózott attól az egynehány óráig való elválástól. Már az emberekben, ámbár állítsuk azt, hogy a bűn és a kárhozattól való félelem szerzi, hiszem az egyik sem volt a Krisztusban; ha ki azt vetné, a világ bűne nyomta, de nem fér ahoz az irtózás, mert mind azon való győzedelmességről bizonyos volt. Azt úgy megengedem, hiszem, hogy a rendkívül való gyötrődés halála előtt, melyben való vigasztalására angyali segítség nélkül is szűkölködött, a mi bűneinkért volt, és minemű nyelvet feljűlmulóképen azt az Isten haragját és a kárhozatot szenvedte, a melyet min nekünk kellett volna örökké szenvednünk, kivált mikor az Eli eli lamma saboktani-t kiáltja; de hát hova tesszük azt a szavát: a lélek kész, de a test erőtelen? Ez eléggé kimutatja, hogy az emberi és abban kiváltképen a testi rész irtózott, mely a természet által még a lélek, bűn, és egyéb afélék nélkül levő oktan állatokban is beoltatott; irtóznak a haláltól, kerülik, távoztatják, kiki a

maga elromlását, minél jobban tudják s lehet. Így az ember is kivált testire nézve, minthogy az erőtelenebb rész; és a szentírásban is nemcsak a romlandóság hanem a bűn is, úgy látszik, annak tulajdonítatik, és az ő neve alatt adatik majd inkább elő, mint arról lásd meg 1. Móz. 6 : 3. és 13.

Mint munkálkodik a lélek az emberben mind azokat a testi munkákat, a melyeket az oktan állatok értő lélek nélkül mind végbenvisznek, noha a nagy philosophusok igyekeztek megmutatni és szépen is megmutatják: de bizony jobban megtanuljuk a theológiából mintsem a philosophiából, mert másként a születés, élet, szaporodás, érzékenység és a halál végtére nem különbözteti meg az embert az oktan állattól, hanem ha az egy nevetés, a mely szerzette azt az ember definitióját némely philosophusoknál: *Homo est animal risibile*. Az ember nevető állat. Ezért kárhoztatják vagy nevetik az emberek a medicusokat, hogy addig vizsgálják az ember testit, természetit, hogy sok lészen közülök atheussá, profanussá, és arra a voxra állanak, mint az imént is hozám elő, Pred. 3 : 21. Ezért írták amaz könyvet: *Religio medici*.

Mint cselekedjék a bűnt együtt, bizony azt is nehéz megfogni, és jobb a szentírásból tanulni, mint a philosophiából, mert a *philosophia natu-*

ralis nem igen tart bünt, és innét jött amaz mondas : *Naturalia non sunt turpia*. Kiváltképen a *peripatetica* erre teljességgel alkalmatlan, mert a melyet oda fel is előhoztam, azzal az istentelen axiomával: *Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu*, ha a lelket semmivé is nem teszi ugyan, de kiveti az urat a királyságból, és azt adja a testnek egészen ; a mely *sophismához* képest ellenkezőt cselekszik a *neoterica philosophia* egészen, azért is bizony jobb és józanabb, mert a lélek értelme (*intellectus*) és azt követő akarat (*voluntas*) igazgatása alá veti mind a testnek munkáit és szenvedéseit. Mely noha valóban sokat teszen ugyan, de nem elég még is. A *rationalis philosophia*, kivált a *metaphysica* ugyan felrepült, de csak *Icarus* szárnyaival, azonban a sok terminusok és szólások formáival azt nyeri méltán magának, a mit méltatlan monda szent Pálnak *Festus*, *Csel. 26 : 24*. A *moralis philosophia* noha de *virtute et vitio*, de *pulchro et honesto*, vel de *turpi et inhonesto*; a *civile jus*, *jurisprudencia* de *justo et injusto*, *poenis et praemiis* irattattak s tractálnak, de nem elégséges : mert csak a földön és világi életen határoztatnak, és azontúl nem mennek által az örök életre, örökké valóságra. Nem szorgalmatoskodnak azon mint keresik magoknak a test és lélek, és mint érdemlik együtt az örökké való büntetést, nem is tisztak,

nem is csuda, erejek, módjok sincsen reája.
Azért mondja Krisztus Urunk : ne féljeteK vagy
féltséteK magatokat azoktól, a kik csak a testet
ölhetik meg, de a lelket meg nem ölhetik; ha-
nem inkább attól féljeteK, a ki testeteket,
lelketeket a Gehennában vetheti. Matth. 10 : 28.

XVIII. RÉSZ.

**A lélek és test a bűn felett való perlekedéséről
és meggyőzéséről, et consequenter a büntetések-
nek együtt való érdemléséről.**

Lássuk azért, a szentírás ebben a labirintusban mint igazít el. Labirintusnak mondom bizony, mert ha a testnek a lélekkel való perle, szemrehányása használna, eleget találna a gyarló ember olyant, mint Éva : ez a kijó! Adám : ez az asszony mondá nekem! Példának okáért : ha a parázna ember lelke azt mondaná : te test cselekedted, mi szükségem nekem a szép asszonyra; a részegségnek : te ittál, mi szükségem nekem a borra, sőt neheztelem, hogy engemet megbolondítasz, nem is gondolkodhatom a te italod miatt; a fösvény húzóvonónak, lopónak a lelke : mi szükségem nekem a pénzre? és így nagy részét a bűnnek csak a testre vetné; ellenben kevélynek, irigynek, nagyra, hírre névre vágyodónak a lelkinak vethetné a test : mi hasz-

nom nekem, mi szükségem nekem a te nagy tisztetdre, nekem bajt, nyughatatlanságot kevélységed, ambitiód veszedelmet szerez, én a kevéssel megelégedném, nyugodnám; az irigynek: csak engemet fonyasztasz; így a gyűlölséget, haragot, bosszút üznék, mint véthetne valamit a test, mert bizony sok bűn inkább a lélek bűne mint a testé. De mint Adám s Éva járának, csak úgy járna, ugyan is olyan ebben a házban a lélek, mint Adám férfi s gazda, a test pedig úgy mint Éva gazdaasszony. Mit ír Mózes 1. könyv. 3. rész: Látá Éva, hogy a gyümölcs szép volna a meglátásra, jóízű a megételre; de az ördög ezt egyikét sem mondotta, hanem csak azt, hogy bölcsességet hoz. Ím e két indító ok testi, és a harmadik lelki; megegyeze a test és a lélek Évában, hogy megegyék; és osztán Éva is azon argumentumokkal vevé reá Adámot. Ez az első bűn, minden bűnnek anyja. Qualis mater, filia talis. Ehez az anyjokhoz ütött minden bűn, melyet én minden bűnön meg tudok mutatni, hogy neki olyan természeti, minemősége vagyon, és titkos mézes mérge, hogy azon mind a test mind a lélek talál valami csemegélésre valót, ha azt vagy emezt nagyobb vagy kisebb mértékben látatik is afficiálni; nem egyaránt látatnak azon kapni, kivált egyelsőben, mikor a kísértet közeledik, de azután megegyeznek rajta, mint az Éva s Adám bűnében meglát-

szik. Olyan tulajdonsága is vagyon a bűnnek : egyedül sohasem jár, mihelyt születik, mindjárt kölykezik, maga hasonlítja magát, melyet szépen leír Jakab apostol 1 : 14. 15.

Minden fogantatása, születtetése, nevedése és munkáiról szent János is egy compendiumban veszi, 1. Ján. 2 : 16, testnek kívánsága, szemnek bujasága, életnek kevélységének mondván minden világi dolgokat.

Az Éva kísértetiben és bűnében, és osztán az Adáméban is azt látjuk : a lélekhez ment először a kísértet és a bűn is, úgy fogott azután a testhez, mely bábája lett, véghez vitte ; a mint hogy némely bűnben a kísértet nem is megyen rendszerint, mint hogy nem is mehet be a lélekhez, hanem a szemek ablakjain és fülek ajtain. Némely pedig az ördög titkos sugallási által egyenesen csak a lélekhez megyen, úgy tetszik csak a testnek hire nélkül, de ez ritkább dolog. Megtapasztalhatja azt az ember mindazáltal amaz nagy bűnökben, mint az ambitio, kevélység, bosszuállásra való gerjedezés, telhetetlen fűsvénység, és minden egyéb, gondolatban álló bűnök, a melyek sokszor forranak az emberben akkor is vagy olyankor is, mikor a fül és a szem előtt semmi arra indítható objectum nincsen ; innét néha könyörgés vagy predikáció-hallgatás, vagy egyéb tisztességes foglalatosság alatt, melyre reá is figyelmez az elnéd, nem üt

köznek-e elmédben mint a sebes nyilak, sokszor magadat is irtóztató, rút, gonosz, néha Istent is káromló gondolatok? Én ugyan elégszer tapasztaltam magamon; noha csak reá ne hajolj osztán, az olyan nem te büned, hanem az ördögé, az ő kisírteti, csak ő is adjon számot s lakoljon róla; szükségesnek itélem a kisértetnek útjait megmutatni, hogy tudj őrizkedni tőle. Ehez járul még az is, sem ördög, sem világ, sem a te magad lelked vagy tested a bűnt, úgy mint gonoszt, nem adja elődben valami jónak színével; mint a patikáriusok a pillulákat megaranyozzák, nem veszi különben ember be: a természet és ratio soha arra, a mit gonosznak tart, nem hajol, nem megyen, a mint ez csak egy bokros lóban is, és egyéb oktan állatokban is világos.

Ezekből jö már ki, és ezek szerzik, hogy a lélek és test a bűnben megegyez, kiváltképen az újjászületetlen emberekből, kikről mit mond az Isten, 1. Móz. 5. és 8 : 21. Salamon Préd. 8 : 10. Jer. 13 : 23. Pál 1. Timot. 4 : 2. Tit. 1 : 15. Kiknek gondolatjuk kicsinységektől fogva rossz, forranak buzganak a bűnben, nem tudnak jól cselekedni, mint a párducz és a szerezsen természettől adatott színeket nem változtathatják, bélyegzett a lelkek ismereti, és mind elméjük vagy lelkek, mind lelkek ismereti megfertéztetett.

Nem csak úgy egyez pedig a bűnben meg a

test és lélek, mint az egymást szeretők, házások, vagy jó barátok, a kik sokszor megegyeznek oly dologban is, a mely egyiknek semmit nem használ, sőt néha árt is, mint a ki egészsége kárával kelletlen megrészegeedik, vagy hazud más barátságáért. Nem is úgy mint a ki felettébb kedvetlen, kételen megegyez mással, vagy csak egyezni látatik; nem is maga gondolatlanság és hirtelenségből: nem így, hanem mindezeknél feljebb és szorosabban önként és szabadakaratjából, maga hasznaért, tanácsból, végezésből.

Vethetné az ellen valaki, Rom. 7 : 13. sequ. Gala. 5 : 17. és több hasonló helyeket, de azok nem illenek csak a testre s lélekre, mintha azok veszekednének úgy egymással a bűn felett, hanem az új ember vagy az újjászületett rész az ó emberrel, vagy az újjászületetlen részszel küzdök, harczol örökké. Az újjászületetlen embernek semmi közi azokhoz, noha a lelkiismeret visszamorgása, *remorsus conscientiae* megvagyon sokszor azokban is, és sok büntől meg is oltalmazza, tartóztatja, mint erről oda fel szólottam a hírnév és szégyen alkalmatosságával. Így látszik meg a bűnnek nagy ereje; ha abban a szent Pálban is úgy uralkodott, a mint panaszkodik ott, Rom. 7 : 13 sequ. hát mit csinál a hitetlenben?

Mind meglátszanak ezek az Éva s Ádám bűneiben; nem mondja az ördög Évának: ne, mely

szép gyümölcs ez, abból meggondolhatod, hogy bizony jóízű is lehet; hanem csak azt: hogy olyan bölcs leszel, mint az Istenek. Ha azt nem mondotta volna egyik is, de az ördög a kevélységet önti a lelkébe, a nyalánkságot szótétetlen csak a szemére, szájára bizza. Tudta, hogy ha annak a nagy jónak, a bölcsességnek ígéretivel a lelket felfuvalkodtatja s elfoglalhatja, övé leszen a test is, utána jő mind a több bűn, övé leszen egészen, mint mikor a gonosz asszonyt ha ki elszakaszthatja férjétől, a test is övé osztán. Az Éva teste mindjárt találta ebben a bűnben csemegét, nemcsak a gyümölcsnek szépségét, jó izit, hanem az ő lelkinak az által a bölcsesség által mindenféle állapotjában való boldogságát, és hogy ez a boldogság ő vele köz leszen, abban gyönyörködött, nem különben hanem az ő szoros lelkéhez való kötelességéhez képest még inkább; mint mikor valamely asszonynak férjét ha nagy urrá, tiszté tesz, örül a felesége azon, nemcsak az urára, hanem magára nézve is, mert neki is abban a becsületben része vagyon: így viszont a felesége becsületi, p. o. ha valakinek a feleségét a királyné főhoppmester asszonyává tennék, abban, az ember mint vele köz és reá is hasznothozó becsületben gyönyörködik, mint maga becsületiben. Micsoda pedig a házások egymáshoz való szereteti, kötelessége (noha Isten szava szerint is a

kettő egy test) a léleknek a testhez való szoros egyesüléséhez képest? Mivelhogy pedig a bűn mindenkor valami álorczának színe alatt, valami jó alatt jő elé, azt akár a lélek akár a test kapja előbb, de osztán mint közjóságot úgy tartja mindenik, úgy is veszi be, él, fruál, gyönyörködik benne, mint magáéban : nincsen olyan bűn, gyilkosság, paráznaság, lopás, hazugság, s akármilyen, a miben ez így ne legyen, melyet mindeniken megtudnék különösen mutatni, de időt, papirosot nem akarok vele tölteni.

Ebből az egy példából, mint paradigmából, akárki feltalálhatja s reá szabhatja, hogy pedig egyedül nem jár egy bűn is, nézd el az Ádám és Éva bűnében : 1-ső, a kevélység, mert kívánnak Istenhez hasonlók lenni; 2-dik, hitetlenség, inkább hiszik az ördög hazugságát, mintsem az Isten igazságát; 3-dik, káromkodás, mikor irigységet hisznek Istenben s hazugságot, hogy a bölcsességet irigyli tőlök, s azért fogja reá arra a gyümölcsre, hogy olyan veszedelmes és azért tiltotta meg; 4-dik, engedetlenség; 5-dik, vakmerőség; 6-dik, tanácstalan bolondság; 7-dik, tobzódás, nyaláncság; 8-dik, háladatlanúság; 9-dik, sorsával való meg nem elégedés. Nem mennek kérdőre vissza az Istenhez, hogy ihon ezt s ezt mondja a kijó : csak megeszik. Ezt a bűn kölyközésit is feltalálja az ember, csak tegye reá az elnéjét ügyé-

ben. Mind ezekből már világos, hogy nem hogy az Isten, ki az ő igazságában megemésztő tűz 5. Móz. 4 : 24. Zsid. 12., hanem maga az ember lelkiismereti előtt, és értelmes igazságos emberek világi forumán is megérdemlik az együtt vétkező lélek és test az együtt való büntetést. Hiszem a világ közönséges szava : facientes et consentientes pari poena puniuntur; magyarul : a nyuzó s a láb-tartó etc.

XIX. RÉSZ.

A boldogtalan embernek az Istennel noha keserves de méltatlan perlekedő panaszáról.

De itt egy igen keserves buslakodó panaszt, kérdést teszen a szegény boldogtalan ember: hogy fér az Isten igazságához, hogy egy kicsiny szempillantásnál is (*comparate ad aeternitatem*, azaz : összevetvén az örökkévalósággal) kisebb ideig tartó bünt véghetetlen örökkévaló büntetéssel büntet meg, még pedig abban, ha kit nem teremtett volna, és ha elesni nem engedte volna, nem vétene; hiszem az ördög esett elébb el, ő csalta meg az embert; egy szóval, hogy engedte meg az Isten, hogy a bűn legyen? *et contra*.

Felelet :

Nem felelem azt, a mit sokan erre felelnek, hogy véghetetlen örökké való uraságot, majestast, és egyszersmind véghetetlen atyai jóságot, bonitast bántott meg, még pedig tudva, szántszán-

dékkal, szabad akaratjából etc. maga főzte magának azt az étet, azért egye.

Noha ugyan ezeket a feleleteket én nem vettem meg, nem is ócsorlom, de nekem eleget nem tesznek, hanem megfelel maga az Isten Salamon által, Préd. 8 : 10. 11. Ésaías által 26 : 10. A gonosz istentelen ember, ha örökké a világban élne, örökké vétkeznék, sőt minél jobb állapotban élne, annál inkább vétkeznék; és nyilván való dolog ebből, hogy most mindennap látja a szemével mind a világi magistratus mind az Isten büntetését, fülében zeng mindennap a pokol hire még pogányoknak is, még is mint vétkezik? hát ha ez a zabolája se volna, és tudná, hogy örökké él, senki sem bántja, mit csinálna az Istenért? Másodszor ezt mondom : a kárhozott ember ott osztán örökké vét, nem lehet már ott nem véteni, azért meg nem szünvén ő a vétkezéstől, nem lehet az Istennek is megszűnni a büntetéstől; a megtérésnek ideje elmúlik a halálkor : az Isten maga, Zsolt. 92, Zsidókh., és az rendelt idők.

A panasznak vagy kérdésnek második ága csak teszi, és igen régi, mint ezt felveszi szent Pál, Rom. 9 : 19. 20 : Miért csináltál engemet ilyenre? Meg is felel sequ. kivált a 22 és a 23, és az Isten Jeremiás 18. Ennél tovább ki mehet? szállj magadban ember, hiszem a király s fejedelemtől sem vészesz minden dolgáról számot, sőt egy ma-

gad rendeden való embert is ha tízszer, hússzor igazmondónak, rendes embernek tapasztalsz, nem igen veszed kétségben szavát, sőt azt mondod fölöle : Derék, punctualis, realis ember ez. Miért nem adsz bár csak ennyi tisztességet az Istennek? Az ég, nap, holdtól fogva a szunyogig vizsgálod meg a természet könyvét, találsz-e az ő nemekhez képest csak legkisebb hibát is benne? hát ha az átok előtt láttad volna a földet, 1. Móz. 3 : 17. Az Isten világi igazgatásának és a kegyelemnek könyvéha vizsgálod, érted-e az Istent ítéleti s fenyegetésében valaha hogy hibázott volna? 4. Móz. 23 : 19. 1. Sam. 15 : 29. Mal. 3 : 6. Jakab 1 : 17. A kit azért minden szemedben ütköző vagy elmédben férhető dolgaiban, munkáiban olyan tökéletesnek tapasztaltál, miért nem hiszed szintén olyan tökéletesnek lenni azokban a nagy dolgaiban, a melyeket a maga bölcs tanácsából elrejtett Péld. 25 : 2. 5. Móz. 29 : 29. Matth. 24. 36. Csel. 1 : 7. Avvagy ha kijelentette is, s a te elmédben nem fér, azért-e nem jó? 2. Pet. 2 : 12. Egy verébre, egy hajszálra gondja vagy, s a legnagyobb dolgában, bűn, kárhozat, mennyország dolgaiban vagy gondviseletlen vagy igazságtalan volna? Nézd meg, micsoda injuriát, igazságtalanságot követsz az Istennel. Te magadnak azt kívánod, hogy ne vizsgálja más, ne bújja fel minden dolgodat, mert

te nem tartozol minden dolgaidról számot adni, másnak titkotat kijelenteni. Még is te a mindenható Istentől azt kívánod, a mit te mással nem követsz, sem mástól fel nem veszesz, noha mindketten erőtelen, bolond, mulandó emberek vagytok. Quod tibi non vis, alteri et quidem Deo quare facis? Matth. 7 : 12. Hiszem az a lex et prophetae. Jesus divinus, Jesus naturae, Jesus gentilis, még a sült pogányok, chinaiak Istene vagy profétája is, Confucius erre tanította őket : ne kövesd azt mással, a mit te nem akarnál szenvedni mástól. Hidd el, ha az Isten ebben a nagy meteriában számot adna neked, igaznak találnád, helybenhagynád te magad is, és azt mondanád Dáviddal, Zsolt. 119 : 15. Ha idvességedre és maga dicsőségére valónak, szükségesnek ítélte volna, úgy hiszem ki is jelenti ítélet napján, csak várd el. Mind menyországban, pokolban nyilván leszen ebben is az Isten igazsága, bölcsessége, addig tartsuk ehhez magunkat. Péld. 16 : 4. Rom. 9 : 22. 23. 11 : 36. Kol. 1 : 16. Rom. 5 : 20.

Szépen és szentül mondotta szent Ágoston doctor : ha a bűn nem lett volna, az Isten fia a testben meg nem jelent volna. 1. Timoth. 3 : 16. még pedig asszonyi állat által, Gal. 4 : 4. még pedig bűnös testhez hasonló formában, Rom. 8 : 3. hogy atyjafiaihoz hasonló lenne, Zsid. 2 : 17. Nem

emberi nyelv, penna és elmére való dolog az, az Istennek mely nagy dicsőségére való alkalmatosságot szolgáltatott a sátán a bűn által; a mikor azt gondolta a pártütő, rebellis lélek, mind a maga pártütésével, mind osztán az embernek maga mellé való vonásával, hogy triumphált, hát akkor esett legalább, és az Isten akkor magasztaltatott legfeljebb az által, a mit a világ és az ördög bolondságnak tart, 1. Kor. 1. a 18. verstől fogva végig, és kivált v. 25. Ebben pedig kiváltképen az egy álmélkodásra való dolog, bölc s igazságos munkája s ítéleti az Istennek, hogy az ördögöt, a bűnnek authorát, kezdőjét nem szánta meg, hanem az általa elejtett embert, hogy mikor a sátán társat és abban vigasztalást keresett magának amaz mondás szerint : *Gaudium est miseris socios habuisse malorum*, ott szégyenült, nyomorodott leginkább meg. Zsid. 2. : 14. 15. 16.

Ha pedig abban a nagy materiában szabad tovább okoskodnunk emberi mód szerint, vagy inkább ha tovább is vakoskodnunk tetszik, én azt mondom : hogy mind ezzel az eleshetéssel, labilitással is így teremtette az Isten az embert legjobban, a mint teremtette volt. Egy teremtett állathoz illendő s attól bevehető tökéletességet, ajándékot így adott neki többet, mintsem úgy adott volna a mint az ember okoskodik. Mert a

léleknek essentiája, valósága : értelem és az akarat; intellectus, hogy megértse az eleiben tétetett dolgokat, voluntas, akarat, szabadság, hogy a megértett dolgokat vegye ha szereti, ha nem szereti pedig vesse meg, hagyja oda. Már minél nagyobb bölcsességet adott Isten a léleknek az értelem által a dolgoknak megismerésére, annál nagyobb szabadságot adott az akarat által az azokban való válogatásra és azokkal való élésre. Mi haszna volt volna az értelemnek, ha az akarat nem volt volna az értelemnek hasznavételére? úgy lett volna az ember mint Tantalust írják a poeták a pokolban, álláig a vízben, még sem ihatik, feljül majd az orrát, ajakát éri az alma, még sem ehetik. Az Isten az embert minden földi, vízi, aëri teremtettt állattal szabaddá, sőt azokon urrá tette, és hogy azok engedjenek neki, megparancsolta, 1. Móz. 2. Zsolt. 8.; urrá a paradicsomnak minden fáin, gyümölcsén, azt az egyet vévén csak ki, engedelmességének próbájára, gyakorlására; sőt az akaratjának szabadságát az iránt a fa iránt is nem kötötte meg, mely ex eventu, a dolognak kineneteliből tetszik meg, mert ha megkötötte volna, teljességgel meg nem ette, sem ehetne volna, melyet az is bizonyít, hogy azt is, a mikor megtiltja 1. Móz. 2 : Ne egyél, mert meghalsz, — az Isten nem maga részéről teszi a tilalomnak okát, hogy azt mondaná : mert az nekem igen

nagy bosszuságomra leszen; hanem az ember részéről, az ő romlásából adja okát a tilalomnak, melynek tacite, alattomban való értelme az : én azt sem tiltanám tőled, ha jó volna neked és nem ártana; a mint a többit hogy nem tiltom, de meghalsz, ha eszel, ha pedig nem eszel, élsz örökké; előtted mind az élet mind a halál, lássad, melyiket választod, én megmondtam. Így az Isten szabadságában hagyja, melyet ha az Isten úgy nem cselekedett volna, hanem azt a praetendált illabilitást, eleshetlenséget adta volna helyébe, nem lett volna azzal kisebb a szabadságnak ajándéka, a mint volt. Valljon nem panaszkodott volna úgy is az ember, hogy ő csak úgy vagyon, mint az arany kalitkában kényesen, kedvesen, de ugyancsak fogva tartatott madár; már azzal a nagy, szép, ugyancsak aurea libertással, az ő maga veszedelmére ha visszaélt, ne zugolódjék az Isten ellen, tulajdonítsa magának halálát.

Mondod tovább : de minek teremtette Isten azt a mérges fát? nem lehetett volna az a kert a nélkül a fa nélkül? Ez bolondság. Mert hiszem, nem abban a fában vagy annak gyümölcsében volt a halálos méreg, mint hogy némely fiúvek, gyökerek mérgesek, halálosak, hanem az a fa volt az Isten és ember között való szövetségnek jele, symboluma; a volt az egész törvény, evangelium, biblia, templom, egy szóval az Isten aka-

ratja, és az ember tisztí, az engedelmesség, melyet abban a templomban gyakorolván az ember, érdemlette, megkereste és el is érte volna osztán azt a boldogságot, a melyben meglett volna bezeg a bölcsességnek, értelmnek tökéletessége, az akaratnak egész szabadsága a változhatatlansággal, eleshetetlenséggel együtt, úgy mint a mennyország, melyet már a Krisztus az ő engedelmes-ségével szerzett minekünk vissza. Hogy azt a tökéletességet először mindjárt nem adta, arravaló is volt, hogy az ember tanulja meg magára, hogy mind annyi ajándékival is az Istennek, az ő maga erejével az ember nem volt elégséges az idves-ségnek megszerzésére. Nagyobb kellett ahoz : az Isten fia. És hogy így az Istent annál inkább becsülje, szeresse az ő maga megalázásával és annak akaratjának való engedelmességével, mint-hogy ma is ez a valóságos isteni tisztelet, engedelmesség, alázatosság és szeretet, 1. Sam. 15 : 22. Mik. 6 : 8. Mát. 22 : 37. 39.

Ha az a törvényfa nem lett volna a paradicsomban, csak olyan lett volna, mint egy étel, ital, gyönyörűséggel teljes vadkert. Ádám és Éva benne mint egy pár szarvas vagy gerlicze ött, ivott, szaporodott, gyönyörűségben élt volna, de Istent nem szolgált volna, mert nem is tudta volna, mint kell szolgálni; embernek, azaz egymásnak vagy felebarátjának sem szolgált volna,

mert senkinek semmire nem levén szüksége, az egymás-segítésnek, igazságnak, irgalmasságnak semmi helye sem lett volna; ez azért a legközöségebb, leghaszontalanabb s legbolondabb disputatioja az embernek az Istennel.

XX. RÉSZ.

Ennek a haszontalan disputationnak a kereszténységben kivált a protestansok között való káros voltáról.

Ez keserves dolog, hogy a protestansok is, noha minden igazságban megegyeztenek, a felett veszekedtenek halálos gyűlölséggel, melynek végére egyik sem mehetett soha; ez az anyja de praedestinatione, gratia universali, libero arbitrio való disputationnak, noha bizony Luther Márton maga szép könyvet irt Erasmus ellen, de servo arbitrio; megegyeznek azon, hogy ki idvezül, ki elkárhozik az ember, Matth. 22 : 11. 25 : 34. 41. Ján. 17 : 8. 9; de levágják osztán egymást s pokolra hányják, hogy mint kell magyarázni imez helyeket : Ján. 3 : 17. noha a 18. vers azt mind szépen megmagyarázza; 1. Kor. 15 : 22., ezt is a 23-dik; 1. Tim. 2 : 4. 6.

Az Úr vacsoráját az augustana és helvetica confessio egyaránt hiszi, hogy nem testi hanem

lelki vendégséggel, hittel, lélekkel, nem foggal, szájjal eszi veszi a Krisztus testét, igazságát, érdemét; sem lutheranus sem reformatus nem veszen sem többet sem kevesebbet egyik a másiknál az Úr vacsorájában. Egyik sem imádja az ostyát vagy kenyeret mint a catholicus, pápista, mégis osztán eget, földet öszveforgatnak felette, hogy ott jelen vagyon-e test szerint a Krisztus, melynek vizsgálására mi szükség vagyon? Én azt félre tenném, és én magam bizony részemről scrupulust akadályt nem tartanék benne, hogy lutheranus predikátortól felvegyem az Úr vacsoráját, és viszont a református predikátor adná fel a lutheránusnak ha veszi. Nem is látom más atyját a protestánsok egyességének, syncretismusának, hanem azt, hogy a keresztény vallás szeretetnek vallása, és az Úr vacsorája szeretetnek vacsorája, mit mond az apostol szent Pál, Gal. 5 : 15. Fil. 3 : 2. és 15 Zsid. 12 : 14.

Ha ugyan csak öszve nem férhetnek, hagyják mint problematica quaestiókat a scholákra, ám disputálódjanak felette, de szeretettel, nem úgy mint a kutyák a konczon; mi haszna arról a predikációkban, a templomban hánykódni, a melyet ezer közül sem ért meg egy, maga a tanító sem érti; én itt sokat szólottam felőle, de én bizony nem dicsekedem vele, hogy értem, hanem megelégitem, s kötöm magamat, és azt mondom

a mi vagyon, 5. Móz. 29 : 29. Rom. 11 : 33. 12 : 3. Ha kitanulhatnók is, valljon csak az idvezülne-e, a ki ennek végire mehetne? Jaj úgy akármelyik vallásban is a sok együgyű embernek, hiszem hittel idvezül az ember, Rom. 3 : 28, nem tudománnyal, 1. Kor. 8 : 1. Magammal együtt minden keresztény atyámfíának azt adom tanácsul : megójjuk magunkat, úgy ne járjunk a curiositas mellett lelkünkkel, mint Galileus nagy philosophus járt volt a szemével; mikor telescopium által nézett a napba, hogy a makulákat kitanulhassa, azon szempillantásban kisült a szeme, mert nem elégedett meg azzal, hogy telescopiumon általbocsátván (de úgy, hogy fel ne gyujtsa) a napfényt papirosra, mind a makulákat, mind a napnak a maga sarkán való forgását akárki is kitanulhatja a mennyire kell.

XXI. RÉSZ.

Mint részesül a test a léleknek boldog vagy boldogtalanságában a feltámadás után.

Mint lehessen pedig a test a feltámadás után capax, alkalmas, elégséges a lélek boldog vagy boldogtalanságának érzésére, az elég világos abból, hogy ebben ez életben látjuk mind az öröm mind a szomorúságban, a feltámadással pedig a test nem tétetik érzéketlenebbé, alkalmatlanabbá, mint azelőtt volt az életben. Tovább, nézzük még a szentírást Dan. 12 : 2. 3. Jób. 19 : 25. 26. Matt. 13 : 13. Matt. 17 : 12. Fil. 3 : 21. Jelenés. 19 : 11. 14. Matt. 22 : 30. Jel. 7 : 14—17. 21 : 4: 22. 23. A test dicsősége kilátszik ezekből; köszönjük pedig ezt egyedül a Krisztusnak, mi valakik idvezülünk. Ellenben a szegény elkárhozottak köszönjenek mindent magoknak és a kiknek szolgálnak az ördögnek. Matt. 25 : 32. végig. Jelenés. 19 : 3. 20. és 20 : 12. végig. Úr Isten oltalmaz ettől. Helyéről, módjáról nem szükség felettébb szorgalmazkodnunk mind örömének mind gyöt-

relmének. Hogy az örömnnek helye az ég leszen, azt világosan kimutatja Énok, Illyés és Krisztus urunk menybemenetele, 1. Móz. 5 : 24. 2. Kor. 2 : 11. Csel. 1 : 9. 11.; hogy nekünk fejiünk után kell mennünk, maga mondja János 14 : 3.; Pál is oda ragadtatott volt 2. Kor. 12. Az öröm mivoltáról oda fel szólottam, a mennyire Esaiás 64 : 8. és Pál 1 Kor. 2 : 9. engedték.

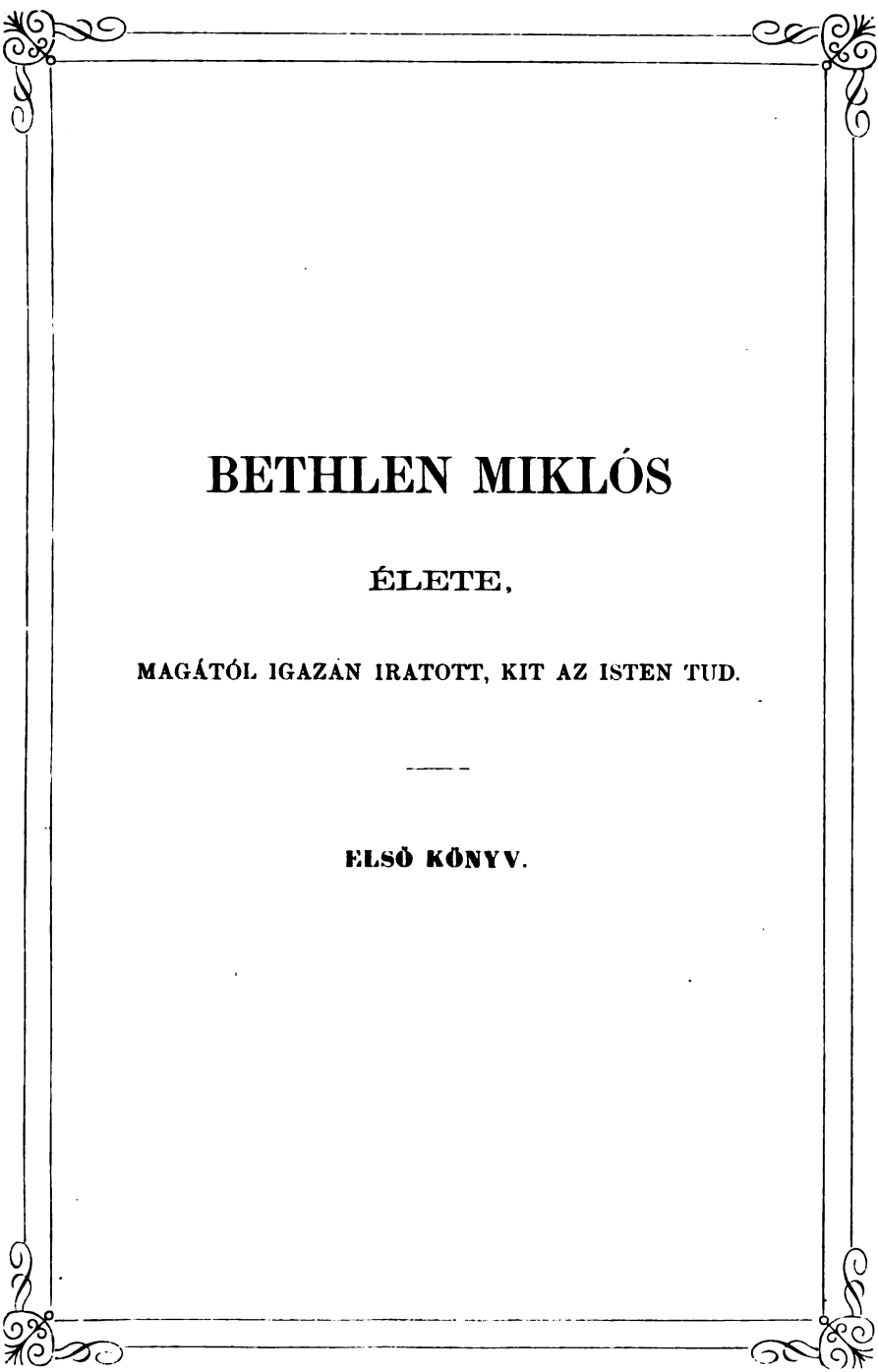
A gyötrelemnek helye vagy állapotja nevezetik Gehennának, Matt. 10 : 28. külső setétségnek, Matt. 8 : 12. és 22 : 13, Tófétnak Esai. 30 : utolsó, kénköves tüzes tónak, Jelenés. 19:20. stb. kivált a helyéről feltámadás előtt a léleknek szorgalmatoskodni nem szükség, mert hiszem a léleknek helye, setétsége, világossága nincsen, ez mind a testhez illendő dolog, annak vagyon széle, hossza, mélysége, vagy temérdeksége, neki vagyon szeme a setétség és világosság érzésére, a világosság nekünk a földön nap, hold, csillagok, vagy gyertya-jelenlétel; akár a földet forgasd a nap körül Copernicussal mint a szakács a pecsenyét a tűz körül vagy előtt, akár a napot jártasd a föld körül Ptolomaeussal, mint a sütő a kenyeret beteszi a kerek kemenczébe és a körülötte járó meleg megsüti : én nem bánom, azért üstököt nem fogok, lássa a sütő s a szakács; elég az, hogy a setétség és világosság nekünk a naptól szemtől függ : akármelyik ne legyen, ám az sem

leszen. A napon feljül ha mehetnél, soha éjtszakád nem lenne; jól mondotta egy részint a ki mondotta: Az idvesség és kárhozat status magis quam locus, állapot inkább mint sem hely. Az ördögnek az ég is pokol, mikor az Isten előtt áll is. Jób. 1 : 1. Kor. 22.

Ezt a hosszas munkát én azért irtam, édes szivem, Juliám, — noha hogy ennyire terjedjen, czélom és gondolatom sem volt, csak a mint irni kezdettem, egy materiáról a másikra úgy esett a pennám, mint a víz egyik körül a másikra, úgy hiszem, Isten igazgatásából; — de jó leszen, lelkem, neked arra, hogy holtom után néha ha sirásra leszen szükséged, vedd elé, olvasd, sírj, édesem, mellette; neked, édes fiam József, hogy tanulj belőle; mindketten vigasztalástokra lehet az az Isten ajándéka, mely ebben meglátszik, hogy én bennem volt. Te, tudom, maholnap a scholából kivágysz, azért azt hagyom: Hivassa elé akkor anyád, ha Isten élteti, Kaposi Sámuel, Enyedi István, Pápai Ferencz, Kolosvári István, Bonyhai György komám uramékat, vagy más akkor élő, tudós jámbor reformatus embereket; adják kezedben ezt a praefatiót, adjanak elég időt reá, ha igazán deákra fordítod, és ha anyádnak is, úgy a mint kell, magyarul jól megmagyarázod azon tudós emberek előtt, bizvást mesterremeknek tarthatják; a világ inasesztendejéből, a scholából,

mesterlegénységre kimehetsz, de bizony öregmesterségre nem, halálodig kell azt tanulnod, mint én hatvanhat esztendeig, és igen nehéz iskolában, most is ezt irtam a rabságban, e széken egy holnapi unalmomban.

(Az előljáró beszédnek vége.)

BETHLEN MIKLÓS

ÉLETE,

MAGÁTÓL IGAZÁN IRATOTT, KIT AZ ISTEN TUD.

ELSŐ KÖNYV.

I. RÉSZ.

Nemzetségről.

Született Bethlen Miklós Erdélyben Kis-Bún nevű faluban s kastélyban, anno 1642. 1-a szeptembris virradólag.

Atyja volt Bethlen János, az ő idejében erdélyi főcancellárius, tanács úr, fejér-vármegyei főispány, udvarhely-széki főkapitány, az erdélyi állapothoz képest tisztességes tudományu ember, melyet és az unitaria vallásból való kitérést is vett volt árvaságában, az anyja Kemény Anna, mostoha apja Macskási Ferencz református emberek nevelése, és predikátorságáról, gyermekek tanításáról nagyhirű tudós academicus mestere Keresztúri Pál tanítása, és a nagy fejedelem Bethlen Gábor kegyelmes protectiója által, ki is anyyira szerette, hogy azt mondotta: ha az egy testvér öcscsének Bethlen Istvánnak fiai nem volnának, fiává fogadná. Így is nagy kárával esett az én atyámnak annak a fejedelemnek éretlen ha-

lála. — Értéke, jószága volt az erdélyi állapothoz képest uri; Istenhez és annak házához való buzgóságának jele, hogy ím ez nagy külső tisztein kívül az erdélyi reformatata ecclesia s collegiumok főcuratorságát maga önként vállalta fel vén úrtársával Bánffi Zsigmonddal, és hamuból, szemétből csudálatosan állították fel az enyedi collegiumot; maga költségével, 4000 forinttal erigálta az udvarhelyi scholát, adott a marosvásárhelyieknek is 2000 forintot, az enyedi- nek is 1000-t, egyébüvé is, a hová lehetett; különben is kegyes, jámbor, akárkit is segíteni inkább mint rontani kész, és igazbeszédű, nem tökéletlen, sőt azt másban is utáló ember volt. Mezei állapotra is, hogy rossz nem volt, bizony- ság az, hogy Rákóczi György fejedelem Lengyel- országban, Krakkóban főcommendánsnak tette 3000 emberrel, melyet osztán, rá szállván a romai császár hada, a fejedelme levelire feladott, és ab- ból a boldogtalan lengyelországi hadakozásból csak ő jött avval a 3000-rel tisztességesen s gaz- dagon az ő édes hazájában. Holt meg Bethlen Já- nos anno 1678, életének 64 $\frac{1}{2}$ esztendejében 28-a februarii, az istentelen világnak kivált vénségé- ben rajta elkövetett üldözései után, és 4 $\frac{1}{2}$ esz- tendei irtoztató vizi betegségből mikor világ csu- dájára meggyógyult volna, száraz betegségben és szörnyű csuklásban. Temettetett maga testamen-

tuma szerint a marosvásárhelyi templomban, mert, mi okon, nem tudom, de nem akart Keresden temettetni. Existál egy kis magától kibocsátott erdélyi historia is. *)

Nagyapja volt Bethlen Miklósnak Bethlen Farkas, az ő idejében erdélyi főgenerális, tanácsúr, főarendátor, küköllő-vármegyei főispány, szamos-ujvári főkapitány; tisztei megbizonyítják micsoda ember volt, és hogy harczon, csatákon kapott tizenhét sebhelylyel ment a koporsóban, életének 58. esztendejében egy istentelen úr megéltése által, a mint az atyám mondotta. Tovább nem genealogizálok, azt a szegény Bethlen Elek elég szépen kicsinálta a régi levelekből; ezt is azért hoztam elé egyikért, kiváltképen, hogy az én maradékim nézzék meg az Isten kegyelmét, hogy harmad izig mint szállott, az erdélyi állapothoz képest az első renden való méltóság ebben az házban, és ők is féljék az Istent s kövessék a virtust; azt is tanulják meg a mellett, ha gonosz találja, hogy az a legősebb jószágok és legbizonyosabb jutalmok a világtól, atyjok, nagy- és szüleatyjokról maradott reájok.

Édes anyja volt Váradi Borbára, Kolosvári Váradi Miklós leánya, mely Váradi Miklós

*) Rerum transsylv. libri IV. 1664. Kéziratban maradt folytatása 1779. Horányi által bocsátott közre.

volt még más Váradi Miklósnak fia, a ki Váradról elbujdosott volt, mikor in anno 1660*) Váradot a török vitta, s jött volt Kolosvárra, és ott házat vevén magának, Váradra vissza nem ment; hihető, ott nem volt annyija a miért visszavágyott volna. Nemes-emberségét sem állithatom, mert az armálisokat a kit láttam, úgy jut eszembe, a második Váradi Miklós nevére szólott, Bethlen Gábortól adatott, én bizony nem tudom, hova lett. A nagyatyám noha mind nagytól kicsinytől Generosus titulussal illetetett, de magát kolosvári városi embernek tartotta, és kereskedő ember volt, és minthogy abban az időben Kolosvár volt az erdélyi főemporium, erdélyi Bécs, kincses Kolosvár nevet viselt, görögnek, örménynek alig hallatott hire is, azért Kolosvár igen floreált, és ott Váradi Miklós mind értékre mind értelemre nézve első ember volt, a bíróságot is háromszor viselte, mely abban az időben mint olyan virágzó városnak (melyhez hasonló magyar kerített város nem volt) bírósága fejedelmek és mindenek előtt nagy becsü-

*) A török 1660. Nagyváradot igen is vívta sőt be is vette, de hogy ezen évszám itt mégis tévedésből áll, világos a következőkből, mik szerint 1660. nem hogy idős Váradi Miklós, de ennek hasonló fia sem élt többé, pedig ez hetven éves aggastyán volt, mikor elhunyt. A hiba kétségkívül a másoló hibája, s Váradnak 1598. történt vívását kell érteni.

letben volt. Annak felette ez a Váradi Miklós Bethlen Gábornak factora volt, sok maga szükségére való kereskedéseket (mert viaszszal, mézzel, ökörrrel a fejedelem is kereskedett) mind Bécsben, Velenczében, Braszlóban ő igazgatta. Titkos követtségeket is jártatott vele Velenczében, és a német protestans potentatorokhoz. Mind ezek felett való Istennek kegyelme ez is, hogy Kolosvár egészen unitaria város volt, s az az első Váradi Miklós vitte be először a reformata religiót Kolosvárra, annak a házának a kapuja között volt a legelső reformatum templom Kolosvárrott, onnat vitte osztán az Isten elébb; a Bethlen Gábertól az ecclesiáknak és collegiumunknak hagyatott 76 ezer forintoknak is, Gelei István akkori reformatus püspök akaratjából, curatora volt sokáig, az ecclesiáknak nagy hasznára. Élt 70 esztendőt, holt meg, már én tizenhét esztendős lévén akkor, az én szemem előtt Kolosvárrott vizi betegségben; szép tudományu, mértékletes életü, bornemisza embervolt. Az Isten szép értékkel is áldotta meg, de bizony sok irigységet, üldözést, keresztségelést is szenvedett.

Anyámról való nagyanyám volt Túri Borbára, tordai, jó értékes, jószágos, gazdag ember, Túri János leánya, ki is abban az időben nagy Báthori Zsigmond idejében minden erdélyi sóaknaknak és aranybányáknak főinspectora volt, hihető,

Gyulai Pál, abban az időben nagyhirű cancellarius által, kinek testvérhuga volt a Túri Jánosné, Szalai Kata asszony anyja. Ez a Túri János jó főember volt, az én tordai házam, jószágom arról áll, járai, oklosi kevés jószág Gyulai Pálról jött, Abafája is Lupsa is szintén úgy eljött volna, ha Gyulai Pált istentelenül házában meg nem ölték volna. Az én szegény anyám a leveles ládában tartotta az ingét is, melyben megölték volt. Én is láttam Tordán a híd végén a mi Túri familiánk temető kápolnáján; ha el nem veszett, egy faragott kő ennek summáját bizonyítja, de kiváltképen a járai levelek.

Atyám után való nagyanyám volt Kemény Anna, abban az időben Erdélyben nagyúri ember Kemény Boldizsár leánya, Lázár Annától való, mely Lázár Annával egy testvér volt Bethlen Gábor és István édes anyjok, és erről tartotta Bethlen Gábor olyan kedves atyjafiának az én atyámat, inkább mint a Bethlen ágról, mert noha ugyan ez a familia mind egy volt régen, mint Böjti historicus*) is ebből a mienkből hozta ki a Bethlen Gábor genealogiáját, de az már igen messze távozott volt, szintén mint az Apaffi familia is.

*) Munkája Engel Kerestély „Monumenta Ungrica“ című gyűjteményében (Bécs, 1809.) olvasható.

Én az atyámnak első szülött fia voltam, és annál kedvesebb, hogy az atyámnak már három leánya volt előttem, mely ebben a leányt nem illető jószágu familiában igen szomorú dolog volt. Löttenek utánam sok fiai, leányai, de ime csak én vénültem meg, a többi ki gyermek, ki szép ember korában holt meg; maradéka sincsen többnek, hanem csak a két öcsém Bethlen Pál és Sámuelnek.

II. RÉSZ.

Termetem, ábrázatom, temperamentumom és indulatom.

Termetem sem hosszú sem kurta, hanem tisztességes középaránt való volt, ábrázatom hosszú, barnaszeg, piros, ifjúságomban elég szemet szúrt; elég az, férfi ábrázatom sokaknál volt szebb, és vénségemig is tartott sokaknak csudájára szépségem, kivált nyomoruságom, esetemhez képest; hajam, szemöldököm, bajuszom nagy volt, szakáлом is mint szokták mondani, a tarisznyája megvolt, de a madzaga kétfelől a torkomon volt inkább mint sem az orczámon, melyre nézve én soha meg sem hagytam volna, ha a rabság 62 esztendőkoromban meg ne hagyassa kedvem ellen velem, a két felől lejöő haj elég tisztességes, megviselhető szakállá csinálta a szakálat becsülni szokott szem előtt; lassu és késő öszülésem volt; már 67 esztendőmben járok, mégis bajuszomnak, szakáломnak fele ősz, az hajamban pe-

dig talán huszonöt szál sem fejér, sőt observáltam
ezelőtt huszonöt esztendővel, a bajuszomban néha
egy-két szál ha fejéredni kezdett, egy kevés idő
mulva megsárgult s visszafeketedett úgy, hogy az
urak még reám fogták, hogy a szép ifju feleségem
tépi ki, én pedig bizony soha efféle bolondságot
nem követtem, se hajam, sem bajuszom, sem
szakálommal. Szemem felette fekete és fényes
volt, akármely sólyomszemnél nem alábbvaló,
leánynak sokat ért volna, jó erőslátó is volt, éle-
sen messze, és akármilyen apró objectumot jól lát-
tam, horgast és egyenest, rutat és szépet igen
megkülönböztető volt, úgy, hogy az emberek
csodálták; 54. esztendő koromban mégis elke-
zdettem oculárral élni, nem a szükségért, hanem
azt hallottam, hogy úgy az ember szeme tovább
tart; most ugyan vénségemben sem írást sem ol-
vasást a nélkül nem követhetek, de avval akár-
mely apró írást, kivált nappal igen jól látok,
egyéb nézésben pedig úgy vagyok mint ennek-
előtte husz vagy több esztendővel. Orrom nem a
felette nagy orrokféle volt ugyan, de nagyocska,
horgas, aquilinus nasus, gyermeki csintalanságom
miatt való esés egy kicsinydéd a hegyét meglap-
positotta volt, de minden disztelenítés nélkül.
Szaglásom felettébb is erős volt, akár jó akár
kedvetlen szag iránt majd a kényességig. Füleim
nagyocskák, de nem is mód nélkül valók, és fe-

lette jól hallók, mely sokszor az álmomat is elrontotta. Az alsó állam éle hosszúcska volt, mely miatt az alsó rend fogam majd természet vagy rendkívül küljebb volt a felső rendnél, és a miatt a fogam maga pusztította el egymást; ifjanta fájt is. Izlésem igen jó, erős, sőt talám kényes is volt. Az én karjaim az én termetemhez képest felette hosszúak voltak, nálamnál sokkal magasabbaknak is igen ritkán volt párja. Ahhoz képest kezeim ujjai is, körmei is szép hosszúak, de lábam ujjai, körmei rút, ocsmány tekercsek voltak, talán a szűk csizma miatt, mert másként a lábam járni, futni, ugrani, és minden láb tisztire bizony jó volt, kivévén a tánczot és uszást, mert azt a két testi mesterséget meg nem tudtam tanulni sok igyekezetemmel is, azért is beléhagytam. Az hajam soha a vállamig sem nőtt felette le, lágy és ritka is volt; magyar hosszú hajnak ugyan meglehetett, mert terhemre nem volt, de német urfi nem adott volna jó szót érette; minden éjszakára felkötöttem és úton is, úgy osztán felkondorodott a vége, annyira hogy meglehetősen volt. Én ugyan, mint ide alább meg lesz irva, fogadásért hagyattam volt meg. Viseltem, úgy látom; ha még élek, elkopik. Derekam vékony, csukahasu, kezem lábam száraz, mint a szarvasnak, mondani csak bőr, csont; nagy termedék vastag erek, inakból állott a testem, mégis az orczám, nyakam, torkom, czomh-

jaim, tomporáim szép husosok, teljesek voltak, úgy hogy az nem testesség és nem kövérség, ösztövérségnek vagy szikkadt szárazságnak nem mondathatott, hanem Istentől áldásul adatott könnyűségnek tartottam; ahhoz képest jó gyalog voltam (nem kérkedem vele), de jó könnyű és kemény s merő dereku, meglehetősen szép voltam. — Erőm is azért természetemhez nagyobb volt, mintsem ember külső s első tekintettel gondolta volna, kivált a karjaiban. Irhatnám próbáit, de hijábanvalósággal kérkedni s papirosat rontani vagy is tölteni nem akarok. Talám ez is sok.

A mint a philosophusok az emberben levő négy temperamentumokról is szoktak szólni, én voltam melancholico-sanguinicus, a mint minden emberekben, úgy én bennem is kétségkívül a phlegma és cholera is megvolt, de praedominált emez kettő, és talán egyenlő mértékben. Mert ha ki magamviselését kiváltképen in sacris et in negotiorum tractatione, és részegségi, kártya, táncz, s hasonló szokott mulatságoktól való magam elvonásában megnézte, merő melancholiának, képmutató, második Xenocratesnek mondott volna; ellenben mikor tisztességes mulatságokban asztalomnál és háló-házamban és ágyban látott volna, bizony merő sanguinicusnak mondott volna. Kiveszem rabságomnak és rendkívülvaló szomorúságomnak napjait, a minemű feleségem,

gyermekeim és egyéb olyan kedves embereim betegsége s halála; de másképen soha ebédemet, vacsorámat szomoruan nem ettem, még mikor sok országos gondolatok, busulások közül mentem is asztalomhoz; az Isten kegyelme (mert bizony nem az én erőmnek, politica simulatio, dissimulatiohoz szoktatott erőszaknak tulajdonítottam), úgy oda békéltetve velem, hogy vigán ettem kenyeremet; noha én musikást nem tartottam, a tisztességes fabula, historia nem fogyott ki a számból, sőt talám trágárság és bolondság, scurrilitásig is excedáltam benne néha. A hálózatomról írni nem illik, s nem szükség; bizonyoság tizenhét gyermek, melynek öte első feleségetől lett ifjuságomban, 17¹/₂ esztendő alatt, tizenketteje a másodiktól, 16 esztendő alatt; ha az első feleségem olyan egészséges és tenyésző lett volna, mint a második, és ha az első a fogarasi rabság esztendeig, a másodiktól a mostani rabság már négy esztendeig el nem választott volna, talám kalonnya számig szaporodtunk volna. Rabságom első napján is egy gyermeket veszte el a feleségem szent György pohara miatt. A Vénus énnálam nem bolond, buja és gyakor, hanem mértékletes, de buzgó, tenyésző és mindennapi volt, mely az által az Istentől adatott mértékletesség és erő által mai vénségemben is nem sokat fogyatozott. A szeretet pedig és szerelem mindenik fele-

ségemhez mélyen volt; megmutatja az: soha egyiket is, nem hogy megvertem volna, de meg sem csaptam, sőt szemben meg nem szidtam, talám csak magamban; az elsőt kétszer, ezt egyszer ha megmorgottam, de soha békéltető csóknál egyéb miköztünk nem kellett, harag, izetlenség, gyanúság, féltés soha sem volt, noha, kivált ezt a másodikat sokan kísértették; bizony, az idővel a mi szerelmünknek buzgósa egymáshoz, nem hogy meghült volna, de nem is változott, nem apadott semmit is. Mondhatja a feleségem annak, ha akarja, asszony-barátnak, olyan egy jelét, a mely nem rút, nem szemtelen dolog ugyan, de csudálatos, és majd természet és rendkívül való és talám elhihetetlen. Vétek leszen, ha az én holtom után a feleségem meg nem mondja a tisztességes, egymást buzgón szerető házásoknak javára. Efes. 5 : 28. Elhiszem, ha egy asszonynak megmondja, világ titka leszen; én az én részemről nem bánom mint tisztességes szerelem jelét, Tit. 1 : 15.

Szokták az ilyen életék leírásában illetni az emberi indulatokat is, *passiones animae*; vigasság, szomorúság, szerelemlől, mennyire volt benne részem, már ide feljebb eleget szóltam. A félelemlől maga az életem leírása fog szólni. Én vitéz ember nem voltam, de a bátorság és félelem nemcsak a táborban találja mezejét. Én hirtelen fellobbanó haragu embernek tartattam, mert ki-

vált ha velem kötődtek, feleseltek és valami boldonságot állítottak s vitattak velem, vagy láttam, hogy valami gonoszra igyekeznek, jót, törvényt, igazságot elfordítani akarnak, megindultam, vagy a mi nekem jó, igaz és helyesnek látszott, buzgóvan és talám néha felettébb urgeáltam, mordicus oltalmaztam, úgy hogy pertinax és magamnak egyedül tetsző, s másoknak és mások munkáinak kevély, megvető nevet nyertem vele; és sokszor evvel a meleg zelussal a dolognak, magamnak pedig világi dolgaimra nézve mindenkor sokat ártottam. De e nem a harag sem az indulatból származott, hanem ex rei perceptione et judicio, melyben is a ratióknak, mihelyt megmutattatott, engedtem s hajlottam; a dolgot magam conceptusáért, kevélységből, vel ex pruritu contradicendi, — a mint ok nélkül, igen méltatlan azzal vádoltak, szörszálhasogató, igen capriciosus, quinta rota-kereső perpetuus contradictor etc. nevet adtak, — sohasem vitattam, hanem ex dictamine conscientiae, mely míg nem convincálódott más informatiója által, opinióm mellől el nem állottam. In publicis et seriis soha a szám mást nem mondott, hanem azt a mit a szivem jónak ítelt és gondolt. Ezt az Isten jól tudja és az életem megmutatja. Mert az egy Bethlen Gergelyvel, Apor Istvánnal való dolgomat kivévén, és ha kikkel törvényesen per-

lettem, én velem Teleki, gubernátor s Rabutin
etc. soha sem az én privatumomért, hanem pu-
blicum, religio, vagy másoknak dolgának, tisz-
tem s keresztényi kötelességem szerint való
forgatásáért veszekedtek, gyűlölköztek.

III. RÉSZ.

Haragos indulatomról.

A mi pedig ugyancsak a haragot nézi, megvallo, kivált a szolgálaim, cselédim és jobbágyim között hirtelen haragu voltam, szitkozódásra, és ha pálcza volt a kezemben, hamar verekedésre is fakadtam; kivált vadászatban, mikor magam is agárral állottam, ha valaki a vadnak rosszul bocsátott, összeszidtam, egyszer az öcsémet, szegény Bethlen Pált is. Mikor valami kárt tettek bírám, tisztartó, jobbágy, béres, vagy mi afféle, bizony sokat morgottam, szitkozódtam, fenyegetődztem, hirtelen első indulatomban talám úgy megszidtam volna az embert, ha lehetett volna, hogy mindjárt szörnyü halált holt volna. Nagy bosszúságomra volt néha: valamely öreg legény szolgámnak parancsoltam, hogy afféle vétkest megcsapasson, mellette szólott, vagy csak ímmel ámmal követte, nagyobb kárt tett annak is vele, mert engemet felboszontván, néha többet adat-

tam osztán az olyan vétkesnek; ha mindjárt vitette volna, és ő is mintegy haragudni látatott volna, jobb lett volna neki is, nekem is, s a vétkesnek. Melyre osztán magam meg is tanítottam őket, hogy csak vitessék el; és sokszor egy parányi idő múlva megizentem, hogy ne, vagy gyengébben bántsák. Mert nekem minden haragom egynehány szempillantásban és morgásban állott; igen hamar elmúlt, és sokszor inkább haragudtam azért, hogy megharagudtam volt, mintsem magáért a dologért, a haragnak okáért vagy materiájáért; vagy magamra haragudtam, hogy miért bolondultam volt úgy meg; ha pedig más haragított meg, kivált ha osztán megtapasztaltam a méltatlanságot vagy hazugságot, bizony elvette jutalmát rendihez és a dologhoz proportionaliter akárki. Azért is énelöttem nem igen mertek alattomban vádaskodni egymásra, hanem ha ugyan méltó dologban vagy egymástól való kár vagy bosszútétel miatt való panaszban, mert azt meghallgattam és orvosoltam.

Látván azért én az hirtelen való indulatnak rajtam való uralkodását, és tudván Jak. 1 : 20, hogy az ember haragja az Isten igazságát nem cselekszi, mindenképen igyekeztem orvosolni és ellene állani, mind Isten előtt való imádságom által, segédekkel s observatiokkal; Seneca de ira, és Plato, Cato és más stoicus philosophusok szép

példáit gyakran forgattam s tanultam, embereimnek meghagytam, hogy dolgokat velem né vitassák mód nélkül, egymásra ne vádaskodjanak, ne haragítsanak, káraitat bizvást mondják meg ugyan de okosan, vagy feleségem, predikátor vagy olyan öreg szolgám által, a kire méltán ne haraghassam az megmondott kárért; ha ki látja maga ellen való megindulásomat, hallgasson vagy ugyan menjen el előlem, vonja el magát; ha elfut, elbúvik s úgy szegődik is vissza, nem bánom sőt magam akarom. Megmondottam az inasimnak is, ha ki veszi eszében, hogy reá igen megindultam, pálczáat nézek vagy keresek, menjen ki, szaladjon ki az ajtón. Illyés nevű szász jobbágy tisztartómnak egyszer magam mondtam sok morgásom után : Eredj ki Márton atyámfia, mert félek megverlek majd. Ő is megfogadá, ki-mene. Mikor valamelyik házamhoz mentem, tisztartóm előmben kijött, feltettem, hogy káiraíróról vagy semmit sem tudakozom, vagy akármi legyen is, meg nem indulok rajta, sokszor a pálczáat szántsándékkal nem vittem ki kezemben a házból, hogy ne verekedhessem, noha én ördögadta s lelküvel nem szitkozódttam, talán életemben sem mondtam kétszer, teremtetét pedig soha egyszer sem, de a lélek-et és az Isten úgy segélj-t gyakran. Egyszer egy sustákat veték birságul magamra érette, meg is adám a koldusok-

nak, úgy tetszik el is szoktam vala róla; de osztán elhagyám, részszerint azért, hogy nem okádhavván ki a mérget a szitok által, rútabbul s tovább dúltam-fúltam, az emberrel is szitok nélkül rútabbul s keményebben bántam. Egyszer egy theologusnak és tudós professoroknak is proponáltam; szegény Komáromi István nagy tudós theologus azt állította : Jobb hogy szitkozódás nélkül veressem az embert : de a többi ellenkezőt állított. Én ugyan mindkét felől azon megegyeztem, hogy jobb volna mind szitkozódás, verekedés nélkül, sőt az harag nélkül is ellenni; és olyan fogadásról gondolkoztam, hogy az harag ellen tegyek fogadást és birságot, mert hiszem ha harag nem lesz, szitok, verekedés sem lesz; de minthogy az haragnak szolgálivá tett minket mind az én s mind felebarátomnak büne, mely is a természetnek betegsége és a mi hatalmunkban nincsen : olyan teljesíthetetlen haszontalan fogadást nem tettem, hanem mind haragnak, verésnek, szitoknak a feljebb említett cautiókon kívül legjobb orvosságának találtam az Istentől imádság által nyerendő penitenciát és az időnyerést, míg a megharagudt s kigyúlt szívnek lángját, kormát, hamvát a száznak kéménye kiokádja, kihányja; még az házat is hamarébb kigyújtja a megfojtott, mintsem a szabadon kiégő kémény; a kihányt emésztett sár nem árt ugy., mint a megre-

kedett; száz dörgésnél nehezebb egy menkö, ezernél is; szítok nélkül levő, halovány, hallgató, mosolygó haragu embertől Isten oltalmazzon minden keresztény felebarátomat, engemet is, és az én gyermekem attól őrizkedjék leginkább; volt nekem affélékkel vitám. Nem tanítok én ugyan ezzel senkit is szitkozódni és esküdni; csak akarom a két elkerülhetetlen gonosz között a kissebbiket megmutatni. Én pedig az én Istenem kegyelméből dicsekedem és adok hálát érte, hogy az én haragomnak soha rossz, veszedelmes munkái nem lettenek, az soha sokáig nem tartott senki ellen, megbékélhetetlen nem volt, gyűlölség, irigység, conjuratio más veszedelmére, keresésére nem volt bosszuállása akár micsoda nagy, közép és alsó rend aránt is. Magam dolgaért haragból, nem hogy idegen, nemes vagy szabad embert, de még csak jobbágyát is másnak meg nem verettem, az egy Érsek György, Bethlen Farkas jobbágyán kívül, nagy, engem becsutelenítő morgásáért; azt is osztán, mikor meg sem gondolta volna, megajándékoztam s megköszönte. Magam jobbágyit is én mód nélkül nem verettem, kalafa, sok száz pálcza az én házamban igen ritkán hallatott, felette nagy és majd halálos vétkekért, igen sok és felette ritkán volt, ha huszonnégy lapátig, vagy száz pálczáig ment a büntetés. Egy András nevű kolcsárom tött a boromban, a legjová-

ban ős felé, szük bor idején legalább 250 forint kárt, házas ember levén a kurvákkal itta meg, s osztán a jeges pincze büdös rothadt szalmás vízzel töltötte meg; minden emberek és maga ítéleti szerint is halált érdemlett : két vagy három hónapi rabság, három száz pálczával menekedett. Egy Kis István nevű jobbágy tisztartóm ölte meg gondviseletlensége, részegeskedése, paráználkodása miatt legalább 600 forint áru ménesemet, egyéb kárt is iszonyu sokat tett egynéhány száz forintig : egy pálczázás és egy 50 forintos lóval fizetett. Ez kettőn kívül soha jobbágyból álló tisztartómat sem verettem sem tömlöczöztettem, számadásban is nem vesztegettem, egy vagy kettő fizetett egyszer 100 forintért 50-t, azt is azután megbántam, hogy vissza nem adtam neki. Havasalföldiben a magam pásztorim adták, vesztegették el ezer forintig való ménes, juh és egyéb marhámat : a megitélt akasztófa egynéhány pálczává, szitkozódásommá vált csak. Nemesember tisztartómat csak egyet, István deák nevűt fogattam meg Zabolán tett rettenetes sok kár és istentelenségeért, de ez másképen kedvem ellen menekedett meg, egyébaránt akasztófát érdemlett volna. Feltóti Mártonnak együgyűsége és Fogarasban velem csak kevés ideig való szenvedéseért 245 forintot, Boër Mihálynak, másként istentelen gonosz embernek 500 forintot, Tordai István

deáknak, Istent s a gyermeket tekintvén, 500 forintot elengedtem. Mások is mennyi kárt tettek nekem, de kit elhallgattam, kit, csak tudta kérni, elengedtem, soha senkit jobbágygyá nem tettem; jobbágyom marháját, haneinha adósságért, erővel el nem vettem; ha megholt, marhájával, pénzével sohasem osztottam, soha senkit sokáig, csak két három holnapig sem tömlöczöztettem, az egy Udvar Gyurkán kívül, hogy senki kezes érte nem akart lenni, azt is esztendő mulva osztán hitin elbocsátottam. Nem hogy egyebet, de a kocsisomat, lovászomat, peczéremet, ha ok nélkül találtam bántani, megkövettem, s borral, pénzzel vele megbékéltettem, egyszer egy kocsisomnak három forintot adtam, úgy noha sebet sem ejtettem volt rajta, úgy tetszik. Soha nemes ember, inasi renden feljülvaló szolgámat, a ki conventiós volt, sem nem verettem, sem nem tömlöczöztettem az én magam dolgomért, kettőt Isten ellen való rettenetes halálos vétkiért, egyik megholt oda haza, a másik talán él még, és köszönje életét annak, hogy csak egy bizonyosság volt elene. Magam sem vertem én a conventiós inasimon feljülvaló szolgát, tudtomra, soha kettőnél többet, el sem üztem esztendeje előtt egynél többet; úgy tudom, azt is, ha a büszkeség csak két vagy három óráig hagyta volna mulatozni, nem üztem volna el; hanem mást ugyan méltán, az

én magam asztalomról egy 60 vagy 70 forintos zsacksópénznek majd szemlátomást való ellopásáért, kit is szántam, hogy jó jószágos gazdag nemes ember gyermeke volt, de nem mertem tovább tartani. Hogy pedig a nagy rendekről szóljak, én az engemet méltatlan nyomorgató üldöző Apaffi, Teleki, Bethlen Gergely és Székely László maradékin nem hogy bosszút üztem volna, inkább nagy jóakarójok voltam, mint ez ide alább világos leszen, akárminth vádoltak legyen is engemet ellenkezővel, mert az Isten tudja, hogy én ide hazugságot nem írok.

IV. RÉSZ.

Inclinatióim vagy hajlandóságimról.

Noha Isten szavai : hogy az ember szive gondolatja vagy találmánya az ő gyermekségétől fogva gonosz, 1. Móz. 8 : 21., és hogy a testgyakorlás kevésre hasznos, 1. Tim. 4 : 8., és hogy valami e világban vagyon, testnek kívánsága, szemeknek bujasága és életnek kevésége, 1. Ján. 2. 16., Salamon pedig egy summában mindenről azt mondja : hijábanvalóságoknak hijábavalósága, Préd. 1 : 2., még is az ilyenén éltek leírásához szükséges az ember természeti, hajlandósági, testi gyakorlási, mulatsági, diactája és egyéb afféle dolgainak leírása is, mert a mint mondják : quod natura tulit, nemo negare potest; a magyarok is: idején meglátszik a melyik tejből turó leszzen. Látjuk a víznek folyását, soha emberi erő vissza nem fordítja, így a természeti hajlandóságot is; noha ugyan a nevelés, tanítás, oktatás és szokta-

tás sokat igazít rajta az elme iránt, és a testi nyavalyánk iránt a doktorok cúrája s kivált a diacta : de egészen elfordítani egyedül csak a teremtő, mindenható munkája. Szólok magamban először a testickről, és azután úgy megyek a lelki- vagy elmebeliekre, így hozván azt maga a dolog és az emberi természet is rendszerint.

Bölcső- és igen kicsinykori inclinációimról nincs mit írnom, bolondság is volna. Hallottam az anyámtól, hogy rettenetes síró voltam, annyira hogy életemről is kételkedtek miatta, — hihető, has- vagy egyéb valami tagom fájdalmától lehetett, mert elmétől vagy szomorúságtól a mint olyan még ratio ususa nélkül való actasban az nem származhatott. De akármitől volt, a bizonyos, hogy én midőn felnevekedtem, sem a has- vagy gyomorfájásra, sem másképen akármi, még nagy szomorúságért való sírásra is hajlandó nem voltam, sőt mikor ideje, helye, oka volt is, nehezen tudtam elkeseredni és sirni; mikor elkeseredtem is nagy nyomoruság és szomorúságimban, gyakrabban vagy torkommal nyeltem, vagy orromon fújtam ki, vagy mély keserves sohajtásokkal nyegtem el, a mely sírás és könnyhullatásnál sokkal nehezebb volt. Vagy néha elmorgottam, haragudtam, a mely vétkes dolog volt; sokszor bizony, talán pénzen is megvettem volna a sírást, mert az könnyebb lett volna, mint Psammeticus

aegyptusi király felől írják, hogy ő maga mondotta.

Nevetség, hijábanvalóság és a játékra mint akármely gyermek és ifju felettébb hajlandó, sőt vásott, és a játékban telhetetlen és fáradhatatlan volt az én gyermekségem és felserdült ifjúságom; de nem vesztegülő, mint a koczka, kártya, szák micsoda, hanem a testnek ingatagságával járó játékban gyönyörködtem, mint a lapta, forgattyá, parittyá, teke, kézzel való hajigálás, vitéz játék, versfutás, küzdés, ugrás, melyek miatt néha meg is vertek, nyíllal való lövöldözés és madarászás etc. Mikor osztán nagyobbat nővén, lóra, puskára, kutyára kaptam, lövöldözés hosszú puskával, pistolylyal, nyargalódzás, futtatás, tüke, árok, üres hordó-ugratás, vadászat, fűrjészés, magam kezeimmel való rákászás, halászás etc. voltak igen a mulatságim; mindazonáltal, mikor osztán nagyobbat nőttem tanulásnak jobb idejére, annál is inkább, mikor osztán a gyermekségből kikelvén, eszemnek, házasságomnak és emberségemnek esztendejére jutottam, az én mulatságim nem mulattatták el énelem a szükségesebb és hasznosabb dolgokat, mint a könyvek olvasása, házi gazdaságom, és közönséges tisztém s hivatalomban való eljárást. Azért sok napokat, heteket kívánó, házamtól messze való és másokat terhelő vadászatokat sem

magam, sem szolgálóm által az erdélyi urak szokások szerint nem követtem, hanem csak magam jószágimban, vagy ahhoz közel, hogy szolgálóm, ebeim ételekkel ne terheltecsék a szegénység; a mennyire eltávoztatható volt az olyan mások terhelése, az egy szénán, tüüzön kívül, házasságom után nem sokat adott a más ember jobbágya az én vadászimnak; nem is adtam én el, tudtomra, soha rókabört, mint sokan, hanem vettem inkább. Alkalmas puskás voltam ifjantan is, minthogy abban az időben a srét és puska igen ritka volt Erdélyben, mind egyes golyobissal lövöldöztünk; majd harmincznégy vagy még több esztendős koromban kezdettem srétes puskával állani az erdőben, és egy stucz vagy tersenyi puskám is volt mellette gyakrabban, nem is igen hibáztam 60 esztendős koromig, noha csak kárról lövöldöztem.

Az építésre nagy hajlandóságom, melyet öregbített az, hogy az architecturát mind civilist mind militarist tanultam volt az akademiákban; és hogy a sok szép házakat láttam a keresztény országokban, és hogy nekem, mint nagyobb fiúnak mindenütt a puszták jutottak, és így ha nem gyönyörködtem volna is benne, és semmi architecturában nem kaptam volna is, kénytelen lettem volna az építéssel; de az énnekem káros volt. Sokképen bujálkodtam benne, kevélykedtem

vele, erőm felett igyekeztem s megszegyeníttettem magamat vele; nagy bajom, sok gond és bosszuságom volt, jó ahhoz tudó mesterembereket nem kaphattam Erdélyben, mert az igen igen szűk volt; magam sem tudtam épen úgy hozzá, a mint kellett volna, kivált in praxi; ha mit magam tudtam volna is, nem volt kivel végben vitetnem, kivált elein más országból mesterembert hozatni atyám nem akart, pedig közkölséggel tartoztak volna a szentmiklósi házat megcsináltatni, de erdélyi módra mindent csak jobbágy, tudatlan parasztemberrel, pénz nélkül akart szegény végben vitetni, és úgy estek nagy hibák a szentmiklósi házban, kiváltképen hogy a fundamentom felvetésében ott nem lehettem, hanem csak az elsőt tétettem be s el kellett mennem a feleségem hozására, és másképen jó serény praefectusa, de abban tudatlan ember teljességgel, olyan emberekkel is rakatta, a kiknek soha addig csákány s kalán sem volt a kezekben, melyen csak elijedék, mikor a menyecskével haza érkeztem három hét múlva. El nem hányathattam, mert a víz felől való két bástya, és a dél és napnyugot felől való közfalak, s még a napkelet felől való is egy része ki volt rakva a földből, s úgy kellett hagynom; de csak jó mesterember legyen, könnyű megorvosolni, mert az csak attól esett, hogy ott sok buzaverem volt, és a könek, mésznek kímil-

lésiért a praefectus a fundamentumot nem engedte aláásni, hanem azokat a buzavermeket pogonok alá vétette (Erdbogennek hívják németül), egy jámbor jó vén német Tobiás nevű kömives tanácsából, a ki még Bethlen Gábor idejében jött volt el fogott muskatélyos számban, Erdélyben, és már meggyesi civis, jó magabiró ember volt, erre biztam volt az igazgatást, az jó tanácsot adott volt, de a pogonhoz téglájök nem volt, hanem lapos, igen jó erős kövekkel pogonozták, melyet még jó derék kömives is igen nehezen síférészhet úgy ki, a mint kellene, azok pedig semmirekellők voltak. Már azok a pogonok fogtak megpatanni vagy sülyedni, csak azok alá kell erős jó lábakat lopni egymás után, de nemcsak afféle külső támasztó forma kölábat, mert az haszontalan dolog; olyat csináltattam én az ebédlő házamnak a folyosóra nyíló ablakánál, de látom kevés haszna, -- hanem mind a pinczéből, mivel a gabonás házból alája kell ásni egy jó tágas lyukat igen jó mélyen, és úgy kell a lábakat egyenesen a pogonok alá csinálni, minél erősebben lehet, úgy hogy az olyan lábnak az alja még szélesebb legyen a köfalnál, és mindkét felől ugyan scárpázódjék alája annyira, mint a mostani köfal vastagsága oda bé a földben, hogy a láb teteje a fal két külső színével szint tartson; jó erős kő, és jó erős megégett téglá, és jó kömi-

ves kell hozzá, azt a dolog is megtanítja, mi-helyt egy lyukat megásnak és megcsinálnak; mert egyszersmind sok lyukat ásni nem jó, úgy vitettem én uj lábakat és köfalt a folyosó külső fala alá, még sem lett a boltozásának hibája. Ha ez az háborúság ne legyen Molnár Istvánnal, én azt megcsinálom vala jól. Ezt tanuságért meg-irni szükségnek itéltem a maradékimnak, és adom tanácsul : ha mire csakugyan nagy szükségek nem leszen, csak mulatságért, kevélységből ne építsenek; mert noha én az én építésimet úgy igazgattam, hogy a jószágom el ne romoljék, de mégis majorkodásomnak és erszényemnek nagy kárával volt. Ugy látom, nem is Erdélybe való a szép épület : vagy kárba megyen szeme láttára az embernek, vagy veszekedés a gyermekeink-nek, vagy mind a kettő, vanitas vanitatum.

Hajlandó voltam a tisztességes kereskedésre, hort ősszel mindenkor sokat igyekeztem szer-zeni, ha láttam, hogy a magam majorság- és dézma-, egy szóval, hogy a jövedelemborom nem elégséges minden szükségre és korcsomára, ebben soha nem is vesztettem; buzát is sokszor, mikor olcsó volt, sokat beszedtem, egyszernél többször ebben sem vesztettem, sőt ez háromból nyertem majd minden értékemet, mert csak a jószágom jövedelme soha azt a sok költséget végbe nem vitte volna, a melyet énnekem kellett tennem;

ökörrel, berbécscsel is néha, de ebben néha szerencsétlen voltam. A feleségim méz-, méhserviaszszal próbálták, mint hogy azon kívül is az én méhem, égett bor, és a juhok, tehenek jövedelne az ő zsebben való pénzek lett volna, de nem nyertek a gond és reménység szerint. Gonoszakaróim azzal is mocsokoltak, hogy kiforr a kalmárvér belőlem, hogy az anyám annak az leánya volt; kiknek azt feleltem : inkább akarok kereskedni, mintsem húzni - vonni, ajándékot venni, mint ők, — a mint hogy nem is vettem — harminczadokat, arany-, kénesső- és egyéb affélét arendálni, publicanus lenni, uramot, házamot akképen megcsalni; noha kezemen volt volna talám nekem is a kolcs sokszor. Tiltom is a gyermekeimtől, soha publicán, soha számadó szolga ne legyen a mennyire lehet; ne igyekezzék kereskedni, derekasan ne is üzze, kivéven a bort és buzát az időhöz képest, kivált ha látja azt, hogy az egér a mezőn szaporodni kezd, hirtelen s rendkívül, bizvást gyűjtsön jövendőre mindenféle gabonát : nem vesz benne.

A virtusok között legnagyobb inclinációm volt az én nemzetségem, hazám, vallásom közönséges javainak rendem, hivatalom, sphaeram fellett való munkálódása, mely volt bányája az én projectumimnak, és noha ennek a gyökere jó Istennemhez, hazámhoz való szeretet és zelus, de

tanuljon az én gyermekem, minden jámbor, énrajtam, s gyakran eszébe jusson Préd. 7 : 16. Amos 5 : 13. Vitézi, hadi állapotra is vágyódtam ifjantan, mint ide alább meglátszik jobban; a tudományok dolgában kivált a theologicum, mathesis és historicum studiumra, és az olvasásra nagy inclinatióm volt; az egész bibliát ifjantan minden esztendőben egyszer általolvastam ab anno 1661 usque ad annum 1684, azaz : huszanháromszor rendesen, kezdetitől fogva végig, és azt mindenkor születésem napján 1-a septembris kezdettem, akkorra el is végeztem hiba nélkül, sem ut, sem vadászat, sem tábor azt el nem bontotta, hanem osztán a német időbeli sok deputatio, commissariusság, tanács és egyéb szörnyű gond és elvonattatások; de azután is együtt másutt való forgatása s olvasása felette kedves volt, rabságomban pedig egyetlen egy kenyere volt a lelkemnek, azzal élek maig; azt is adom tanúsággul a gyermekemnek, hogy minden könyvek felett olvassa, szeresse a bibliát, szintén úgy mint én. És azt tanulja meg mind ő s mind más akárki : hogy a szent irás nem olyan mint más könyvek, melyet ha mikor az ember elolvas először, mint ujság kedves, mulatságos, de azután minél többször az ember elolvassa őket, annál inkább megúnja. Ellenkezőképen vagyon a biblia. Első olvasás, bizony úgy tetszik, sovány; de mi-

nél többször olvasod, annál izesebb; csak hogy olvasd imádsággal, a hol nem érted, magyaráz-
tasd meg tudós emberrel, és a paralellus locuso-
kat keresd rá; megládd, bizony igaz, Zsolt. 19 :
8. 11.

A vétkek, vitiumok között leghajlandóbb
voltam a haragra, — de már erről oda feljebb
eleget irtam, szólottam, — annál is inkább pe-
dig a Venus vagy fajtalanságra, mely is felette
igen gyötrött a vérem, magom nagy bövsége és
melegsége, sóssága miatt, elannyira, hogy mi-
helyt a 16. esztendőt meghaladtam, nem tudtam
hová lenni miatta, magától is kibuzdult
Melyet is én utáltam és részszerint bűnnek is
tartottam, az Istennek sokat is könyörgöttem,
hogy az Isten vegye el rólam, és házasságomig
adjon donum continentiae . . . Sokat vélekedtem
én ezen, consultáltam könyveket is, de beszélni
róla tudós emberekkel szégyenlettem és átallot-
tam. Azonban égtem, egy szép személyre való
nézésem ritkán volt gonosz gondolat nélkül, is-
teni szolgálatomnak, imádságomnak, templom-
ban, akárhol eszét vesztette, olvasásomban s ta-
nulásomban is sok akadályt tett a bujaság, mely-
nek is táplálója a vérnek bövsége és a testből
kiigyekeztése, mely is ha akár mint osztán elme-
hetett, minden tisztátalan gondolatok és kísérte-
tek eltávoztak egyszersmind vele. Igyekeztem

böjtöléssel is csendesíteni, de az egészséget el nem ronthattam, sőt a mint ütdőfél esztendeig vasárnap soha estig nem ettem, az egészségemnek volt akadályára, de a bujaságomnak csendesítésére bizony egy cseppet sem használt, azért is osztán elhagytam. Ennyi gonosz között inkább akartam a mának önként való kiöntésével megmenekedni az ördög és testem sok kísértetítől, mintsem minden fertelmességre, paráznaságra kiáradni; mert ha ezt nem követtem, hanem a nyöstény személyre reá kaptam, bizony nem sok ifju haladott volna meg engem a fertelmes életben. Elég az, hogy az Istennek kegyelme mindek felett, kiért dicsőség ő szent felségének, azután a franczutól való félelem, és harmadik, az a mocskolódás vitte végben azt, hogy én soha a két feleségemen kívül senkivel sem közösültem, annál inkább onaniát vagy egyéb éktelenséget nem követtem. Abban pedig a tisztességben ha Istene met megbántottam, kegyelmezzen ő felsége nekem, ki is a szent Pállal elmondom azt, a mi vagy on Rom. 7 : 14. végig. Pap, barát, remete, se senki ne dicsekedjék szüzességével, mert sok ezer között még csak ilyen sem találhatik, mint én voltam; de bezzeg, bizony én nem dicsekedem vele, hanem csak az Isten csudálatos kegyelmével, a mely ide alább még világosabb leszen az életemben. Az én szüzességem bizony az én ré-

szemről nem szüzesség, hanem szüntelenül folyó fertelmesség volt. A volna a szüzesség, a mely minden égés és mocsok nélkül volna, de az hul vagyon? Mi haszna azt ígérni magamnak, az Istennek, a mely lehetetlen. És azért is az Isten soha nem parancsolta, sem kívánta, sem pap, sem proféta, sem apostol, az egy Jeremiáson kívül; annak is ott az oka : Jer. 16 : 2. Isten bocsássa meg minnyájunknak szüzességét, férfiakúl kiváltképen, hiszem minnyájunknak képében szól Esa. 64 : 10. Adom mind ezek után tanácsul gyermekemnek: ha mikor Isten módot ad benne, kövesse azt, a mi vagyon 1. Kor. 7 : 2. Még pedig az lehet, ha az Istennek nagyobb ajándéka nem lesz nála, mint nálam volt, mocskolódják inkább a két gonosz között a kisebbet, mint sem a paráznáktól franczút és egyéb sokféle nyavalyát, és az Istentől gonosz kurva feleséget, minden átkot, és végtére az örök kárhozatot nyerje.

Ennek nagyobb orvossága három vagy négy imádság.

Quaeritur: Aegyptus quare sit factus adulter?

In promptu caussa est : desidiosus erat.

Zsolt. 1. et 50. 1. Kor. 5 : 9. 11., és 15 : 33.

V. RÉSZ.

Diaetám, egészség, betegség és ahhoz tartozókról.

Minekelőtte ehhez fognék, vagy két szóval hadd szóljak az embereknek eziránt való nagy tévelygésekről, bolondságokról, minél rövidebben lehet. Az igazság-szájó Krisztus urunk azt mondja Luk. 12 : 15. : Senkinek sem áll abban az élete, a mivel bővelkedik, vagy a mi felette való. Egy lilium köntösit feljebb becsüli Salamon királynak minden pompájánál, noha ahhoz hasonló e világon nem volt, nem is leszen, Matt. 6 : 29. 1. Kir. 4. és 10. Sz. Pál írja Timotheusnak, 1. Tim. 6 : 8., hogy neki csak étel, ital, ruházat kell, s az elég. Amaz pogány nagy stoicus philosopho-theologus Seneca azt írja : si ad naturam vixeris, nunquam pauper, si ad opinionem, nunquam eris dives. Az ember testi élete az oktan állatéval mindegy; mert én nem szólok most itt azokról, a melyeket a testi életnek hogy már boldogítására,

de bizony, ha jól megnézzük, inkább boldogtalanítására, a világban behozott büntül megbolondult lélek követ, melyet le is ír szent János, 1. Ján. 2. Azokat én most félreteszem, szólok csak a testi életről. Ez az ember és minden oktalan állatokban nem egyéb, hanem étel, ital, szállás, lakóhely, köntös, álom, és fájás, Venus, és ezeknek minél könnyebben s hővebben való megszerzésére, és azokkal minél nyugodalmasabb és alkalmazatosabban való élésre való vágyódás, és ha kaphatja, avval való szükséges és gyönyörűséges élés, az Istentől neki adatott céljáig vagy haláláig. Ez a tisztelete; csak a mi a sas, ráró, sólyom fészke a kösziklában s nagy fákon, az a czinege vagy ökörszem fészke a mustár vagy egyéb kórón, csak fészek mindenik, csak lakik s tojik benne. Az oroszlyán barlangja s az egér lyuka mindegy, lakik, nyugszik, fajzik benne mindenik, kiki a magájében; a király palotája, aranyos ágya csak annyi, mint a disznó-pásztor hurubája, szalmaágya; nem nyugszik, nem fűzik feleségével és gyermekivel amaz jobban oda fel, mint ez itt alatt, sőt sokszor még rosszabból; nem esik a királynak jobbízün a zsemlye, tokaji bor, tengerből és egyéb hegyek, erdők, levegőégből százok, vagy ezer embereknek munkájával szerzett hal, vadmadár, hizlalt marhákból nagy mesterséggel, talám százféle csemegéből összevesinált

pastétom vagy alaputréta*), mint emennek a málé s a szilva vagy kökény czibre s a forrásvíz; sőt ennek erős egészségesen megfejeedik a szakála, amaz a nagy konyha s patika mellett idő előtt elhervad, elfonyad, élve hal. A napfény úgy világol a pokulárnak mint a királynak; a setétben mindenik egyaránt vak. A száz ezerből álló virágos kert nem szebb, sem szagosabb a király szemének, orrának, mint a mező a kaszásnak. A fülemile nem mond szebb nótát a királynak mint a pásztornak; egy pokulár-furulya, mellette egy szép leány dúdoló énekét nem haladja meg a király kápolnájának s minden kótás muzsikásinak chorusa. Hideg, meleg, hó, eső, szélről, egy rossz szunyogtól, balhától nem szenved-e mindenik? A királyi kisasszony orrán, száján s egyebütt való emésztése nem pénzmasabb a cigány leányénál. A király a selyembogár ganéjával, tengeri csiga vérével, nuszt szörivel, juh gyapjával kevélykedik: mit gondolsz, ha azoknak esze volna, mit mondanának hozzá? egy madár, egy róka, egy egér köntöse szebb, jobb annál, csak vizsgálj meg jól. A királyi menyasszonynak minden ficzémája**) egy páva farkának, nyakának, bokrétájának árnyéka sem lehet Végezetre a halál

*) Olla putrida.

**) Csicsomája.

egyaránu s egymástól meg nem különböztethető port csinál minden testből; ha soha egyébkor nem is, de bizony a halál és születésben a király és koldus fia egy testvérek s azonegy titulussal élnek.

Az elmém igen elragadta a pennámat, de nem egészen haszontalanúl, a mint majd meg fog látszani; mert ez testi élet, egészség, betegség, jó vagy rossz kedv, nyugalom, nyughatatlanság s több aféle nagyobb részint a diaetától származik, néha a bűn annak gyökere. És mivelhogy a legrendesebb diaeta mellett is ugyancsak meg kell halni mindennek, sőt néha mértékletlen emberek sokat, és a mértékletesek keveset szoktak élni, azért az emberek a diaetával vagy semmit sem gondolnak, vagy az ellen in excessu et defectu vétkeznek; mely is nem csuda, és embernek oly szoros diaetát praescribálni is és azt követni igyekezni is bolondság, mint ember erején s dispositióján kívül való és lehetetlen dolgot. Mert a diaetának nagy, sőt mondani, semmi része sincs az ember hatalmában, és a világ mint mindenben, úgy ebben is csak csálni és csalatni szeret. Mert dato, a medicina olyan infallibis ars volna mint a mathematica, melytől olyan messze vagyon mint az ég a földtől; és dato, olyan perfectus medicus volna valaki, az mely perfectus mathematicusnak írják Archimedest, a ki azt mon-

dotta : da locum extra terram, ubi figam pedem : movebo terram ; noha ez is avval a mondással játszott, mint lehetetlen dologgal, conditióval ; de posita et artis et artificis perfectione, azt mind haszontalanná tenné ez a kettő : 1) Az emberek között, talám az egész világot felmu-strálnád is, nem találnál kettőt egyábrázatut egészen ; de ámbár az történt legyen is, mint írják, hogy volt egy pár inasa Antonius trium-virnek, egyezett-e egészen természetek, minden külső belső részek, tagok, szólások, hallás, iz-lés és egyéb érzékenységek, testi temparamen-tumok, indulatjok, természetek ? nem szólván semmit azokról, a melyek az elme vagy lélektől származni szoktanak. Már ebben a kimondhatat-lan különbségében a subjectumoknak, hogyhogy tudná a medicus a praescriptiót kihez-kihez jól alkalmaztatni, még ha tudná is a subjectumnak minden in hoc casu tudásra szükséges qualitätsit ? A mi pedig mindezeket meghaladja, ez, hogy nem tudja ; mert ki ismer s tud engemet az én testemben, úgy a mint vagyok, hanem ha post longam experientiam, azaz : sok temetés, sok nyegés után. 2) Miből áll a diaeta ? Abból a mi-vel élünk, ugymint : aër, étel, ital, nyugvás, mozgás, emésztés etc. Ez egyik sincsen még a királyok hatalmában is, hogy mindenkor olyan aërt szíjjon, a minemüt akar vagy praescribáltak,

hiszem az aër örökké foly egy helyből, egy testből a másban; hogy mindenkor olyant, annyit, akkor és olyan jól egyék, igyék, nyugodjék, testét ingassa, emésszen (mely alatt értetik a Venus is) a mi csodás, a mennyi, mikor és a mint kívántatnék, Salamon, a ki mindent elpróbált, sem vitte volna végbe; félre tévén azért az ens rationis tárházában ezen diaetát, a mi lehető, és az életnek ha nem nyújtására, mert az Isten annak határt vett, melyet soha senki sem meg nem előz, sem által nem hág soha is, de bizony egészségesebben való folytatására szükséges és hasznos; szóljunk azokról. Magok az orvos doktorok szép compendiumban vették azt. Ab adjuvantibus et nocentibus sunt indicationes petendae. Mi használ, mi árt néked, te tudod, nem a doktor. Jelesül járt volt egy római ur Tiberius császárral. Mikor ebédre marasztá a császár, emez azzal menti magát, hogy neki elébb a doktorhoz kell menni tudakozni, hogy mit egyék, mit igyék. A császár kérdi: hány esztendő? imez felel, hogy ötven; mond a császár: be bolond ember vagy, ha ötven esztendeig mind ettél ittál, még sem tudod megtanulni, mit egyél mit igyál, légy medicus magad magadnak, ha eszed vagy, az lehetsz. Legyenek doktorid az oktalan állatok; azon kívül is azt mondják, hogy a kristélyt a gólyától, az érvágást a lovaktól tanulták az emberek; kérdezd meg hát az ok-

talan állatokat, hogy mért ők olyan egészségesek, noha halandók, és az embernél majd mind rövidebb életűek, kivéven a hollót, sast, varjat, és a szarvast s az elefántot, ha igaz a mit felölök irnak; nézzük el kivált azokat az állatokat, a melyek szabadságban élnek, az ember igáját, praebendáját sem tudják, vagy soha vagy igen ritkán betegek, egészségesen élők a mit élnek, ha betegszik, maga tudja orvosságát; a kutyát ki tanította a perjefüre? az Isten a természet által. Azt hiszed-e, vélem egyarányu bünös, bolond, boldogtalan ember, hogy az Isten a te egészségedre, életedre szintén úgy és még ezerszerre inkább gondot nem viselt volna? és orvosságot is nem rendelt volna? a természet doktora, mint oktalan állatokra, egy verébre? a mint azt maga mondja Matt. 10 : 29. 30. De te nem akarsz véle élni; oh ha úgy praktizálnád, a mely könnyen, poronyán mondod : *natura paucis contenta*. Azt mondják a francziák : ha a férfiak többet nem innának és az asszonyok többet nem ennének soha kelletinél, a doktorok, patikáriusok sokszor ennének innának kevesebbet a kelletinél; azért egész patika, diaeta, doktor, borbély, patikárius Isten után egyedül a mértékletes természet szerint való élet. *Optima diaeta: semper cum famis reliquiis abire a mensa*. Ezeket én nem azért írom, mintha én azokat egészen elkövethető do-

lognak tartanám; annál is inkább, mintha én azt olyan jól követtem volna, mert attól én felette igen messze vagyok a magyar példabeszéd szerint, mint Makó Jerusálemtől, hanem hogy megtudja az én gyermekem és akárki ezt olvassa, hogy én az én Istenemnek testi ajándéki között felette nagynak tartom a mértékletes életet, és az által mai napig tartó jó egészséget és nyers vénséget, kiváltképen ebben a tobzódó nemzetben és legközelebb ebben az életet borral megrövidítő Bethlen familiában, kiben régen meddig éltek, nem tudom, de másfél száz esztendőök alatt ezt az időt, 67 esztendőt, kivált oly erő, és egészséggel nem érte mint én, egy is. Emlékezet és, ha használna, tanuság okáért leirom. Az én atyám a 64. esztendőt ugyan egynéhány holnappal meghaladta, de a 60. esztendőn felül való élete bizony egy hosszú halál volt, irtóztató hosszú vizkorság, súly, lábainak éktelen dagadása, sebessége, fulladás, csuklás; negyedfél esztendeig nem járhatott, le sem feketett, csak ülve kellett alunni, kinlódni. A nagyatyám 58 esztendős korában halt meg, és talán többet is élt volna, de az anyámtól hallottam, megétették volt. A születyám Bethlen János örökké ivott (ugy hallottam), emberkorban holt meg. Az öcsém Bethlen Pál 40, Sámuel öcsém 44, a fiam Mihály 30. esztendőben hala meg. Bethlen Mihály 38, annak

atyja György, ki egy veder bort sokszor ivott meg egy ebéden, 43, annak atyja, ugyan György, 47, Bethlen Ferencz 38, annak atyja Gergely 56, annak atyja Ferencz 52, Bethlen Farkas a László atyja 40, Bethlen Elek 53 esztendő korokban haltak meg. A kik értertemre halának meg, én mind intettem a mértékletlenségről, de nem fogadták, pedig hiszem az Isten a magok rettenetes véres természetjek és tüzes betegségek által is eléggé intette volna, ha fogadták volna. Bár csak ti, ha kik még éltek, tanulnátok ezeken és én rajtam, kiváltképen te, édes fiam József.

Gyermekségembeli diaetámról írni haszontalanság, emlitem csak, hogy igen kicsiny koromban két czáponu*) kis szekeren vittek volt Felső-Bunra szegény idvezült Bethlen Ferencz gyermekeihez, és ott engem megrészegitettek, melyet nehezen szenvedtem, sirtam fejem fájdalma miatt, mind azt mondván, hogy a jár a fejembe. Mint akármely gyermek, a gyümölcsöt, salátát, retket, káposztát és akármilyen fűből, gyümölcsből álló ételt igen szerettem, mely ez mai napig is, csak hogy okos mérsékletességgel meg van bennem; nem is tapasztaltam soha ártalmát semmi gyümölcsnek egyébnek, hanem a dinyének, kivált a görögnek, ha sokat ettem benne, és a nyári

*) Czáp = kecskebak.

körtvélynek, baracknak; vérhast indított bennem, de a kevés abból sem ártott semmit is, sőt ez a gyümölcs és füvekkel való élés énnékem fellette hasznos volt. Én nem panaszkodtam volna mindazáltal, úgy, hogy lett volna egy kis pecsenye is mellette, mint a Romában tartott tatár, mikor a török követ kérlette, hogy mint vagyon s felelte emez : mint a bárány, mert ő csak fűvet eszik; kiváltképen nékem a káposzta nemcsak étel, hanem orvosság is volt; én a nyers káposztát, salátát ettem, de ellenben a nyers ugorkasalátát nem szerettem, a sós káposztás hus maig is minden csemege-specialénál kedvesebb étel előttem. Istennek hála, a gyomrom is jól emésztí, majd minden betegségemben a hajdukáposztán kaptam ételre, nagy nátha — hurutban erős hagymást, forró hidegben, orbánczban próbáltam a sós nyerskáposztát pecz-olajjal de eczet nélkül, jól megettem; savanyu vizet vagy csak tiszta forrásvizet, néha megnádmézelve, gyakrabban a nélkül, néha kávét, de bort soha sem jó bőven ittam reá kivált este; betakaródtam, aluttam s meggyógyultam utána, melyen a doktorok először csudálkoztanak, de azután magok is az én meleg májom, s hév természetemhez képest igen jónak találták; meg doktor Kölöséri Sámuel nádmézzel javallotta a nyers sós káposztát, de én ritkán próbáltam, úgy csak rendszerint prakti-

káltam, parasztosan követtem mai napig is. Az édes ételt is szerettem ugyan, de a savanyun, eczetesen mindinkább kaptam. Lépesmézét minden akadály nélkül igen sokat ehettem. A kövér, akármiben kedves volt elöttem, a husnak az ösztövéért sokszor elutáltam, nem ment le a torkomon a csömör miatt, de a kövére jól lement. A csömör dolgában nagy Isten áldása volt rajtam: még a számban volt a falat, és ha csömörös volt, azon szempillantásban a vakszemem bal felől megnyilallott és fájni kezdett, arról csálhatatlanul megismertem mindjárt a csömört, és azt a falatot kipöktem s mindjárt bort kértem sietve reá, s ha hamar úgy ihattam reá, a csömör és vakszemem fájása elmúlt egyszersmind mindjárt; ha pedig ugyancsak megtaláltam csömörölni, az a bal vakszemem fájása nagy vagy kicsény volt a csömörhöz képest, a soha meg nem csalt, melyet is én haszontalan dörgöléssel, mivel, nem orvosoltam, hanem csak koplalással, álommal; ha ebéden csömöröltem, vacsorát nem ettem, ha vacsorán, más nap ebédet mindaddig, valamig vakszemem fájása el nem múlt, nem ettem, tudom néha másfél nap is, nem is kívánta olykor a gyomrom is, az appetitus együtt járt azzal a fájdalommulással, olyankor osztán ha kaphattam csukát, semling apró halat, csikot, vagy ha hal nem volt, tyúkiat főzettem káposzta levében

tormával; egész patika csak az volt, igen jól voltam utána, a levét kiváltképen kalánnal jó bőven hörpöltem; de soha jobb vakszemem külön, vagy mind a kettő az olyan csömörben nem fájt, hanem mindenkor csak a bal egyedül, a sem igen nagy helyett, hanem mint egy susták, fél vagy egész tallér a csömörhez képest, a fejem egyebütt nem; ha pedig mikor a más vakszemem is, vagy fejem egészen fájt, tudtam azt bizonyosan, hogy nem csömör, hanem egyéb nyavalya, mint a részegség is, melyet is mint nagy csömört, azon megírt módon orvosoltam, de az igen ritkán esett. Gyermekségből kikelvén, ebéd s vacsorát ettem csak, azt jól s mohón, de nem sokat, mert megéheztem ugyan igen, ebédre kivált, s nehezen vártam, néha szitkozódtnam is, hogy az étket hamar el nem hozták, minthogy ezen hamarább összevesztem volna én az emberrel, mint sem részegen, de hamar megelégedtem; sokszor az első fogásbeli vastag étkekkel úgy laktam, hogy osztán akár mi szép étket, csemegét csak néztem, vagy erővel ettem benne, néha feleségim kedvéért is, a kik affélével kedveskedtek; meg is hagytam aztán, hogy az afféléket mondják meg, hogy a káposzta vagy tehénhús ne foglalja el helyeket, az egész kvártélyt elöttök; néha fél óráig is az asztalra könyökölve csak néztem, kínáltam, szóval tartottam a több evőket; sokszor meg is

úntam, de asztalt nem bontottam, sem az étket el nem szedtettem előlük. Mikor pedig osztán a gyümölcsöt elhozták, azon én is mások unalmáig is eltöltöttem az időt, mikor feleségim, gyermekeimmel vagy vendégekkel ettem, néha két órát is eltöltöttem asztalomnál, vagy ha ittak, többet is, de rendszeren másfél órát sem vagy kevesebbet az időhöz s alkalmatosságához képest; vacsorán kevesebbet ettem. Ebédidő tizenegy, vacsora hét óra volt rendszerint; az igen sós vagy sótalan, és az igen fűszerszámos étket nem szerettem, csak mennyire megveszett húst és avas szalonnát, olajt és felette vajast nem ehettem; a sajtot, túrót sem mesterség, sem erővel, noha szüléim is próbálták, én magam is Hollandiában, el nem nyelhettem semmiképen; a túrós étket, ordás, tejfeles lével, domikát szintén úgy, hanem bálmost, botsajtót, jungátát, édes tejet igen szerettem, és mintegy husz esztendőtol fogva a túrós bélest is megehettem. Készebb voltam jól megsült fekete kenyeret, mintsem rozszúl sült és sótalan zsemlyét enni; a mivel magyar élni szokott mind meg-ettem, és noha erős ízlésem volt, de kényes nem voltam, im ezeket oda fel kivévén. — Idegen nemzetek étkéhez is mindjárt hozzá szoktam, a békákon kívül. Egyszer hirem nélkül Bécsben a velencei követ asztalánál kecske - békát is sokat ettem, apró hal képében, és noha ugyan

asztalnál a követ ömaga megmondá, gazdálkodtam többel is, mert martiusban ujság volt; nekem semini változást nem csinált, mindazáltal a megmondás után többet benne nem ettem, azt pedig más szép halakkal, főborokkal, rozsólissal megnyomtattam s jól megemésztettem; és úgy is tetszik, ha akartam volna, megehettem volna azután is, de nem ettem. Osztrigát is ettem keveset és egyébféle tengeri s földi csigákat, vidrát, halhódat is Bolyóban uraknál. Eddig az ételbeli rendtartásom.

VI. RÉSZ.

I t a l b é l i r ő l.

Minthogy Isten énnékem gyermekségemtől fogva jó bort, szőlőket Erdély földihez képest hireseket is adott volt, én legjobb italnak a bort találtam, Dávid és szent Pál értelmek szerint. Így szőlők erről ab anno 1660. novembertől fogva, mert addig magyarmódra ittam én is a bort, látván mástól s magától az atyámtól, praeceptor, paptól, és azok között, az én merő félapostolnak tartatott mesteremtől, Keresztúri Páltól, a ki részeseges ember ugyan nem volt, de a jó bort minden ebéden pesdülésig innya igen szerette, mástól is emberséges embertől nem kimélette, főborokkal is élt mindenkor. A fejedelem, ki régenten tanítványa volt, urak, főemberek is főhordó-borokkal kedveskedtek néki; minthogy nekem egynehány esztendeig asztalt is tartott, sokszor csak akkor vettem én, mint gyermek, eszemben magamat, hogy részeg vagyok, hogy a

kristály feneke, a mint ittam, kettősnek látszik; osztán ficzkókoromban, az atyám szolgálai, éjtszaka is el vittek innya, hogy ők jobban ihassanak és bort csalhassanak; engedtem. Bizony egy rossz részeges ember lészen vala belőlem, ha gyermek-ségemben, az anyám bornemisza, és részeg embert utáló levén, nem zabolázott volna, és ha Isten in anno 1660 nagy halálos betegség, Várad akkori elveszése, és néhai praeceptorom, Isacus Basirius theologiae doctor, kiről másutt is lészen szó, tanácsa által, a józan életre ne térítsen; akkor fogadám fel, hogy a részegséget és a paráznaságot teljes tehetséggel igyekezem kerülni s távoztatni, és hogy az hajamot el nem vágattatom, valamíg Isten Váradot Erdélynek vissza nem adja. Az említett Basirius még azt a tanácsot adá, hogy mivel már régen ismér, és ő medicus is, tudja bizonyosan, hogy minden nyavalyám a calida intemperie hepatitis et frigiditate capitis vagyon, azért éljek józan, mértékletes életet, és minden ebéd, vacsora után igyam egy kis pohár vizet, és egészséges leszek; harminczöt esztendeje azt követi, s nem volt talám kétszernél többször beteg, akkor sem esett csak harmadnapig is ágyba. Én azt megfogadtam, és azóltától fogva követtem mai napig, ha mikor jó bort ittam; ha mikor (de az ugyan ritkán esett) vagy bort nem, vagy igen erőtlent ittam, úgy nem kellett a vízi

hivesítés. Tiszta víz helyett kávé s herbatét ittam csak azért, hogy az is víz és hivesít; sokszor bizony kelletlen, emberek csudájára is csak ittam, és avval azt nyertem, hogy időközben és éjjel soha sem ittam akármely melegben, ha lovaglotam is; kit nevettem, kit feddettem az időközben való ivásért, oda nem értvén a pásztori munkásembert; ha mások erős kínálására csak egy kis üveg pohárka bort kóstoltam is időközben, de mindjárt a hideg kezdett borzogatni. Nékem az-ólta ebéd vagy vacsora rendes praebendám a borból volt fél ejtel, vagy három meszely, legfeljebb, mikor barátimmal vigasságra akartam is innya, egy ejtel bor. Soha azután a fogadásom után, jó akaratomból annál többet nem ittam, kételenség egy vagy más tekintetektől ittam néha azután is sokat, három, négy s több ejtelt is, és gyakrabban húzonost egy meszely söt fél ejtelig is, de ezeribe egyszer, nagy ok és kételenségből. Adok Istennek hálát, az eltölt negyvennyolcz esztendő alatt nem hiszem eszemet elvesztő részegségem lett volna huszonöt. — Pesdülésemről nem szólok, az meglehetett, volt is, de mindenkor nyavalyámra, s kedvem ellen volt, ha az én mértékemet meghaladta; azért is mikor már, hogy már uri névre kaptam, ab anno 1688-tól fogva, hogy a tanácsi rendben mentem, annál inkább azután nagyobb állapotomban, az én rendtartásom asztalomnál

ez volt : Minthogy jó boraim termettek, és mind én, mind a feleségem igen a bornak jóvához szoktunk, vendégeimnek mindenkor jó bort s bőven adtam, melynek gonosz-akaróim előtt is hire, s irigységem volt; osztán megmondottam: édes uraim, kegyelmetek tudja, hogy én nem iszom, mást sem erőltetek, hanem jó szívvel adom a micsodás; ha tetszik, kegyelmetek maga legyen gazda magának, ki mint akarja, igyék. Így a sellegből ürmös vagy más jó borból izibe megitták, mert az szakadatlan járt a hosszú asztalnál két felől, azonban én kis kristálypohárt elköszöntem rendre a vendégimre, az elsön kezdvén, alább-alább rendre a vendégim egészségeért, rendek és nevek szerint, a melyet, kivéven azt, a kiért volt, mind megitták, és így igen jól laktak. Sokszor osztán megmondottam: Édes uraim, én a kegyelmetek egészségeért köszöntem; én tovább a természetem szerint nem mehetek, kegyelmetek a gazdák. Ha fel akartak kelni, szabadság volt, de gyakrabban is inkább a nagy rendek néki riogatták egymást. Im hol az úr (úgy tetszett szólaniok), köszönt mi érettünk, hát mi ne köszönjünk a gazda, gazdaasszonyért? hozza bort; annyi pohárt köszöntek egymásra, s úgy eltartották egymást s magokat, hogy merő mulatság volt; én józanon ott ültem, melyet is vétkül nékem senki sem vetett, mert én kicsiny fenékre töltött bor-

ral, csupor, kupa, ezüst pohár, egy szóval, láthatatlan kevés borral, s akármilyen mászt részegíteni magát józanon tartani szokott csalárdsággal nem éltem; kristályból ittam keveset, látta minden mennyit, azt is tudta már minden ember, hogy én nem iszom, őket is meg nem csalom, és így az az ingenuitas az én részemről, a jó bor, és a magok jó kedve, kinek szeretetéből, kinek hizelkedéséből származott legyen, de őket jól tartotta elannyira, hogy osztán közönséges szó volt: Józan Bethlen Miklós örökké, még is senki asztalától sem mégyen több részeg ember el s annyi sem, mint az övétől. Úgy is volt; mindazonáltal erre vigyáztam, hogy rendkívül el ne részegedjenek, és valami garázdára magokban ne fakadjanak. Ez is nagy Istenáldása volt rajtam: engemet az idvezült Apaffi fejedelem, noha bizony sokat ivott, de soha sem erőltetett, sőt maga megmondotta: ne igyék kegyelmed, mi nem kívánjuk, tudjuk mi, hogy kegyelmed nem ihatik. Mások kivált elein, mikor Németországból haza jöttem, inkább erőltettek, de én akkor vízzel elegyítettem a bort, és engem csak nem vehettek reá, hanem ezeriben egyszer, Teleki Mihály, kitől félnem is kellett. Az ipam Kun István, felettébb részeges volt, de ő sem vehete soha reá; bizony elein míg el nem szoktathattam magamról az embereket, sok rossz barátságtalan ember nevet szenvedtem, nem

azért, hogy én a vendégemnek elég és jó bort nem adtam volna, mert azt bőven adtam, hanem azért, hogy mikor én más vendége voltam, nem ittam; úgy el is szoktak osztán rólam, talám felettébb is, hogy engem még alacsony állapotban is, országgyűlésen, az uraknak a nagyán kívül igen kevés hívott ebédre, noha az én asztalom örökké teli volt vendéggel, kivált ebéden. Mikor lakodalmokban, vendégségekben voltam társas, nagy poharakból az én részemet kitöltötték, néha lopták is a társaim, engedtem sokszor; ha én legfeljebb egy ejtel bort megittam, elbucsúztam, elmentem, vagy az asszonyok háta megett sétáltam s beszélgettem; elég az, hogy Isten segedelméből a józan életet, eszemet, egészségemet megtartartottam, becsületem is volt, még nagyobb mint sok részeges embernek. Csuda volt az is, mikor megrészegedtem is, a bort mind ízesen ittam a részegségig; ha ízi elveszett a bornak, nem ihatam azután; azonban sokszor elhagyott a lábam, mintsem az eszem; igen részeg koromban is azon búsultam, haragudtam, hogy miért részegedtem, roszul is voltam felette igen utána. Néha egy hétig is, kivált mikor tokaji bortól találtam megrészegedni, egész hagymáz-forróhidegben voltam aztán miatta, egyszer tudom majd két hétig. Az égettort örökké útáltam, és igen ritkán, orvossággal ha ittam igen keveset; pálinkát bor, ser,

nemlétiben uton, ételközben, ittam talán életemben háromszor, aquavitát, rosolist, fahéjvizet, igen keveset, és igen ritkán, nem gyönyörűség, sem részegségért, hanem orvosságért inkább; sercsiger, nyír, alma, kökény, s aféle csinált vizeket megihattam mind, de nem kaptam rajtok, a jó sert kivéven, azt szerettem, meg is próbáltam egyszer szántszándékkal a tőle való részegséget, fejem lábam nem bírt, de az elmém épen, helyén volt. Valamikor ittam, szaporán kellett kimenem vizelleni, s hamarébb másoknál, mely is gyomrom s májom nagy melegétől volt, úgy hiszem, noha különben mai napig is nékem, mind éjjel mind nappal gyakran kell vizellenem, nagy nyughatatlanságomra, sóbőség lehet a véremben, úgy hiszem s tapasztalom bizonyosan. Eddig az ital diaetájáról.

Quod ad motum et quietem, a mint erről odafent részben említettem, ahoz tészem ezt: soha dolog nélkül nem voltam, s haszontalan beszéddel s melancholizálással időt nem töltöttem, olvastam, irtam, vagy valamit delineáltam, computáltam, vagy kertben malomhoz hová sétáltam, az építés körül sokat pallérkodtam, köemelésben, hordásban, a szolgálommal együtt magam is sokat dolgoztam; csudálkoztak az emberek rajta, néha szénát is keményen takartam ifjanta, egy szóval, soha sem henyéltem. Ezenkívül voltak tisztem-

beli foglalatosságim. Álmodt délben, kivált nyárban egy órát, néha kevesebbet is, többet pedig ritkán aludtam, melynek nagy hasznát is tapasztaltam, és ha elmulattam, a fejemre felmenő sok pára miatt rosszúl voltam éjtszaka. Hat, hét vagy nyolcz órát aludtam, feküdtem rendszerint 9 vagy 10 órakor, keltem fel 6–7 órakor. Istenemnek nagy áldása volt rajtam a jó álmom, mikor beteg nem voltam, jól aludtam, haszontalan beszéddel még a feleségemmel sem töltöttem én az időt az ágyban; mikor Fogarasban és Szebenben megfogtak is, alkalmas egynehány órát aludtam, első éjtszaka is, azután pedig Fogarasban még a vasban is jól aludtam; mert a házban benne strázsza nem volt, de Szebenben két német strázsált, puska is, mezítelen fegyverrel a házban, kinek egyike csak egy sing s három fertálynyira ha állott a fejemtől; ezek minden órán változtak, és szokások szerint abgeleszt kiáltottak; én, minthogy felettem ébren aluvó voltam örökké, ezek miatt minden órán felébredtem, bizony a születésem napját is megátkoztam, fülem bedugtam miatta. Te tudnád egyedül, Isten, megmondani, micsoda szenvedés volt ez; bizony nem hiszem, néha esztendeig is volt volna éjtszaka Szebenben egy óraütés, a kit én nem hallottam volna, sőt úgy reá szokott osztán a minden órán való felébredésre a szemem, még az ő átkozott abgeleszt kiáltások után

is, és a mikor osztán nagy későre egynehány esztendőre megtilták azt a kiáltást, csak felébredtem én minden órán, de Isten csudálatosan úgy adta, mindjárt ismét elaludtam, ébredtem, szunyadtam, s meg úgy, meg úgy; hanem már itt Bécsben, nem levén most aféle, kezdettem két három órát egymás után alunni. Isten minden keresztény felebarátomat őrizze olyan álmotól, hanem adjon álmot Zsolt. 127. szerint. Ritkán feredtem kivált hideg vízben; lábomat két hétben, néha minden héten mosattam, számat reggel, ebéd és vacsora után mindenkor, és gyengén a szememet is hideg vízzel mostam, kezemet gyakran, de az orcámat, ha csak valami por, sár, vagy valami gaz nem érte, soha sem mostam, hanem a borbély, mikor hetenkint rabságomig a a szakállomat elberetválta. A fejemet talán huszonöt esztendeje van hogy meg nem mosták. A hasam rendszerint higan járt, és gyakran apró székem volt. Izzadást könnyen és gyakran sokat izzadtam, hideg italt nem ittam, hanem csak hivet, azért is a jégen nem törődtem; kivált jeges vizet teljességgel nem ittam. Mikor szükség hozta, kevés álommal voltam, s tudtam táborokban vigyázni, köntösben is, rút ágyban is alunni, hevet, hideget egyaránt jól tudtam szenvedni, szép vagy paraszt étellel jóllakni. Quod ad pathemata animi odafent szólottam III. részben; itt nem iterálok.

VII. RÉSZ.

Egészségemről, betegségeimről.

Az itt közelebb levő diaeta után a dolog és rend úgy hozza, hogy szóljak az egészség és betegségeimről, melyről gondoltam vala, hogy a felső részben szóljak, de úgy is reménységen kívül igen hosszú lön; de mivel én ezt nem a világnak, hanem csak az én maradékomnak irom, talán nem unják meg olvasni, ha pedig megunják, hagyják el, én meg nem pirongatom érlette, ő dolgozok. Azon jó Istenem, a ki nékem a mértékletességnek kegyelmét adta, azt jó egészséggel, erővel és hosszú élettel is megkoronázta, mert ez mindenik csak azon Isten ajándéka, és nem is köttetett a jó egészség mindenütt váhatatlanúl a mértékletességhez, úgy hogy csak attól függene, és adhatja az Isten az elsőt a másik nélkül, kivált az hosszú életre nézve; mindazonáltal a jó egészséget, úgy tetszik, maga az Isten a természet által láttatott összekötni

a mértékletes és természet szerint való étlettel, a mely a testben levő tüzet, vizet olyan aequilibriumban tartja, hogy egyik a másik fellett való erővétellel, és ebbe a microcosmusba való civile bellummal a test országát, a melyben ketten veszekednek, el ne rontsák; ez az egész medicinának is célja, munkája és sumája. Isten után volt életnyújtó és nemzőerőt adó eszköz a régi hosszú-életű patriarcháknak, Ábrahámnak száz harminczhétesztendő után hat fiat, és Jákobnak hetvenöt esztendő után tizenkettőt ez adott, evvel élt a Hippocrates, a doktorok fedelme száztizenhét, Galenus, Cato esztendőket. Én magamról tudom, ha úgy élhettem volna, a mint csak magam tudtam s akartam, mikor osztán észrevettem magamat, annyiszor sem betegültem volna meg úgy, hiszem a mennyiszer voltam, majd meglátszik.

Igen gyermekségemben is úgy hallottam az anyámtól, hogy nem voltam beteges; a mire magam emlékezem, szólok azokról. Anno 1653, mikor én még csak tíz esztendős voltam, a hólyagos hímlő erősen uralkodván az országban, én is megbetegedém belé, de minden testemen körül bé kétszázharmincz volt csak, noha nagyok voltak; hamar felgyógyulék, de ottan csakhamar minden testem megrühesedék szörnyen, mintha kásával hintették volna meg, nagy viszketéssel;

borbély egynehány hétig gyógyított, minden ember himlő-maradványnak mondotta. Az alig mulék el, veres himlő jöve reám, mintha az egész testemet veres posztóval vonták volna be; senki sem orvosolt, mint azelőtt a hólyagos himlőben, mert akkor Fehérvárott országgyűlésében az atyám ott volt, s doktor kúrált, de ekkor noha Fehérvárott voltam, de sem atyám, sem doktor, sem nagyobb mesterem Keresztúri Pál ott nem volt, senki ügyemben gondot sem viselt reám, nem is akartam, mint gyermek s bolond, ágyban fekünni, nyárban volt ugyan a dolog, elég az, harmadnapra mind elmulék kívül a testemről, beüte, és én mind a két szememmel olyan nyavalyába esém, hogy fel sem nyithattam, csak szüntelenül folyt a könnyem rettenetes bőséggel, épen harmadnapig úgy, hogy nem is ehettem különben, kenyeret, húst előmbe metélték, s mint a vak, tapogatva ettem; harmadnap szinte egy kotyogós üvegből bort iszom vala, az ivás alatt nyilék fel a szemem, azután jól is láttam, a könyezés is elmúlt, a himlő és egész betegség is oda lett. Ez három mind egy végtében volt, talán öt vagy hat hónap alatt. Ha igaz a doktorok értelme, hogy a himlő az embernek anyjaméhéből hozott anyai rosz vérnek maradéka, és hogy azt a természetnek vagy egyszer vagy másszor ki kell a himlő által tisztítani, és azért ezer ember

közül sem kerül el egy, az is nagy veszedelmével, experientia teste : így hát Isten kegyelméből én ezt a természet adóját idején és könnyen lefizettem. Anno 1654-ben betegedtem meg ismét ilyenformán : Az én mesterem, Keresztúri Pál, mint fejedelem udvari predikátora Radnóton (az hol II. Rákóczi György fejedelem igen szeretett nyárban lakni, a lovai bálványi kedvéért), a veteményes gyümölcsös kertben szállott mindenkor, hogy a fejedelem fia is Rákóczi Ferencz oda, és a predikátor is könnyörgésekre udvarhoz közelről jobban járhasson. Itt én mint gyermek, gyakran kaptam flöstökömre egy darab fehér czipót, elmentem véle a kertben, s egynehány fő fokhagymát kihúztam s megettem, s osztán jó radnóti bort ittam reá; akkor is, ebéd és vacsorán is, mert mesterestől tanítványostól avval bővelkedtünk. Ez a rossz diaeta engemet elhevített, fájni kezde a torkom, nyakam, és balfelől olyan fluxus ereszkedett a torkom, nyakam és állomra, hogy egy nagy disznószaka, vagy tályag lett belőle, melyet kiváltképen hogy először orvoslására s eloszlatására senkinek gondja nem volt, osztán csak ki kellett érlelni s vágni; míg ki nem vágta, rettenetes nagy fájdalmat és alatlanságot szenvedtem miatta, azután nem, noha nagy kéré járt belé, ha engedték volna, be is gyógyult volna hamar. Ez ekkor meggyógyula, de a természet

olyan igen ide csaponék és merő emésztő helynek csinálá ezt a fluxus, hogy azután is háromszor vagy négyszer lett olyan tályog mindenkor ott, és kiérleléssel, kivágással kellett, kivált házasságom előtt curálni, mert házasságom után csak egyszer volt; a fogam is mind onnét fájt, mely miatt mint bolond, két zápfogamot is vonattam ki onnét, melyet drága pénzzel is visszatennék most, ha lehetne. Ezt bizonyos részegségem belső hevítése és néha télben ahhoz járuló külső hidegség okozta, melyet osztán észrevevén, józanság, külső meleg, és szüntelen velem járó skorpióolaj, és a házasság megigazítá szépen és jól, hála Istennek. Ezzel bajlódttam ifjantan; egyéb betegeskedésem nem volt derekas tizenhatsz esztendő koromig, hanem az orrom vére néha felette igen folyt, meg is orbánczosodtam talán kétszer is, arczul köpölyöztek, lebelgettek, melynél mind jobb lett volna a Basirius ide feljebb említett praescriptiója: (VI. R.) Mikor eret vágattam, vagy máson levő érvágást néztem, hamar elájultam, de csak kicsidég ifjantan.

Anno 1660. hogy tizenkilencz esztendőbe fordulék, rettenetesen megbetegedém, alkalmatossága és szerző oka volt, úgy hiszem, sok mindenféle, mind szelíd mind vadgyümölcscsel való élés, dorbézlás és talán közbe-közbe gróf Rhédei Lászlóval való részegeskedés; elég az, én reám

rettenetes hányás és hasmenés esett, elannyira, hogy két nap, két éjszaka az az alól s felül való üresedés meghaladta az ötven számot : Huszton volt ez, ott doktor és egyéb tudós és főember sok volt, akkor esvén Várad török kezébe, mindnyájan kétségbe estek életemről, a forróság is nagy volt mellette, akármi orvosságot adtak, csak kihánytam; osztán szegény öreggróf Rhédei Ferencz, az atyámnak igen jó ura, ki engem majd mint gyermekét úgy szeretett, egész órát is elült az ágyam előtt, tokaji igen jó asszuszőlő borában mártott két vagy három kis falat czipóval állítá meg azt a szörnyű hányást, harmadik nap osztán nem hánytam, csak a hasam ment, gyengébben mindazonáltal, mely is osztán elmulék. A doktor mit adott osztán s mit segített, nem tudom, de az Isten meggyógyíta, s felkelék egy hétre, de a gyomrom úgy megháborodott volt, noha valóssággal rajtam vérhas nem volt, sem a betegségben sem azután, de gonosz diarrhoeám volt egynehány hétig, az étel csak emésztetlen többire általment rajtam, míg Isten azt a Basiriust oda hozá, s ő ada rebarbarumot, mely három vagy négy széken való tisztulás által helyben állítá az egészségemet, és én akkor fogadtam azt, az odafelebbi részben említett fogadást, és azután sok esztendeig igen jó egészségem járt; úgy hiszem bizony, az említett Basirius — praescribált pohár víz

volt a panacea, melylyel akkor kezdettem élni. Az idegen országban jártomban egyszer kövér berbécspesenyét evém, s úgy menék egy tengeröblöcskén más városba, rítul imelygett a gyomrom s fájt a fejem, annál is inkább, hogy én a tengeren nem igen hányhattam; ekkor igen megbetegedtem forró hidegben, de ágyba nem ejtett, noha más okom nem lett volna, vagy csak egy két nap bizony lefekütem volna, de csak elkövettem utaimot, és Isten minden emberi orvoslás nélkül meggyógyíta negyednapra jól. Ez volt in anno 1663. decemberben. Anno 1664. májusban uton valami rossz sertől, reggel tíz óra tájban a kolyészán ivám benne valami száraz kenyérre, úgy megbetegvém hogy szörnyün, noha spanyor bort, égett bort ivám reá, s kihányám, de olyan szörnyü forróságom lön utána, mint egy bab olyan fakadékok lönek az ajakamon virradtig, és másnap útra menék, harmadnapra jól meggyógyulék, Istennek hála. Anno 1674. májusban Fehérvárott országgyűlése alatt estve igen meghevülván, egy pohárba bor közé jeges vizet tölték jegestül, egy citromot is belécsafarék s megivám, lehetett egy meszely, ottan mindjárt megborzadék, és más nap felmenék a gyűlésbe reggel, csak egy vékony selyem dolmánykában. Egy kis dara jég-esöcske lön, megkezdem fázni, s a hideg ellele, az oldalam kezde nyillalni és erősen megbetege-

dém, pleuritisnek mondá a doktor, érvágás és iz-
zasztókkal curált, hatodik vagy hetedik nap a
huszti hányás, hasmenésforma kezde bántani, de
nem olyan mértékben, azt a doktor cholérának
mondotta, sem én, sem más senki nem hitte, hogy
én felkeljek, holt hiremet is vitték a feleségem-
nek s szélyel, a feleségemet is kivitték a házból
előlem, de az Isten még, látom, sok esztendőket
rendelt volt nékem, meggyógyulék két hétre jól,
Istennék hála. Anno 1677. a hosszas fogságban a
gutaütésnek jelei kezdének rajtam látszani, ki-
váltképen a bal kezemen, a hüvelykemen s mu-
tató ujjam között való nagy musculus reszketni
kezdett erősen, úgy, hogy akárki láthatta; ennek
ereje hatott a fejembe egy szempillantásban és
onnét a szívemre, melynek nagy nehézséget szer-
zett; felette igen fájdalmat nem éreztem, de ret-
tenetes háborodást szenvedtem; úgy hiszem, ha
még el nem bocsátottak volna, el sem kerültem
volna a gutát. Szabadulásom után egy vén úr jó
uram adá tanácsul, hogy olyankor szagoljak re-
szelt tormát. Egykor Székely-Muzsnán vacsora
előtt s alatt próbáltam, de bizony csak alig ma-
radék, hogy meg nem üte, annyira voltam, hogy
tiz újabb újabb materiát is kezdettem beszélni,
s minden értelem s conclusio nélkül elhagytam s
felejtettem, úgy hogy a vélem evő predikátor és
szolgáim s magam is vettük eszünkbe, hogy nem

ügyiben vagyok, a jobb kezem is hűlni kezd, elvetém én a tormát, hanem meleg téglát markomban vevén, meleg ruhával és gyánta-olajos égett borral dörgöltetém a karomat, következék jobb felől a fejem felének rettenetes fájdalma, és az egész jobb oldalamnak csak, nem a balnak, lábom, karom s fél testemnek igen erős izzadása, a fűfél fájása más nap is tartott. Ezután két vagy három héttel érvágás, purgatio s a gyógyi feredővel curála az Isten. Egyszer a szemem sokáig fájván, purgatiót vevék egy hires és bizonyos tudós doktortól, valami liktárium-forma vala, reáin bizá a véle való élésnek módját és regimentjét, tamquam in re plane innoxia, az is volt, úgy hiszem, bizonyosan. Ő haza ment Kolosvárra, csak útjából tért volt hozzám mint barátom. Élek én más nap véle (minthogy az első feleségem idejében a majális purgatio és érvágással én is minden betegség nélkül bolondoskodtam); olyan szörnyű purgálást követte rajtam, csaknem huszti módra járék, elmulék ugyan harmadnap, de én bizony majd három holnapig férfiságomat nem érzettem, és soha azután mai napig az ujjam hegyei, úgy mint azelőtt, meg nem töltek; a szemem ugyan nem folyt osztán akkor, de nem adom senkinek tanácsul, szemfájásban hogy úgy curáltassa magát a feneke bajával. Anno 1673. az én jobb lábamnak vagy talpamnak a szíve közepi fájjt majd

esztendeig, jártam ugyan eleget rajta, de néha nehezeckén; én azt küszvénynek véltem, az inasommal meg is verettem vesszővel, laxativum és sudoriferumokkal bolondoskodtam; elmúlt, ma sem tudom küszvény volt-e. Az bizonyos, részezségeim után mindenkor érzettem kezemen, lábamon, az izekben fájdalmat, most is látom a chiragrának jelét a balkezemen. Stranguriát egyszer érzettem, egy kis égett bor — a szorulást egyszer egy csap curálta. Forróhideg és hagymázban egyszer egy hétig voltam, másszor kettőig, de akkor vadászat miatt kétszer estem recidivába, tizenhárom hét tölt el a sok jó és rossz egészségben. Ezek eddig első feleségem idejebeliék, az én életemnek negyvenharmadik esztendejéig.

A mostani feleségem idejében majális cura, purgatio, érvágás, köpöly nem volt körülöttem, hanem csak egyszer forró-hidegben vágattam eret s vettem purgátiót, osztán a sós káposzta volt cura, ismét másszor, magam sem tudom mi csoda alkalmatossággal vett nyavalyában, vágattam eret, egy hétig voltam roszul. Egyszer meg a bú, és nátha-hidegben, voltam roszul, majd két hétig, de feküdtem, költem, utaztam, in anno 1691. Ezek az én szebeni rabságomig. Rabságomban egyszer vérben négy nap; Erdélyből velem hozott orvosság által gyógyított az Isten, kinek dicsőség ennyi kevés betegségért.

Most juta eszembe, anno 1654. ősszel kiakarván a fejedelem menni Várad és egyéb ország részeibe, menénk Gyaluba, Keresztúri Pál mesteremmel én is ott voltam, én mint bolond gyermek azt tudtam, hogy pokolba visznek, feltevém magamban, hogy valamint, de bizony megbetegítem magamat, hogy engemet hagyjanak Kolosvártt nagyapámnál. Szabad lévén a gyümölcsös kert nekem, kellve, kelletlen is mind ettem, éhomra is minden gyümölcsöt, és kivált szilvát, de bizony nem betegedém akkor meg, hanem osztán Váradon kezde a negyednapi hideg lelni, s martiusig mind lele, egyszer a lépem is mint egy tyukmon kidagadott vala, és az a hideglelés csak déli álom helyett vala, hamar felbocsátott, tanultam volna is utána, ha akartam volna; vacsorán eleget ettem, martiusban orvoslás nélkül elhagya, soha azután sem betegséget nem kerestem, sem hazudtam. Házaskoromban is a sok őszi dinnye miatt a negyednapi hideg, s vagy hat hétig lele, sok hánytató, purgáló, izzasztó orvosságokkal curála a doktor Isten után. Seb rajtam sohasem volt, de egyszer gyermekségemben a baltanyelet addig vagdaltam, kopácsoltam: a jobb tenyeremet feltöré; én azt kifakasztám, a hideg megcsipé, nosza dagadni, orbánczosodni kezde, olyan seb s lyuk lön rajta, ha derék borbélyhoz ne vigyenek

Segesvárott, legalább a bolond ujjam vagy elsza-
kad, vagy megbénul vala. Ismét in anno 1693.
azon jobb tenyeremet, a mint puskatöltéssel si-
ettem, s a vad után vigyáztam, a puskavesszőbe
ütém, mint egy poltura, annyi sebe volt; nem
gondoltam véle, hó vala, csak betekerém, vadász-
tam, de ebből is olyan nyavalya kerekedék, a
hideg, és mivel gyűlésbe is kelle mennem, egyéb
akadályok miatt, alig hogy el nem kelle vágni
bokában a kezemet miatta. Fizettem borbélynak
hetven forintot, vagy még többet miatta. Tanul-
jon az én gyermekem az ilyeneken, én az ő ked-
vekért nem resteltem leírni.

VIII. RÉSZ.

Tanulásomról és Keresztúri Pál methodusáról.

Úgy hallottam, hogy mihelyt a hetedik esztendőbe fordultam, mindjárt tanítani kezdettek az abc-ére mint gyermeket játékkal. Első mesterem volt Naményi Mihály nevű, ki annakutána híres predikátor volt, marosvásárhelyi első predikátorságában hala meg, noha akademikus nem volt; én mind holtig szerettem, becsültem, ő is atyámat, engemet és egész házunkat. — Anno 1678-ban az atyám teste felett predikálván, akkor virágzó ellenségeimnek büntetéseket megjövendölte, alig hogy rosztat nem ejtének rajta érette, de azután ugyancsak betelék, még pedig némelyiken hamar; ő tisztességes értékre is kapott vala. Második mesterem volt Fogarasi Mihály, ki nem régen még él vala szép nagy vénységben és esperességben, ez inviált a deák nyelvben, dirigáltatván Keresztúri Pál által, ki kedvéért az atyám országgyűléseire és terminusokra mindenkor elvitt mesteremtől, és ott maga szeme

előtt tanítatott, examináltatott véle Keresztúri Pál, és instruálta, hogy odahaza is mint tanítson, noha az atyám sem volt abban tudatlan, mint Keresztúri Pál tanítványa, minthogy Isten annak a Keresztúri Pálnak munkáját úgy megáldotta, hogy az ő tanítványában igen megvető csak egy sem volt. Egyszer Keresztúri Pál Búnra jöve az atyámhoz, akkor tájban az atyám s mesterem olyan rendet szabtanak vala nékem, hogy ebéd s vacsora előtt tanuljak 5—6 vocabulát, és a mikor innya akarok, mondjak el abból egyet deákul s magyarul, és úgy adnak innom, de ha nem tudom, nem adnak. Ott ülven már asztalnál, én előpattanék nagy felszóval, mert úgy kellett mondanom nagyon, egy deák szóval, s innom adának. Hallván azt Keresztúri, végére mene, s meghagyá az atyámnak, hogy az napságtól fogva hagyják el azt a rendet, hadd ehessen bátran asztalnál s vígan, mert az az egynehány szó nem éri fel azt a kárt, a melyet bátorságom, elmém és egészségemben tesznek véle, mely bizonyos is. Elhagyák azért énnékem nagy örömemre, mert bizony nagy iga volt rajtam, oly móddal nem is ehettem jól, csak a vocabulákat mammogtam magamban; ha nekem Keresztúri Pál akkori eszemmel a mint voltam, egy falut ajándékozott volna, nem vettem volna kedvesebben tőle, meg is szerettem, dicsértem, hogy micsoda jó vén ember, az még az

apámnál is jobb. A mely is osztán a keze alatt való tanulásomra sokat használt volt igen, mert siettem keze alá, és örömmel tanultam tőle, mikor osztán in anno 1652. Fehérvárra vittek keze alá, annál inkább, hogy ez a Fogarasi rettenetes rútul vert, henyéltetett, a mint ezt szokták mondani vagy nevezni; mert hanyattán fektetett a földre, fejemet, két kezemet, lábomat feltartatta vélem, hol egyik, hol másik talpamot csapta a lapoczkával, hol fejemet a három ágú lapos korbáccsal, hol féllábra állított köre mire, egy szóval igen rútul és bolondul bánt velem, elannyira, hogy osztán az atyámnak panaszkodtam, s megmondottam, hogy bizony nem tanulok; ezt pedig nem az én tanulásomért vagy latorságomért, hanem maga bolondságából cselekedte csak, melyet továbbá nem terjesztek, kedvezvén emlékezetének, minthogy azután tisztességes, tudós deák, és osztán predikátor lett belőle, de az bizonyos, úgy elkedvetlenített volt a tanulástól, hogy ha keze alól ki nem vettek volna, bizony nem tanultam volna, azért is osztán elbocsáták. Melyet mind a szüléknek, mind a tanítóknak kedvéért irtam itt le, én ugyan, noha reá nem haragudtam szemére sem vetettem, hogy emberkort értem, sőt patronusa voltam; és mivelhogy a második feleségemnek is a katekizmusban preczeptora volt, nem igen régen is magam és feleségemért

megajándékoztam egy-egy arannyal maga a feleségem keze alól, és megvendégeltem. Harmadik mesterem volt, Békési Bálint, kinek keze alatt hagyott az atyám, Lázár Ferencz, Lázár György fia, és Simjén Gábor, mind az atyám, mind Lázár György atyjafiával együtt. Fehérvárott az atyám házánál volt szállásunk, asztalunk, de scholába nem jártunk, hanem Keresztúri Pálhoz; ő inspector és főmester és igen részeges deák volt, mint az atyja is, bürkösi predikátorságában vénule s hala meg; az egy borosságon kívül emberséges, jeles, tréfás ember vala, az atyja is bürkösi predikátorságában részegen kiesvén a szánból, úgy fagyott volt meg. Ezt az atyáink elbocsáták, és osztán maga Keresztúri Pál kezde egy Jászberényi Pál nevű deákkal maga szemé előtt tanítatni s tanítani; Fehérvárott asztalunk, szállásunk Fileki János prédikátor házánál volt, az atyám házával általellenben. Anno 1653. tavasszal Lázár Ferencz azon a nyáron meghala, Simjén Gábor nagy ficzkó, árva is levén, a schólát elhagyá, csak egyedül maradék a scholában, hanem Rákóczi Ferencz, a fejedelem fia járt oda, és osztán csakhamar Kemény János a kisebb fiát, Ferenczet oda adá, és asztalunk, szállásunk a Kemény János házánál volt. Tanula Kemény Ferencz talán esztendeig, de rosszúl, s elhagyá a schólát, és énnékem asztalom, szállásom, utazás-

ban szekerem osztán mind Keresztúri Pállal volt udvarnál, egész anno 1655. decemberig, mikor Keresztúri meghala.

Ez a Keresztúri Pál gyermek-tanítani ritka, és példa nélkül való ember volt, és Erdélyben s Magyarországon nem találkozott soha addig párja, a ki a gyermeket olyan hamar annyira vitte volna, és nem csak a latinitásban, hanem egyéb tudományokban is, melyet az akkori idő és szokáshoz képest ő tanult volt és tudott volt, melyben kivált Rákóczi Zsigmonddal és vélem dicsekedett, hogy soha olyan két tanítványa nem volt. Sokszor bántam, s ma is bánom, hogy a mig Németországban jártam, gyermeki könyveim, irásim Kolosvárott elvesztenek, hadd tudnám közönséges jóért kiadni azt a Keresztúri Pál methodusát, a melyet úgy is a mennyire lehet, letészek, talám lészen valaha valaki követője s felvételője, mert én idvezült Csernátoni Pállal hijában igyekezém benne, opponálá magát a kevélység, az irigység és a restség a tudósokban, a tudatlanokban kivált a patrónusokban, magától a tudatlanságtól származó gyűlölsége mind a tudománynak mind a tudósoknak, vagy azokat szeretőknek, és azok között az én személyemnek, melyről az ő helyén ide alább kell szólnom bővebben.

Keresztúri Pálnak az a boldogsága nem

abban állott, hogy ő a mikor élt s tanított, mindennél tudósabb lett volna, mert nagy professorok, predikátorok voltak az ő idejében, önánálál tudósabbak Erdélyben s Magyarorszáiban; csak a kiket én ismertem is, nem is valami boszorkányos, babonás secretumokban, melyet hogy reá költsenek, egy részről maga (melyet nem dicsérhetek) adott okot reá, mikor a localis memoria, ars Lullianáról azt mondotta : hogy száz arannyal alább senkit meg nem tanít reá, engemet sem tanított, gondolom növésemet várta vele, Istennek hála a Lullianát nem tudom, azok csak bolondságoknak bolondságai, nemcsak hiábavalóságoknak hiábavalóságai, melyről többet nem szólok, hanem csak azt mondom : ha tudós embernek nagy busulása vagyon, vagy melancholiája érkezik, olvassa Rajmundus Lulliust, kivált cum iconibus, elfakad nevetve rajta; a localis memoria tűrhetőbb, melyről majd alább szólok. Nem is abban állott, hogy ritka elmékre akadott, mert azok sem voltak egyarányúak sem az elmére sem az épülésre nézve, de mégis ugyancsak ragadott valami reájok, mint Rhadák Imrére, ki is tanítványa volt, és ha nem egyéb, legalább jó író, másképen életében profanus gonosz ember volt; hanem állott az ő tanítása, boldogsága ezekben summásan :

1. Megért ember lévén, mint atya gyermeké-

vel, úgy bánt tanítványival; hogy osztán keze alatt voltam haláláig, majd három esztendeig tanított 11, 12, 13 esztendő koromban: ki hinné, hogy sokszor ne hibáztam volna, egyszer csapott csak arczul tanulásközben, nem hogy megvert vagy megveretett volna; említém odafel is, mi csoda igát vett le rólam; szerette tanítványát, az is ötet, játékra annyi időt adott, hogy megúntuk, asztalnál és minden conversációkban nagy szabadságot; játékban magyarul, egyébkor ugyan deákul beszélgettünk, de úgy tudom, plága nélkül voltunk már nála laktomban.

2. A scholákban, classisokban való tanításnak formáját nem követte, a *minimis usque ad maxima* mindent megkönnyített, mely majd jobban meglátszik *per particularia*; kerülte s megelőzte, hogy a gyermek meg ne unatkozzék, és felette terheltetvén el ne idegenedjék a tanulástól; igen reá vigyázott ama mondásra: „*Omnia sponte fluent, absit violentia rebus*,” gyümölcscsel, dicséret, szép szóval etc. kedvet és kedvességet szerzett.

3. Olvasni s írni a sillabizálás után magyarul tanított, melyben felette sokat félannyi s még kevesebb időre is megtanul a gyermek a maga nyelvén, hogy nem mint deákul olvasni.

4. Olvasni és írni egyszersmind tanított és igen szép írókkal, egy Feltólti András és Samar-

jai Péterrel (a kivel én szegény fiam, Bethlen Mihálynak is irattam vala) iratott hártýára exemplárt elömbbe, többre amaz értelem nélkül való, de minden betüt magában foglaló verset: „Gaza frequens Lybicos duxit Karthago triumphos.“ — Sok szép n. b. vagyon ebben az írásbéli tanításban, rút példáról szép hímet ki varrna?

5. Ez is szép dolog volt: a megtanulandó vocabulákat magával a gyermekkel iratta le, csak a mennyi in 8-vo egy faciesre fért deákul, magyarul osztán úgy tanultatta meg; melyben az a haszon volt, írni is tanult, és írván magát a dolgot is tanulta, és osztán könnyebben is jutott hozzá a gyerek.

6. Sem vocabulát sem phrasest, sem egyebet semmit soha memoriter nem repetáltatott, hanem befedtük a vocabulának, phrásisnak a magyarját, s olvasván a deákját, úgy exponáltuk; hol meg a deákot takartuk be s magyarból úgy fordítottuk deákra, ezt is hol felülről alá a columnán, hol alólról felfelé vissza s meg úgy, s meg úgy száma nélkül, maga jelenlétében. Ugyan csengett a ház, úgy garagyoltunk órákig, osztán hol maga examinált, hol egyikünkkel examináltatta a másikat; ez a szüntelenül való olvasás, expositio, lectio, relectio, elé s hátra, alá s fel való forgatása a szóknak, idiotismusoknak, phráseseknek, azt úgy bénymta elménkbe, mintha azt repetál-

tuk volna. A nagyobb arsok- és disciplinákkal is úgy élt, mint majd meglátszik.

7. Grammatica, syntaxis, prosodia reguláit megtanította ugyan, de a theorián igen felette kevés időt töltött, mind csak ad exempla et praxim ac exercitium sietett, és abban assiduus et indefessus volt. Corderius colloquiumát, és valami képecskékkel nyomtatott kis evangeliumot exponáltam kicsin koromban; Comenius munkái a latinitásban talám akkor voltak munkában, mert én egyiket sem tanultam.

8. Mihelyt a feljebb írt módszerint copia verborum et phrasium, és kivált a declinatio, conjugatio, comparatio igen nagy mértékben megölt, és a masculinum, foemininum s több genusokban initiatusok voltunk, mert ezekre volt neki derék gondja, nem amaz sok sovány regulákra, — én quot rectorum, quot obliquorum hírét sem hallottam a mi aulica scholánkban (mert az volt a neve), — mondom; ezek meglévén, minden időt a stylusokra fordított, melyekben is mind munkája mind mestersége nagy volt.

9. Úgy formálta a stylusokat, hogy a megtanult vocábulumok és phrások mind comprehendáltassanak benne, és maga megmondotta honnét s mint juthatunk könnyebben hozzá, és a mennyire lehetett, gyermeki, könnyű, néha tréfás és nevetséges dolgokról volt a stylusunk, úgy

hogy míg dictálta s irtuk is, sokszor eleget neveltünk rajta; úgy hiszem Bebelius, és más hasonlók munkáiból sokat szedett, soha, de kivált először hosszú stylust nem adott, hanem csak rövidet, de egy nap hatot, nyolczat, tizet s többet is megirtunk, tudom egyszer talám két hólnapig mind csak stylust irtunk; nem merném, s nem is tudnám megmondani hány száz volt; voltak virtus és jó erkölcsre indító példák, historiák voltak, fabulák etc. nagy részét ad calamum dictálta, melylyel hamarirásra is szoktatott; néha ajándékot ígért, hogy ha közülünk, akármikor magyarul dictálja, a magyar leírás helyén deákul adja elő, melyet is én néha véghez is vittem. Úgy is gyakorolta néha az elménket: hét, nyolcz néha kevesebb magyar szót mondott, p. o. tűz, víz, ember, fa, ökör, város, falu, s meghagyta, írjunk valami magyar conceptust; mit irtunk nem tudom; bizony hihető, igen jó derék dolog nem volt, de ő megdicsérte, osztán velünk kivel-kivel a magáét deákra fordította, a stylust először maga, vagy Jászberényi corrigálta; mikor osztán annyira proficiáltunk, úgy is próbált, hogy ő megolvastván, visszaadta, mondván, hogy error, vagy errorok vannak benne, corrigáljuk; ha feltaláltuk, corrigáltuk, jó, ha nem, hát maga vagy Jászberényi a rozsbaknak munkáját a jobbakkal corrigáltatta cum laude hujus et vituperio istius,

mely nagy aemulatiót csinált és a koronánál haszontalanabb disputációnál többet tett.

10. Mikor osztán a stylusban sokáig exerceált, és látta annyira való profectusunkat, és a prosodia reguláin is csak hamar általment vitt, egy, nem tudom, micsoda írást ada kezünkben; a. b. c. után szedett vagy irt vocabulákból állott, jut eszembe az m-betűben e vala az első vers : „*morosus molestus monachus*,” a többi is olyan íz és értelem nélkül való volt; mind ennek a három szónak az első syllabája *brevis*, elébe is írta a papirosnak fenn a margóján, ki *brevis*, ki *longa*; ezeket az írásokat nagy szapora mammogással elolvastuk, karagyoltuk, sokszor előtte az asztalnál, *schola*, vagy maga házában, mert az volt a *classis*, vagy *communitas*; úgy hiszem, Smetiusból csinálta volt; ezekből a quantításokat utcunque megtanultuk, megmutatta, hogy a *hexametrum carmen* hat et talis et talis, *hic et illic* pesből álló, *pentametrum* similiter; írta maga egy *distichont*, és mondja, írjunk verset. *Dictionariumot*, Smetiust, *thesaurus poeticust* és az említett elkaragyolt írást kezemben adá, elkezdém én a versírást, elhiszem bizony ahhoz az aetás és tudományhoz való volt, ő megdicsére, nosza a stylus helyett egy holnapig, vagy talám tovább is verset írtam, ő csak materiákat adott: nosza erről írj egynehány *distichont*, a mennyit lehet, mert számát

meg nem kötötte, erről is etc. Ő corrigálta, vagy mint stylussal, ut supra, úgy bánt és procedált, noha már csak egyedül voltam; akkor inkább mit irtam, nem tudom, kérdés kívül sok bolondságot, de arra a prompta versificációra mentem, hogy egy nap hetven, nyolczvan, sőt száz distichont is megcsináltam, melyet minden ember csudált; ritmusokra is magyarul, deákul tanított, és jól succedált.

11. A rhetoricára tanítani nem akart; azt mondotta, hogy haszontalan dolog, avagy ha ember tanítja, vagy tanulja is, hátrébb kell mind azt, mind a derék poesist tenni; tanuljon dolgot, valóságot először, és azokkal a dolgokkal együtt azoknak neveit, neveit, minéműségeit, hadd legyen osztán miből s mivel poemát, orátiót csinálni; a mely tanácsáról azt mondom ennnyi experientiám után, ebben a vénségemben: hogy bizony salamoni bölcs tanács volt, és megsirathatatlan kár ez, kivált a nemes ember gyermekei részéről, a kiknek szüléjek kényeztetések és üstől reánk maradt a schólát a judiciummal tanulható legszebb időben elhagyó gonosz szokás miatt kevesebb idejek vagyon a tanulásra, mint a szegény emberek, városi és paraszti rendek gyermekeinek; még is azt a kevés drága időt hiábavalósággal töltik el a classisban vélek. Írás, olvasás és az egy antichristiana latina linguának

tanulásában telik el tiz, tizenkét esztendő, mégis van-e egész Erdélyben is nemes ember jó, csak középaránt való latinus is? nem értek literátort, mert az egész Európában is szük. Ez csinálta Erdélyben a sok nyomorgató istentelen urat, főembert és ezekből osztán a sok istentelen hamis bírót, igazgatót, a sok bolond egymással ellenkező, egymás házait elrontó, magoknak és mindnyájoknak s maradékjoknak is eszeket vesztő újabb újabb articulushoz; ez adta az alacsony és sokszor parasztember gyermekéből álló prókátor, doktor, secretárius és ítélőmestereket, mert a főember gyermeke nem volt arravaló, s osztán morgott, mikor utól kellett mosdani, hogy nem becsülik a hazafiat, hanem csak a sohonnaiakat, ki becsülné, mint szent Pál mondja. Beadták a vadszamár fiat a schólába, tizenkét esztendő múlva kijött egy mindenfelé ordító, visító, nyerítő nagy vadszamár, sem az Istene, sem hazája törvényét, sem a históriákat, még csak a maga viselt eleinek dolgait sem tudta, mégis országot, ecclesiát, politiát, törvényt és országos hadakat, követséges tractákat igazgasson; igenis, a kömíves csákány, kalán, kő s mész nélkül várat építsen. De ennek orvosságáról, ha érkezem, másutt szólok, most ezt a caputot concludálom mintegy syntactica és poëtica classissal, melyből is engem Keresztúri Pál nem a rhetorikába hanem a logica, philosophia és theológiára vön.

IX. RÉSZ.

**Tanulásom continuatiója Keresztúri Pál
haláláig, anno 1655.**

12. Nagy secretuma volt Keresztúri Pálnak etiam in majoribus disciplinis tractandis, ez : hogy valamit lehetett, mind in quaestiones et responsiones redigált; és a quaestiót láttuk az írásban, a responsiót betakartuk papirosocskával, melyet kezünkkel alá- és felvontunk, mint szintén a vocabulák tanulásában, és bizony sokszor, hogy már lopva megnéztük, meg vétakartuk; melyet is mintha neheztelt volna, szabadságot ugyan nem adott reá, de nem is igen tiltott, mert tudta mint bölcs ember, hogy annak gyakor bé- és felfedése, elrejtése, ugyancsak mind olvasás, tanulás, és repetálás : semper aliquid inhaeret. Ugy is volt; például adom elő. A logicában. Quaestio : quid est genus vel species? responsio volt a definitio. Metaphysicában. Quid est ens? similiter responsio a definitio. In quo constituebant sum-

mum bonum Platonici? Responsio etc. In quo peripatetici? etc. Theologia. Quot sunt libri didactici in scripturâ sacra? Responsio etc. Quot sunt historici? Quot sunt personae in deitate? etc. Responsio : tres. Quot sunt essentiae? Responsio : una; és így minden disciplinában mindenről.

Ezeket a quaestiókat, responsiókat sokszor meg sokszor elkaragyoltuk olvasva előtte, osztán examinált, mint szintén oda fel irtam a vocabulák és phrásesekről. Ez in rei veritate repetitio volt, de a scholákban szokott repetitióknál százszorta jobb volt, mert a) svavis és könnyű volt, insensibiliter inhacréált a memoriában; b) hogy, mint a maga házában, praesentiájában volt, mert így nem lehetett a tanulás és repetitóra való időt játék, s ímezt amazzal elvesztegetni, a mint a gyermek azt el szokta vesztegetni, mikor a szokás szerint pensumot adnak : abite, discite, repetite, cras vagy ekkor s ekkor repetetis lectionem; nosza ekkor osztán : aha, asine nescis, extende, da isti colaphum etc. Ritkán hallatszott a mi scholánkban olyan szó. Assiduitas vicit.

13. Micsoda authorokat tanított, alig tudom jól leírni, mert mind csak az olyan excerpta quaestio-, responsióból álló irások voltak a kezemben; mindazáltal, mivel akkor, mikor ő az akademiákban tanult, a peripathetica és aristotelica floreált, Rámus ellen tusakodtak, Carthesius

pedig csak ezen gyermekségemben támadt, úgy Coccejus is : úgy tudom Keckermann logicáját, Timplerus metaphysicáját, Zacharias Ursinus cathechesisét, és maga Aristoteles excerptáit redigálta in quaestiones et responsiones, a mint fentebb említém. A logicában sok időt töltöttünk, Barbara celarent etc. sokat gyakorolta; egyszer, mikor avval a sok quaestióval s responsióval eltöltötte elménket, és az argumentumok, syllogismusok formálására kaptatott az eltanult quaestiókból, csak a materiát kezdé adni. Erről irjatok argumentumokat; lássuk, melyiktek tud többet írni. Mit irtam én, bizony nem tudom, de mint felebb a versekről mondám, én az argumentumokat olyan szaporán írtam, mint a distichonokat azelőtt; nagy kár, hogy megnincsen; Raimundus Lullius és Epistolae obscurorum virorum mellé talán odaillenék, gyönyörűségemre volna nézni pupas ingenii puerilis. Kérdéskívül abban solidum semmi nem lehetett, az aetas sem szenvedte volna.

Sokan az akkori tudós emberek közül ki nevette, ki kárhoztatta, de csakhamar csudálni s dicsérni kezdék, mikor látták, hogy én tizenkét, s annál is inkább tizenhárom esztendő koromban mind theologiában mind philosophiában publice opponálok bátran, Kolosvártt az unitarius híres professor Bongárdus praesessége, és

Fehérvártt nagy tudós Joannes Bisterfeldius alatt, ki is a thesiseket elküldötte idején, és engemet névszerint invitáltatott mindenkor. Egyszer maga a fejedelem Rákóczi György, urak, püspök, predikátorok mind eljöttek a fejevári collegiumba, alig fértek az opponens deákokon kívül be az auditoriumba a deákok, a sok idegen auditor és spectator miatt. Én az opponensek között legelől ültem a fejedelemmel általellenben. Thesis a mely ellen opponáltam az vala az egyik : „an ignis infernalis post resurrectionem corporum, sit materialis vel formalis?” Affirmatur. A más thesis nem jut eszembe a mely ellen opponáltam, de valóságos dolog, hogy sokáig opponáltam cum applausu et admiratione omnium et ipsius principis, ki is azt mondotta, hogy ha megvehetné tőlem azt a fia Ferencz számára, megadna nekem tizezer forintérő jószágot érette. A disputatióra ugyan engem otthon Keresztúri Pál készített, de imitt osztán in publico messze ült, és semmi suggestioval senki nem volt, hanem ha maga a szegény idvezült Bisterfeldius praeses segített volna, ki is mint keresztény nagy tudós ember gyönyörködött bennem mint szajkóban, adott Istennek hálát rajta mint ritka példán, dicsért, szeretett. Bongardus ellen de deitate Christi opponáltam; szokás és illik, megdicsért. Elég az énnekem, az emberek közönségesen

„kis böles“ nevet adtak; elhiszem bizony, attól, mint hogy most is, akkor annál is inkább messze voltam, de hála Istennek.

14. Nem tudom, mások szavától indítatott-e, vagy ugyancsak maga már idejének ítélte, mondá egyszer : Veni Nicolae, discamus et nos rhetoricam; két vagy három árkuson való írást ada a kezembe, hat hetet fordíta reá, többet nem, általmenvén rajta, csak megmutatá: ilyen a chria, ez az epistola, ilyen az oratio; nosza csak ad praxim et exercitia; számtalan epistolát irtunk, azután chriát és oratiót is.

15. Egyszer reágondolá magát, hogy idegen nyelveket tanuljunk, oláhul, tót- vagy lengyelül, törökül, németül, francziául, de ezeket nem egyszersmind, hanem egymásután, először oláhul ezer vagy kétezer vocábulát leiratott úgy, mint oda fel irtam a deákról; megtanulám; tudom egyszer próbára hogy egy nap hatszáz, sőt többet is mondhatnék, szót megtanultam; osztán mindcsak a beszélő praxisra adott időt; kevés idő alatt vagy négy nyelven kezdék én érteni és csacsogni, ő pedig azt egyikét sem tudta, és annál is inkább csudálták az ő tanítását és tanításában való dexteritását. Ezt akkor ugyan én egyiket sem tanultam jól meg, sőt azután sem perfecte, sőt már némelyeket nagyobbára el is felejtettem, de ugyancsak nagy seminis thesaurus volt jöven-

dőre, és akkor nékem s néki nagy fama s admiratio, mert én ugyancsak azon a fundamentomon építettem azután, noha mind materia, és ha ez nem annyira is, de a forma igen különbözött. Quod ad philosophiam et docendi ac discendi formam, mely ide alább világosabb leszen, az én tanulásbeli sok akadályaim és boldogtalanságaimból a Keresztúri Pál halála után, én az én istenfélő ritka jó mesterem methodusáról ezt leírni próbálom, publico rei literariae Transsylvaniae et Hungariae bono szükségesnek itélem, melyből egy nagy tudós, jóra igyekező és buzgó ember, kiváltképen innár ebben a mind lelki, mind természetire illő tudományokban megvilágosított idejében, mit nem tudna csinálni, ha elméjét reátenné és patronusi, segédi lennének a méltóságok; de erről másutt szóljunk. Mathematica scientiákra nem tanított, úgy hiszem, maga sem tudott, mivelhogy azok a magyar nemzetségben hirrel sem hallattak, Apáczai János idejéig, az arithmeticianak négy első speciesin kívül, kiváltképen a tudományt utáló fő s nemesi rend előtt, a kik Bethlen Gábor halála után peregrinációra sem mentek és nem is mehettek, az öreg Rákóczi György nescio quo, nisi Moscovitico brutali consilio csinált tilalma ellen. A mi szegény deákok akademiákba mentek vagy promoveáltattak, mind csak theológiára, predikátor-

ságra készítették magokat, jus, medicina, philosophia s kivált mathesis és a valóságos literatura, ethica, politica, historia ujság s csuda volt a magyar akademikusnál. No az én jó mesterem, apám, in anno 1655. decemberben az ő életének hatvanhatodik esztendejében Görgényben meghala, kit a fejedelem siratásával és Fejérvárott a fejedelemnek temetéséhez a templomban való közel helylyel is megbecsüllött. Isten becsülte volt meg. Említettem oda fel, hogy a localis memoriát mint nagy secretumot száz aranyon adta; látam magam, Kemény Ferenczet annyiért tanítá reá, minket mind kirekesztett olyankor a házból; ezt az ő holta után egy Bocsárdi Ferencz nevű nemes ember régi tanítványa mutatta meg nekem. In substantia csak ez: a bibliából két vagy három ezer locust kiszedett, kezdvén a Genesisen Apocalipsisig, és részszerint jegyekkel, részszerint csúfos figurákkal, nevetséges képekkel, fabulákkal distingválta s töltötte el az ember elméjét. Csak egyet hozok elő. 1. Móz. 15 : 5. Ábrahám-nak az Isten egy tölcseért ada kezébe, hogy az által nézvén az égbe, számlálja meg a csillagokat: hoc pro paradigmate sufficiat. Ez merő bolondság; de azonban a sok olvasással és examinálással az excerpált locusok inhaereáltak a tanítványnak, és ez nem volt rossz, de csak fucus volt; úgy tetszik, drága volt száz aranyon, én ezt

nem tanultam, de ma Keresztúrral is versenyt futhatnék a locistaságból, csakhogy sok időre és nagy munkával tettem szert reá, és mégis jobban kívánnám tudni a szentírást; azért *amotis nugis et quaestu*, javallom ezt : hogy a bibliából szedjen ki az ember egynehány száz vagy ezer locust, *sine filo vel ordine historico*, a mint következnek a szentírásban, *sive secundum locos communes et controversias theologicas*, sőt jobb lesz, ha külön könyvecskében mindeniket elköveti. In *quaestiones* pedig et *responsiones* így csinálnám; e. g. *Ubi est : semen mulieris conteret caput serpentis?* *Responsio* : Gen. 3 : 15. *Ubi : justus ex fide vivit?* *Responsio* : Hab. 2 : 4. Rom. 1 : 17. Így szépen rendesen két columnába írván a quaestiót és responsiót *modo supra scripto*, fedje be papirosocskával a responsio-columnát, és kezdje úgy repetálni, garagyolni, mint a vocabulát vagy phrásist. Másszor meg ismét fedje be a quaestiós columnát, és a más columna, mely az imént *responsio* vala, quaestióvá válik, mint ha így volna írva: *quid est Genes. 3:15?* *Responsio* : *semen mulieris conteret caput serpentis*. Az examinálást is belöle a praeceptor, csak vegye a kezébe a gyermekéből, jól elkövetetheti a szerint; melyben ad *familiaritatem sacrae scripturae et localem memoriam sibi faciendam*, szükséges, tempore examinis legyen a biblia a gyermek ke-

zében, és ha tudja is, ha nem tudja is, mikor a praeceptornak felel, még is csak mondja ezt neki: Quaere. Kerestesse fel vele, és leszen az igaz, valóságos localis memoria. Ezt akárki experiálhatja magán. Caputot, versét sokszor nem tudja, hogy a faciesen mely tájan van, úgy talál reá. — Második secretuma ennek ez : a kiszedett locustoknak mindenik classisának legyen külön jegye, és a bibliában azt a locust jegyezzék meg plajérczczel, azzal a jeggyel; ezeknek a jegyeknek syllabusát, clavisát pedig akár elől, akár hátul írják be a bibliába; úgy reá tanul és szokik az olvasó erre, hogy valamikor forgatja a bibliát, mindjárt megismeri, ez a locus erre a controversiára pápisták vagy unitáriusok ellen, vagy erre vagy emerre való. Ezt az utolsót én a szegény fiammal Bethlen Mihálylyal próbáltam, talám Töke-Vásárhelyi úr praeceptorsága alatt, de az első nélkül, melyet igen bánok, mert a kettő együtt teszi az egész dolgot; azt is bánom, hogy eddig közönségessé nem tettem, talán lett volna haszna, de nem rajtam mult, a mint ide alább megmutatom valósággal. Anno 1654. engem Keresztúri Páltól, nem tudom mi okon, Kolosvárra vittek volt, ott akkor a mi scholánk az óvári templom mellett volt; egy Sikó Mihály akadémikus, és egy hontanúlt, de igen tudós, és jámbor, istenfélő, Porthalmi András nevű meste-

rek valának benne, a kik engemet tanítának egy kevéssé, de csak ismét hamar visszavivének Keresztúri Pálhoz. Ekkor disputáltam volt Bongardussal, mint odafel említettem, meg egy Kobzos István nevű deákkal; görögül tudós polgár embert küldött vala az apám el velem, a ki maga is erősen disputált, melyben ma is sok jut eszembe. Ekkor Bongardus keze alatt vala Bethlen Farkas, Gergely és Elek, de az atyjok ekkor halván meg Bethlen Ferencz, anyjok Kemény Kata, noha reformata, a bátyja Kemény János, és a fejedelem szólására nehezen adá a két nagyobbat a Keresztúri Pál keze alá, Eleket kicsinségére otthon tartván maga mellett. Így térének osztán meg in anno 1654. Csenger vagy Nagy Paczalon a sógorok Kapi György jószágába. Én Keresztúri Pállal Ecsedben lévén a fejedelemmel, ők imitt karácsonyban communicáltak, ekkor perpetuáltattak a balkácsi és sitvei jószágban, mert ezelőtt csak inscriptióban birta az atyjok; együtt tanultam Farkassal és Gergelyvel az udvarnál és Rákóczi Ferenczcel, ennek a mai Ferencznek az apjával a Keresztúri haláláig, de Eleket otthon tanitatta az anyja imigy amúgy, mely is alkalmas latinus, és in historicis versatus volt, de igaz reformatussága holtig kétséges volt az emberek előtt. Farkas igen composite viselte magát gyermekségében,

jól is alkudt velem. Emberkorában is valóban csinos és velem jól alkuvó ember volt, és én bizony igen szántam élete, becsületi virágában való halálát; én úgy hiszem, ha élt volna, nekem nagy jóakaróm lett volna, mutatta atyafiságának egynéhány és bizonyos jeleit, én is a fiát szerettem, ma is szeretem, és Józsefnek is azt hagyom. Gergely gyermekségében is gyűlölt, mordálylyal kétszer ütött meg, aztán mindjárt elszaladott; igazán : quod nova testa capit, id veterata sapit. Haláláig mind ellenségem lön szegény, ellenben a fiát Ferenczet igen szerettem, ő is; én éretlen halálát igen szántam, ma is szánom. Tíz annyi virtus volt benne, mint az atyjában. Isten nyugosza meg mind a szegényeket, s engemet is.

X. RÉSZ.

**Ab anno 1655—59-ig való tanulásom-, és idő-
vesztegetéseimről.**

Keresztúri Pál halála után engem vivének paripán, mert már jól nyargalóztam, Kolosvárra, de nem a scholába, hanem a néném Borbálának Haller Pállal való kézfogására, és onnét Búnra a lakadalomra anno 1656. farsangban, mely is meglön, noha azután mind az atyámnak anyámnak nagy keserűségére, mert az anyám arra való bosszujából, hogy Bethlen Ferencz veji Kapi György nagyságos úr, azért ő is a leányát nagyságos úrnak adja, nagy részint az atyám kedve ellen adta Haller Pálnak, a kinek abban az időben a nagyságos tituluson kívül semmije sem volt, mert az atyja Haller István a két fiának Pálnak és Jánosnak az egy Fejérházán kívül semmit sem adott, az anyámnak kellett jó szerint tartani a vejét, azonban a néném pápistává lön az ura kedvéért. Az anyám igen buzgó levén valóságához, megátkozá a nénémet, lőnek gyermeki,

de egygyel megsérvék, s meghala; azután a gyermekek is meghalának, magva szakada, vő, titulus, vallás, minden oda' leve; tanulhat erről, a kinek Isten eszet adott. No én a telet otthon ellézungém, vadászám, egy szóval, elvesztegetém.

Vün osztán az atyám Fejérvárra a gyűlésbe, és azon alkalmatossággal ada a scholában Isacus Basiriusnak keze alá, kiről más alkalmatossággal emlékeztem rövideden, de itt már bővebben kell szólanom róla. Szállásunk, asztalunk az atyám házánál vala egy Nitrai Pál nevű öreg legény gondviselése alatt, szakács volt, szolgáló s minden. Az öcsém Bethlen Pál is ott volt, privatus praeceptora volt, de én attól nem tanultam, sem hallgattam, mint immár a szokott név szerint publicus, hanem a professiókra jártam, noha bizony volt volna még elég szükségem ide alább valókra is.

Ez a Basirius volt natione Gallus, patria Ratomagensis, religione reformatus, educatione et meliore patria Anglus, Carolus I. megöletett angliai királynak sacellánusa, és a mint ő mondotta, annak a veszedelme alkalmatosságával, propter vitam salvandam, profugus, exul; feleségét, gyermekit odahagyta, ment Konstantinápolyba, és mind ott, mind Syriában, Aegyptusban és Ázsiában bujdosott, a míg Isten Erdélybe vezette, a pedig így történt.

Anno 1655 az erdélyi szokás szerint a tizenöt ezer arany adót (mert akkor az adó csak annyi volt) vitte be Barcsai Ákos, ehez akadván Basirius, hozta ki magával Erdélybe sub spe melioris conditionis ipsi dignae, hogy a fejedelem accomodálni fogja, és Bisterfeldnek collégája leszen. Bizony jól is jára, mert a fejedelem 1000 tallért fizetést, professori hivatalt rendele neki, ottan csakhamar Bisterfeld is meghala, és az egész collegium Fejérvárott, az előtteni nagyhirű Alstedius, Piscator, Bisterfeld hire neve, tekintete becsületével együtt reá szálla, kivált hogy ez is idegen, még pedig anglus nemzet, és ott is micsoda rendü, és onnét micsoda formán kiüzetett exul, semimartyrnak tartatott, ob causae justitiam; mely annál is könnyebben succedált neki, hogy abban az időben a szegény magyarok kivált Erdélyben úgy hitték, hogy ha nem német, s a plundrában nem jár, nem lehet tudós ember; professori nevet, theologiae, philosophiae vagy medicinae doctori titulust felvenni sacrilegium lett volna, valamig Apáczai János, (kiről ide alább) ezt a jeget el nem rontá. Fejérvárott négy akademikus simpliciter, stultis titulis syntacticae, poeticae, rhetoricae, logicae facultatis rector volt, a német gallér sacrae scripturae et theologiae professor. O vanitas et miseria nostrae burdae gentis!

Ebben az időben invalescálni kezdvén a reformatata ecclesia Angliában, az ecclesiae regimenre nézve az episcopale et presbyterianum név, úgy ismét a hollandiai akademiákban philosophia peripatetica, harmonica, carthesiana, ramea, neoteriana etc. et theologia coccejana¹ és egyéb efféle : a mi deákink onnan felül lehozták ezeket a neveket és veszekedéseket Magyar- és Erdélyországba. A vén papok és mesterek, és azok között Keresztúri Pál is (noha ő igen moderatus) episcopalis és a philosophiában aristotelicus volt, úgy ez a Basirius is; de ez mint Anglus, archidiaconus Northumbriae, felette zelosus és szeles volt, melylyel az immár praeoccupatus fejedelem, urak és a vén Csulai György püspök, és a predikátorok előtt kedves, de moderatusabb és tudósabb emberek és akkori hires pataki collegium és jó indulatu ifjuság előtt unalmas volt, a minthogy haszontalan disputatiókkal (melyre Patakon cum sale et pipere megfeleltek neki) importunus turbo volt, és azt a szikrát nagy tüzzé gerjesztette annyira, hogy Erdély (az ecclesiát értsed) a fejedelem s urak episcopalisok, ellenben a fejedelemasszony Lorántfi Zsuzsánna, a pataki schola, a predikátorok színe Magyarorszában, presbyterianusok voltak; jámbor emberek Heraclitusok, a pápisták Democritusok lettenek miatta. Én is episcopális gyermek, még pedig

igen mérges voltam, míg az idő nem corrigált. Erről a Basiriusról azt írhatom : jámbor, mértékletes, józan életű ember, tisztességes magaviseelő, affabilis, jó conversativus, kegyes és eloquens ember volt, latinus is jó, kivált a szólásban, promptus, tersus, cum pronunciatione gallica, theologus mediocris, et in aliis etiam praeter mathesim tinctus magis, quam solide eruditus, zsidót, görögöt is igen gyengén tudott, noha tanítani akarta. Engem szeretett igen és optimus és charissimus discipulus nevem volt előtte, úgy Apáczai Jánostól is, kiről ide alább; derék emberek és az ő maga tanítványi ítéletek szerint is nem volt elégséges arra a provinciára és fizetésre. Predikátornak a maga nyelvén, úgy hiszem, híres volt, abban is holt meg, visszamenvén in anno 1661. Angliába, megadatván sub Carolo II. tiszti, becsületi, szerencséje; meg is érdemlette hosszas számkivetéséért.

A theologiában Vollebiust tanította, a philosophiában bizonyos authora ki volt, nem tudom, mert maga irt otthon magának, és osztán minekünk sokat dictált; elkezdette a szón, azt egy darab ideig anatomizálta; hucusque onomatologia, eamus ad pragmatologiam; a bizonyos, hogy abban a dictálásban sokféle volt : philosophia, philologia, ethicum, politicum, historicum, de én, és az én nálamnál sokkal idősbek és tudósabb

deákok semmit tőle nem tanultak, és ha az alumnia a deákokat és engemet az atyám ott nem tartott volna, bizony mind odahagytuk és Kolosvárra Apáczaihoz mentünk volna, a mint-hogy a deákoknak java azt is cselekedte, Kolosvár, Debreczen s Patakra. Semmi alatta való dolgomat nem tudom megírni, hanem hogy theologiában, philosophiában mindenkor opponens voltam, és egyszer de laudibus metaphysicae, publico frequenti auditorio peroráltam. Így veszett nagy kárommal az időm ab anno 1656. márcziustól fogva usque ad annum 1657. júniusig; csak hogy a Keresztúri Pál kincsét el nem vesztettem mind, mert azt ugyan a talis qualis dietalis professio, disputatio s exercitium mind conserválta és szaporította is.

Anno 1657. júniusban Fejérvárról el kelle futnunk, Munkácsnál kiütött lengyel hir miatt, és következék a lengyelországi, és tatár miatt való nagy veszedelme édes nemzetségemnek. Én otthon az atyám mellett fütöztem, fürjészttem, nyargalóztam, az idvezült Bethlen Mihály defectusán a keresdi jószágot foglaltam. Ritka dolog is esék egyszer rajtam. Nekem volt egy ölyvem, mely a házi ludat, réczét, pujkát, macskát, kicsiny malaczt, kis városi vizslát is elfogott; azt gondolám én, hogy én nyulat, vadréczét, ludat mit rakással fogatok véle, de olyan vad

madarat, fürjet, foglyot, réczét nemhogy fogott volna, de üzni sem akarta, mely miatt szörnyen éléheztem; és iszonyu rivó volt. Egyszer a szőlőben Búnon egy szakadásban nyúl-süldőre igazitának el; én mindjárt a szegény Pál öcsémrel a szőlőben az ölyvvel csak gyalog, még menőleg egy gémnnek is bocsátám, de egy kevésbé ment utána, visszajöve, noha könnyen eléri s elfoghatja vala; menénk a szőlőszakadásban, kerestetjük a vizslákkal, az én ölyvem rettenetesképen rí, mely a madarászás idején szokás, és majd csaknem természet ellen vagyon; én haragomban levetém az ölyvet a kezemről a földre, osztán ismét kezem mutatásával hívám, félvén, hogy az alatt a nyúl kiugrik; de az én ölyvem nemhogy a kezemre, hanem egyenesen arczul az orrom s ajkamban ragada olyan erősen, hogy némelyik körme az orromon által az orrom lyukában, némelyik az ajkamon pofámon által a szájamba ment. Isten tartotta csak a szemeimet meg. Megfogtam két kézzel a derekát, úgy húztam, de ha a számba hatott körmét a foganmal meg ne harapjam, soha bizony el nem szabadíthatom vala magam tőle, nem is szólhattam, a szememmel se nézhettem, addig osztán a földön összerontám, cséplém, s utána megsiratám. Puerilis vanitas! hogy ha magamon nem történt volna, bizony el sem hinném, de valóságos igazság, későre nehe-

zen gyógyula meg az orrom kivált. Szintén akkor szaladván a fejedelem ki Lengyelországból, Szamosujvártt csinála országgyűlését, oda az én atyám is, de csak a véle Krakkóban levő haddal tisztességesen elérkezék, mert a több erdélyi had vagy rabbá esett, vagy elveszett mind. Az atyám eleiben menvén, Németiben voltunk szálláson. A gyűlés után hazamenénk Búnra, vadásztunk, de csakhamar az atyám gondolá, Isten nyugossza meg, hogy énnékem nem jó lézegnem. Egy hitvány tollas, fekete nyelű csákányom vala, büszkélkedtem vele, azt elvételé, hogy nem gyermeknek való, és az atyámmal együtt Berkenyesre és Kolosvárra menénk, és ott mindkettőnket az öcsémme együtt, Váradi Miklós gondviselése alatt a scholában Apáczai János keze alá adának, és az új farkas-utczai collegiumban nappali tanulószállásul a kapu felett való házat rendelék, melyben a senior Uzoni Balázs lakott, kiről ide alább leszen szó. Ez a szállás is nagy jómra lett, és bár az Apáczai János keze alá való kelésem az országos akkori sok változások miatt anno 1658-dik kezdetére vetődött, melyekről itt szólni sem hely, sem idő nincs, megyek Apáczai János dolgára.

Apáczai János volt Barcza-apáczai szegény, ott minémü szabadsággal élnek olyan ember gyermeke; öcsésével Tamással, mindketten szép

állapotra mentenek. Tamás tanulótársam, azután Zemplénben, onnét beszorulván a vallás üldözése miatt, Hunyad vármegyében; igen szép író volt, de ő tovább nem ehhez az íráshoz való. János pedig theologiae, philosophiae doctor volt, és nemcsak tituláris, hanem valósággal ugyan doctus doctor volt, a zsidó és ahhoz tartozó chaldeica, syriaca és görög nyelvben csudálatos nagy perfectióra ment volt Hollandiában, meg is házasodott volt, és ha nemzetségéhez, hazájához, abban a dicsőséges Istenhez való szeretet le nem hozta volna, professori tisztességes hivatala és kenyere lett volna oda fel. De az Isten házának és nemzetségének szerelme emésztette meg, melyet megmutat az ő magyar encyclopaediája. Bizony dolog, ha az Isten hamar el nem veszi vala, és bár csak azt a mit éle, a hazában, békességben fordíthatja vala a közönséges jóra, sok nagy tudós embert csinál vala, és mind az egész nemzetséggel, külső-belső renddel megköstoltatja, szerettetű vala a solida eruditiót, kíváltképen a mikor osztán Kolosvárott tisztességes állapotra mene, először Keresztúri Pál kegyes patrociniuma által; melyből is ítélhet az ember Keresztúri Pál nagy kegyes moderatiójáról, melyet is a közönséges jóért megjegyezzenem szükségesnek itélék.

Mikor ez a nagy tudós ember lejött az aka-

demiából, az akkori erdélyi szokás szerint Fejérvárott adják kezébe a poetica classist, melyet is nem lehetett megvetni az obedientia és szokás szerint, mind a mindennapi kenyérre nézve, melyre szüksége volt maga, felesége s gyermekének. Bezzeg ő tudott ex necessitate virtutem et gloriam csinálni; fogja a Virgilius Georgicáját, azt kezdi fordítatni magyarra a poetákkal, de nem hogy azok tudták volna, de az egész collegium mesterestől együtt sem tudta volna, (a micsodások akkor voltak) végbevinni. Ő azért maga foga velek együtt hozzá, és annak alkalmatosságával physicát, astronomiát, geographiát kezd tanítani, úgy hogy egyszer azt az ő Georgicáját irni s tanulni kezdék a theologiára s philosophiára járók is, Bisterfeld német nagy professornak és Apáczáinál ordine et professione elsőbb, de tudománynyal infinite alsóbb, rhetoricae et logicae magyar asinus rhetorainak nagy gyalázatjára és boszuságára. Ez a jóra való igyekezete Apáczáinak először gonosz, de azután nagy jóvára lett, mert minthogy az említett secták szerint, theologus presbyterianus, philosophus carthesianus volt, a fejedelem előtt úgy elvádolták, hogy hallatott olyan szó akkor, tudom, de a fejedelem szájából-e vagy a vádolókéből, nem tudom : megérdemlené ez az Apácza, hogy a fejérvári torony tetejéből vetnék le.

Ellenben Keresztúri Pál fiának hívja, és ritka ebédje vagyon nála nélkül, ő adja tanácsul a fejedelemnek, vegye ki ebből a collegiumból, tegyék mesterré Kolosvárott, a rákot a Szamosba. Így is lett; és osztán esztendők és sok változása után a hazának, az atyám szerze neki Barcsai Ákostól a rendszerint való kolosvári fizetésén felül esztendőnként az aknáról négyszáz forintokat. A nagyatyám Váradi Miklós is jó patronusa volt. No elég az, Apáczai nyitá meg Erdélyben a tudós embereknek mind a becsületnek ajtaját, megmutatá magán, hogy a magyar is megérdemli a doctor és professori nevet, és elviselheti. Szép projectumot irt vala egyszer, melyben megmutogatja vala, hogy a Basiriusnak rendelt ezer tallérból és az akkori fejérvári collegiumra esztendőnként menő költségéből nyolcz professor, akademia, és classisok tanítására való gymnasium kitelik; nem hiszem, Barcsai Ákos, ha floreál vala, hogy fel nem állítja vala, de Isten ezt máig Erdélynek nem engedte.

XI. RÉSZ.

A z o n o k r ó l.

Minthogy Apáczai engemet még Keresztúri Pál keze alatt ismert, és minden, oda fel említett dolgaimat kit látott, kit hallott, és jól tudott : tudta azt, hogy mint egy confusum chaos, úgy van az elmém, de még is a tudománynak holmi magvai vadnak a fejemben, és talis qualis jól megértő latinitásom vagyon, és az elegy-belegy materiáknak rendes formaadások jót tehet bennem, igen örült nekem, ő is optimus és charissimus discipulus nevet adott, és mind publica professióban, mind házánál in privato collegio szorgalmasan kezde tanítani. Publice a theológiában Amesiusnak a Medulláját, philosophiában a Carthesiust és Regiust tanította, privatim Ramus arithmeticáját, Metius geometriáját és a jusban Justinianus institutióit kezdé tanítani, de mind ő, mind én szerencsétlenek lönk kettőben igen. I-o : tanulótársakat, mint magyarok között új

tudományokra nehezen találta, kedvetlenek voltak hozzá, csaknem erővel voná rá Macskási Boldizsárt, ki azután Erdélyben tisztességes uri ember, Vadas Gábort, ki egy haszontalan ember, Köpeczi Jánost, ki azután derék medicinae doctor, Apafi fejedelem udvari medicusa, Szentgyörgyi Györgyöt, ki theologiae doctor és jó predikátor lett. II-o: Mikor legjobban belekapunk vala, bejövének a tatárhám, moldvai, havasalföldi vajdák, kozákság Erdélybe, túl meg a fővezér Jenőt, Lugost, Karansebest elvevén, Barcsai Ákost fejedelemmé tevés elbomlánk. Lön szertelen bomlás és változás az országban, engemet vivének az öcsémmel együtt atyám s anyámhoz Segesvárra, rettenetes tanulásbeli kárunkkal; quasi vero Segesvár erősebb Kolosvárnál; de az Isten így akart meglátogatni és tudományomban meggátolni, mert ez a futás volt anno 1658. júniusban, és én Kolosvárra tanulni nem mentem, hanem in anno 1659. januáriusban. Ez fél esztendő alatt való időtöltésem vagy veszteglésem így volt.

Barcsai Ákos fejedelemmé tétetvén a fővezértől, Jenőnél jöve bé Segesvárra, ott lön hogy már fejedelemválasztó gyűlés, ne látszassék mere csak töröktől obtrusus, ott azért választák, conditiózák és köték; de Rákóczitól való féltében mene Dévára és vele együtt az atyám, anyám s én is; ott igen kurta levén a fejedelem-

séghez képest a kancellaria is, én voltam egyik kancellista; a szegény Haller Gábor és a szegény atyám rettenetes sokat irattak publicumokat velem, úgy hogy ugyan elállottam belé; akkor jócskán és hamarébb tudtam írni. Ott hirdetének gyűlést Maros-Vásárhelyre, és oda jöve mintegy másfél ezer török hozzájok, melylyel először Segesvárra, és azután Maros-Vásárhelyre menének gyűlésbe. Jut eszembe, egy nagy óriásforma magas, testes, erős ember vala a törökök tisztí, Hadzsi Mustafa-bég vala neve, magyarul jól tudott igen úgy, hogy a gyűlésben egyszer maga tolmács nélkül proponálá a templomban a státu-soknak, hogy legyenek hívek a hatalmas császárhoz és annak czirákjához Barcsaihoz; más-ként ha tökéletlenkednek, azt nyerik, hogy a kemencze nagyobb lesz a háznál. Nevetve beszél-ték akkor azt a napkeleti proverbiumot, de bizony, keserves magyarázatja volt a sok égett faluban felálló sütökemencze; de az nem idevaló. Én addig nyargalóztam, puskáztam; menjünk a scholába.

Anno 1659. januáriusban visszavün az atyám a nagyatyám és Apáczai János keze alá Kolosvárra sok károm és lézengésem után, mert kikapott az elnén lóra, kutyára, kupára, és kicsiden mult, Isten kegyelme által, hogy a nyöstény szemé-lyekre is nem; de ez maradjon másuva. Hozzáfo-

gánk ismét az elhagyott leczkéinkhez, a kik megmaradánk, de nagy baja volt a szegény Apáczaainak ez is : hogy mathematicum instrumentumokra szert nem tehattünk; két globust ugyan szépet vön a nagyatyám énszámoura, melyek még ma is megvagynak, abból a geographia és astronomiában is belé nyalintata engem Apáczai : ekkor már a theologiában respondens is voltam, nevezetesen egy celebris disputatiót irt vala de peccato originali, és én annak corollaria responsiót ex theologia et philosophia, melyet, ha a háború engedje, ki is nyomtatok vala. Unitárius professorok, papok, pópista páterek is invitáltattak és opponáltak. Ezalatt meghala a nagyatyám Váradi Miklós, és az atyám s anyám odajövé, eltemették, és engem s az öcsémet ott a háznál hagyának; onnét jártunk fel, mint azelőtt megírtam, a scholába, de nem sokáig tarta, mert ezen esztendőben nyárban bejőve Rákóczi sebes haddal Magyarországból, Barcsait kiűzé s kiszalasztá Erdélyből Törökországba, kivel az atyám is elmene, és ezekre nézve engemet öcséstől, nem tudom micsoda világi okokból, de az Istennek (mint ez másutt meglátszik) az én lelkemre való kegyelmes gondviseléséből, az atyám elvitete magához. Eddig van az én erdélyi scholám.

Következik két esztendeig való káros vesztese

az én tanulásra való legjobb ifjuságomnak, a melyet, bizony, keservesen említek, és álmélkodván Istennek adok hálát, hogy Keresztúri anyyira készített volt, hogy a deák könyveket megértsem, és sokféle scibilének magvával eltöltött; Basirius ha igen sokat ujat nem épített is azon a fundamentumon, ugyancsak nem hagyta elpusztulni; mint a jó gazda a házát legalább fedéllel tartja s tatarozza : így cselekedett velem; Apáczai pedig az elébbeni chaost rendbevette. Az ó philosophiát az ujjal conferálván, annál nagyobb világot hozott az elmémbe, úgy hogy jómra fordult a hiábavalóságnak is tanulása. A solida theologiát, és az Erdélyben új de legszükségesebb, a világi életre, és főember gyermekének kivált legillendőbb és györörösebb tudományokat megmutatta. A probatus authorokkal megismerkedtetett, és egy szóval a tudományt és könyvek olvasását úgy megszerettette velem, hogy azt senki és semmi ki nem űzhette az elmémből s kezemből; a világnak jó, gonosz, minden munkái között, változási között is kívánva kívántam tanulni valamikor lehetett, olvastam, még vadászó napjaimnak estvéin is, kivált a bibliát; úgy conserváltam, a mennyire lehetett, két esztendő alatt, azt a kis tudománymagot, reménlvén s vágyódván az akademiákban, hogy ott Isten megszaporitja s megneveli s

érleli. Apáczaít azután nem láttam, mert az Isten ebből az ostoba háládatlan magyar világból, mely őreá méltatlan volt, kivette, azután az igen gyámoltalan belga feleségét, gyermekét is magához szedte; ha maradéka maradt volna, és módom lett volna benne, bizony megmutattam volna, hogy én Apáczaít mint atyámat úgy tartottam, szerettem, becsültem, s emlékezetét ma is becsülöm; a szörnyű tanulás, és az Isten háza és közönséges jó miatt való buzgó szorgalmatoskodás betegíté száraz betegségben, melyben is semmit sem kedvezvén az erős lélek az erőtlen testnek, ki kellett menni belőle, úgy tetszik ultima die anni 1659., hogy az égben mondhassa igazán és örökké : uj esztendőben mi vigadjunk, dicsőült Jézust mi imádjunk.

Tanuljanak ebből, mert én ezt nem magamnak írom, a tanító szülék, curatorok, a tanítók és tanulók, hogy a gyermeki időt siessenek jóra fordítani, mert nem tudják meddig tart, non aetas est laeta diu, componite nidos. Ha valahol ezen a világon, bizony Erdélyben van helye s ideje amaz apostol szavának : drága pénzen, nagy áron is megváltások, vegyétek a jó alkalmatosságot, mert a napok gonoszok. Az Istenért ne tékozzátok tanítók a hiábavalóság tanítására a gyermekek szép gyengeségének, mint a viasz vagy spongyia akár mit

bevevő elméjek idejét. Oda feljebb emlitém a biblia és locusok tanulását; nem volna-e jobb azt praemittálni amaz sok haszontalan grammatica, syntactica, poetica repetitióknak, vagy bár csak conjungálni a kathekismussal? hány poeta, rhetor vagyon, és kit a bajusza s azt csirakoló magistra felettébb is megtanít, s mégsem elég, hanem Ovidius kell, de arte amandi, Catullus, Tibullus, Propertius; familiaris ez egyéb könyvek között, de Esaiás, szent Pál stb. az egész biblia sunt peregrina; a mi pedig legveszedelmesebb, in aetate lubricissima vesztegetődik abban a két classisban el az ifjúság elméje, a philosophiát praeoccupálja a füles Zsófia és a theologiát az atheologia. Az tanulná-e jól az Istent és annak igéjét, a kit már az ördög elfoglalt? Bezzeg az a tövisben való vetés; ez pedig nem az ifjak, hanem a vének, a tanítók vétke, keservesen hallgattam és panaszlottam a tudós embereknek. Az én ipam Kún István, kivált mikor osztán jól ivott, annyi verset citált a poetákból, hogy elcsudálkoztunk rajta, de a bibliából ezeriben egyet, noha azt vénségére vagy csak a predikációkból kellett volna tanulni. Mi ennek az oka? actus memoriae in puerili aetate et adolescentia nugis occupatae. Mivel nehezebb Mózesből : in principio creavit deus coelum et terram, mint Ovidiusból : in nova fert animus mutatas dicere formas? min-

denik 35 betű csak és hét szó. Nem evangelicus ember szájába való pedig ama bibliaolvasást tiltó vallásnak a szava : nem gyermek, vagy leány, vagy asszony-ember kezébe való a biblia; mert mást mond Mózes sok helyeken, és Pál apostol Timotheust arról dicséri és inti, hogy anyja, nagyanyja az igaz hitben volt (az pedig tudomány nélkül lehetetlen), és hogy ő is gyermekségétől fogva tanulta a szentírást. Filep apostolnak (evangelistának) négy prófétáló leányt olvasunk, melyen nem jövőmondót, hanem tudós dicsérőt kell érteni. Actorum 21 : 9.

Tanuljátok szeretni a könyvolvasást oh főrenden való ifjuság, ha vagy a scholától elvett valami gonosz idő, a mint engemet, vagy ha rendesen hagyjátok is el a scholát, olvasás által tartásotok meg, a mit tanultatok. Sőt az idővel, erő elmével való olvasás, nem hinnétek mely tudóssá teszen benneteket fáradság nélkül, gyönyörűségesen. Annak felette sok büntől oltalmaz meg az olvasásbeli gyönyörű magad foglalatossága. Rút idő vagyon, nem mehetünk ki, mit csináljunk? kártyázzunk, igyunk, hazudjunk, trágárkodjunk, vagy még rosszabbat is kövessünk; nem jobb volna-e annál egy szép historikus, politikus vagy geographus, vagy valami szép fabulás, tréfás, mulatságos könyvolvasás, sine peccato, et cum profectu ac delectatione? Osztan az is jusson

eszedbe, egy ló-esés, bénulás, köszvény, vénség, háboruság, rabság elrekeszthet minden mezei és lóhádi mulatságtól, olyankor mit csinálsz? Hála Istennek, hogy én az olvasást szerettem, és az ördög azt el nem vehette; bizony ha az nem lett volna Isten után ebben a szörnyű hosszas inségemben, vagy gutta, bolondulás, vagy még rosszabb is ért volna. Édes fiam József, bár csak tenéked használjon ez az írásom.

O mihi chare puer, peperit quem Julia chara,
Quam vel pulchra Venus quondam vel casta Minerva
Invida palpebris potuisset cernere limis,
Pervenit ad nostros oculos tua carmine scripta
Charta, voluptas est pueriles cernere ductus;
Consulo sed prosam verborum carcere salvam.
Nam natura jubet pedibus, puer, ire solutis,
Ut primo discat juveniles quam dare saltus,
Docta quibus certas jam sanxit fistula leges.
Sis prius orator quam vanus forte poëta.
Nam quod miramur quos donat Mantua versus,
Vel suaves nobis quas cantat Horatius odas,
Non illos pueri, cani docuere capilli,
Quos natura prius multum scrutata, vel orbem
Mellifluo scribens sermone historia doctos
Reddiderat, magnos sic tandem curia regis,
Augusti magnos sic fallax aula poëtas.
Admirabatur sapiente aetate magistros.

Sic tu sis sophus, sis rhetor, sisque poeta,
Praecedant vocum, praecedant horrea rerum,
Quae tibi tu capitis condas in divite cella,

Aetati dum stat viscosa memoria bellae,
Nec delet pictas olim de mente figuras
Annis, et curis, et morbis fessa senectus.
Nec diu detineat verborum picta figuris
Ars, neque in argutis sapientia garrula tricis,
Quas nobis finxit multo molimine sudans
Quem Stagyra dedit spinosum graeca magistrum.
Accedendus erit Siculo defendere turres,
Quique loco terram se praecipitare paratum
Dixerat, et solem vitro temerare sereno
Ausus, qui damno alterius mox ipse fenestrae
Sensit quid Phoebum speculis perrumpere prosit,
Et qui naturae nominatur filius unus,
Atque docens hominum, mores mollire feroces
Ethica, et aetates historia promere prompta :
Hae tibi sint artes, studium sint, cura laborque,
Et fortunati per te sint gaza magistri;
Omnia sed superent summo de numine curae,
Quas docet inceptus codex ab origine mundi
Per scribam, Nilum baculo domitare salumque
Doctum, et qui scivit de coelo jungere panem,
Quem finit Magnus, quem fervens frigore lebes
Nescivit squalens, nec scivit claudere Patmos.
Inprimis discas : quid sis tu, vitaeque morsque,
Obsequium matri, doctoris amorque timorque,
Omnibus aequus honor, mens sobria, vitaeque casta,
Lingua tenax, pia mens, ad numen vota precesque.
Haec sint ex vinclis tibi nunc praecepta paterna,
Quae Deus ut favit, valeasque, precorque precabor.
Amen.

Datae sunt Viennae ex aresto vel carcere.
Anno Domini 1708. mense Augusto.

Vén füzfa poetaságom emlékeztire, a neked
ekkor irt levél titulusa :

Hae pateant puero Bethlen cognomine nato,
Nomen Sphynx dicet, sapiens tantum Oedipus adsit,
Valde seni charum, quem rupit bestia ficta,
Solvit avara manus sed vinxit foeda libido,
Ulnis amplexus; quem mundus non capit alter;
Tertius hunc Saxo condit qui condidit ipsum :
Haec tria sunt unum, si vis numerare ter aurum.
Dic mihi, nam magnum me semper habebis amicum :
Daca urbs incolitur per mures quos dat Hamela,
Flumen Aluta Getis ubi se infert alpibus, adstat.

XII. RÉSZ.

**Ab anni 1659. Augusto usque ad anni 1661.
Augustum.**

Az atyám elmenvén Barcsaival, az anyám gyermekeivel mene Segesvárra s én is, Rákóczi fejedelem pedig az atyámnak minden ingó bingó marháit elajándékozta. Jóságát is eligérte kit egyiknek, kit másnak s kiváltképen Szentpáli Jánosnak, Kende Gábor és Csató Albertnek. Az anyámat minden gyermekeivel, javaival együtt árestom alá veték, Segesvárott holtját elpecsétlék, jóságinkat Szent-Pálon kívül elfoglalák, a szállásunkra szász őröket rendelének. Csató Albert az én aranyos kardomat az oldalamról, varratott lódingomat a nyakamból voná el. N. B. Ez nagy szegénységre jutván vénségében, egyszer a többi között Husztra jöve hozzám udvarlani, már én főispány levén Mármarosban, és én tiz köből buzával alamizsnálkodám neki, s maga majd sírva követett a régiről, s köszönte a buzát.

A szász strázsa csak alant volt a szállásunk kapuján, és szabad volt akárkinek hozzánk jöni s menni; az árestom-hírre a szegény Bethlen Ferenczné odajöve az anyám vigasztalására, és neki biztatá, hogy az elpecsételt boltnak kívül sülő kemenczéjének lyukán bűtassunk be, s a mi jobb egyet-mást lehet, hordassunk ki, és neki a szállása csak általellenben levén, vitessük oda, ő gondját viseli; melyet mi elköveténk, maga a palástja alatt is vitt ezüst marhát úgy el, és azután mindent megadott az atyámnak igazán; azért a házfelverésért nem tudom, hogy az anyámat fartatták volna azután is, mikor a boltot jó részint üresen prédálták el; úgy hiszem a fejedelem maga conniveált benne, mert a jószágunkat is visszaadatta szüret után üresen, noha azután oda lön minden.

Ez alatt az árestom alatt, én nem tudom, engem magam bolondságom-e csak, vagy mások szava elijesztett, én egyszer kilopám magam a szász strázszak között, hogy kiszaladjak, de minden efféle dologban kíváncsi készület és dispositio és az anyám hire nélkül egészen gyermeki bolondsággal menék egy házba be, de onnét a szászné nagy óvégatással kiigazíta; ha az alsó városban lőtt volna a dolog, elmehettem volna, de a várban voltunk; elindulék a köfal mellett, és egy istállóban, valami üres hordók

mögé bújván, de kevés idő múlván, a szászok nyomomba igazodván a hordók közé, kezdének bészurkodni hosszú csákány vagy a dárda nyelivel, és mint a hörcsöknék, mikor a lyuk fenekén tovább nem vonhatja magát, az oldalamat kezdék döfni és kiáltani : hejsze. Én csak kibúvám, s visszavivének, de sem szidtak sem ütöttek; jó, hogy el nem szaladhattam, mert úgy hiszem, ha lóra kaphattam volna, több nyavalyát csináltam volna magamnak s anyámnak.

Csak hamar, úgy hiszem a fejedelem akaratjából, a szegény néném Bethlen Ferenczné engem magával együtt Keresdre vün, és innét a szegény Bethlen Farkas maga paripáján magával vün Radnótra a fejedelemhez, ott senki sem űrzött, csak megmondák, hogy valahová ne bolondoskodjam, mert semmi nyavalyám sem leszen, a fejedelem hazabocsát, sőt az anyámat is elbocsátják és jószágunkat is visszaadják. Én a fejedelem palotáján és osztán Maros-Vásárhelytt a gyűlésen, (mert a fejedelemmel együtt Radnótról odamenénk) szabadon jártam, ételem, italom, ágyam Bethlen Farkas provisiója által, és az ő szállásán volt, véle együtt a hopmester, vagy bejárók, vagy valamely ur asztalánál ettem. Urfi módra tartottak, Isten áldja meg emlékezetöket érte, kiváltképen Frater Pál az atyámnak kiváltképen való barátja és atyjafia lé-

vén, ekkor a fejedelemnek igen belső és mindenese, jó patronusunk volt; éntülem a fejedelem reversalist vétete, hogy hű leszek, és ha az atyámtól valami hír jöne, azt is hirrre adom. Én adék reversalist, de a szegény Bethlen Farkasnak mondtam, ő levén a reversalisnak expeditora és mediatora, hogy én sub patria potestate levén, ha az atyám visszajő, félő, hogy a reversalis exspirál. Haza bocsátának, a fejedelem protectiót ada, az anyámat is elbocsáták, a jószágot is pusztán visszaadák, de a res mobilist nem. Az anyám nem mervén az akkor szélyelkóborlók miatt sem Búnon sem Keresden a maga házánál lakni, Fehéregyházra, a néném Haller Pálné házára, asztalára szorula. Én ismét lovat szerzek s fegyvert, és menék Szent-Pálra, távol akarván az anyámtól lenni, egyikért kiváltképen azért, hogy ha az atyámtól az anyámnak valami tudósítása jö, ne kellessék vagy az adott reversalist, vagy a fiúi kötelességet megsértenem; meg is mondtam az anyámnak is, hogy énelöttem szintén úgy titkolódzzék, mint Rákóczinak akár-mely katonájától, mert ha valamit értek, reversalisom szerint kiadom.

Szent-Pálra menvén, én megértvén, hogy akkori boldogtalan alkalmatosságon kapván, a mi jobbágyink közül tizenheten szerzettenek magoknak szabad-levelet a fejedelemtől, elküldék

hozzájok, hogy jöjjenek szolgálatra, de közzülök egynéhány odaküldé hozzám a fejedelem (ő úgy tudta, veszett) szabadlevelét; hát csak akkori conservátor deák (mert cancellárius és secretarius nem tudta) csalta meg szegényeket, lecta alatt adott nékiek protectiót és szabadlevelet. Én azzal megbátrodám, találkoznak szolgálk és jobbágy tanácsadók is, neki készülék felesd magammal, Lövétére menék éjtszaka, hogy felkötözem az ottvaló nemes jobbágyinkat. Egy Endes Jakab nevű jó asztalos mondja : csak a bocskort kötöm fel; azalatt meztláb az ajtón kiugrott, hátra a kertre s az erdőre; más, egy Endes Tamás nevű, hogy zaklattuk, bezárá az ajtót, és az ablakon kidugván a fejét, tolvajt kezdé kiáltani; egy kis rekesz kertecske volt az ablak alatt, mely miatt az ember az ablakhoz nem mehetett, épen én paripán ülven, a kertecskéhez menék, és mind a két pistolyomat hozzá csappantám, de egyik sem süle el, hála Istennek, mert gyilkosságba estem volna, noha bizony erősen szikrázott; osztán mondók egymásnak : menjünk el, mert a falu nagy, éjtszaka vagyon; különben is akkor az én atyám neve bűdös volt, bizony agyonvernek; mely meg is lett volna, ha késtünk volna; csak csoportra verők magunkat tizenheten lovon, meg én büszkén, mint harczra, a hegyes tört meztelen a mentém karján által ütém, és a pistolyt jobb

kezembe, és úgy jövének el, az emberek már lázadni kezdettek vala, de semmit sem kezdenek sem ők, sem mi.

A jobbágyok pedig azalatt elküldtek supplicálni a fejedelemhez, és nyertek ott éellenem erős parancsolatot, melyben a nevek mind fel vala téve, hogy ne háborgassam őket, mert megbúsulok miatta. Ez a fejedelem subscriptiója alatt nékem szóló commissio, ez legelső volt hozzám életemben, Rákóczitól pedig első és utolsó. Én a commissiót fogám, eltevém, és gondolám, hogy nem jó nekem ott Szent-Pálon azok között laknom, noha nagyobb része hü és jámbor volt, hanem az anyámat, Fehéregyházát megtekintem, s valamely felé osztán elvonszom magamat; leindulék.

Amint éjtszaka a Szederjes erdején megyünk, hát ihol jö a vaskapui harczról szaladó Székely csoportonként. Ekkor láttam az igen megijedt ember mely rossz; hol vagyon Vaskapu Szederjeshez? még is ott is úgy féltek, a mint egy szolgám, mint éjtszakai dolog, megriaszkodék: micsoda ember vagy? mindjárt szaladni kezdenek, kettő a lováról is leugrék, idehagyá, gyalog fut el az erdőre; talám heten voltunk, bizony megfoszthattunk volna, nem tudom mennyit is benne. Ezekről megértvén, hogy Rákóczi fejedelmet a török megverte, s Barcsait behozta, gondolám

én, hogy az anyámhoz mennem nékem nem jó, mert együtt a fejedelem engem onnét elvitet, vagy ha láb alatt járok, valami csavargó csoport megfoszt; más felé fordulék, és imitt-amott Sink és Segesvár s Köhalomszékben s Fejérvármegyében tekergék facsargék, gyakrabban csak éjjel-éjjel jártam, noha erdön, vagy igaz, bizott embe-rünknel napoltam. Kevés nap volt ez; azalatt a török felérkezvén, a Kis-Küküllő s Maros-Vásárhely felé, az atyám haza jöve Búnra, és én is odame-nék, és az atyám magával a török táborra vün. Itt ha historicus volnék, sokat írhatnék, de nem én dolgom az most. Rövideden azért: a török noha victor, de kevés levén, sem Rákóczit Tordá-nál tovább nem üzte, sem Erdélyben kvártélyba szállni nem mert; Barcsai s az asseclái meg ismét Törökországba sok okokra nézve nem akartak visszamenni; nehezen, sok tractákkal vevék Szebent reá, hogy ezer jancsár és ötszáz lovas törökkel és talán két vagy háromszáz magyarral befogadja őket. A vezér hazamene, és mi Sze-benbe be december utolsó napján, én az öcsém-mel együtt. Az anyám addig mulatozott Haller Pál vejivel, superveniált Kolosvár felől a Rákóczi hada, kirekede, az anyámnak szörnyű bosszuságára és szomorúságára, és ő magának keserves romlására.

Mert Rákóczi fejedelem anno 1660. talám

szinte ujesztendő napján, megszállá Szebent, és az anyámat Bethlen Gergely (maga sollicitálván magának azt a hivatalt) által megfogatá, ki is hozatá először valami hitvány szász postaszekeren Szeben alá, és ott Rákóczi azt üzente be, hogy az anyámat az ágyuhoz kötözteti vagy az ágyuból lötetí be, ha az atyám fel nem adja, s adatja a várost; melyre az atyám hasonló durva s kemény szókkal felelt, minthogy nem is állott csak rajta; onnét az anyámat vitték Balásfalvára, Szamosujvárra és Kövárba, nagy részint ökörszekeren, csak egy hitvány szolgálóleánnyal és egy Nagy György nevű nemes ember öreg szolgájával, a kit az atyám száz aranyon váltott volt ki a tatár kezéből; azért is adta volt az atyám a hejas-falvi jószágot neki; és ott a Zólyomi Dávid rab-boltja mellett egy rosz kis setét boltban betették; Isten tudná megmondani micsoda keserű bectelen és nyomorú szegénységgel élt rabságban, majd hét holnapig.

Mi ott Szebenben megszállás, lötetés, és mindennapi csatázás alatt a lovaknak kivált nagy koplalásával töltöttük az időt juniusig. A mi lovaink sok másokéhoz képest jóllaktak, szénát jó reggel, délben, este s éjfélkoregy-egy kis markocskával adtak nekik, magam voltam a szénaosztó, abrakot kétszer, annak felette kenyérháját, korpát, és hogy tavaszodni kezdék, nád-

jövést gyökerestüladtunk nékiek; elég az, avval a hússal, erővel táborba menénk ki Ecsedig s meg vissza Erdélybe rajtok, még az előttök levő hosszú bikfa válut és fűrész deszkát is elrágták, a mieink ugyan nem, de másoké egymás farkát, sérényét megette. A cigányt láttam a kutyahúst megenni; megnyúzta. Az atyám fő strázsamester levén, a jel vagy parolya-kiosztást énreám bizta; minden este Haller főgenerálishoz mentem, és ő kiadván, a városi polgár emberrel minden éjjel a várost belől lovon megkerültük, minden bástyákra (nem értem a tornyokat) felmentünk, megczirkáltuk, s a jelt kiadtuk; egynehány holnapig én csak egyszer sem feküdtem le előbb egy órakornál vagy néha éjfélkor, mindaddig, míg az én szokott torkombéli tályoggal megbetegedém, szerezvén azt egyrészt az, hogy a kerülő polgár elhivott néha a kerülés végén a házához, és ott jól megittunk.

Rövid n. b.-ékben irhatom : 1. Barcsai Ákos maga és az atyjafiai parázna életét. 2. Rákóczival, színes volt-e vagy szíves, de a dolog megmutatta, színes volt, az urak hire nélkül való tractáját titkon a város feladásáról, melyből olyan észveszés következett, hogy Barcsai egynéhány kevés alávaló magyarral, a szászsoknak aljasával és a lovas törökökkel azon volt vagy láttatott lenni, hogy a várast feladjuk, magyarnak, szásznak a

jova és feje, és a jancsárság ellenben hogy ne; sokáig kész, tekert, felporozott puskával, strázsával voltunk, kivált Haller Gábor, az atyám és Toldalagi Mihály szállásain éjtszakákon, és a jancsársággal olyan correspondentiában, hogy a bástyákon levő jancsár, ha valami támadás esik a várasban, csak maradjon helyben a bástyán, a többi pedig Haller és az atyám és a polgármester házához jöjjön, mert a polgármester realis ember velünk volt. Én törökül tudván egy keveset garagyni, voltam ebben egyik munkás. Nem csak a török, hanem a német császár is küldött biztató levelet, hogy fel ne adjuk a várast. Egy Ormándi János nevű magyarországi procurator hozta vala be parasztruhában másod magával, ki is ott marada, és a társa a választ kicsiny golyóbis-formában spanyol viasszal becsinálván, elnyelé, s az hasában hozá ki; én írtam vala, csudálkozám rajta, méltán is. Tavasszal azonban Sejdi Amhét basa, budai vezér, Rákóczit Gyalunál megvervén, mi Bonczhidához menénk hozzá és onnét Zsibó felé Szatmár és Ecsedhez. Ezalatt Rákóczi Váradon sebben meghala. Kővárban az ott rabul tartott Ugron István, Basa Péter, Száva Mihály és az én anyám magokévá tették a praesidiumot és a várat; és a kapitányt, Mikest vasban tették szállására és az anyámat a kapitányéra; odamenénk az atyámmal, ki is az anyámat beküldé

Erdélybe, mi a táborra menénk. Szatmárt Barcsainak feladták, Bányát is, de Ecsedet nem is kérték; onnét a török Barcsait Váradhoz elvivé, és az atyámmal visszamenénk mi Erdélybe. Én akkor már karabinos katona voltam, szép ezüst csatos majczon hordoztam; az öcsém is jól nyargalózott idejéhez képest, és oly kalyibacsinaló mester volt, hogy jobbat nem láttam, ketten háltunk egy kalyibában.

A török ekkor szállá s vevé meg Váradot, a melyre nézve az én atyámnak első gondja volt, hogy az anyámat s gyermekeit Husztra küldje; Beszterczéig el is menénk, de az anyám ott elmarada, hanem engem először, azután az öcsémet, Husztra küldének. Az atyám Barcsai visszamenéséig a tanácsurakkal a locumtenentián volt Erdélyben, a hová visszajöven Barcsai, keveset uralkodék, mert Kemény János számos katonát gyűjtven Aranyos-Meggyesen, Barcsaira reá mene, és magát, Gáspár és András öccsével a fejedelemségből s e világból kitudá. Azon télen az én anyám is meghala s eltemetők Keresden, talán csak egy holnappal érkezvén én be halála előtt Husztról hozzája; keserves élete, halála és betegsége lön, mert terhes lévén, az hala meg a betegsége miatt, és osztán ő a megholt gyermek miatt. Az én voksomból bizony a patikárius, a ki curálta, abortivumot adott volna a

holt gyermek kiüzésére, de az atyám s a patikárius nem mere avvagy akara. Így tetszett Istennek. Ez volt in anno 1661. februáriusban és martiusban. Ha azért ember felveti ab anno 1655. decembertől fogva, usque ad annum 1661. augustusig, mikor Heidelbergában tanulni kezdettem ismét, az én lézengésemet : Isten kegyelmes csudáját találja benne ; hatodfél esztendő alatt a tanulásnak ideje, minden tanulás Basirius és Apáczai alatt nem teszen többet huszonkét holnapnál, ez is diribban darabban, kivált Apáczai alatt, egyszer öt máskor hét hónap, gyermekségemnek s ifjuságomnak 14. 15. 16. 17. 18. 19-dik esztendejében. Ha már én rossz szokás szerint akkor a scholát elhagytam, és az akademiákba nem mentem volna, mi lett volna belőlem ? De az Isten igazgatásából halálban vágytam oda úgy, hogy egy igen ritka szépségű kisasszony sem maraszthata hon. Tanulj énrajtam, gyermek, jódra lészen.

XIII. RÉSZ.

Peregrinációról, akadémiai tanulásonról.

Gondolhatja akárki, hogy mind a haza közönséges, mind a maga nagy romlási között az én atyám pénzzel nem bővelkedett, még is nem szánta utolsó szükségére való költségével is engem elküldeni az akademiába, melyet, bizony, ha tudatlan, fősvény, és valami eszem-iszom ember lett volna, soha sem cselekedte volna; azért hétszázötven aranyat, ephorusul Csernátoni Pált, kiről oda fel emlékeztem, hogy Kolosvárott Apáczai alatt logicae et rhetoricae rector et classium inspector volt, és szép instructiót ada, melyben egyik nota bene volt : hogysem valami tisztátalan életre vetemedjem, inkább házasodjam meg.

In anno 1661. májusban indulánk el Beszterczéről országgyűléséből, Kemény János fejedelem passusával és recommendációjával Bécsbe, Teleki Mihály és Kászoni Márton pápista paterrel együtt, kiket akkor Bécsben levő fő követje

Bánffi Dieneshez küldött Kemény János a török ellen való segítség sollicitatiójára, mely is azon a nyáron be is ment Erdélybe Montecuccoli generalissal, mely is ott semmit sem vitt véghez, de ez nem idevaló. Szatmárig magunk lovain mentünk, onnét osztán a német igazgatása által már régen felállítatott rendes postákon, de mind lóháton, mert akkor még a postakoleszák nem valának Magyarországon. A posták voltak : Szatmár, Tokaj, Kassa, Eperjes, Lőcse, Bajnóc, Gálóc, Pozsonra; Csernátonit a postalovak kevés volta miatt elhagyá Teleki Szatmártt, és osztán egyedül magára jött külön utánunk, Teleki pedig és a pater halálban siettek, mint olyan siető országos dologban járó követek.

Sok jeles nevetséges dolgokat írhatnék erről az utazásomról, de restellek ennél is nagyobb hiábavalóságokkal papirosot tölteni, csak ezeket jegyzem meg, magamon levő Isten gondviselésének tanúit. Rettenetes esők, árvizek lévén, a mint Somkerék felé megyünk vala, csak közel a faluhoz jó az erdőről le egy patak, melyen, hihető, gyakor áradásai miatt jó erős hosszú hid vagyon; ez a patak akkor úgy kivetett volt mindkét partján a rétre, hogy ő maga árka nem látszott. Teleki mint okos ember, megyen elől a hidra; a pater, mint bolond, vagy engem játszattatni, vagy el is veszteni akaró lator, mondá nekem : úrfi, csak

erre menjünk, hiszen a sárga virág is mind látszik, a lónak a térdit sem éri a víz. Úgy is volt ott, de elébb lön a bökkenője. Én mint bolond megindulék elől, a páter utánam, de messze s lassan; én csak hamar belé bökkenék a patak árkába, talán kopjával sem érték volna fenekét, úszni kezde a ló, Teleki meglátá, s biztatni kezde: ne félj, ne félj, fordítsd a ló száját; nekem ugyan az ő szava nélkül is volt arra gondom, s fordítám a ló száját; a mint úszott a part felé vissza, a holott beestünk volt, hát meredek martja volt, csak hogy a víz miatt a nem látszott, a ló szügye megütközék belé, azért alább kellett usztatnom, és ott ismét a part felé fordítám a lovat, megfogám a sarkantyúval, de ott is meredek martos volt, de jó kemény páripa levén, úszva is néki keménykedék, s a két eleivel kiugrék a partra, és ott osztán kiesék csudálatosan, majd övemig érő vízben velem együtt.

Az Isten irgalmas gondviselése lön, hogy nem vissza esék hanyat a patak árkába, a mély vízbe, mert nem mentem volna, úgy hiszem, akademiákba; osztán gyalog kigáztlék, szolgám is érkezék azalatt, a csizmámból kifordítván a vizet, felülék s bemenék Somkerékre szárazkodni. Engem Teleki megpirongata, de a pátért a tanácsadásért ugyancsak úgy elszidogató, kinél feljebb nem lehet. Ez volt második halálos vesze-

delmem a vízben. Az első pedig volt in anno 1659. Kološvártn a Nádas patakában, rákászás, halászás alkalmatosságával, kicsiny vízből másuva, ide s tova nézvén, úgy estem volt egy nagy kerek mély göbébe, és a fenékre lemenvén, felütököttem egyszer, s egy füzfa-ágot kapván meg ekkor, a kezembe törék, s ismét lemenék a fenekére, de ezt senki sem tudta; hanem egy Jancsi nevű inasom jövéen le a patakon utánam, az is olyan bolond, véletlenül beesék utánam s engem a fejével felütött a vízben, s kivetődvén én annyira, egy nagy vastag, épen a víz közepire becsüggő füzfa-ágot ragadék meg, az inas az én lábamon kikapaszkodék az ágra, és azon mint a mókusz kifuta szörnyű nagy tolvaj-kiáltással. Arra futottak osztán oda, ott én a fán csüggöttem a vízben, osztán az övemet veték bé, kívónának. Ekkor énnékem a szívem úgy megrettent volt a víztől, noha az eszem el nem veszett volt, hogy azon a nyáron valami helytt a víz a szívemig felért a feredésben, mindjárt ájulni kezdettem, mely is nekem nagy lelki jómra lett. De menjünk vissza az útra, honnét a vízi veszedelem elvetett volt.

A mint Majtín s Vállaj között mentünk, az én szablya-tarsolyom, negyven-tallér s egynéhány harmincz forintig való folyó pénzzel leszakadott s elesett; én eszembe sem vettem, hanem későn,

és minthogy sok vizen gázoltunk, úgy hittem, abba esett, s oda vagyon; de hát az utánam járó Teleki szolgálja, Kézmárki, úgy tetszik, János, megtalálta, és kevés busulásom után megadá önként, azért én is jól megajándékozáim, és az Istennek kegyelmes gondviselése és ajándéka volt. Az arany a foszlányomban volt, valóban is megverte a két vállamot Bécsig.

Teleki s a páter, mint énnálamnál akkor mind testekre mind rendekre nagyobb emberek, a postalovaknak a jóvát nyergeltették magoknak, Kézmárki is mind maga, mind az ura turbájára nézve, és így énnékem mindenkor a legrosszabbik maradott, mely miatt két ló is állott el alattam, de másként nagy Isten áldása volt rajtam csak egyszer sem estem, noha a páter kétszer, Teleki is kétszer rutul elestek lovastól; sőt valamig szélyel, s Németországban peregrináltam, noha bizony sokat nyargaltam, éjjel is bolondúl postálkodtam, de csak egyszer sem estem el, úgy hogy én majd elhitettem magammal, hogy én soha lóval meg nem esem, de azután otthon egy róka, egyszer egy őz, még más-szor egy nyul miatt, meg más alkalmatossággal háromszor megestem; és a hetedik esésem volt gyermeki tizennégy esztendőös koromban.

Pozsonba érkezvén Bánffi Dienest ott találók egy Lanzer Gábor nevű főpostamesternél, ki

ugyan maga magyar, de a felesége német, igen szép, ifjú, kényes, czifra, de nem igen jámbor asszony vala. Csernátoni Pál is odaérkezék, és osztán menénk Bécsbe a három követtel együtt; szállásunk volt a Dunakapuhoz nem messze levő Aranyos Szarvasnál, mely is az éjtszakai királyhadának minden éjjel ott való szállása miatt, valóban nagy, de rossz bűzzel vala. Asztalom Bánffy Dienesnél volt, de másként kevés atyafiságát tapasztaltam; minthogy fekete hitvány gyászban voltam, azt tudták először az udvarban, hogy inasa vagyok; maga ment az antikamarában, és én is tudván, hogy sum, quis sum, bátran megyek utána, de az ajtónállók zúríckot kiáltának; egy szóval megigazithatta volna, de nem cselekedte.

Egyszer Laxenburgban az erdőben nappal is igen ritka császári comoedia lön, abban sem vün be, kinn a szolgálával hevertem, s bizony nehezteltem; Isten egy emberséges, nem tudom kicsoda, embert támaszta, az engemet a muzsikások rekeszibe vün, a honnét a comoediát úgy láttam, hogy akárki sem jobban. Bécsben pedig látván egy becsületes magyar úr, Pető Zsigmond kinn a palotán, monda : miért nem jö be kegyelmed öcsém uram ? Felelék : mennék, de nem bocsátanak. Fogá a kezemet, s mondá az ajtónállóknak hogy ki s micsoda ember gyermeke vagyok, ha

feketében vagyok is ; érkezék Szelepcsényi György is, cancellarius és akkori kalocsai s azután esztergami érsek, s minden ajtókon való ajtónállóknak megmondák, hogy szabadon bocsássanak, kik az eddigvalókról megkövetének, és azután szabadon jártam be az antikamarákban, Bánffi Dienes fáradsága nélkül, talán nem is hírével. Szelepcsényi különben is jó patronusom volt, ebédjére egynéhányszor hívott, és minthogy maga is a bécsi késő ebéden majd minden nap megrészegeedett, engem is úgy megtartott, hogy a maga hintóján küldött haza, fiának hívott, az udvarhoz is maga hintóján felvitt. Sokszor ott is az úton a hintóban ülő káplánja precálván a breviariumot, azt mondotta, egy s más jövő úrnak köszönt, felelt : servus etc., meg vissza az imádságra; én azon csak el nem fakadtam nevetve, osztán a káplánt a császár vára külső kapujánál kiszállította, lelkére kötván, hogy megjegyezze igazán, hogy hol szakasztják félben, hogy másszor ismét ott kezdhessék, valami el ne maradjon benne. Énnékem passust is szépet irata a császár nevével, mely, úgy tudom, ma is megvagyon az akkori diariummal együtt a fortunatus erszényével a régi nagy tolyóka iskatulyás leveles ládában.

Bécsben Antoni Ferencz nevű gazdag olasz kalmár ada Wechselbriefet a hétszáz s egynéhány

aranyról Francofurtumban ad Moenum, jócskán meg is dézmálá, talám minden százból hármat vagy négyet, ha nem többet; de osztán Csernátoni Pállal együtt jól megvendégle a legalsó pinczéjében, mely három rendben volt egymás hátán a háza alatt a föld centruma felé; soha annyi és annyiféle, olyan bort egy helytt nem láttam, étel és csemege, confectumok és az időkhez képest gyümölcs is úgy volt, fejedelem is megelégedhetett volna olyan ozsonna vagy vacsorával, tokaji, cziprusi, candiai, olasz, canariai, és nem tudom hová való is volt, hordóstól pedig, a minthogy borból is állott egyik derék kereskedések; alig tudánk a pinczéből kijöni, hintón küldé haza. Német köntösben öltözőnk, s felmenénk Lincz, Ratisbona, Norimberga, Würzburg, deákul Herbipolis, Francofurtum ad Moenum és Heidelbergába in Julio.

Az úton semmi derék akadály nem talált, hanem csak két kicsiny. Egy Lesekolg Márton nevű ratisbonai kereskedő emberrel jöttünk mi Bécsből Ratisbonáig, kihez hasonló kövér, és reggeltől fogva mind estig evő embert soha nem láttam, és az úton az ülésben sem ülhetett fel, hanem csak a nagy landkocsi ablakában, két ember helyén ült, mégis Ratisbonában a harmadik con-tignátióban vagy éppen a ház héjján lakott, és oda egy hitvány fűrész deszkagrádicson járt, vagy

csigán tekerték talám fel. Odamenénk hozzá, és eljötömbe, még a cipellőshöz szokatlan lévén, a grádicson lefelé megbotorkázám, ha egy ajtó ne legyen, majd harmada lévén a grádicznak hátra, és annak a felső küszöbit meg ne ragadjam a kezemmel, talám a nyakam is kitört volna. Más : Ratisbonában mi egy kocsicskát fogadánk ketten, Norimbergáig alkudtuk két tallérban, azt mi úgy értettük, hogy mind a kettőnkért, ő pedig úgy értette, hogy egyikünktől két tallér, azaz négy tallér kettőnkért. Norimbergában odaadék két tallért, de ő többet kér, öszveveszénk szóval, és Csernátoni Pál nyakon csapá, termete s kezéhez képest ugyancsak jól a kocsist, s az ajtón kitaszítá; a csapástól esett volt-e, vagy odaki osztán maga indította-e meg az orra vérét (mert Csernátoni ezt állította), én nem tudom; elég az, ő ment a magistratushoz panaszolkodni véresen, ki is oda küldte hozzánk, de csendesen, és a gazdánk jó patronusunk lévén, semmi sem talála érette, csak a két tallért adók meg a kocsisnak és a nyakcsapást; a nyelvnek jól nem tudása volt oka, és a passusunk s a gazda használt.

Városokon imitt-amott mit láttam, nem irom, sok volna az; hanem csak felvévén Francfurtumban a pénzt, menénk Heidelbergába, és ott szállást fogadánk a város kapuján-kivül, a mint a városba felmegyen egy utca, egy szegeletház-

nál szép helyen; asztalt meg ismét egy Husel vezetéknevű medicinae doctornál a ki maga szakácskodott többet a coquánál, örökké a konyhán ült, ott is olvasott könyveket; emberséges, tudós, de atheus, a felesége pedig rút, kicsiny, rosz asszony vala, mindkettő franczia nemzet.

Az elector Carolus Ludovicus igen jó kegyelmes úr volt, asztalához kivált vasárnap sokszor hivatott, vadászni is hol maga paripáján, hol magával együtt hintóján elvitt, ő hátul, én elül, majd mindenkor csak ketten ültünk; nyájasan sokat beszélgetett velem. Vadászatban egyszer, a mint öközöttök szokás, hogy ha ki a vadászat regulái és szokásoknak formái ellen vét valamit, a vadászat végén általfektetik a fogott vadon, és széles jágerkés lapjával magok a fejedelmek egyet kettőt ütnek csak gyengén az alfelére, engemet is pro memoria meggratiáza olyan két kis lapáttal, egy erdei disznón általfektetvén. Vétkem ez volt: az erdei disznóról azt mondtam volt: es stinkt; a jáger terminus pedig ez: es wildlt. Mikor osztán elmentem Heidelbergából, maga szép viselő ezüstös koszperdjével és egy pár hebenumfa-agyu pistolylyal ajándékozott meg, ennél jobb pistoly soha sem volt a kezemben, a lakatosok magok is legalább negyven tallerra becsülék.

Laktam Heidelbergában usque ad Majum

1662. Tanulásom e volt : annyi esztendei felejtésem helyrehozására Csernátoni Pál revocálta velem 1. Ramus rhetoricáját, logicáját, privatim a szálláson. 2. Ramus nagy arithmeticájára privatum collegiumot tartottam Luneschloss nevű híres matheseos professornál. 3. Spanhemius, Fabritius és Hottinger theologiai professiójokra jártam. 4. Samuel Puffendorf akkori igen ifjú, de azután nagy híres tudós juris doctor professiójára jártam, de jure belli et pacis Hugo Grotiust tanította. 5. Német nyelvet szállásomra járó mestertől tanultam. Algebrát is kezde tanítani Luneschloss, de még első speciesét tanulni beléuntam, mint világi életre haszontalan, felette speculativa, mély tudományt. Hottinger, nem tudom, hizelkedett-e, de csudálatosan jövendölt nekem világi nagy szerencsémről. Vala ugyan Heidelbergában ekkor egy Joachimus Camerarius nevű vén ember, ki Fridericus V. cseh, et Gustavus Adolphus svecziai királyoknál secretarius és consiliarius volt, a ki nekem igen jóakaró oktatóm volt, az electornak is tanácsa, és igen tudós, nagy látott, hallott ember lévén, minden emberek előtt nagy tisztesség- és becsületben volt. A Neckarparton, a városon felül vala szép udvarháza. Eddig heidelbergai tanulásom, anno 1662. májusig.

XIV. RÉSZ.

Tovább való peregrinatóm és tanulásomról.

Anno 1662. májusban hajón indulánk le először a Neckar- és az Manheimnél a Rhenusban beszakadván, a Rhenuson Hollandiába. Micsoda sok szép városok-, várakban vagy mellettök mentünk el, bizom a geographusokra, quantum fieri potest, brevitati et compendio studeo. Menénk azért Ultrajectumba ad Rhenum, a mint szokták nevezni Maastrichttól való megkülönböztetés kedvéért. Itt esztendőnél tovább laktam; tanulásom ez volt a publica professiókon kívül, mert azokból az akademiákon senki tudóssá nem leszen :

1. Theologia. Amesusra collegiumot tartottam Burmann Ferencz hires theologiae doctor és professornál.
2. Physica vagy philosophiára Henricus Regiusnál.
3. Justinianus Institutióra Paulus Voë vagy Fuciusnál.
4. Geometria. Euclidesre Dimmerbruck matheseos professornál.
5. Universalis, kivált sacra historiára, Letusra,

Voë vagy Futius Gisbertus vén nagyapósnál. 6. Fortificatoria vagy militaris architecturára, egy Wasner nevű igen vén, részeges, de nagy híres mathematicus tanított, a szállásomra járt, öten tanultuk urfiak, deákul sem tudott csak belga nyelven, a keze úgy reszketett a vénség és részegség miatt, hogy egy lineát sem tudott vonni, nem hogy szót írni, valamig reggeli órán egy jóforma kristály égett bort, és ebéd után két pohár nyers bort meg nem ivott; ha azt megitta, osztán jól járt a keze. Azért még mikor megszegődtünk, ez hogy meglegyen, belé alkudá; mindennap reggel is, délest is egy órát tanított. Ezen a tudományon én igen kaptam, és azért Ádám Freytag architecturáját németből magyarra is fordítottam volt, az írásim között van, ha el nem veszett. 7. Francia nyelvet derekasint tanultam, a nyelvmester járt hozzám. 8. Fechtelést, voltizsálást is. 9. Virginát is kezdék tanulni, de semmi sem lön belőle, csak húsz tallér károm, melynek oka az én és mesterem bolondsága volt, mert a kotákat ugyan megtanulám, és egy lineált könyvben a mesterem írá egy falka német, francia és mi ördög nótát, courante, allemande, sarabande, de én annak egyiknek sem tudtam az elmémmel, szájjammal nótáját, csak pengettem, dongottam a koták szerint a hitvány virginát, de annak sem izi sem büzi nem volt, én

megunám, s odahagyám; ha a zsoltárokat tanul-
tam volna rajta verni, ma is jó virginás volnék,
így semmit sem tudok; erről tanulhat akárki. 10.
Könyveket sokakat olvastam ezeken kívül.

Szállásom egy vén özvegy asszonynál volt,
kinek két leánya vala : Hadviga a nagyobb, a
kisebb Sára; Hadviga mind csak olvasott szent-
írást és imádkozott; Sára viselte gondját az
egész háznak, anyja, nénje számára; egynéhány
szállást ott tartó német urfi és mi számunkra
mind ő vásárlott, főzött, mosott; bizony sok
dolga volt; magunk mondtuk meg mindenkor,
hogy mit főzzön; igazán jól vásárlott; felírta iga-
zán, számot vetett minden héten; nekünk olyan
jó magyar módra főzte az étket, mert a sok ma-
gyar deák már megtanította volt; derék specia-
lákra nem vágytunk, az erszény sem bocsátott;
tehénhus, berbécs hus petrezselyemmel, káposztá-
val, murokkal, paszternákkal, néha birsalmával is,
rizskása téjben, pecsenye, saláta, hal, ott pedig a
lazac igen bő, s a stokfis, héring, platajcz; vad-
récze, tengeri nyúl, disznóhus, kolbász; nem tob-
zódunk ugyan, de ugyan eléltünk, bort keve-
secskét mindenkor, sert eleget ittunk; forró czi-
póban a szép írósvaj nyersen is igen jó volt
kenyérrel, mert derék vajok vagyon, bő s nem
drága sajtjok is, de én erre nem vehettem sem-
miképen a gyomromat, noha mindenféleképen

próbáltam; Csernátoni sokat ett. Kenyerünk háromféle volt; igen szép fehér franczia zsemlye, de hosszukán sütötték, majd olyan volt ennek az íze s színe, mint az erdélyi szép fehér czipónak, de ez ritka és igen drága volt, csak csemegének hozattam néha egy-egy kis német fehér zsemlyét, kivált az írósvaj kedvéért, hanem a második rendbeli kenyérrel éltem. Búzakenyér volt, meglátszott, mert minthogy szítálatlan is és lábbal dagasztva sütik, a három négy darabban tört buzaszemet láttam s megettem; Erdélyben az olyat az asztali vagy alábbvaló szolgám sem enné meg, de itt jó volt. Harmadik rendbeli kenyér Roggenbrot volt, és színére nézve mint a szederjes vagy fekete posztó, nehéz mint a só, tömött mint a szappan, az ember nem is szelheti, hanem a késsel apró lepény vagy szeletekre fűrészli vagy szeli; ízét sem tudom, mert kóstoltam ugyan, és valami savanyú sebes ízét érzettem, de soha reá nem szokhattam; ott igen eszik, még a gazdag kényes ember, asszony, leányok is, Csernátoni is jól ette. Házunk kettő volt, egyben én laktam s tanultam, háltam, másban Csernátoni; hideget bizony sokat szenvedtünk, nem lévén ott a szokás szerint semmi tapasztos padlásu házak, sem kemencze, hanem csak kéményalyok, sem fa, hanem csudálatos égni szokott föld, Törfnek hívják az ő nyelveken, melynek

másként igen sebes tüze vagyon, de bűze nagy nincsen, hanem csak mind lángba, hamuba, füstbe megyen; ekkor pedig ritka s erős hideg tél volt, a tűz előtt kuczorgottam s úgy tanultam; aféle vékony fekete cserépforma követ, mely Németországban terem, és a házakat fedik vele, tartottam a tűznél, megmelegítettem s úgy irtam rajta; ha meghült, ismét megmelegítettem, még is csak végbevitem tanulásomat. Templomba a gallica ecclesiába jártam; vasárnap böjtöltem (negyedfél esztendeig).

Köntösöm, mint főember gyermekének, tisztességes, de czifra és igen drága nem volt; azonban, minthogy ott akkor bélelt mentével nem éltek, bizony a télhez roszt volt, én az alsó ingen felül egy kurta jó vastagon töltött selyem japónikát, mely is ott akkor első volt, viseltem; azon felül más szép vékony keményített ujjú gyolcs inget, mert annak az akkori módi szerint a kihasított ujjain a kurta, csak ágyéig érő dolmány- vagy kazáknak ki kellett bugyogósan látszani; ezen felül vettem a kurta dolmánykát, vamsz- nek is hitták; ezen felül téiben a kazákot, hogy már mente volt volna; ez ugyan tartott a mi kevés meleget, mert valami fodor posztóval vagy micsodával meg volt bélelve, mert a vamsz csak olyan volt, mint az asszony-embereknek válla, vagy a kit gyermekkorunkban az asszonyok filés-

nek hívnak vala, a derekam mind kinn volt, övem sem volt, hanem a keményített ing alatt szoritottam, azt is csak télben, meg a hasamat; bizony a mostani német köntöshez képest bolond köntös volt, de jónak kellett lenni, mert francia módi volt, nyárban jó is volt; még akkor a kazákot, mely is akkor csak vékony selyem materiával volt bélelve, fel nem öltöttük, sem vettük, hanem csak a belkarunkon összefogva hordoztuk, tudják meg hogy vagyon, mint most a paróka fodrát féltő németek a hónuk alatt a kalapot; plundra, salavári, czipelös és a plundra vagy nadrág alatt térdig érő jó kemény gatyá, melyben hosszú ingeket, kit alól kit felül befoglaltam etc. Télben a nagy jó bélelt paláستtal vetettem ellent a hidegnek; parókát nem viseltem, hanem csak a magam haját, melyet is osztán az ő akkori találmányok szerint kétfelől jól lefüggő fodorított hajjá szaporítottam, hanem osztán Londinumban vettem volt parókát, és czifra körtöst is ott csináltattam volt, mikor hazajöttem; de ez oda hátra lesz.

Minthogy a francia bor, kivált nádméz, vagy nem tudom micsoda belga mesterség nélkül, sőt még avval is igen derekas, hetenként, kivált szombaton elmentünk reggel ketten Csernátonival a Rhenus korcsmájára, és ott mint egy-egy budai icczécskét megivott egyikünk-egyikünk,

francia fehér czipó, és jó víg törftüz mellett, a torkunk bizony tovább is, vagy csak gyakrabban elhívott volna, de az erszény nem bocsátott, a minthogy minden takarékoságunkkal is, majd minden pénzünk elfogya Ultrajectumban úgy, hogy alig, és a vén gazdasszonyunk pénzével, hitelével menénk Lejdába, maga is mindenestől fogva Lejdába költözvén, és ott is mind szállással mind asztallal hitelben tartván pénzem érkezésig. A mely német urfiak azon szálláson voltak Ultrajectumban velem, Lejdában is mind egy házhoz szállánk, az említett anyós és Sára gondviselése alá, ez pedig, úgy tetszik, lön in Julio, anno 1663., az akkori diariumomban jobban meglátszik, de ez semmi. Nagyobb ez : hogy Erdélyben in anno 1661. et 1662. egy darabig nagy veszedelem és romlás lévén, az atyám pénzt nem küldhetett, hanem csak in anno 1663. a portán lakó hollandus orátor által 200 aranyat, és addig mi nagy szegénységre és desperatióra jutottunk volt elannyira, hogy mivel Lejdában a német urfiakhoz ereszkedtem, a szegény Csernátoninak külön, igen olcsó szállásra kelle menni, noha az én költségemen ; inkább akart szegény koplalni, csak én lakhassam jobban. Annakfelette a német commensálisim is azt találák fel, hogy ne együnk kétszer, hanem csak ebédet, az mindazáltal az eddig való ordinari ebédnél legyen jobb,

és hogy így kevesebbel éadjuk meg, mégis jól élélünk ; de ebből semmi jó nem lön, mert annyit ettünk-ittunk ebéden, hogy osztán majd estig csak fúttunk mint a disznók, nem is tanulhattunk, nekem pedig balfelöl a nagy hurkám s lépem körül rettenetes zörgés, bögés és fájdalom indula; adák a kenyeres társaim tanácsul, hogy minden reggel egy-egy pipa tubákot szíjjak fel; elkezdém, de nemhogy használt volna, a fejem is megholondult tőle; odahagyám, azután soha sem vevém számba. Menék egy híres medicinae professor Lindánus nevühez tanácsot kérdeni, ki is végére menván a nyavalyámnak és diaetámnak, monda : *diaeta peccat, tantum illa corrigatur, omnia salva erunt*; ifjacska nevendékeny vagy, még is csak egyszer eszel, távol legyen, háromszor egyél, vagy legalább ebédet vacsorát jól böven; ti Erdélyben, Magyarországon, száraz földön szép vékony meleg aërben hússal, fűszerszámos étkekkel, és rendszerint mindenkor jó borral éltek, a sört talán nem is tudjátok mire való; te itt ebben a merő vitzócsa országban tejet, vaját, halat egyél, osztán sört igyal rá? *magnus error, absit*; hanem bort igyal rendszerint, még pedig a franczia bornak a javát, *Rhenanum et Mosellanum*, *Hispanicumot*, mivel inkább közelit a magyar borhoz; jó konyha, jó pincze legyen a patika csak. Én szánnálak téged orvosságokkal veszte-

getni, nincsen semmi szükséged reá : Isten áldjon meg édes fiam. Most meg én is mondom, mondtam akkor : Isten áldja meg ötet is, mert igazat mondott. Menék én Csernátoni Pálhoz a szállására, megbeszélém neki; monda : bizony jó tanács, ada-e pénzt melléje? Ekkor volt a mi legnagyobb szorulásunk, már a vén asszonynak voltam adós ötven tallérral, és az apám azt irta vala in anno 1662., maga is kiszorulván akkor Erdélyből, hogy úgy fordulhat, talán soha Erdélyben sem lakhatom, hanem ha szolgálat vagy házasság által életet szerezhetek magamnak tisztességesen, az alkalmatosságot meg ne vessem. Levél is nem jött osztán, Isten tudja mennyi időig hozzám, Kemény János halálával elvágódván a bécsi és velem való correspondentia is. A doctor tanácsa után csak hamar érkezék Isten kalácsa a kétszáz arany, az atyám Isten tudja mikor költ levelét, az orátor küldvén Konstantinápolyból Lejdába Jacobus Golius matheseos et arabicae linguae professor által kezemhez, hála Istennek; úgy látszott, mint az Illés hollója. Odahagyám én is az anyóst, a német asztali társaimat, és Csernátonival egy szállásra, asztalra s azelőtti diaetára menénk, ideértvén a Rhenanumot is a Lindanus tanácsa szerint, de nem a Hispanicumot. Lejdában a deáknak privilegiuma van, ha általaggal veszi a bort, az ország számára való accisát elen-

gedik neki, és annyival olcsóbban veheti a bort; én is itt azért általaggal vevék; csuda, két három-féle bornak összeelegyítésével való borcsináló mestersége is vagyon a hollandus köpöczéknek, hogy az embernek szája izint való bort csináljanak, melyet az arithmeticában regula alligatio-nisnek hínak. Én Erdélyben is próbáltam, jó mesterség, csak hogy egyik se legyen rossz.

Így jut eszembe, voltunk ekkor cives academiae, mindenféle deák kétezernégyszáz, professor huszonkettő, theologiában híres Hejdanus, és még inkább Coccejus, philologiában Gronovius, Hornius etc. De én itt privatum collegiumot senkivel sem tartottam, hanem csak az astronomiara Gassendusra Goliusnál, úgy az ő kedvéért egy-néhány hetet és tallért odavesztegeték az arabica linguára, talám ketten vagy hárman voltunk abban tanítványi. Ismét egy Nicolaus Goldmanus nevű német öreg embernél, (de ez professor nem volt) tartottam collegiumot a civilis architectura és perspectivára német nyelven; a publica professiókra, kivált a Gronovius, Hornius professióira jártam és a disputatiókra; Coccejust igen ritkán hallgattam, úgy Heerebordot is, noha híres ember volt. Disputatiót úgy mint respondens soha sem bocsátottam ki, aetásom, rendem, erszényem, és elhiszem, tudományom is nem bocsátott reá, noha valami hitványkára én

is rátudtam volna talán vergődni, de láttam, hogy a főrendü ifjuság nem szokta, haszontalan büszkélkedésre költeni nem akartam. Eddig van az én tanulásom usque ad annum 1663. novemberig, mikor már huszonkét esztendőbe fordultam volt szeptemberben. Ezután következik csak peregrinációm.

Excurrálánk egyszer Csernátonival Franeke-rában, annak a csekély kis városnak benne levő hires academiájának látására, de talán csak öt vagy hat napot voltunk ott, fordulánk Zwolle, Kampen, Daventria, Neomagum, Rotterdam, Dor-dracum és vissza Lejdába; bizony néhol csak gyalog jártunk; igen nagy, szép városokat láttunk, de bizony nem tudom, mi haszna csak sok köfalt és embert látni. Qui multorum mores videt et urbes, ez használ. Ez alatt felérkezék az öcsém Bethlen Pál egy inassal Lejdába.

XV. RÉSZ.

Peregrinációmról anno 1663. December és 1664.

Minekelőtte Lejdából elindulnék, egy beteges szegény Anglustól öt vagy hat hétig angliai nyelvet tanulék, hogy avval csak az ételt-italt tudjam megkérni, mely tanulás noha kurta volt, mégis nekem nagy könnyebbségemre s kedvességemre volt Angliában, a hol kénytelenítettek, ha rosszul is, ha rosszat is, csak mégis az ő nyelveken beszélni, mert pap, professor is, merő csigázásnak tartja, ha deákul kell beszélni.

Az ücsémmel jött volt fel egy Háromszéken torjai Könczei Mihály nevű, inasnak, és egy Udvarhelyi Mihály nevű typographus legény, de ez a maga költségén akarta a mesterséget tanulni, szolgált mégis ételért, mert énnekem eddig Németországban szolgám vagy inasom nem volt, az egyéb költség azt nem engedte, mert a sok collegiumra, mesterekre és könyvekre s mathematicum instrumentumokra is sok pénz

ment. Hozott a szegény öcsém nekem száz aranyat és az atyámtól olyan instructiót, hogy Csernátoni maradjon az öcsémmel, Könczei velem jöjjön haza. Én az öcsémet, Könczeit, Csernátonit hagyám Lejdában, magam egyedül decemberben anno 1663. indulék Angliába, de mind a tenger szélességétől félvén, már télben, mind hogy Hispanicum Belgiumban valamit lássak, azért intézém utazásimat e szerint.

Lejdából menék Hágába, noha voltam ott azelőtt is, de keveset, és most is csak kevés mulatásom után Rotterdam, Dordracum, Middelburg, Zierikzeere és onnét egy tenger öblén által Slusára. A mint Middelburgról Zierikzeere csak egy kis vitorlácskájú hajón éjjel mentünk, a refluxus egyszer a szárazon hagyta, mert nem is a tengeren voltunk, de én a setétben azt tudtam, hogy a tengeren feneklettünk meg, és már csak elveszünk; én fogám a pennámat, és hártýára két kis czédulában felírák deákul, francziául és németül nevemet, hazámat, atyámat, és tudósításra való alkalmatosságot, és ezt kis mértékbe öszvehajtogatám, s papirosra tűzvén, czérnával erősen betekervén s spanyolviaszszal oly erősen beöntém, csinálám, hogy a víz sokáig sem hatotta volna meg, és kis zsinórkánál fogva egyiket a nyakamba, másikat a balkezem bokájához kötém a végre, ha a tengerbe vesznék, és testemre akadna

valaki, tudják tudósítani a kiket illik; ezt azután is, valamikor tengerre mentem, mindenkor úgy praktizáltam. A víz nappal megjöve, s hamar Zierikzeere jutánk, én ott ebéden valami kövér berbécs pecsenyétől és osztán a tenger szeszétől megcsömörölvén, olyan betegem érkezém Slusába, hogy rettenetes; de hát az Isten gondviselőt rendelt nekem. A mely nagyobb hajóban Zierikzeeről Slusába mentem, abban akada hozzám egy francia öreg nemes ember, Svecziából hazájába igyekező; Lugdunum felé volt, a mint mondotta, egy faluja. Ez a hajóban megismerkedvén velem, azon vendégfogadóba és szobába is szállottunk, látá hogy roszul vagyok, tudakozá hogy ki vagyok, mint s hová megyek s a többi. Megértvén mindent, monda énnékem: az útom nem az ugyan közel is, de én bizony el nem hagylak, valamig jobban és kedved szerint való helyen és ismerőidnél nem leszesz. Melyet meg is teljesíte, Calais, vagy deákul Caletumig elkerült énérettem többet husz vagy huszonöt mérföldnél, és úgy viselt magamra s egyetmásomra gondot, testvér, atyámfia sem tett volna többet; útunk volt Bruga, Nieuport, Ostenda, Dünkirka, Calaisre, mindenütt kicsiny hajón, canalisokon.

Brugában olyan nehezen voltam, hogy ha attól nem félttem volna, hogy pápista, még pedig Hispanicum birodalomban reám jönnek, kivált ha

nehazedem, a páterek, nagy fizetésért sem keltem volna fel az ágyból; az hónyam alatt fogva úgy segített menni és a hajóból ki s be. Nieuportnál hogy a terehordó felettébb sokat kér vala az én egyetmásomért, és ő annyit adni (noha az én erszényemet odaadtam, és kértem, hogy kicsinyért ne veszekedjék) nem akart, és emez morgani kezdte, hogy a turbát kivészi a hajóból, a koczperd maroklatjára veté a kezét, monda az embernek: vedd ki a turbát, de az ördög elvigyen engemet, ha mindjárt meg nem öllek ezen szempillantásban; emez nem mere hozzányulni, elmene és mi is elmenénk a hajóval. Mondám neki: az Istenért kérlek, ne veszekedjél velek, kiváltképen én érettem, te Gallus vagy, ezek Spanyolok, vagy azoknak a subditusi, ti egymást gyűlölteket, bizony megölnék. Nem ölnek, de ha tudnám hogy megölnék is, énvelem ne veszekedjék, mert az ördög elvigyen, ha meg nem ölök elébb benne. Igen kemény, noha csak kisdéd, vagy, középtermetű ember vala, leányokon igen kapdosó, csicseréző vala, religióra pápista vagy katolikus, de hozzám az aránt is igen jó ember volt, melynek bizonyosságát is adá, tudván, hogy református vagyok.

Calaisba érkezvén, ő kereste-e vagy csak az Isten igazgatta, református emberhez szállánk, kinél is recommendált, az már Francziában levén,

ki is mint gyermekét, úgy fogadott s tartott; itt egy két nap nyugodván, jobban lők, ő mind ott volt és nem az enyimen, hanem mindenütt a maga költségén. Egykor kísétálánk a tengerhez hogy én Angliába menő hajót tudakozzak; távolkán egy kis kapun hozzák a venerabilét ki elötünk oldalfélt, ő vallása szerint letérdeple valami ott heverő vas ágyúra, mert a föld havas, jeges és rút sáros vala; és nekem mondá : eregy hátra emerre, ne tégy botránykozást ezeknek. Én elindulék a tengerparton hátra; sok hajós volt ott, de nagy sár lévén, nem térdepelhetett, egy vén asszony is vala, ki is a pálczája végére támaszkodott és úgy imádkozott, én pedig csak megyek; kezdék némely hajósok egyszer mondani az ott való neve szerint a reformatusoknak : voyez un gueux, un huguenot; a szüle meg isnét : csak fogjátok, vessétek a tengerbe. De a hajósok csak nevelték; mindazáltal az én jó franczia társam meghallván, felugrék az ágyuról, odajöve, s mondá, hogy senki hozzám ne nyuljon, mert bizony tizet is megöl benne; s koszperdre veté a kezét, fordula a szülének : aha vén boszorkány, ilyen szép ifju gavallért kellenék a vízbe vetni? inkább nosza hajós kenyeresek, vessük be ezt a szülét, próbáljuk meg, lemegyen-e a vízben, boszorkány-e, nem-e. Kacagták a hajósok, a szüle elmorgá, mi is nevetve hazamenénk a városban a

szállásra. Ő másnap hazaindula, s kéré, hogy ha arra Lugdunum felé mégyek, keressem fel, bizony jó szívvel lát, vadászni is viszen, mert nagyon tiz vagy tizenkét kutyája; magának, falujának nevét akkor felírtam volt, de most nem jut eszembe; én pedig általmenék Angliába Dover nevű portus és városba, mely szép időben meglátszik, kivált perspectivával jól egyik a másiktól, és onnét Londinumba, de azután nagy szerencsétlenségem lön.

Egy nagy imperii comes de Waldeck, ki azután fejedelemnek is tétetett volt, jöven Párisból Londinumba, engem a doveri postamester avval indita el paripán, ő négy szolgájával volt, sietett, az én lovam elállta, ők csak elmenének. Egy erdőben, éjtszaka, havas esőben, csak egyedül ott maradték, gondolhatja meg akárki, ha volt-e busulásom; sarum, sarkantyum nem volt, csak czipellősben strimpfliben voltam, mérgemben a bicsakkal öklödöztem a ló farát, de mivel setét volt, és a palást is a nyakamban bekötve volt, annak a szárnyát mind elvagdaltam a szurkálással, mégis a lovon is sok esett, merő véres volt alja ott a szakadozott palástnak, melyet csak azután ott a házban vettem eszembe; leszállottam, vezettem, de a locs-sárban nem lehetett, csak a czipellősben, a vizes palástban meg a lóra felülni is majd lehetetlen volt; féltem is, idegen ország,

nyelvtudatlanság, éjtszakai setét, lovon sem ültem volt már harmadfél esztendőtol fogva, kalauz csak a ló volt maga és az út. Egyszer éjtszaka kilencz óra felé bemászánk Rochester nevű városba, de én akkor az iszonyú setétben, város-e, falu-e, nem láttam. Egy házhoz csak be, az özvegy asszonyé volt, és noha vendégfogadó nem volt, mégis befogada, jól felserdült ifju legény fia és eladó leánya vala. Mondom nekik, a mint tudtam : hogy a ló állott el, s én is roszul vagyok; úgy is volt, a legény a turbámat leoldá s a lovat elvivé, az asszony s a leány szép, jó meleg házba felvivének, néztek, szántak, a palástot levették rólam, a sáros czipellöst, salavárit is levoná a leány, s melegvízben cseberben jól megmosa, nem is mosta meg teljes életemben leány még az én lábam, csak akkor; az anyja jól látta hogy félek : biztatott. Egyszer hallám, hogy az óra üte kilenczet, úgy tetszik; megbizám magamat, de mégis nagyobb bátorság okáért, hogy el ne sikaszthassanak, egy czédulát írék s küldék a predikátornak a legénytöl, ki is választ és egy kanna finom sert hozá, noha volt a gazdaasszonynak is. Látoim én, hogy az Isten ló-kalauz által anyám, öcsém, hugomhoz vezetett, bizony úgy cselekedtek rajtam; jó vacsorát is készítettek, de keveset ehettem, azelőtt egynéhány napi betegség maradéka és fáradság s hideg általverése miatt; szép paplanos

derekaljas ágyat melegítének, és én abban virradtig aluvám jól. Reggel megköszönék, fizeték nekik mindent, a lovat még éjtszaka elvivék az ő helyére, és noha én azt rútul megsebhettem volt, de énnékem elő sem hozák; menék a predikátorhoz, látom hogy szép nagy mezővárosban vagyok, flüstökömet ada, a mely bizony jól esék, ló és postilio jöve, s bemenék Londinumba, hol is az Istennek ilyen gondviselését tapasztálám. Jászberényi Pál a Keresztúri idejében való praeceptorom, Londinumban híres gyermektanító ember volt a Keresztúri methodusával úgy, hogy osztán a király engedelmeből publica schólát tartott, de kivált urak, főemberek gyermekeiből usque ad invidiam malorum et ipsius exitium; azután egynehány esztendővel mérget fogtak volt adni szegénynek. Evvel én Lejdából correspondeáltam, s megírta, hogy hol és micsoda utczában és micsoda jel alatt való házban lakik: Charingcross etc. Mondám én a hajósnak Gravesandnál, ki is engem csak nem messze szálllita onnét ki; és ott egy terehhordozó, ki a turbámat vitte, elvezete abban az utczában egy vendégfogadóba, hogy onnét osztán a szállását könnyen felkereshetjük. Hát Isten Jászberényit, noha semmit akkor énrólam nem tudott, épen abba a vendégfogadóba hozta, valami barátjával pityizálni; bemenvén a házba, sem ő, sem én egymást meg

nem ismertük, kilencz esztendő kivált az én gyermekségemben, és mind a kettőnkben a könnyös nagy változást csinálván. Én ott a gazda szolgájával kezdvén tudakozni a Jászberényi szállásáról, meghallá, odajöve, kérdé, hogy mit akarok, talán Bethlen Miklós vagyok? Mondám hogy az, elhüle, megölele mintha fiát vagy öcscsét kapta volna, megcsókola, és felette sok emberséggel, barátságagl volt hozzám valamig Angliában laktam, és pénzt is majd százhetven vagy kétszáz tallérig adott, kit ajándékon, kit kölcsön, melyet azután egynehány esztendővel fizettem meg egy Jászberényi nevű atyjafiának és legatariusának, az ő halála után szegénynek. Bezzeg ez ha Isten éltesse, és az enyedi collegiumban az atyám és én munkám által lejöhessen, feltámasztja vala Keresztúri Pált és Apáczai Jánost.

Megtelepedvén én Londinumban, irék az öcsémnek, hogy jöjjön el oda mindenestül, el is jöve ő, Csernátoni, Könczei, Udvarhelyi; mely bizony valóban roszul és bolondul esék, mert mi, a Jászberényi erszénye is taszitván, szállás, könnyös, asztal dolgából, mindenből urizálni kezdénk csak azért, hogy a királyt, dux Eboracensist, Rupertus palatinus Rhenit köszönthessük és udvarhoz járhassunk. Mivel a király Carolus II-dus ekkor gyászolt, fekete köntösre nagy haszontalan költséget tevénk; meglön ugyan a király kö-

szöntése in publica solenni audientia rettenetes sok úr jelenlétében; egy palotában a király a tűz előtt fenn állván, kalap a fejében, egyet kettőt elélépék a tüztől a palota közepe felé, bizony nem hiszem érettünk, hanem hogy a sok hercegek és urak körüle férhessenek, kik olyan közel állottak hozzá kereken, hogy alig volt egy singnyire messze a kezek a királytól, jobb kezeket mintegy a királyt rátolulástól oltalmazó formán feltartották a kik legközelebb estek hozzá. Francia nyelven köszöntém, és a keztyűt elfelejtvén idején a jobb kezéről levonni, fél térden ott kelle állanom, míg levoná csókolásra nékem és Csernátoninak az öcsémrel együtt; osztán fenállván én is, tudakozék szép kegyelmesen holmit Erdély felől, és hogy hol tanultam, rövideden, s elbocsáta. Egy ceremoniarus magister vitt fel a szállásáról a maga hintóján, s az is hozott vissza; az említett két nagy fejedelmeket is házoknál köszöntöttem. Némely nagy urak híttak ebédre, gazdag és pompásan tartottak, a mint-hogy rendszerint úgy is élnek, és bizony barátságos emberek is, az Anglusok természete szerint.

Egy gallus predikátor Duval nevűvel esmerkedtetett volt meg Jászberényi, minthogy urvaszoráját is a gallica ecclesiában vettem karácsonyban, az ismerkedtetett osztán sok emberekkel, még kivitt Hamptoncourt királyi lakóhelybe

és Windsorba, itt hallottam legszebb orgonát, és itt láttam legszebb asszonyt életemben, egy windsori canonicus feleségét.

Minthogy Angliában az asszonyoknak, leányoknak köszöntésének módja a szájok végének megcsókolása, mint a magyarok között a kézfogás, egyszer én s az öcsém rútul jártunk. Ebéd előtt egy füembernél rendben állván a felesége és egy házas s két hajadon leánya, a leányt megcsókolók, de az asszonyt nem, melyet megszégyenle, de Duval megmentte, és osztán megtaníta, hogy kezdjük azt a tisztesség csókját a nagy asszonyon, a mint rendet állanak, és végezzük az ifjabb leányon, gyermekén; ebéd után pedig csak a gazdaasszonynak köszönjük úgy meg csókkal e jól tartást. Úgy követtük osztán mi is, de Csernátoni soha sem csókolt egyet is.

Oxoniumban is a nagy hires academiát látni elmenénk, és ott öt napot mulatánk, ennek magának, collegiuminak, bibliothecájának, tanuló számának, épületeinek etc. leírására könyv kellene; a professorok igen becsülettel láttak s rendre vendéglettek, de nehezen beszéltek deákul.

Egy Vilhelmus Curtius nevű öreg német úrral is ismerkedtem volt itt meg, a ki Fridericus V. cseh király tanácsa volt, nagy tudós ember, ezt adta volt Isten nekem itt atyául. Mint

könyörgésemben is említém, én mind a részegségre, mind a paráznaságra szintén vetemedni kezdék vala. Sok szép intéssel intett, menjek el onnét, mert ő tudja az ő ura Fridericus mátkaságában mennyi sok jó erkölcsű ifjak vesztek ott lelkekben testekben el az Anglikák miatt, maga ira Párisba Turenne fejedelem predikátorának felőlem, s elkülde. Bizony részegen egyszer a jó intésért Csernátonival egymás haját is megtépték. Isten bocsássa meg, és dicsőség ő felségének, hogy elvetemednem egészen, nem engedé.

XVI. RÉSZ.

Peregrinációmról anno 1664. a Martio ad Junium, szélvész, hajótörés a tengeren.

Az öcsémet Csernátonival s Udvarhelyivel visszabocsátám Lejdába, és én Könczeivel hajón indulék Francziában Dieppere mártiusban. Első nap gyönyörű szép időnk, csendes illendő szelünk volt; csak gyönyörűséges volt széllyelnézni a tengeren s a két partra azon a keskeny fretumon; de hogy osztán Calais és Dover között elmenénk, egyszer mintegy porozni, vagy mondom, szikrázni kezdte a tenger, mely szélvésznek előljáró jele szokott lenni; csakhamar osztán szél kezdte, de nekünk ellenkező, és mind nagyobb-nagyobb; egy darabig mind igyekeztünk a szelet megcsalni oldalfélt keresztül-kasul való evezésekkel, hogy egy Lydd nevű kis portusba szaladjunk, de hiába, csak meg kelle fordulni, és a szélnek kelle ereszkedni, nagy szerencsének tartván, ha Doverbe szaladhatunk, hogy a rette-

netes szélvész vagy el ne sülyeszsen, vagy egynehány száz mértföldnyire el ne vessen valahová; és valami nagy nehezen ugyan oda beszaladánk. De a mint a portus szája vagy kapuja erős tölgygerendákkal, czövekkel vala megerősítve : a szélvész ereje miatt-e, vagy a kormányos tudatlansága miatt, a hajónak az oldala balfelől, csak gyengén mégis (Isten kegyelméből), valami fában vagy kőben megütközék s meglyukada benn alatt a vízben, melyben mi semmit sem tudtunk a hajóban; bevetődénk az ütközés alatt a portusba, és a hajó azonban kezdett vízzel telni, melyet a parton levő sok ember vevén eszébe, kiáltani kezdék anglusul : sunk , sunk , azaz : sülyed, sülyed, és mint egy sereg récze, a számtalan csolnak körülvé a hajót. Én Könczeivel csak néztünk, nem tudván mi dolog; a kormányos mondá francziául : sauvez vous, azaz : szaladj; és egy csolnakba ugrék. Én is Könczeinek mondám, hozza a turbát, ott csak közel volt, kapá.s a csolnakba ugránk, más is minden ember, még pedig egyetmása nélkül, mert siető vala a dolog; talám a partra sem érkezénk jól ki, csak lemene a hajó fenékre, csak az árboczfája látszék ki; Isten irgalma volt, hogy erősebben nem ütköztünk, mert úgy a portus kapujában sülyedtünk volna el, és nem sok jött volna ki, mert ott csolnak nem volt; én legalább, mivel

olyan jó uszó vagyok; mint a kö, odalettem volna; rettenetes spitzen maradánk, mégis egy ember sem vesze; a refluxussal lepadván a tenger, az egyet-mást is mind kihordák a hajóból, de a víz sok kárt tett benne, negyven ezer tallérra vetették; a hajót is azon apadás alatt megfoltolták, de én belé nem ültem volna, ha mindjárt indulhatott volna is, noha az mikor és mint lehetett, nem tudom. A fő hajósmester, vagy gazda sírva kért alamizsnát, mondván maga: én tudom, hogy nekem semmivel sem tartozol, de én már koldus vagyok; mert a víz tette e kárt, énrajtam keresik; én megszánám, egy vagy két tallért adék neki, a kezemet, köntösömet is csókolá, de más sok szidta, fenyegette, hogy tudta ő maga hajója sorvadtságát; meg is parancsolták volt már neki, hogy azon egy útnál többször a tengerre ne üljön véle; nekem ugyan semmim sem vizesedett, mert nem volt.

Szörnyű lön a szélvész azután egynehány nap, mely miatt ott kelle várakoznom nagy boszuság és békételenségemmel; harmad- vagy negyednap csendesedvén a szélvész, mondák az emberek: a Paket-Bot, levélvivő posta ordinaria, elmegyén Calaisra által, az közel vagyón, hamar általkaphatunk, és onnét osztán szárazon Párisba hamar általmehetek; különben is dicsérek azt a hajót, hogy az kicsid, épen borított, csak

ugy jár a vizen, mint egy tők vagy récze, és eze-
riben vész el vagy egy afféle hajó. A szó, s kis
szél-csendesedés beleültete; de jerünk elébb,
majd megbánjuk.

Nyolczan vagy kilenczen (hajósokon kívül)
kik között egy svéd ifju gavallér is, ekkori úti
és kenyeres társam, bele ülénk, és egy darabig
szépen megyünk, noha borongott ugyan a ten-
ger, és az ég felleges volt; egyszer villámlani
kezdék messziről jobb kezünk felől, és olyan
szélvész indula, hogy semmi volt az előtti, hogy
nemcsak én, (ki egyébkor is nehezen hánytam,
csak főfájással voltam a tengeren), hanem a ha-
jósok is, úgy okádtunk, a mint kifért a számon;
a mi tökhajónk, mint a récze felemelkedett a
habnak, mint egy hosszú halomnak vagy bércz-
nek a tetejére, osztán meg mintegy hosszú kes-
keny völgybe beereszkedett s meg kihágott a
más habnak tetejére, s meg alá, s ez mind így
volt. Mikor először láttam, hogy ereszkedünk
majd csaknem fömerek le, azt tudtam, hogy
no most süllyedünk, még az ülőhelyemből is
emelkedtem, mint a nyargaló a nyeregben; de
hogy osztán látám, hogy szépen ismét felme-
nénk, s meg le, meg fel, megbízám aziránt ma-
gamat, hanem máson ijedék meg. Én nem tudom
miformán esett, úgy hiszem csak féligmeddig
volt a szél miénk, ha ellenkező nem volt is épen,

azonban rettenetes volt és a mi vitorlánkat oldalfélt fűtta. Árboczfánk a hajóhoz képest mint egy lószekér olyan volt, a vitorla is ahoz képest kicsiny, melyet egy istrangnál fogva a hajós kezén tartott, hogy a mikor akarja, elbocsáthassa ; ezt a vitorlácskát a szél oldalúl fűván, a hajót úgy felfordította, hogy a hajó baloldala majd félig a vízbe, és a hajó fenéke a vízből jobbfelől majd félig kifordult, mint a ki féloldalon úsz, és így sokszor az árboczfa s vitorla talám egy sing vagy félölnyre látszott a víz szinitől, és olyankor a hajós a kötelet, vitorlát elbocsátotta hirtelen, és ugyanazon szempillantásban az árboczfa fel s a hajó rendesen a maga fenékre állott. Ez százszor meg százszor mind így volt, ha a kötelet, vitorlát úgy el nem szalasztgatta volna, a hajó fenékkal felfordult volna, és mindennek vége lett volna ; szörnyű volt ezt nézni is és képzelni, én nem hittem soha, hogy a szárazra jöjek, mégis.

Csudát irok, s tudja Isten hogy igazat. Elgondolván én azt, hogy életem halálom, noha ekkor ebben a kis tökhajóban, de valósággal az Isten kezében vagyok, és akármint nézzem, elmélkedjem, szepelkedjem, abból a hajóból ki nem ugorhatom : csak imádkozám és Istenre bizám magamat, befekvéim oldalfélt egy lyukban levő ágyába a hajósnak, és minthogy a fejem is

erősen fájt a sok hánykodás és okádás miatt, az Isten olyan mély álmodat bocsáta reám, mint Jónásra régen, és elaludván igen jól, egyszer oda jön a hajós, felkölt, és érzem, hogy csak szép gyengén egy helyben hintázik a hajó. Mond a hajós : megholt a szél; én mondtam : de bár régen holt volna meg; azzal kibuvám, és a hajó tetejére menvén, látom hogy beesteledett, egy szálnyi szél sem fú, csak helyben lóg a hajó, napnyugatról erősen villámlik; a hajós mutatá a calaisi portusban a nagy lámpást, s mondá : ihon jött ide két csolnak Calaisból, az ide még vagyon másfél mértföld, ha el akarsz vélek menni, elvisznek; én az idővel nem biztatlak, mert sokszor mikor a szél így meghal, rendszerint még nagyobb szélvész szokott támadni, de ezek az emberek majd kivisznek oda jól. Nem sokáig tanácskoztam én, hanem csak kérdém azoktól a hajósoktól, mit kívánnak; mondák : egy tallért egy személytől; mindjárt megígértem s beleszállék Künceivel; gondolám, micsoda két tallér; talán százat is megadtam volna, ha kérte és sok pénzem lett volna; a svéd sokalja vala, pedig ő csak egyedül volt, lepirongatám és ő is eljőve. Kétfelől vala jó erős lapátos, én bizony nem tudom hány ember, négy pár fogott lenni; jó hosszú és közel egy kis öl szélességű volt, deszkáit is belé tudván; ezen megindulánk még

éjtszaka, és csak Isten tarta meg, kiváltképen egyszer, hogy a hab el nem boríta, egy része ugyan a hajó farában majd reánk loccsana, de jól vigyáztak a habra, és úgy megrántották a lapátokat, hogy a habot elugrottuk. Csakhamar rá a hirtelen megholt szél a hajós szava szerint hirtelen feltámad, és megkezdette vala bánatni velem a csolnakban való ülést, de Isten osztán kivün Calaisbe, majd éjfél felé; az elhagyott postahajónk másnap flöstököm nyolcz óra tájban érkezett oda sok veszedelmes hányattatási után, mert a szélvész messze elvitte vala Calais-tól Dünkirka felé.

Calaisben csak egy nap mulatván a decemberi gazdám embersége által messenger (a mint ők mondják) alkalmatosságával paripán, mely énnékem igen kedves dolog volt, elmenénk Boulogna, Montreuil, Abbeville, Amiens, Clermonton át Párisba jó egészségben.

Párisban St. Germain hősstatban volt szállásom, asztalom Isten vezérléséből egy református emberséges embernél; maga, felesége, cselédje mind a volt, vendége sokféle nemzetből álló, mind fő- s nemes ember gyermeki; talám tizenketten voltunk egy asztalnál, és magamtól szállás és asztalért egy hónapra husz tallér, és Könceiért tiz, bizony a szállás és tartáshoz képest kevés volt, mert jól tartott étel- és borral,

csak a sótalan kenyér a hasamat hogy elcsapta vala, mert a párisi kenyér jó, de igen sótalan. A felesége kisdéd, jókedvű, meglehetősen ábrázatu, és a haja, mikor ritkaságul nekünk megmutatá, a földön is vondozódott utána, mását nem láttam. Felkeresém én az Vilhelmus Curtius levelével az Turenne maréchal és fejedelem predikátorát, a ki urával, asszonyával és atyjafiaival, és a többi között marchio de Ravigny, a gallica reformata ecclesiáknak Párisban resideálni szokott generális procuratorával, igen emberséges, értelmes, jámbor, buzgó ember vala, és énnékem sok emberséggel volt; de én Párisban keveset mulattam, mind azért, hogy kevés pénzem volt, és hazáig az utra sok kellett, mind pedig, hogy haza siettem, melyhez ilyen ösztön is járula.

Nagy hadakozása lévén ekkor a töröknek Magyarországon a kereszténységgel, a francia király is adott nyolczezer válogatott hadat oda; én erre nézve annál is inkább siettem haza, ott elkészülén, a hadban kijöhessek, noha talám ha akartam volna, engemet Turenne fejedelem, a ki procurálta ennek a hadnak készítését és küldését, úgy mint legelső maréchal de France, abban a hadban tisztességes állapotban beszerzett volna. Ez a Turenne engemet a királynak hirrre adott, és csakhamar a király nevével mondá, hogy a király kegyelmességét ajánlja, hanem

menjek de Lionne nevű secretarius-statushoz, egy ennek szóló bepecsételt czédulát ada kezembe. Ez a négy nagy secretarius-statusok közül való volt. Ezt értvén, elmenék, és a czédulát megadám, melyet megolvassván, engem becsülettel fogada, sokat beszélett velem, kiváltképen az erdélyi dolgokról, Török- és Oláhországról etc. s osztán elbocsáta, hogy harmadnap mulva, vagy ha mikor ő hivat vagy Turenne küld, menjek oda ismét őhöz, szállásomat is megtudá. Ekkor elmenék, és nem tudom hány nap mulva, Turenne kérdeze, hogy ha elhozhatnék-e Erdélybe a fejedelemnek egy levelet a királytól, de azzal sietni kellenék, mert az Erdélynek és a fejedelemnek nagy javára való; én mondám, hogy jó szívvvel elhozom; hagyja, hogy menjek Lionnehoz, ki ismét beszéle velem; a többi között a levélvitelről ada egy pecsételt czédulát hozzám, Colbert nevű urnak szólott, ki volt surintendant de la maison du roi, nagy tiszt felette igen, első és igen kedves ministere a királynak, más-ként nemzetségére nézve nemes ember volt csak, nem is akart titulusokat acceptálni a királytól is, köntös és minden egyéb magaviselése is mind alázatosságot mutatott, de annyi volt az audientiát kérő a házánál, hogy rettenetes, urak, úrasszonyok és egyéb mindenféle közép és alacsony rendek.

Ezt observáltam pedig nála, mely előttem ritka csudának tetszett (kivéven az igen nagy urakat, mert látám, hogy egy cardinál jöven hozzá, az ordinaria audientiát elhagyá, és kiméne eleibe s maga házába vivé el, és egy kevés idő mulva azt ismét kikéséré, és visszajöven, az audientiát kezdé folytatni, melyet így követtek el) : Az házában, mely noha kicsiny nem volt, de nagyságára nézve palota nevet nem érdemel, jó és csak szép nagyocskás, közeparánt való háznak mondhatom, egy darab által volt rekesztve olyan aranyos faorsókkal, övig vagy valamicskével fellebecske érökkel, ő azon belől állott, ott volt asztal, tenta, penna, papiros, deák is nem messze a rekeszen kívül; ellenben azon házban, mondom, a rekeszszel ellenben, a sok supplicáns; úgy vettem eszembe, szolgájánál volt a series, a ki mikor érkezett, mint a malomban szokás, a szerint szólitották, és előment a rekeszen belől, ki csak supplicatiót adott és elment, némely ha akarta, beszélt is valamennyit kellett, de nem igen nagyon, úgy hogy az ellenben sem igen közel, sem igen messze, de ugyancsak ott jelenlevő népecske nem hallotta; kinek csak elvette supplicatióját, kinek csak szóval, kinek irással felelt, compendiose csak, és így örlött. Egykor mondja a szolgál : ennyit s ennyit ütött az óra. Csak fejet hajtott, egyszersmind mindeneknek,

mondván a szolga, holnap vagy mikor jöjenek, az ur bémene a maga házába, és csakhamar fel a királyhoz, minden pompa nélkül, két ló, két lokaj, közönséges hintó. Én is megadám az audientia végén a czédulát, kevés emberséges szó után küldé egy, hihető komornyik vagy deákkal második vagy harmadik házba, és ott énnékem, mikor álmomban sem láttam, adának száz aranyat, quietantiát vévén tőlem az odavitt czédula hátára; megijedék tőle, mint a koldus a garastól, noha én bizony nem kértem, nem is gondoltam, de a levél odaviteliért maga magnanimitásából adatta a király, noha evvel szemben nem voltam, itt nem is udvariskodtam, sem nagy emberekkel nem társalkodtam. Ebédde sem igen terheltek az egy Ravignyn kívül; akademiát, bibliothekát, király házat, nagy királyi ispotályokat, és sok számtalan ritka dolgokat, parlamentet és egyéb igazításoknak rendit, pompáit csudával néztem, a városnak rettenetes nagy voltában csak belébámultam, de Párist esztendeig sem győzné az ember kitanulni, a mint Londinumot is, noha én Párist nagyobb, szebb és mindenképen elsőbb városnak tartottam. Néztem azt is, a mint a király a golyvás embereket kezével illette nagypénteken Tuilleries nevű kertben, és sok egyéb dolgokat, melyeket le nem győznék írni, sokat el sem hinne az olvasó.

Kezembe adá azonban Turenne a fejedelemnek szóló levelet; husvét elérkezék; a reformatusoknak a városon kívül Charenton nevű faluban lévén templomok, akkor én is ott communicáltam, Turenne is akkor vallásunkon volt, de azután vénségére pápistává (vide de Bussièrès historiam francicam 1661) lett volt. Ugy hallottam akkor huszonhárom ezer ember communicált volt, a templomon kívül két helyett is osztották az ur vacsoráját; azután ez a templomi cultus és minden elvétetett a reformatusoktól szörnyű üldözés által.

Indultam Párisból hazám felé 24. Aprilis, és mintha az egész világ megmaradása abban a levélben állott volna, bolondul éjjel-nappal úgy siettem: 1-ső Junii Huszton, és osztán úgy tetszik 9. Junii Fehérvárott a fejedelem táborában voltam, a melylyel semmi hasznót nem tettem, kárt pedig a költség, törődés és egynehány országnak (kiben csak általnyargaltam) nem experiálásával magamnak sokat tettem, mert a posta kétszer drágább volt a más alkalmatosságnál; noha ugyan postán nem mindenütt, nem is tölt volna ki az erszényből, hanem Páristól fogva Bruxelláig, Chambray, Valenciennes, Mons által, Bruxellából Antverpia, Dordracum s Lejdában, ott az öcsémmel talám három nap voltam, az uton Bruxellában is talám egy napot mulattam, a

király vára, és egyéb sok szép dolgokért. Ott a király kertjében olyan echo volt, hogy a szót vagy kaczagást háromszor vagy négyszer perfecte, osztán apadva, szakadva kétszer vagy háromszor, in summa majd hatig visszaadta. Bruxellától fogva Hamburgig nem postán mentem, hanem vizen néha, de többet csak lassu szekéren.

Lejdából Amsterdam, Franekera, Levardia, Groninga, Oldenburg, Brema, Hamburgumban, ezekben mindenikben napoltam, Oldenburgban betegségem miatt másfél nap. Bremában egy magyar, a város és academia : Hamburgban maga a város és egy lengyel, és az ordinaria kolyesza indulása napja kedvéért; az említett magyar és lengyel az ő helyekben jól megvendéglettek.

Hamburgumból az ordinaria posta-kolyeszán a levelekkel együtt kételen éjjel-nappal mentem, (mert másszor csak az én kedvemért szeke-
ret s lovat nem adtak volna) Francofurtumig ad Oderam. A kolyesza parasztféle, keskeny, bak nélkül való, úgy rázott, hogy azt tudtam, hogy az agyam, fogam is kihull, mert halálban sietett az órás czédula miatt; ha mondtam is, lassabban járjon a rút helyeken, nem fogadta; lehetetlen volt csak mi keveset is alunni rajta csendesen, mert úgy ütötte az ember a lajtorjában a

fejét, hogy szörnyű, ülve is nehezen fértünk el rajta hárman, én, Könczei s a postilio. Egy városban várakozván másunnan jövő ordinária után, majd egy napot aludtunk, Könczei a házban felállva elaludt s feldölt. Megsirathatnám azt a bolond sietést, kiváltképen hogy Berlinben és Francofurtri ad Oderam nem mulattam bár csak egy vagy két napot egyik egyikben; ugyan a két helyben való mulatásom tenne talám egy napot.

Baraszlóba érkezvén Schmettauer nevű nagyhírű kereskedő emberrel és Henrikus Schoellenius nevű svecziai residenssel végezek de correspondentia epistolari, melyet egynéhány esztendeig tartottam. Ugyanott lévén gróf Szunyogh evangelicus ur (kinek huga volt Rhédei Lászlóné), az emberségesen látott és parancsolá levele által bilszkoí embereinek, hogy jól lássanak és segítsenek előbb Árváig; meg is cselekedték és recomendálának egy lengyel podstárosztának, mert itt Lengyelország széliben mentem, Krakóhoz talám csak tizenkét mértföldnyire. Ez a lengyel alattavaló jobbágyihoz felette kegyetlen, de énhozzám merő emberség vala, ajándékon jól tarta, jó kocsin tizenkét hajduval Árváig küldte.

Árvából a gróf Tököli István praefectusa Kézínárcra küldte az urhoz, ki is igen becsülettel, örömmel látta; négy nap nyugodtam, és osztán

maga paripáján két vagy három szolgálval
Husztra küldé, odaérkeztem 1. Junii, és ott
Rhédei Ferencz, noha menyétől, fiától meg-
fosztatott, igen keserves ember, nagy örömmel
láta, egynehány nap ott tarta és osztán Erdélybe
bekülde. Huszton egy férj nélkül való, más férjes
de mégis özvegy, két igen szép ifju úri dáma
pántlikás köntösömet s magamat sokat nézett,
dicsért, szeretett.

XVII. RÉSZ.

Anno 1664. a Junio ad finem anni.

Édes hazámba érkezvén, az édesatyám mint látott légyen, az ítélheti meg, a ki első-szülött fiát annyi esztendő, annyi költség és busulás után felnevelkedve és reménysége beteljesedésével látja; mert az én atyám énvelem contentus volt mindenképen. A fejedelem, urak, főrendek is mind jó szívvvel mutatták magokat, hihető az atyám tekintetiért egy részről, és másról: uj szita szegen függ.

Megadám titkon a fejedelemnek a király levelit, és mivelhogy francziául volt írva, magammal is fordította meg; kapa rajta a fejedelem s az atyám, de ebben osztán semmi sem telék, azonban az atyámra s énreám az akkori uraktól a titkolódásért azaránt nagy nehézség esék, de azt is elfűtta a szél. Kiöltözém én a pántlikás köntösből magyar ruhába; elég botránykozásra voltam mind egyik mind másik köntösben a dá-

máknak, mint az ide alább meglészen, talán bővebben írva, de nekem ekkor csak a Marssal volt teli a fejem, nem Vénussal, csak a hadba siettem az atyámnak nem kicsiny kedvetlenségével, mert az atyám hontartani és minélhamarőbb megházasítani kívánt volna, de én mind csak azon unszoltam az atyámat, készítsen és bocsásson a hadba, Zríni Miklós akkor leghíresebb vitéz magyar ur mellé. Meg is cselekedé, köntös, jó paripák és szolgálkkal elkészíte, költséget is jócskán ada ugyan, de megmondá, ha kevésélem, hát az anyámnak maradott tiz ezer forintból harmadas lévén, én költsem azt, mert többet adott már tanulás- és járásomra ezerkétszáz aranyból, és azonkívül sok ló, köntös etc.; néki több gyermeki is vadnak. Nem vádolom ez aránt, mert én ugyan bizony sok pénzt el tudtam volna költeni, sétálni, csak adtak volna bőven, noha kártya, koczka, kurvára s kupára nem költöttem.

Megindulék én augustusnak a végén, és az uton Kassán egy híres pánczélcsinálónál alkuvám egy halhéjas karaczólt sisak- és karvassal együtt, czifrát, aranyos egynehány pléhek rajta, kin a címerem, symbolum, kin egyéb emblemák voltak, és hogy stucz, muskatély meg ne járja; szép, jó volt, de százharminczöt magyar forintot adtam érte és igen nehéz volt. Első rabságomkor a feleségem Teleki Mihálynak ajándékozta, de ő

megadta az árát igazán, nem vette el a nélkül.

Menék feljebb jó bizott gróf Tököli Istvánhoz Kézmárkra, ki is nemcsak jó szívvel tartá, láta, vendégile mind ott, mind Rosenbergen, hanem szálokon maga jobbágyival ajándékon elküldé Trencsínig. Ennél szebb, magunknak, lovunknak nyugodalmasb és kevesebb költségű utazásom nem volt sohult és soha.

A töröknek szent Gothárdnál való erős megverettetésének híre még Erdélybe nem ért volt, és annál inkább siettem; de itt Tököli István a békességet is megmondá, melyen én megszomorodám, mint az én experientiám alkalmatosságának elveszésén, de feltevém, hogy csak elmegyek a felől, az akkor híres bátyám Zríni és több magyar urak kedvéért; és onnét Velenczébe, és ha a velenczések meghadakoznak a törökkel Candiába, odamégyek, valamint járok véle.

Trencsinben akada hozzám Radics András, ekkor kassai secretárius és város követe Pozsonban, kihez és miért, ő dolga. Ez azután híres kurucz, munkácsi kapitány volt. Már a békesség meglévén, a hadak oszlottak téli kvártélyokra, ki épen hazájában. Trencsin s Pozson között a föld a két fegyver miatt elpusztult, sok tolvaj, éhség volt, Trencsinben rakással hevert a ganéjdombokon a gyermek, az éhség miatt ki halva, ki betegen; szomoru spectaculum volt. Az emberek

és a kételenség tanácsából, mi a Fejérhegyen által bemenénk Morva szélébe, és osztán úgy fordulánk Holics, Sassin, Malaczka, Szakolcza és Pozsonba.

Morvában egy nagy, nem régen tatártól elégetett és ujabban épülni kezdett faluban egy az utca közepire csak egyedül épített kis viskóba szállék én a szakácscsal, a lovak, legények és Radics a derék utca-szerben házakhoz szállának csak délre. Az én szakácsom mindjárt fanyárson pecsenyét kezde sütni, nem tudta ő, hogy a kürtő, még pedig igen bölcsen, pozdorjával mivel be volt dugva, senki sem mondotta; a dugó meggyulván, attól a heján való gaz, és a ház fedele belül; eszembe vevém én, kapám az asztalon levő pár pistolyomat, melyet abban az időben mindenkor magam szoktam volt a tokba ki- s betenni s vinni, és nappal az asztalon, éjjel fejem alatt tartani; mondtam a szakácsnak : jere menjünk el; én menék a lovakhoz, és mondtam : lóra katona, hocz a pejt; ahhoz biztam leginkább, minthogy a paripának a legjava is volt; felülék, őket is felültetém; Radics szolgástól a tűz oltásán szorgalmatoskodék, mondtam neki : bizony jobb ha felül s elmegyünk; ő is megfogadá, a szakács a nyárspecsenyét úgy hozta mint a flintát. Hát ihol jö mindenfelé a falu, de nem cseber vagy kártyával, hanem dárda, dorong és fejszéssel,

szidnak veszedelmesül bennünket; és mi csak eljövénk, és a falun kívül meg is rugaszkodánk, félvén én attól, ha a falu derekasint meggyul, utánunk jönnek, de nem gyult meg, a viskó külön egyedül a patak mellett, és csendes idő is lévén. Más faluban megsüté a szakács a flintát, abraklánk, hálni meg elébb menénk. Holicson Czobor Ádám gyermek-tutora Sennyei István veszprémi püspök egy nap jól tartá, nemet vetvén vélem mint erdélyi familia, és az én nagyatyámnak a néhai Sennyeiek Erdélyben kedves atyjafiai és barátjai lévén közéről.

Pozsonban keveset mulattam, az érsek Lippai György igen kegyelmesen látott, és öcsce, ugyan Lippai, de ifju házas báró, és egy Liptai nevű komornyikja barátságosan éltek vélem. Majd minden nap ebéden az érsek asztalánál voltam. Irhatnám szép, de csendes vélem való disputatióját, kit a vallásról thézis vagy kérdésül tett fel: elkárhoznak-e mind a pápisták? Én feleltem: az apostoli első ecclesiától fogva a Luther Márton és társai által lett reformatióig sok különb-különb formában volt az ecclesia, de valamint-hogy akkor sok ember idvezült, úgy ma is sok pápista név alatt való idvezülhet. Sok volt a szó, nem ide való.

Pozsonból mentem Sopronban, híres lutheranus prokátor és főember Vitnyédi Istvánhoz, on-

nét Kőszeg és Rohoncra, Batthyány Kristóf nagy gróf urhoz, ki is igen jó szívvvel látott egynehány nap, de elsiettem, félvén a részegségtől, melylyel azelőtt a Batthyány-udvar híres volt; azt is költöttem, hogy holmi okra nézve bort nem iszom egy ideig (nem merék innya). Emberséges szolgát ada késérőt épen Csáktornyaig, a ki a szentgothárdi harcz helyén mindent megmutogatott. Németujvárból s Dobráról mentünk Rakiczánra gróf Szécsi Györgyhöz, ki is egy nap becsülettel látott, és onnét Csáktornyába Zríni Miklóshoz. Érkeztem pedig oda 13. novembris, nagy szerencsétlenségemre, mert csak öt nap lehete véle esmérkednem, s oda lön.

Engem ez a nagy ember érdemem felett becsüllött, és a mennyire azt egynehány nap tapasztaltam, szeretett. A várban egy szegelet-házban nekem tisztességes kárpitos házat külön, lovaimnak, szolgáimnak a városban jó szállást és tisztességes bő prebendát rendele, minthogy olyan rendet tartott, hogy maga, felesége, két-három kedvesebb urfi, vagy olyan kedvesebb első rendü szolgálja s papjával, nyolcz személylyel, benn a maga kis palotájában ett, lévén más nagy asztal uraiméknak a nagy palotán. Melyet az akkori időben nem is igen dicsértek, mint németes szokást a magyarok benne, minthogy a magyar felesége holta után, a német feleséggel

kezdette volt, és csak akkor ett a nagy palotán, a mikor sok uri fő és vitézlő rend vendége érkezett. Nekem benn volt véle asztalom; ekkor kevesen ettünk benn : maga, felesége egy kis asszonyka, Zichy Pál urfi, Vitnyédi csak akkor érkezvén oda, Guzics Miklós udvari kapitánya, a páter és én. Nem sok tál, mint a német szokása, de ugyan szép uri asztal volt a belső; a nagy palotán hosszú, igen magyaros és bő, tisztességes asztal volt, minthogy nagy udvara is volt.

Magáról hogy írjak, nincsen erőm s időm reá, csak azt irhatom : igen tudós, vitéz, nagy tanácsu, nemzetéhez buzgó, vallásban nem babonás, képmutató s üldöző, mindent igen megbecsülő, nemes, adakozó, józan életű, az olyanokat és az igazmondókat szerető, részegest, hazugot, félénket gyűlölő, nagy és szép termetű, lelkű és ábrázatu, in summa : akkor magyar virtuosus és híres ember hozzá hasonló nem volt, sőt az én vékony ítéletem szerint Bethlen Gábertől fogva maig sem, — ha olyan országot és szerencsét nem birt is, — sőt talám ezután sem leszen, noha az Isten titka és tárháza véghetetlen.

Ezalatt érkezék hozzá, tamquam intimus consiliariusához, nemcsak a szokott nagy pecsétű mandatum deákul, hanem egy kurir által császár (kis titokpecsét alatt, a mint szokták hívni) Handbriefje, németül irt. Úgy láttam : az a dupli-

cata kis levél, kurir, suspectum volt előtte; Vitnyédi dissvadeálta is menésit, mert sietve hivatta ő felsége Bécsbe tanácsba a magyar dolgokról, és az ekkor a törökkel tanácsolt békesség- és portai követségről etc. A francia király küldött volt neki tiz ezer tallért ajándékon hire és jószága pusztulásaért, melyet noha a császár hírével vett volt fel, és Bécsben vendégeskedett el, mégis gyanuban volt miatta. Vitnyédi dissvasiójára hallám, hogy mondá : conscia mens recti famae mendacia ridet; semmit sem vétettem, ha veszek, ártatlan, tisztességesen, az igazságért, nemzetemért veszek, hogy ezt a törökkel való gyalázatos békességet nem javallottam, melyben nem voltam egyedül etc. Elvégezé, hogy csak postán, kocsikon megyen; Zichyt, engem, egy inast, dcákot és szakácsot viszen, Bécsben elég szolgát talál.

Ezalatt szép őszi idő járván, majd mindennap vadászni jártunk, paripát adatott mindenkor alám. 18. novembris erdei disznókra menénk, ebéd után hintón, volt ugyan paripa is, Vitnyédi az első, én a hátulsó ülésben bal s ő jobbfelől ültünk csak hárman; egy fabulát beszéle, méltónak tartom leírni, nem tudván ő, hogy három óra mulva meghal, talám cygnea cantiója helyén volt. Az pedig ez : Egyszer egy embert az ördögök viszuck volt; találkozik egy barátja szem-

ben véle, kérdi : Hová mégy kenyeres? Nem megyek, hanem visznek. Kik s hova? Felelék az ördögök : Pokolba. Mond emez : Jaj szegény, ugyan rosszul vagy, kinél rosszabbul nem lehetnél. Felele : Rosszul bizony, de még is lehetnék én ennél is rosszabbul. Melyre emez álmélkodva : Hogy lehetnél rosszabbul, hiszen a pokol mindenél rosszabb. Felele : Ugy vagyon az, de most mégis visznek ők engemet noha pokolba, de a magok vállán, hátán, hogy már nyugszom addig; s hátha megnyergelnének, magokat is velem vitetnék, mégis úgy is csak azon pokolba mennék, hiszen rosszabbul volnék úgy ennél is. Applica Magyarország s Erdélyre, és a törökre, németre.

No, elmenénk vadászni. Ő maga levetvén a nagy bő csizmát, melyeket a telekes bocskorra is felvonhatott, puskával beméne, és szokása szerint csak egyedül búkálván, löve egy nagy erdei disznót, a gyalogok is lövének egyet a szállónál s vége lön a vadászatnak. Kisereglénk a hintóhoz, az ur is, hogy immár hazamenjünk; estefelé is vala. Azonban odahoza a fátum egy Paka nevű jágert, ki mondá horvátul : én egy kant sebesítettem, mentem a vérin, ha utána mennék, elveszthetnök. Az ur mindjárt mondá nekünk Zichyvel ketten, látván hogy elakarunk menni véle : öcsém uraim, kegyelmetek csak ma-

radjon itt; Vitnyédinek, Guzics kapitánynak : csak beszélgessen itt kegyelmetek, öcsém uraimékka, csak meglátom, mit mond ez a bolond t. i. Paka, mindjárt visszajövök. Csak bocskorban lóra kapa, stucz kezében, Paka után nyargala; egy sabaudus, Majláni nevü ifju gavallér, Guzics öcscse inasa, még egy Angelo nevü kedves olasz inasa és a lovász nyargalának utána ; mi ott a hintónál beszélgeténk. Egyszer csak hamar ihol nyargal Guzics, mondja a bátyjának : hamar a hintót, oda az ur. Menénk a mint a hintó nyargalhat és osztán gyalog a sűrűbe befuték én , hát ott fekszik, még a balkezében, a mint tetszett, a pulsus gyengén vert, de szeme sem volt nyitva, sem szólott, csak meghala. Majláni így beszélt : hogy a mint Paka után bément a disznó vérin az erdőbe, a mig ők a lovakat kötözték, csak hallják a jaj-szót; Paka szava volt. Majláni legelébb érkezék, hát Paka egy horgos fán, az ur arczczal a földön, s a kan a hátán; ő hozzá lö, elfut a kan, érkezik Guzics és Angelo, az ur felkél és mondja : rútul bánék vélem a disznó, de ihol egy fa (melyet csatákon is magával hordozott zsebébe) állítsátok a sebnek vérét véle, az arra igen jó. Eléggé próbálták véle, de hijába, csak elfolyt a vére, először ülni, azután hanyat fekünni, végre csak meg kelle halni, mert a fején három seb vala : egy balfelől a fülén feljül a feje csontján ment

csak, és a kannak agyara a homloka felé szakasztotta rútul a feje bőrit; más ugyan a bal fülén alól az orcáján, a szeme felé, rút szakasztás; de ez kettő semmi, hanem harmadik jobbfelől a fülén alól a nyaka csigájánál ment bé s elé a torka felé ment, és a nyakra járó minden inakat kettészakasztotta; az ölte meg, a vére elmenvén; volt a kezén valami kis körmöcslés, de a semmi sem volt. Rettenetes sirás lön az erdőben, a legalábbvaló, csak a gyermek is siratta. Azt akarják vala, hogy én vigyem a hirit a feleségének, de én, mint uj esméretlen ember, elvetém magamról Zichy Pálra. Fogók a testet, és a mely kétfelől eresztős hintóban kimentünk volt, abból az üléseket kihányván, abban nyújtóztatók, és én az ablakban ülék és hazáig fejét, mejjét tartottam. Otthon fejér bársony dolmányba öltöztették és osztán eresztették a feleségét hozzája, a ki eszén sem volt buvában. Így lön vége Zríni Miklósnak; csuda, olyan vitéz sem lőtt, sem vágott a kanhoz, stucz, spádély lévén nála.

Én osztán ott voltam, az öcsce Zríni Péter odajöveteléig; azalatt Légrádot, Kotorit, minap romlott Zríni-Ujvárárt jártam meg. Odaérkezvén Zríni Péter, emberséges magyar ember szolgálját adá mellém egész Grobnyik és Buccari tengermelléki jószágáig, a hol ekkor a felesége lakott. Utunk volt : Varasd, Zábrág, Breznovicza

(itt által a Száván) Oszályra a Kupa vize mellé. Ez akkor Zríni Péter vára vala; szakácsom, lovászom, s lovaimat ott hagytam kvártélyban, az ur tartotta jól ajándékon; Rettegi, Istvándi István és egy olaszul, deákul, magyarul tudó uj szolgámmal, a commissarius adatván mindeneket ennünk, Brodra, és onnét Grobnyikra menénk karácsony előtt egy nap. Az asszony igen nagy becsülettel látott, tartott egynehány nap, és az innep eltelvén, jobbágy jó lovain elkülde Tergestumba, és onnét osztán a tengeren, a hajón mentem Velenczébe talám szinte ujesztendő napjára. Velenczébe is recommendált az asszony ismerőinek. Csaknem Oszálytól fogva Tergestumig az olyan ország, hogy az emberek a szekeret és az ekét nem tudják micsoda, sok mértföldig nem föld, hanem csak köszikla; de ezt a geographusokra hagyom.

XVIII. RÉSZ.

A Januario anni 1665. ad finem ejusdem anni.

Szép csendes széllel érkezvén Velenczébe, szállottam a Rialto nagy utczában, Fejéroroszlán alatt levő hires nagy vendégfogadóba.

Velencze leírása sem tisztemben, sem tehetőségemben nincsen; Páris vagy Londinum és talán még Amstelodamnál is kisebb, vagy az utolsóval egy arányu nagy, de mindeniknél szebbnek ítélttem; ekkor bűnnel felette teljes, kivált paráznákkal; de igazság és bölcs igazgatásnak is kell lenni belső és lelkiképen benne, hogy Isten már tizenharmadik száz esztendeig tartja, szabadság és világi boldogságban. A mi kiváltképen valót láttam : 1. az arsenal vagy czejtház, mely vagyon akkora, ha nem nagyobb, mint Meggyes vagy Szászsebes. 2. A szent Márk kincse, mely egynehány carbunculus és drága kövekből és reliquiákból áll, nem pénz, vagy arany, vagy ezüstből. 3. A herczeg noha a du-

cale palatiumban lakik, de mikor csak tanács nélkül in suo privato statu vagyon, asztala, konyhája, cselédire nem esmered meg a brassai bírótól; nem is szabad nékie pompáskodni, sőt ki is járni úgy mint Dogenak a tanács nélkül, hanem búkálva incognito. Mind erő, pompa, dicsőség a tanácsé, respublicáé. 4. Az egész nemesség, mikor a calculusokkal a tisztjeket választja, és a tanácsnak minden rendi bezzeg megmutatja az igaz aristocratiát; nem hijába kerül a velenczei nemesség, ha kit közikbe bevesznek, a mint mondták, nyolczvan ezer scudi vagy tallérba; nem él véle, de bizony reális gróf a velenczei nemes ember. 5. Az ő farsangi sok ezer maszkarájok, bolondságok; mely álorczák alatt mind országos titkos jó és gonosz dolgok, mind privatus embereknek, ur, pap, barát és község szörnyű paráznaságai mennek végbe, noha ennek egyéb időben is szemérem nélkül való szabadsága van az avval kereskedni szabadítatott kurvákkal. 6. Comoediák vagy operák. 7. Muran nevű szigetbeli üvegcsűr, és egyéb sok dolgok.

Ide érkezvén, mindjárt megmondák, hogy a törökkel megbékéllettenek, és így én meheték Candiába veszni; azonban hogy hijába ne jöttem legyen oda, olasz nyelvmestert fogadék, s belékapék abba a nyelvbe. A mesteremnek a jobb kezén való kis ujján olyan körme volt, mint az

igen nagy sasnak, szántszándékkal maga hagyta volt úgy megnőni ezt az egyet, hogy el nem metszette; a többi néki is olyan volt, mint más emberséges embernek; azt mondotta, hogy feje vakarni tartja, nem széles, hanem mint a medve-vagy sas-köröm összekuporodott, hosszu, horgas és hegyes volt.

Látván hogy sereggel gyült körülöttem a bá-mészkodó nép a magyar köntös miatt, francia köntösbe öltözém és a farsangot ott töltém, mely bizony elég bolondság volt, bárcsak Páduát jártam volna meg. Ennek a bolondságomnak való-ságos okát és mentségét ma sem találom fel. Én ugyan Istennek hála, nem k m, ha Velence is; de a szolgálaim, kivált Istvándi István, minthogy az atyja gazdag ember lévén, sok pénzt adott volt neki, felette igen elvetemedett; az én nevem alatt is fogott néhol járni, osztán nem fizethetvén meg a k k, az engemet irás által supplicált (Lucietta volt neve) hogy fizettessek én meg. Én megszidogattam Istvándit, kiverém elölem, fizessen meg; de nemhogy meg-fizetett volna, inkább házához menvén kardot vont, korsóit, üvegeit rontotta; ma is meg fog lenni a supplicatioja. Egykor el akarván én osztán indulni Velenczéből, a hajóban vagyok minde-nestől; odajöve egy város szolgálja, egy irás a keziben, mint a szolgabíró citatoria instructioja,

Lucietta távol fátyolboríték alatt, egy ház szegletinek veté a hátát. Az ember az írásból meghirdeté nagy felszóval: hogy ilyen s ilyen Bethlen ur szabadon elmehet, de Istvándi István nevű szolgáját semmiféle hajós el ne vigye nagy büntetés alatt, valamig Lucietta asszonyt meg nem elégti szolgálatjáról. Soha életemben olyan haragom nem volt, ha a hajó fedele meg ne akadályozzon, hogy a koszipergyet ki ne vonhassam, és Rettegi István meg ne öleljen: megöltem volna Istvándit. Osztán ott akarám hagyni, veszszen ott örökké k.-tól Velenczében; Rettegi szóla, hogy az atyjáért Istvándi Bálintért, ki Kolosvárott igen gazdag első reformatus ember, és a veszett tékozló fiu egyetlen egye volt, és az atyám s az én hiremért adta volt inasnak hozzám, ne hagyjam el; maga meg a lábomat ölelte, csókolta. Adék három aranyat neki, elnéne az említett szegletnél álló k... hoz, és noha sokkal több volt a praetensiója, de lehunga csak hamar, kevés beszéd lévén közöttök, és azon tiszt által felszabadítá felszóval: elmehet már Istvándi ur is.

Meglátszik ebből is, mint vagyon ott a k... k dolga; és hogy mihelyt beérkeztem, mivelhogy Velenczében minden utcának közepin vízcanális, (és noha mindenüvé szárazon is elmehet az ember de ott lónak, hintónak, és hordozó széknek hire sincsen); szép, könnyű, feketén festett (némelyben

fedeles szép ülőhely is vagyon), csolnakok vannak hintó helyett, gondolának hívják : az ilyen gondolás, a ki Zríni Pétert és feleségét is hordozta, mindjárt becommendálta nékem magát, hogy néki szép fedeles gondolája vagyon, maga pedig minden velenczei uraknak, idegen követeknek és a legszépségű k k házait tudja. Jött énhozzám termete, ábrázata és emberkori aetása s köntösire nézve, hogy már tisztességes formás ember kerítő; jött zsidó is azonféle mester. A ki Zríni Péternek rendszerint való szállásadó gazdasszonya volt (mert sokszor járt Velenczébe), egy öreg asszony, az is kínált szállás, ágy, és kiváltképen ha akarom, szűz háló társokkal is

No én Sodomából kiindulék februarius vége felé csak egy kis hajócskán ; mint két öreg, hosszú csónak tenne, nem sokkal volt nagyobb; volt egy öreg abrosznyi vitorlája, egy szekérrudnyi árboczfája, hajós épen egy, neve Pavinato. Egy darabig jó kedvünk szerint vitorlázánk Tergestum felé, egyszer nekünk jöve az éjszakai szél, Bóra a neve; ha az Isten tizenkét erős lapátos csónakot ne hozzon, és az ő nagy kötelek hajónk orrára ne kössék, és erős evezésekkel kinevontassanak az aquileai folyóviz torkába, elragadvala a Bóra be a nagy tengerre; nem hiszem

hogy el nem veszünk volna azon a borítatlan katyna csónakon, kivált a micsoda szélvész osztán éjjel lön, mi pedig szinte alkonyodatkor szaladánk ki. Abban a háboruban Pavinato az imádság helyén csak a bórát szidta : buzzaróna, buzzarade, idest : patiens vel agens sodomitassággal és minden éktelen szitkokkal. Istvándit pedig tekintém, hát egy olvasót vetett a nyakába; én Pavinatót megintém, de nem fogadta, Istvándit pedig erősen megpirongatám, szidogatám : ez s ennek a fia, ihon a te parázñaságod s hittől való szakadásod miatt az Isten majd ideveszt bennünket. Azalatt, mint feljebb íram, kiszaladánk Caorle nevű falucskába.

Ott a tenger mellékin a parasztság nagy szerencsének tartja, gyermekének ha valamely szélvésztől vettetett embert híhat, kivált úri rendet, keresztapának; e szerint engem egy odavaló paraszt ember mindjárt komának hiva, hozzátevén, hogy az ő méltatlan voltához képest ha nem megyek is, csak szolgálmat küldjem képemben. Küldém Istvándit a horvát szolgálmmal és egy tallért a keresztfiamnak. Az én komám egy berbéc szimert, tyúkot, tyukmonyat, kenyeret, nagy kancsó bort, egy cseréptál citromot, egy tál mondolát, egy tál malozsa szőlőt hozza ajándékban a pater és a falu eleivel. A két szolgálmat sokáig vendéglették éjjel, én a tenger miatt

roszacskán levén, keveset ettem. Reggel mondja Pavinato, hogy mivel a szél rossz, várakozzunk ott, míg csendesedik, ő osztán alkvása szerint elviszen Tergesztumba. Én mondtam : hogy ha kételen nem leszek véle, soha ebben az életben tengerre nem ülök; illendőképen megfizetek neki, és ökörszekeren Aquilejába megyek, csak közel lévén oda. Ez most csak egy olyan falu vagy városka, mint Kis Selyk vagy Nagy Ekemező vala ezelőtt. Én Atilla tekintetiért felmenék a templomnál levő, nem régen épült kötornyocskába, a régi Aquileja romlásit nézém; úgy látszik, nagy hely volt, most csak a helye s neve. Innét lóparaszt-szekéren a Timavo vízéig; ott mivel ez nagy víz is, áradva is vala, nehezen hidason által gyalog menénk egy rossz faluba. Itt látám, mely hamar süttötték rostélyon a tehénhús pecsenyét, vékonyan szelvéen mint a pirítani való kenyeret. Innét ökörszekeren vagy talyigán Szent-János kútjára. Ez ilyen forrás. Erős köszikla nagy hegynék a töviből három vagy négy kútfőbe ömlik ki olyan nagy víz, mint a Maros Kocsárdnál, vagy talám még nagyobb; de csak annyira, mint Csüged vagy a váraljai hid Fejérvárhoz, a tengerbe mégyen, és azért csak a Szent-kutja névvel marad, folyó víz névre nem méltóztatták az emberek. Itt mi sem ökör-seim lószekeret nem kaphatánk, háts lovát sem; a nagy forráson

levő malomnál vala két számár, megakarám azt fogadni, az egyetmásunk alá, de azt sem adták, mint malomba hordó talyigást; csak kiadák a választ, hogy Santa Croce nevű faluig gyalog menjünk, ott háts lovát eleget találunk; e pedig vagyon egy erős erdélyi mérföld. Én mondtam a szolgálimnak, hogy mivel sem az emberek, sem Krisztus Urunk lovát nem adják, menjünk el az apostolok lován: úgy is lön; elmenénk, de István-dinak egyik lába rosz lévén, csak alig jöhetete el. Santa Crocén jó erős, háts lovakat kapánk s fogadánk, menénk Grobnyikba, a hol és Buccariban egynehány nap mulatánk. Zrini Péterné asszonyomnál, de nem sokat. Két raritást említek.

Buccarinál vagyon a tengerparton egy kőbarlangban egy nagy darab kő, úgy hiszem nyomna legalább másfél vagy kétszáz mázsát, de ez úgy áll egy kis szegelethegyen a lapos kő padimentumon, imilyen-amolyan gömbölyöksége lévén az oldalainak, és a teteje is hegyes, hogy már az ember is alája vetheti a vállát. S szemünk láttára egy erős hajós jól megmozgatá. Más jeles dolog előttem: Zrini Péterné hív egyszer kártyázni, hogy véle, leányával, (e volt osztán Rákóczi Ferenczné), fiával, (ez halt meg azután rabságában,) és a paterrel játszodjunk. Én mondtam: nekem fogadásom, soha pénzben nem játszom; mondá: fogadásom bántása nélkül való játé-

kot tud ő. Egy zacskó veres rézpénzt hozata elő, mindenikünknek egy-egy marokkal ada, sokat játszánk, osztán mind nyerő mind vesztő odahagyák s a zacskóba visszatölték. Adná Isten, hogy királyok, fejedelmek, és utánok valók vennék fel ezt, megorvoslódnék az ördög nagy műhelye. Ez volt az én utolsó kártyázásom; az említett fogadást pedig tettem volt Bécsben in anno 1661. elvesztvén akkor három forintot; nem is játszottam azután eddig, és ettől fogva maig, ult. die anni 1708.

Az asszony lovakat és commissarius szolgát adván Oszályig, az urat ott találám, elhagyott szolgálmat is jól; és az ur Oszályban, Karlóczon egynehány nap vendéglett; száz aranyat is ada, én azt tudtam ajándékon, de hát kölcsön adta volt, noha akkor obligatoriát nem vett volt; én megfizettem, a kölcsön is jól esett akkori szükségben. Szolgát ada mellém Csáktornyáig. Oszályban nagy csuda raritás, Istentől csinált kösziklagát a Kulpa vizén által, és azon a malom, rettenetes szakadatlan vízzúgás, egymás szavát ember nem hallja, hacsak nem kiált. Ez a Kulpa vize a nagy Küküllőhöz majd hasonló Oszályon alól szélességre, de olyan mély, keskeny, három Küküllőben sem hiszem annyi viz legyen, kivált alól Karlóczon.

Igen rút időben, márcziusnak közepi táját

rosz úton, Bosákovina, Brezovicza (mindkettő Zriniek jószágá), Zábrágra mentem; két raritást jegyzek meg: Breznoviczán az udvarháznál láttam a Menyankcsics (úgy tetszik Pál) képét — hires kapitány volt, — a mint harczon egy töröknek, mind magának mind lovának fejét elütötte a pallossal. Ezt ur, főnemes, paraszt, igaznak mondotta. Ezé volt ez az udvarház, a dolog sem volt régi. Ezen faluban láték egy paraszt embert, volt hatvan esztendő legalább; oda Zábrág városa csak annyi, mint Váradja Fejérvárhoz; másik is, maga is azt mondotta, hogy soha Zábrágon nem volt; kérdém tőle: hogy állhatta meg? azt felelé: semmi dolga, járója nem volt ott.

No én Csáktornyára, és onnét minden uti mulatozás és urak udvarlása nélkül Sopronba, és a jég, hó, sár miatt igen megsebesedett lábu lovaimat, szolgálmat ott Vitnyédi házánál hagyván, menék landkocsin negyed magammal Bécsbe az aranyos szarvashoz. Sopronban való mulatásom alatt én addig próbálám, hogy ki ugorhatik tizenkét lábnyomnyit, a mint csizmás lábbal azt elmérhetni: az én bal lábam térdemben megficzamodék, alig tudám Bécsben egy hétig meggyógyítani. Itt az Isten több pénzt adván, vásárlék holmit, képeket leiratám nagy és kicsiny mértékben, Sopronba a szolgálmainak irék

(már egy Topos Ádám és Ebner Dániel nevű nemes emberek gyermekeivel meg is szaporodtak volt), hogy a lovaimat hozzák Pozsonban, én is odamenék, és az egy érsek Lippai Györgyöt udvarolván csak meg, hazafelé indulék aprilis vége felé.

Menőben én (az Osztrozith urak közül lévén egy Miklós, de már meghalt volt, ez házasodott volt Erdélyben) Ilovára betérék Osztrozith Mátyás becsületes evangelicus urhoz, a hova is engem a fátum vetett volt inkább, mint a tanács, vagy szándék, mert én Kaszára Petróczi Istvánhoz akartam menni, imide nem is gondolkoztam volt; de látván hogy a nap szintén hanyatlik, bemenék Ilovára, ott az becsülettel láta; nézem, hát itt két kisasszony vagyon, egyik Osztrozith Miklós leánya Borbára (ez a Bethlen László anyja), másik Osztrozith Pál leánya, Erzsébet, úgy tetszik, ennek is az atyja és anyja megholt volt. Én ezt megszeretém, de ekkor semmit sem szólék, a marasztásra pedig jó szívvvel megmaradék más napra is, de osztán hazasieték, Petróczi István, Tököli István, Keczer András, Barakonyi Ferencz jó urainhoz térvén csak be utamban, érkezém haza május vége felé, és otthon első gondom is ez lön :

Az atyámat kérém, hogy a leányt megkérjűk nekem, irjon maga, irasson a fejedelemmel is

Osztrozith urnak; nehezen reá vevé magát, Ret-tegi István szolgámat felküldök. Válasz ez lön :
A leány még gyermek, mindazáltal ha kedve lé-szen hozzám, a maga asszonyságában vagyon, sem apja sem anyja nem lévén, és a bátyja nem erőltethetvén. Ha a szerelem miatt eszem lett volna, az elég negatíva volt; de lássuk jövőendő esztendőben, mert ezen esztendőben jegyezvén el Bethlen Farkas az említett Borbárát, én azon annál inkább megbizakodtam.

XIX. RÉSZ.

Anno 1666. harmadik vándorlásomról.

Mind a szerelem, mind a curiositás, már majd megszokott, édesedett, vándorló nyughatatlanság és egyéb okok, in anno 1666. kihozának engemet Erdélyből. Indulék májusban Teleki Mihálylyal együtt, ő igen nagy pompával, vezetéek, szolgál, katonák, hadnagyok, hetven lóval volt; noha én úgy is abban az időben elébb mosdottam nálánál az atyámra s familiámra nézve : ő maga előtt bocsátott, másként a valóságos becsület bizony az övé lehetett volna, de mind nekem mind az atyámnak hizelkedett, hogy arra mehessen egy részt az atyám által, a mire azután ment; énnékem is kötelezte ultro hittel és a barátságra magát, és mind az atyám mind az én hirem nélkül kéretlen szerzette a fejedelemtől az udvarhelyszéki főkapitányságot énnékem; nagyobb okai és alkalmatosságai ennek máshová valók. Most mégyek csak vándorlásomra in meo privato.

Rettenetes árvizek voltak Szamos, Tisza, Bodrogon; de hogy az uton ne mulatozzak, menénk Késmárkra gróf Tököli Istvánhoz, kinek Telekivel már igen nagy, szoros barátsága, fogadott atyafisága volt régen, mindkettőnek nagy világi haszonra czélozó okai lévén; szörnyű vendégség, részegség, muzsika, táncz, vadászat, multság telék el tovább egy hétnél, mert Tököli István ebből a roszból Magyarországbán minden urakat, sőt egyéb rendeket is meghaladott, melyet ha megmértéklett volna, bizony nagy virtuosus emberben való qualitätsok voltak. Józanok is voltunk ugyan néha én és Teleki Mihály, de a gazda és a több vendége kívülöttünk minden Istenadta nap részeg volt, és gyakrabban kétszer is napjában; mégis csuda ez az ur igen gazdag volt, nemcsak el nem tékozlotta az atyjáról reámaradtat, hanem sok uri jószágokat is vett, maga pedig pompás, splendidus és liberalis építő ember volt. De mindezekre ötet segítette egy Keczer Ambrus nevű, köszvény miatt kezetlen lábatlan, ágybanfekvő és székben hordozott főember-szolgája, kihez hasonlót, sem láttam, sem hallottam, sem olvastam soha, hogy a más ember dolgában, kihez sem atyafisága, sógorsága, sem semmi világi testi relatiója nem volt, sem magának, sem semmi atyjafiainak semmi haszna, interesse nem volt, (mert magának sem felesége, sem gyermeke,

másként szép főemberi jószága, melyet vesztiben hagyott az öcseseinek András és Menyhártnak, kik tisztességes gazdák, főemberek voltak) olyan szorgalmatos légyen; mert az erre az emberre magára, gyermekeire (mert özvegy volt ekkor Tököli) a disznópásztorra, a béres bocskorraig úgy viselt gondot, hogy azt nem lehet kimondani. Fuit miraculum voluntariorum servorum. Szép compendiumba vette, mondván Teleki néki az én hallatomra: ti urastól elkárhottok, te azért, hogy sem Istennek, sem magad lelkének nem szolgálsz, hanem csak arra van gondod, hogy az uradnak jóra, roszra minden bőven kiteljék; az urad azért, mert semmire gondot nem visel, nem dolgozik, Istenét sem szolgálja, eszik, iszik, tánczol, pompáskodik, bujálkodik. Adta légyen Isten, lelkére nézve lett légyen hibás próféta Teleki, világ szerint bizony keserves végek lön magoknak és házoknak, noha buzgó evangelicus, tisztességes emberek valának.

Belé fáradván a sok tobzódásokba, mind gazda, Teleki és én menénk a palatinushoz Vesselényi Ferenczhez Murányba, hol is sok főembert találánk, itt is sok vendégség lön, a palatinus mint erőtlen, kéz és láb nélkül való ember Tökölit vallván gazdának. Innét Teleki méne Erdélybe; más kiki házához; én Petróczi Istvánnal Kaszára, Ilovára leányt kérni. Utunkban mentünk

Beszterczebányára, és mivel az én szeretőmnek, anyja Ujfalusi volt, annak atyjafiához Ujfalusi János és András református derék főemberekhez Di-vék-Ujfaluban, hogy consensusokat vegyem; kik is jószót adtak, palatinus, Tököli és sok református, lutheránus főrend mind commendált, Petróczi fogadott bátyám szívesen kérte, a leánynyal magam úntig beszéltem. Ide s tova elajándéko-zék majd negyven aranyig, a leány sem lön, csak eljövék nagy inam-szakadva. Még a volt boszu-ságom : a szegény Bethlén Farkast nem tudom kicsoda, rossz bűzbe keverte, annak a mátkájával kínáltak, hogy tőle elveszik s nekem adják; de illendő választ adtam. Menék Rosenbergre Tö-kölihez, és onnét Batizfalva, Szent-Ivánra, s által osztán Csertova-Szvábda nevű (megfelel nevének, mert ördög-lakodalmat téssen) úton Breznó, Polonka, Murányba a palatinushoz, ki is a várban uri szállást, magával asztalom, szol-gámnak lovaimnak elégséges prebendát rendele tisztességesen.

A palatinusnál laktam septemberig; azalatt lön ilyen dolog. Egy Balassi Imre nevű nagy vi-téz, de igen zavaros elméjű gróffal a palatinus-nak veszekedése lévén, arra vitte a dolgot, hogy mint notorius proscriptus ember megfogattassék; emez se el nem tudta vagy akarta magát vonni, sem rabul adni magát : fegyverhez nyult, sok ka-

tona tartott hozzá, több szép urasági között Diviny várát is birta, és innét kivált a palatinus jószágiban sok kárt tett. Ez a vár nem erős, de ő nagynak tartotta; volt szép lövészszerző, muníció, és gyalog benne, minthogy véghely is volt; ebben bizott és hogy abból megszerzi dolgát. A palatinus instantiájára a császár az akkori végházakból, kivált Fülekről rendele bizonyos számú magyar hadakat, lövő szerszámot és német gyalogot is nyolcszáz tájba, hogy vonják ki onnét. Elmenének a palatinussal Balogvárra, Fülekre; és osztán Diviny megszállására; a németeket egy Delon nevű gallus vice-colonellus commendirozta; erősen lött bizony ki egy Sándor Gáspár nevű főember, sellei kapitány lábát is bokában ágyuval ellövék, de még sem hala meg. Sánczot vetvén csakhamar egy éjjel, négy vagy öt ágyuval reggel löni kezdék; én is ott peczkelődtem, a palatinus küldözött, kivált hogy Delonnal is tudtam beszélni; megijedének a mellette levő nemes embereknek az elcí, s elárulák, feladák a várát discretióra. Ezt a terminust a közkatona, talpas nem értette meg előbb, hanem csak akkor, a mikor maga pusztá kézzel s a felesége egy hitvány párnával méne el, noha Balassi és én a kik jártuk a tractát, megmagyaráztuk nekik, maga a palatinus is megparancsolván magyarázását, de a corruptus, magokról titkon

gondot viselő, egynehány nemes ember eláztatá őket, voltak háromezáz. Rút spectaculum volt. Szoros várban, a sok ló s marha étlen, majd térdig a ganéj az udvaron, még osztán hogy mindent elprédálának, egynehány száz párnai derekalyt kihasogatván, mind a földön, mind az aërben úgy volt a toll és pih, mint a nagy hó és fergeteg. A palatinus harmadnap jöve a várba, mégis akkor is volt pih, esőnek mondá.

Én a palatinus parancsolatjából addig is benn a várban Balassi salva gvardiája voltam, és felette nehezen tudám megörzeni a boltját, belső értékit egy Balassi Bálint nevű gonosz atyjafia és Delon ellen. Azt mondá Bálint, néki csak a leveles láda kell, lészen harminczezer tallér nyereségünk. Delon az osztózásban felit nékem ígérte, osztán összeveszett, ő koszperdre én kardra vetettük kezünket, de tovább ő se mere menni. Nékem azért a nagy szolgálatomért Balassi a nagyobb fiától küldé egy szép gyémántos rózsát, úgy hiszem hogy legalább ezer forintot ért volna, de visszaküldém, izenvén neki: volt az ideje, hogy az én atyámnak mindene úgy veszett el mint az övé most, anyám s magam rabok voltunk; nékem fogadásom: supplicáló perlő embertől soha ajándékot nem veszek, hanem küldjön egynehány darutollat, s azt küldé. Csúfos zelotypiából azután reám panaszlott a palatinusnak, hogy a

feleségét, ki erdélyi Barcsai Zsigmond leánya volt, szép, ifju, szeretem, de bizony hazudott; vette volt abból, hogy mikor az uráért és javokért törekedett, sírva a mejjemre borult, kezével rajtam esdeklett; de az sok ember előtt volt. Vége lévén ennek a divinyi dolognak :

Menénk Murányba; Balassit is igen tisztességes arestum alatt, felesége javai és fiaival együtt lévén, vivék oda. Engem a palatinus, palatinusné száz arany, s majd meg annyit érő ezüst markával megajándékoza ; menék haza Erdélybe. Ennek a Teleki és én járásomnak oka volt titkos követség Apafi fejedelemtől a magyar, maig is tartó, még in anno 1663. kezdett nehéz dolgokról.

XX. RÉSZ.

Ifjuságom bűneiről.

Igy folyt az én életemnek huszonnegyedik esztendeje, Salamon mint mondja Praed. 12 : Örülj ifju stb. de tudd meg, hogy az Isten ítéltre vonson; és a 9. R. : Az ifjuság hiábavalóság stb. Nem szégyenlem Augustinussal, Petrarcával megvallani ifjuságom mocskait, és azok között az én Istenemnek körülöttem levő, majd emberi hitel felett való gondviselését dicsőíteni álmélkodva, mert betölt én bennem nemcsak az, a mi vagyon 1. Mós. 6 : 5. és 8 : 21. hanem az is, a mi van 2. Kor. 2 : 9. és 1. Mós. 20.-nak az utolján.

Alig haladtam vala tizenhat esztendőt, az anyámnak egy dajkáját megkésértém a vétekre, de csak nevette, s elvete magától. Egy frajczimert véletlen találván az árnyékszéken, ha megbirom vala, és ha enged vala, megfertéztettem volna, ellenben más frajczimer imeznél is majd szebb, hanyat is dőlt előttem szemtelenül, ugyan

elváltozott s halványodott bujaságában , és hivott, csak ketten bátorságos helyen voltunk : de nem akartam én. Noha ez két próba után volt ez, úgy tudom, Segesvárott. Egy jóforma szásznéhoz elmegyek csak egyedül, kit azelőtt ismertem, csak magát találtam, kezét szorítám, tenyerét vakarítám s mondtam, hogy szeressük egymást; ő az én szómat nem érté, gyümölcsessel kezde kínálni. Menék mindjárt máshoz sokkal ifjabbhoz és szebbhez, ott sem kapék semmit is, jámbor pedig egyik sem volt, kivált az utolsó. Ezután egynehány esztendővel reám is izent készségéről, és minden ahoz kívántató alkalmazatosságról, de én akkor nem akartam, jobb eszet adván Isten már akkor; noha az egész erdélyi szász natióra vetették, hogy ő a legszebb asszony, és az ura legrútabb férfi. Az én próbám volt anno 1658-ban a végén, az övé 1665-nek a végén; ez én elöttem csuda.

Anno 1659 Kolosvárott láték egy igen szép, ifju, de nem oda való, hanem másuvá való nemes asszonyt ; egy igen jószavú inasomat küldém hozzá cantáló mendicans képében, ki is kész voltát meghozá
.
nem nyultunk a Vénus játékára, hanem csak úgy válánk akkor el. Igérkezék, hogy eljö hozzám a kertbe; el is jöve kevés nap mulva, csak egy szol-

gálóval; messze a városon kívül volt ez a mi kertünk a Szamos mellett, szép filagoria volt benne; én is csak egyedül voltam szolga nélkül, a szolgáló elnéne a kertben messze, hogy a szót se hallja; mi ketten fel a filagoriába, voltunk legalább egy óráig ott; csók csecsin, orcáján sok volt, de

.
nem hogy a Vénus lett volna; csuda Isten megzabolázásából lett ez, kivált az ő szentelen bátorságát hogy úgy megtartóztatta. Ez majd elhíhetetlen dolog; de hogy úgy volt, az Isten tudja, nagy inaszakadva méne el, mert igen szeretett. Egyszer szentelenül csak bemenék hozzá, hát bibliát olvas, én az énekeknek énekét, mert szinte azt olvasta, kezdém rászabni, Isten bocsássa meg; ekkor egy-két csókkal hamar elmenék, de elvégzők, hogy azután többre menjünk, de az Isten azt nem engedé; kicsiny hija, mint a XIII. részben írtam, hogy a vízbe nem halék, melyen megijedék, és a mint a XII. részben megírtam Kolosvárról elmenék, hála Istennek; mert emberi mód szerint soha többször úgy el nem váltunk volna, azután pedig soha sem láttam.

Anno 1660. őszig semmit affélét nem próbáltam, hanem ekkor így esém késértetbe. Huszton a több sok odafutott fő rend között vala egy nagy nagyságos ur, kinek termetre, ábrázatra, s minden

a szépségben kerestetett dolgokra nézve ritka híres felesége, nagyságos kisasszony, circa tizen-nyolcz esztendőös vala. Ennek az urnak szállása épen az enyém mellett lévén, gyakran mentem beszélgetni hozzá, mint az atyám nagy jóakarójához; legkisebb gondolatom sem lévén arról, a mi kerekedék belőle. A szállás ott szűk lévén, az udvar vagy fehér háznál azon házban lakott a feleségével; csak deszkával volt külön rekesztve az asszony asztala, ágya, és minden alkalmatossága az urétól; a deszkarekesz ajtaja volt a közepén, és nyílt be a házba, az ur asztala sem messze, sem felette közel a rekeszhez, és két ablak között volt. Engemet, mint emberséges ember vendéget, az asztalnak felső végéhez ültetett, maga másfelől az alsó vége felé ült, és úgy beszélgettünk. Egyszer, kétszer a meglévén; tekintem egyszer, hát a rekesz ajtaja kicsinydég nyitva vagyon, és az asszony ott ül egy kis széken, és ez úgy esett, hogy ő engemet és én ötöt jól láttuk egymást, de a hol az úr ülése esett, nem látta az ur, hogy az asszony ott ül, sőt az ajtó nyitva lételet is (csak afféle hitvány s egyszerű deszkás fakilincsü lévén), egy szóval, semmit észébe nem vehetett. Az asszony mint akármely szemét is elvonhatta volna; oldalfélt kezdém nézni szemre én is : hát egyszer szemével, keze intésével, mejje tapasztásával, és messze hányható csókkal oly

hathatósan kezde velem beszélni, és én is, de igen vigyázva felelvén neki, hogy mi felette nagy szerelembe esénk egymással, úgy, hogy ebéden, vacsorán, mindennap együtt lévén, mások is észre vették. Izenék neki és bizony roszt véggel, de ő azt izené, hogy ő bizony k . . . nem léssen, hanem ha elveszem, minthogy mint lány ő az urától elválhatik törvényesen, valamint az első felesége is elvált volt, elvállik, s hozzám jő feleségül; talám el is hagyhatom érette németországi utamat. Tovább ennél a mi szerelmünk nem ment. Ez után negy esztendővel becsületes özvegy főasszony által is üzent e szerint, és az atyám el is akarta vélelem vétetni, mint vallásomon való úri nemű, tisztességes jószágu, szép személyt; de nem akarám én, mert Isten nem akarta, melyen minden ember csudálkozott. Ez az, a kiről emlékezém a XII. részben, hogy az akademiától el nem vonhatott; ekkor volt a betegségem és fogadásom, mely van a VII. részben.

Ezután egy szoptató szép menyecskének a gyermeke szájában levő csecsenek tapasztásán kívül jámbor voltam sok esztendeig; de csak alig hogy Londinumban el nem veszik ilyenformán: Hallván én azt, hogy ott, noha reformátusok mind az emberek, de mégis sok bordély, titkos házak vannak, mondtam Jászberényi Pálnak és Enyedi Gáspárnak: menjünk el ex curiositate,

lássuk, úgy vagyon-e. Enyedi szegény bizony minthogy medicus vala, nem volt jámbor ez iránt, s tudta az ilyen helyeket, de az Istenért megkértem, rá ne bocsássonak teljességgel épen a vétekre. Menénk egy szerezseny király képe alatt való házhoz, ők ott ismeretesek voltak, a vendégfogadós vén asszonynál. Este későn volt a dolog, nosza mindjárt collatiót, spanyol bort, kanári szektet k kettesével, melynek egyike csak tizenhatsz esztendősnő leány k . . . volt, és azon panaszkodott, hogy ő nemes ember gyermeke volt, de apjától, anyjától árván maradván, a bátyja elűzte és úgy kénytelen adta arra a keresetre magát. Szép vala de jól adta Isten, Enyedit bevittem volt vélem, és nem közöskölnék véle, egy ducatot adék néki.

.
Bocsássa meg az Isten, és áldassék, hogy tovább engem nem bocsátott. Ennyire sem az előtt, sem azután sem mentem, de ha az Isten Vilhelmus Curtiust, kiről a XV. részben, ne támaszsa, és ha a francztul nem féltem volna, bizony elmentem volna. Ez volt 1664-ben. Jámbor voltam azután 1667-ig, ekkor ismét kicsiden maradék.

Fogarasban menék udvarhoz; a gazdaasszony jószágos, szép tizenkilencz esztendősnő tájbeli menyecske vala, az ura öreg ember, barátom volt, hon nem volt; kevés beszéddel megalkuvánk,

csókot váltánk és a más házba menénk a többiért. Az Isten a szolgálót mindjárást behozá; mintha csak beszélgettünk volna, mindjárást elváltánk. Én sem próbáltam ezután sem mást, sem ezt soha, hanem házasságra adám elmémet.

Ezeket gyóntam meg Istenemnek, az én leirt imádságimban, és itt is a zabolázó Isten dicsőségére, és az én pirulásomra, és az olvasónak tanúságára.

(Az első könyvnek vége.)

MÁSODIK KÖNYV.

I. R É S Z.

Anno 1667.

Látván az idővel és testi erővel a bűnnek is bennem való nevelkedését, édes atyám intését, jóakaróim tanítását, és az Isten parancsolatját 1. Kor. 7 : 2. megfogadám, és in anno 1667. adám elmémet valójában az házasságra; és eltökéltem volt elmémbe azt, hogy mivel Isten engemet addig, akármint, de csudálatosan, meggátolt az asszonyember megesmerésétől : özvegy asszonyt, ha nem tudom micsodás léssen is, de soha sem veszek, hanem leányt, hogy osztán házas koromban az ördög és a test szüz leányra ne vágyódtasson és rútabbul meg ne essem mint nőtelen, és világszerint szabadságbeli koromban; mert e volt valósággal az oka, hogy szép, ifju, özvegy személyeknek alkalmatosságait, melyek másként készek, és bizony nem alávalók voltak,

megvettem. Feltettem azt is, az atyám is azt javallván, hogy pápista vagy unitária feleséget soha sem vészek, hanem magam vallásomon való, vagy a mint nevezik lutheránát. Volt ugyan köztünk emlékezetben egy havasalföldi igen nagy ur Dragicsan Cantacusenusnak a leánya is, mely is úgy hiszem, végben is ment volna, de Istennek nem tetszett; eszközképen a mostohaanyám veré el mind az atyám mind az én elmémet róla. Másként ekkor az én rendemen és vallásomon való, s tölem atyafiság gátlása nélkül elvehető eladó leány Erdélyben szűk vala, Magyarországbán pedig már elpróbáltam vala.

Az atyám s mostoha anyámmal kettőt találánk : 1. Béli Pál, ebben az időben Erdélyben nagy ur leányát, kit azután Bethlen Elek eljegyeze s odahagya, és osztán Vesselényi Pál vevé. 2. Osdolai Kún István tisztességes, de imeznél sokkalt kisebb és alábbvaló főember leányát Kún Ilonát, melyet a többi felett commendált Basa Tamás, jószággal, gazdagsággal, és uri tisztekkal híres neves, hogy léssen száz ház jobbágya, pénze etc. Volt is a mi volt, mint ide alább látszik. A szegény atyámnak kedves jóakarója lévén Nemes János (ki is már ekkor a Basa Tamás igen bölcsen cselekedett tisztei letétele után háromszéki főkapitány vala), véle közlök és ugyan véle elmenénk Fogarásból in anno

1667. márcziusban ilyen szándékkal, hogy mind a két személyt megnézzem, és melyiken az Isten elmémet megnyugottja, azt az atyám megkéreti számomra. Elmenék én azért Nemes Jánossal Bodolára való szándékkal Brassóba, hol is az előtt soha nem voltam; atyám és egyéb tekintetekért a szász szomszédok igen jó szívvvel láttak s tartottak ott Brassóban. Megtudók bizonyosan, hogy a Béldi kisasszony Vargyason Dániel Ferenczné keze alatt vagyon, nem az atyja és anyja neveli; erre nézve én Bodolának feléje se menék, hanem csak egyenesen Zabolára Basa Tamás és akkor ugyan itt lévő Kún Istvánhoz. Nemes János fogta volt disponálni, hogy Osdoláról oda jöjjön az ipához.

Zabolán engem, mint afféle tűzház-látót igen jó szívvvel látának, vendéglének; Kún István, mint ki azon kívül is borozó ember vala, innya kezde Nemes Jánossal; az öreg Basa ur igen idős, circa hetvenhárom esztendő, és másként is józan, mértékletes ember lévén, nem ivott; én sem akartam innya, meglévén már ab anno 1660. józanságról való fogadásom, melyre nézve én is abban az időben a bort vízzel elegyítve ittam, kiváltképen ha hol köszöneteket kellett innom, hogy ha az embernek kedveskedem is italommal valamit, az eszem maradjon meg. Ott Kovásznán igen derék híres savanyu viz lévén, Basa Tamás

is azzal elegyítette rendszerint a maga italát; én is mondtam, hogy adjanak egy palaczk savanyú vizet az inasom kezibe, hogy az én boromat az én szokásom szerint azzal elegyítse. Szemem előtt adtak, de minthogy gonosz szokás, hogy a leánynézőt, ha lehet, megrészegítsék (Hab. 2 : 15.) : valakitől sült ki, kerestek szász bort, olyant mint a savanyuviz, színére nézve, és hasonló üveg palaczkba tették a savanyu vizes palaczknak helyébe a jeges vízbe; az inas sem tudta, nem hogy én. Gyógyi bort ittunk, de ők, hogy már savanyu vizzel bőven elegyitem, köszönetni kezdék nagy fennyen. Mondok magamban : ezek engem a borral akarnak kitanulni, de bizony megcsalják magokat, én iszom ki őket bezzeg úgy. Természetem és szokásom szerint gyakran menvén ki vizelleni, tekintém, hát oly részeg vagyok, hogy az embernek az orra is kettőnek látszik. Hihető, Venus asszony innyaadó inaskája Cupidó is töltötte. No én ki nem menék asztalhoz többször, hanem csak lefeküvém, de haragudtam; noha azt a fortélyt akkor nem tudtam, hanem csak a sok, noha egyes bornak tulajdonítottam; és jó hogy nem tudtam, hanem azután esztendővel, mert valami rosztal fakadtam volna, úgy lehet.

A leány gyászban volt Basa Péter bátyja miatt, és csak nem régen gyógyulván meg hágmázból, haja is igen elhullott volt, úgy hogy fel

sem csinálhatták kisasszony módra, de nekem mégis tetszék, a minthogy bizony alkalmas, szép, mind természetü, mind ábrázatú asszony is lön azután belőle testére nézve, lelkére pedig kiváltképen való jó asszony lön : tudós, jó hamar író, kegyes, tiszta erkölcsü, jó gazdaasszony, engem halálban szeretett. etc.

Másnap engemet ebédre marasztának, de roszul lévén a tegnapi bortól, keveset ettem és csak savanyu vizet ittam. Ebéd után elindulék háltni Nemes János urhoz, ki még reggel eljött elébb Zaboláról. Voltam olyan szándékkal, hogy Vargyason a más leányt is megnézzem, és úgy válaszszak a kettő közül; de nézd az Isten rendelésit : Teleknél találám elől Dániel Pétert, tisztességes szép készülettel; kérdém, hogy hova szándékozik? mondá : hogy Basa és Kún István urhoz. Elválánk. Gondolat ütközék elmémbe, talán ő is leánynéző; úgy is volt, és mivel én semmi szót nem adtam a leányos házhoz, hátha elüti a kezemről? azonban hátha a vargyasi nekem nem fog tetszeni, osztán sem egyik, sem másik nem leszen. Én hirtelen mindjára csak resolválám magamat, és egy jeles tréfás, Bacsó István nevü, jó iható prokátor, Basa Tamás ekkor engem kísérő szolgájától, kezem beadásával visszaizenék, hogy a leányt én elveszem. Én osztán a másiknak látására sem menék Vargyasra,

hanem csak haza az atyámhoz, ki is helyben-hagyá, és kevés hetek mulva Nagy Tamás tanács ur, s az atyámnak s nekem jó akarónkkal Osdolára menénk, és megesküvénk a mátkámmal; de mivel igen gyenge és kicsiny idejű is volt, esztendeig kellett várnom mátkaságban, és in anno 1668. 11. juniusban volt a lakodalmunk ugyan Osdolán, lévén ő akkor tizenöt esztendő három holnapi csak, én pedig huszonöt esztendő hét holnapi. Bár lett volna idősebb, talán egészségesebb lett volna.

Ezen 1667. esztendőben instelláltattam én az udvarhelyi főkapitányságban boldog emlékezetű Apaffi Mihály grátiája, az atyám resignatiója, és Teleki Mihály mind az atyámtól, mind annál inkább tölem nem kért szerzése által. Ezen esztendőben bocsátotta az atyám kezembe a székely-musnai portiót, melyben akkor kilencz vagy tiz jobbágy, szántóföldek, és egy, mint szokták mondani, pokol idő malma is volt, hogy jószág és residentiátlan kapitánynak ne tartassam; a szent-miklósi, kápolnai, szász-völgyei, szt.-istváni portiókat is, de nem a örményesit, vajda kamarásit is; a tordai ösanyai jószágocskát is, melyben az öcsém Bethlen Pállal és húgom Bethlen Zsófiával való osztozásunk és alkuvásunk is ezen esztendőben lett, úgy tudom, egymással. Kevés anyai arany és ezüst marhát is

hármunk között felosztotta, az anyánk pénzéről is hogy már excontentálni látszatott, tizezer forintot adván, hármunknak, de felette károsan, mert 1668-ban a szegény húgom Lázár Imrével mátkás korában meghalván, az aranyműbeli része majd mind a mostoha anyámhoz vesze. A néki tiz ezer forintokból jutott részéből is nékem az atyám pro florenis ezer, ötven ökröt ada, az öcsémnek is úgy; igaz dolog ugyan, hogy az atyámat magát is megcsalván a marhaszedő szolgálai (mert akkor az ökör Erdélyben olcsó volt), annyiban állott. Vétette vala az atyám azért, hogy Bécsbe hajtsák tavasszal, és a hugomnak aranyművet vásároljanak véle, de néki az Isten mást rendelt volt az égben in anno 1668. májusban, mátkájának s nekünk, és az atyánknak is nagy szomorúságunkra. Órála szállott, noha az atyám néki a magáéból adott és osztán imide jó helyre fordíttatott, négy ezer forint az udvarhelyi scholára, melylyel áll az a schola. Emberi mód szerint szólván, hala meg azért, hogy meghimlözék Szent-Miklósról Ozd felé menő utban; megmondtam, hogy maradjunk Ozdon, vagy hagyják ott, én hozzálátok; nem akará az atyám s mostoha anyám; nem lehet, ugymond, az árva Pekri Lőrincz jószágában, hanem ereszszerék le a hintó bőreit, menjünk holnap Kuttyfalvára, holnapután Teremibe. Apri-

lis végén igen erős hideg idő vala, beüte az himlő, s meghala circa 4-am naji; így tetszett Istennek.

Ezen 1667. esztendőben intéztetek nékem közmegegyezésből a szent-miklósi ház, hogy a többinél roszabb lévén, minthogy bizony négy rosz alacsony ház és egy kis bolt vala csak, azt rontsák el, és közköltséggel nékem csináljanak olyat, aminémüt én szeretek, fundáljam magam. Úgy rajzoltam, fundáltam el bizony nagy munkával, pepecsléssel, melyről ide alább eleget, s felettébb is szólhatok.

Kezdettem azért a világi élethez, avagy gazdasághoz in anno 1667. Legelőször a tordai alsó házat vettem fedél alá ab anno 1658-tól fogva való pusztulásából, ott való ős pusztza szőlöket felfogni, és először keveset szántatni; minthogy Péterden két, és Okloson kilencz hitvány jobbágy volt csak hozzá.

Első lószekerem volt egy régi magyar kék posztós, ernyős koci, valami cancellaria-taksáért adták vala a brassaiak, ehez én négy szürke, vagy fehér lovat szerzek, melyen ugyan csak hálós szerszám, kalamáris ládám és egyéb egyetmásomat hordoztam: mert én mind paripán jártam forgósan, hol sas-, hol daru-tollasan. Büszkécske lettem volna, ha a festékem érte volna, de az nem volt kívánságomhoz képest, noha az atyám adott volt harminczöt negyvenes hordó bort korcsmára va-

lót, mely circiter ezer forintra ment, bő és olesó lévén akkor. Nötelen koromban az atyám szeke-
rében is ritkán és nehezen ültem.

Egy nagy hiábavalóságomat nem hallgatom el. Én tánczhoz semmit sem tudtam, és azt szégyenlettem, Németországban hogy nem tanultam volt, hála Istennek. Erdélyben, a hun csak a hajlandóság, a bor és a muzsika a mester, akarám megtanulni; az atyámnak egy Mihály nevű hegedűsével elbujtam messze, félvén, ő vonta s mondotta is néha : így, ne úgy etc. Én mint Noé részeg csapja ugrottam, mentem elé s hátra, de abból bizony semmi derék dolog nem telék; mégis ugyan én is széltiben bolondoskodtam a többivel, és kivált a süveges táncz igen kedves volt előttem, de osztán anno 1670 tájban örökösen elbucsuztam tőle, a mint a kártyától, koczkától in anno 1662. per votum, quantum possibile, és paráznaságtól is, ajándékvételtől is.

Török lovam kettő, paripám egynehány volt, szépek, s jók, de nagy boszuságomra egy sem volt udvarias benne; a török lovak ki is veszének még ebben az esztendőben kezemből, még esztendősök sem voltak kezem alatt, elhalának.

Az atyámtól külön ebem s peczérem sem volt addig, minthogy külön sem laktam, hanem egy pár igen szép és jó Armás és Talpas nevű

agaram, vizslám, pudlim; fegyvert sokat hoztam
volt utolsó utamban Bécsből, melynek egy részét
küldém Moldovába a vajdának és bojároknak
ajándékba; de megcsala amaz vers : „munera
qui mittit, sperat majora remitti.“ A vajda adott
egy nagy gindárt, mely olyan átkozott volt, ha
árpába takarták volna is, mint a székszena úgy
állott a csipeje; egy szolgálommal cserélém egy
huszonöt forintos fejr szekeressé lóért el; a bojá-
rok tizenkét talléros fegyverért egy két forintos
keszkenőt küldtek. Pénzen hoztak két pari-
pát; jót, és tizenkét kancza lovat. Hic sit finis
anni 1667.

II. RÉSZ.

Anno 1668.

Híttak először regalissal januariusi gyűlésre Beszterczére, és kezdettem az ország között voksolni. Külön szálláson, de az atyám asztalánál voltam. Sokat irhatnék erről a gyűlésről, ha historiát akarnék írni, de ez nem ide való. Ezt az egyet jegyzem csak meg: nem jut eszembe mi felett, az ország és fejedelem között nagy contentióra jutott a dolog, annyira, hogy Bethlen Gergely által felküldé az ország a fejedelemnek a conditiókat, és emlékezteté azokra tett hitire; kapja a fejedelem a keziből a conditiókat, akkori nyomtatott articulussal (köszöné Bethlen Gergely, köszönnén is követte, hogy rajta több nem esett) a földhöz csapja a conditiókat; és őket kipirongatja vagy szidogatja. Rútul bomlék el, kicsiny hija hogy nem conclusum s articulus nélkül a gyűlés.

Marháit az atyám ebben az esztendőben

maga, felesége, én, Bethlen Pál, Sámuel és Zsófia húgom részére felosztatá deákok és nemes emberek által in formam realis mobilium bonorum paternorum divisionis; czélozott, a mint a dolog osztán megmutatta amaz locusra Decr. Par. tit. Mert sem nékem sem Pál öcsémnek soha azután az atyámnak res mobilisében egy pénz ára sem jutott, hanem csak ezzel maradtunk. Jutott ekkor nékem marha, tinó, binó, borju in summa harmincz; juh, bárány gidóval százharminczöt; disznó, süldő, malacz circa huszonhét; ménes semmi; méhkosár száz; pénz, arany, ezüst marha semmi. Állította az atyám azt, hogy nékem és az öcsémnek Pálnak tanulásunkra sokat adott volt; ez ugyan így is volt, de Sámuel öcsémnek is kiadta volt arra az ezer aranyat, Zsófia húgomnak is ezeret, mely osztán, mint feljebb említettem, az udvarhelyi scholához adatott: mégis maradott volt az atyámról a mostoha anyámra és Sámuel öcsémre pénz, arany és ezüst marha csak könnyen harmincz ezer forintig. Nem az atyám becstelenségére írom, mert hiszen azzal már sem néki, sem a mostoha anyámnak, sem Sámuelnek, a kik kedvéért az, és ideháttrébb több hasonló s még nagyobb is esett, semmit sem csinálok, magamnak sem sokat használok: hanem azért, hadd tudja meg az én maradékom és minden, a ki ezt látja, ezeket: I-o. Hogy én csak ennyivel marad-

tam az atyámtól, és ennyivel kezdettem a világi életet. II-o. Bethlen Sámuel kezében azt az Isten meg nem áldotta, sőt a házasságával kezére ment husz ezer forint készpénzt sem; én ez mostani háboru előtt gazdagabb ember valék sokkal Sámuel öcsémnél, mind külső belső értékből, maga a szegény öcsém panaszlotta nékem, hogy annak nagyobb részét az ő gyermekségében Pekri Lőrincznek vesztegette az anyja. Ihol az Isten mind el is vevé őket életeknek legjobb korában; inkább én holtam volna meg, már megért gabona, mintsem az Isten házának és hazánknek olyan erős, ifju oszlopai. III-o. Ne vádoljon engem senki engedetlen fiui névvel és az atyám átkával, mert még nehezebb dolgok következnek, a mely valóságok és az Istennek ötödik parancsolat mellé tétetett ígértinek rajtam lett teljesedése, engem attól eléggé megment.

Bethlen Pál öcsém is in anno 1667. mátkásodott vala, és jegyzette vala el Bucsesti Sárát, kit azután Székely László és Haller István vettek volt; ezt a mostoha anyja csudálatos mesterséggel rontotta vala el, csak visszaadaták a gyűrűt az ártatlan és egymást szerető személyekkel : „O quantum potest apud senes etiam sapientes uxoris pulchrae facies!“ Az is atyafia volt ugyan a mostoha anyámnak, de közelebb lévő atyafiát Tordai Margitot szerzé néki, és lakodalmok lön anno

1668. elébb, mint az enyím, úgy tetszik, márcziusban.

Azután, mint feljebb irtam, hala meg a hugom májusban.

Azután juniusban lön az én lakadalmom, és azután öltözénk minnyájan gyászba; így elegyíté meg az Isten a szegény, ekkor egyszersínind három mátkás gyermekü atyám keziben a lakadalmas' pohárt keserü örömmel. A szent-páli jószágot, mint az atyám pénzén vettet, az atyám az hugomnak intézte volt.

Noha valóságos osztály köztünk az atyámmal még ekkor nem volt, hanem csak derék intézés a derék lakó helyekről: mindazonáltal együtt nem laktunk, nem is lehetett volna, hanem én laktam Szent-Miklóson és birtam oda a szent-iványi részt, Tordán az anyámról való részt, Vajda-Kamarást és a muzsnai portiót. Pál lakott Búnon és birta Berkényest, és az anyám után a kolosvári házat, szőlőket. Így, úgy tetszett mindennek s magunknak is, igen szépen és jól élünk, mind az atyánk, mind a mostoha anyánk, mind mi a fiai; de következők megmutatják, mely szüntelen való házi kereszt és a sátán agitatioja volt minnyájunkon; kit-kit az ő helyére és idejére hagyok.

Ezen 1668. esztendőben májusban kezdettem a szent-miklósi ház rakatását, a végén májusnak,

melyhez való derék készület tétetett volt in anno 1667, a mint erről oda a negyedik részben írtam; azt itt nem kettőztetem, csak ezeket : 1. Csudálatosan mutatta az Isten disznó-turás és egy disznópásztor által a galgoviczi határon egy régi pogány várnak a fundamentumát meg, melyből áll a köveknek a dereka; irtóztató régi épületnek kellett lenni, mert annak sem historiából, sem levélből, sem traditiókból árnyékát sem vehettük fel; semmi faragott követ és írást sem találtunk; iszonyu temérdek és olyan erős fala volt, sokszor könnyebben elhasadott az erős vízi kö, mintsem a mész felszakadott; sok vasat emésztett meg a hányása, olyan tölgyfák nőttek volt rajta mint egy negyvenes hordó kereksege. Három forint, nyolcz véka buzáért mutatta meg az az ember; először alig hogy oda nem hagyta a tisztartó, harmadnapig tizenkét emberrel, semmit mézspornál és apró schifereknél nem találván egyebet; de mi osztán az atyámmal beszélgetvén, száz embert küldénk reá, s meghagyók, hogy ássák keresztül a hegy tetején, és úgy akadunk reá a fundamentumra; volt a kerületi hatvan-nyolcz öl, és a formája a helyhez képest ovalis, melynek két végén egy-egy torony, melynek az ki a bérce felől esett, temérdeksége volt egy és fél öl. Ha Isten ezt nem mutatta volna, nem hiszem, semmi is abban a házban tölt volna, mert : 2. Ott

a tájott Balásfalván kívül a palakönél egyéb nem igen vagyon, az is a kis-aknai határon, és a melyre nem igen régen találtam, a balásfalvi erdötetön. Nagy öreg dufla téglát még in anno 1666. csináltatott volt az atyám száznövezeven ezret, az alsó kertben amaz nádas tőcska abból áll, de nem próbálták volt meg. Egyszer égetni kezdék, úgy pattogott, mintha egy compánia vagy regiment muskatélyos lőtt volna, százbán sem maradott tiz vagy husz épen, az is csak olyan volt mint a málé; semmi hasznát sem vet-tük, hanem az istállót csináltattam belőle, ége-tetlen jobb volt; a házban csak azt a pogont csinálták belőle a pinczében az első palota alatt, a kin közfal nem áll, és a pince két tyúkmony ablakának pogonját a tanuló-bástya felől; erre nézve elhitették az atyámmal, hogy Szent-Mik-lóshoz közelebb téglát nem csinálhatni, hanem Ozdon a pogonok téglái ki ozdi, ki segesvári, ki medgyesi. — Én keresém osztán a téglaföldet a kápolnai akasztófánál. 4. Mikor a feleségemmel hazaérkeztem, azután rakták a tanuló-bástya fundamentumát, tettünk ketten egy kis faragott követ belé, melyben az én és ő neve vala metszve, — annus, dies; én egy aranyat, ő egy tallért tettünk reá, az aranyat Tóbiás apám, a tallért a többi kőmives vette el. 5. Még eddig a régi udvarház fenállott, és az egyik oka a hibák-

nak, hogy egyszersmind nem ásták volt fel és egyszersmind nem mérték jól ki; és a ház ott állott, a hol most a pitvar, leányok háza, és a mellette levő bástya; ezt én ezen nyár kezdetin elrontatám, a fedele rontásában pallérkodván, a kakasülőről leszalasztott egy fejsze nyele vagy foka csak kicsindég úgy éré balfelől a fejemet, süveg is volt pedig ott, mégis fél tyúkmonyvit gulyázék. Ha a fejem tetejére esett volna, három vagy négy szál deszka lett volna a házam. 6. Én költözém lakni a hol most az élés, sütökemen-cze, sütőház vagyon; az élésház volt az ebédlő palotám, a sütő köz pitvar volt, a sütőház a feleségem és leányok háza, a mellette való kis viskó téli hálóház; nyári két házat csináltaték pedig kettőnknek a kertben, egyet magamnak, mást a feleségemnek szép gyalult deszkából, szélessége circa egy és fél öl, hosszúsága circa két és fél. Egyik oldala volt a sütőház mostani fala, fél kis zsendely fedélkéje, mert magassága is egy ölt kicsinnyel haladott meg; szép fél boltozása volt, az is mind deszkából állott, tölgyfa deszkából, ablaka papiros kristálylyal; egy ágy, egy kis asztal, négy vagy öt embernek való szék elfért benne. Az én házamra az ajtó nyílt a kertben az ebédlő házból, és a feleségemére a leányok házából egy hosszuka köztornáczka, melyen mi egymáshoz is mehettünk és a kertben is. Öt, hat

szőnyeg mind a kettőnek a házát bekárpitozta, ezekben laktam majd öt esztendeig, és talán ez volt az én életemnek legjobb és gyönyörűségesebb része. 7. Öt esztendő alatt készüle az alsó rend ház annyira, hogy in anno 1673. beleköltözém az első, vagy udvar felől való részébe, én a tanuló bástyában, a feleségem az ellenibe valóban. Ebédlő ház volt a hol most egy deszkarekesz vagyon, az leányok háza azzal ellenben való. Mennyire készült esztendőnként, nem is tudom, nem is szükség emlitenem; elég az, hogy énnékem eszem, kedvem, munkám, költségem ment erre egészen az öt esztendő alatt annyira, hogy sok tapodás miatt alig hogy meg nem köszvényesedtem. Az atyám első két esztendőben minden jószágával, pénzzel, borral, buzával erősen kezde segíteni, ugyancsak valójában úgy, hogy bizony semmi panaszom sem lehet; de a harmadik esztendőben megcsökkék a segítség, sőt osztán egészen elkopék, és csak az én szegény nyakamra, erszényemre marada minden tereh, melyben bizony nagy károm és injuriám volt, az igazság, decretum és megegyezés ellen; azért is haladott a felső rend annyi esztendőre azután, sőt csak le is tettem az elnémról annak soha is megépítését.

Az én lakadalmom (ha a sok gyülevész ember, tékozlás valami hasznot tenne) elég nagy

volt; fejedelem képe volt Bánfi Zsigmond első tanácsur, de más nagy rendek a vármegyéből és magok a Bethlen atyámfiai is restelték Osdolára fáradni, hanem Rhédei Ferencz, Teleki Mihály nagy jóakaróim eljöttek; násznagy ugyan Rhédei Ferencz volt, az átkozott ambitio nem engedvén Béli Pálnak, hogy felvegye, csak azért, hogy miért nem kértük őtet először csak egyedül, hanem más urakat is kinaltunk véle. De itt a lakadalmi hiábavalóság, ám múlték.

A Basa Tamás és Kún István értékéhez képest az én feleségemet bizony roszul, igen csekélyen házasították, hintót s lovakat sem adának véle; én ugyan szép kék bársonyos hintót és szép választott hat pej lovat vittem volt. Adott volt az atyám énnékem még in anno 1667. Rákóczi Zsigmond inasi számára csinált vén, kétfelé eresztős hintót, melyet én kétszer is ujítatván meg, a kuruczok vagdalták el anno 1704. Sem magyar sem német szekere ilyen nagy, és ilyen könnyen rengő nem volt. Nyolcz ember beleülhetett. Azzal jól járék, hogy a lakodalomkor a fejedelem Bánfi Zsigmond képe által egy nagy öreg virágos kupával, a szász városok is egyezhány szép virágos kupákkal ajándékoztak meg, azon kívül más vendégek is, úgy gondolom hat vagy hét száz forintot meghaladott; másként

mikor haza menénk a menyecskével és számot veték ládával, erszénnyel, nem hiszem huszonöt forintnál több pénzem volt volna.

Még in anno 1667. kezdettem volt predikátor-házat csináltatni; ez megkészülvén, fogadék predikátort, Uzoni Balázst, néhai condiscipulosomat, Apáczai János tanítványát, hon tanult emberben sok akademikust tudományával, buzgóságával meghaladó merő apostol embert; ez volt, a ki Szent-Miklóson legelőször az evangéliumot az ő tisztaságában hirdette, mert Szent-Miklós régen pogány, azután keresztény de pápista, azután unitárius volt. Ez az Uzoni fundálá itt a reformata ecclesiát, itt is az asthmában hala meg; az ur házának szerelme emészté meg, mert noha Bethlen Farkas, kivált először semmit nem fizetett neki, mégis mindennap kétszer tett nála könyörgést, nálam kétszer, a faluban kétszer. Scholát is csináltata vélem, és mind férfi, mind leány gyermekeket tanított. Vasárnap reggel én mentem Bethlen Farkashoz, déljest ő jött énhozzám a predikációra cselédestől együtt. Így kezdök itt az ecclesiát, legelőször egy Ispány András nevü nyolczvanhat esztendő ember tére meg. Légyen ez elég itt, eddig, pro anno 1668.

III. RÉSZ.

Ab anno 1669. usque ad annum 1673. inclusive.

Eszkendőnként megyek ugyan, a mennyire lehet, boldogtalan életem folyására, de mindent, és mikor esett rajtam, nem írok meg, nem is jut eszembe; nem is érdemel annálist egy ilyen hitvány privátus embernek az élete. Jegyzem csak meg maradékim tanuságára életembeli nevezetesebb munkáim, igyekezetim, akadályaim és szenvedéseimet, aztán compendizálom. NB-be vévén mindenkor és mindenben az Istennek reám kiváltképpen való gondviselését, és az ördög, és e világ ellenem szüntelen követő üldözései között való vigasztalást, melyet az érdemes olvasó eszébe vehet mindenütt az én egész életemben, és tanulhat énrajtam, úgy tetszik, nem közönséges, nem rendszerint való, sem teljességgel megvetendő tanúságokat, hogy experiálja valósággal amaz versnek igaz voltát : „Nunquam bella piis, nunquam certamina desunt, et quocum certet, mens pia

semper habet.“ Bizony tüköre vagyok én ennek egész mai napig, mikor szintén hatvannyolczadik esztendőmbe lépem, ha én esztendőmnek mondhatom; hát még halálomig mi leszen, Isten tudja.

Szép és jó feleségemmel ifjuságom esztendeit gyönyörűséggel töltöttem volna, de egymást érte a kereszt, boszuság, kár, gond és akadály; mely gazdag voltam, meglátszik ide feljebb, bezeg nem mondhattam én ekkor, a mit a gazdag. Azért az anyámról maradott és a lakadalomkor adott aranyos kupákat eladám hatszáz vagy hét-száz forinton, és mind korcsmákra való bort vevék véle; ezt az Isten megáldotta, ezt azután is mindenkor elkövettem, ősszel mindenkor szüret után annyira töltöttem pénzzel is a pinczemet, hogy asztalom, korcsmám esztendeig meg ne szűküljön. Ez volt az én arany bányám nagy részint, második a buza, melyet is, mikor olcsó volt, száz söt néha ezer köblönként pénzzel is megszorítottam, és noha igyekeztem eladásában si aliis non melior, saltem minus malus esse, mégis szépen nyertem rajta. Erről ide alább bővebben való írást hoz a dolog magával. A majorkodást a mennyire a szegény jószágom ereje és a nagy építés terhe engedte, követtem, tehenet, disznót, juhok, ménest pénzen vettem, kertet, szőlőket magam plántáltattam vagy vettem,

mert nékem mondom, semmi majorság, szülöm nem jutott az atyámról, mikor derekasan termett, sem mént ezerötszáz vedernél feljebb, az is a legjobb és nagyobbik, a kápolnai elszülyede, ott már szintén gyümölcsöző majd háromszáz cseresznye és egyéb mind magam ültette oltoványokkal, azért kellett a Függőt csinálnom a sok veszekedéssel és a Vashegyet, ezek is sülyedni kezdvén, meg a Sütőné vápáját. A töim is egyen kívül mind puszták voltak, egy jó csür, egy jó istálló sem volt sehol, nemhogy ház volt volna, és így volt bizony énnékem mivel töltenem az időt, elmémnek, testemnek hiába való fordítása nélkül is; nem talált az ördög soha henyélve, azonban ő is értetett ottan-ottan mulató szegekkkel, melyeket örömet elhallgatnék, hogy Cham nevet ne nyerjek, de lehetetlen ennek az írásnak, ha életemet akarom leírni benne, a nélkül lenni teljességgel; mindazáltal mértékletes leszek abban is a mennyire csak lehet, azt is kiváltképen azért, hadd tudja az én maradékom magát alkalmaztatni a két öcsém maradékával a jószági dolgában, mindazonáltal gyűlölközés nélkül.

Régen írta volt egy poëta : „Lurida terribiles miscent aconita novercae.“ A mostoha anyámnak solennis rendtartása vala : vagy velem, vagy az öcsémmel örökké összevesztette az atyámat,

de nem egyszersmind mind a kettőnkkel, az öcsémmel gyakrabban a felesége miatt, kit, noha igen közel való atyafiát, soha sem szeretett, emez sem viszont ötöt, de énvélem nagyobb materiák felett. Esztendő sem telék jó móddal el, az atyámmal Kamarást elvéteté tölem, hogy ott Samukának kell marhát tartani, Sz.-Miklósban elég nagy a mező. Itéld meg uram, hát Pagocsán, Teremiben, Bonyha, Keresd, Szt.-Pálnál nincsen mező, széna, és szalma? No ez csak oda lön, de Isten engem megszána, ottan mindjárt adá helyette Szilvást, Csürülyét, Szelecsét, melylyel az én tordai majorságom, házam felállá. Egy Laskai Szabó György nevű öreg legény szolgám volt a feleségem mellett, kit az atyám nevelt volt többnyire fel, magyarországi legény volt, ez az én száraz dajkámat vette volt régen, emberséges vén ember vala; csak rám izent az atyám, hogy az asszonynak hoppmesterre vagyon szüksége, bocsássam oda. Ez is meglön, mintha az én feleségemnek nem lett volna öreg emberre szüksége, és hiszen tiz olyat is könnyebben kaphatott volna az atyám, mint én egyet. Egy Rettegi István nevű Magyar- Horvát- és Olaszországban velem járt szolgámat, szent-miklósi már derekasan megtanult tiszttartómat, a ki már félkezem, mindenese volt, hasonlóképen erővel, magának Retteginek is kedve ellen csak elvéteté. Azután ismét néhai

nagy tudományu Meggyesi Pálnak a fiát Sámuelet, hogy én jól megtanítottam, szintén úgy : az urnak jó íródeákra vagy praefectusra van szüksége, mert Rettegi praefectus volt, emez deák; mintha a fő kanczellarius megszűkült volna deák dolgában és a legelső ur praefectusból. De jaj nekünk szegény gyarló embereknek. Az én mostoha anyántól semmik ezek a következőkhöz képest. Budai Péter fehérvári, az Ompolyról egy lóval vízholdó és azt pénzen eladó szegény ember gyermekéből, virtusa után főemberré lett magtalan gazdag ember birván Rákost, és sok kívánczója lévén, az atyámat vevé bátyjának, Bethlen Sámuel öcsémet fogadván fiának, én mondom az atyámnak : édes apám uram ! hiszen Rákost a kegyelmed atyja is birta, per contractum bocsátotta ki kezéből egy részből, hányszor sollicitálta kegyelmed arra a jusra a fejedelmektől, hányszor mondom, hogy Macskási Ferencz, kegyelmed mostoha atyja tutora malitiose impetrálta, hányszor akarta kegyelmed perleni, hiszen ahol vannak a leveles ládában mindenek hozzá, ne igyekezze hát kegyelmed a mi kirekesztésünkkel csak az öcsémnek szerezni. Meglön a válaszom; ez is meglön; de itt NB. Bethlen János öcsém vagy maradéka és József a sükösi jószágról való leveleket kezetekből a Sámuel maradéka kezébe ne adjátok. Isten megtanít.

Minden én és Pál öcsém kívánása nélkül (mert mi az atyám életében soha említeni sem akartuk) micsoda erőszakos és kivált énnékem elszenvedhetetlen divisiót tön Kutyalván in anno 16 . . . sok szóval sem írhatnám le, nem is akarok Chám lenni, megvadnak az acták. Bona conscientia az én gyermekeim új divisiót kívánhatnának a Sámuel gyermekeivel, melyet Borgó megtartásával igazíthatnának legcsendesebben meg. Én mind Sámuel mind János öcsémmel úgy akarom vala megigazítani, ha ez a háborúság ne legyen, hogy Borgóban ne praetendáljanak kiváltképen Sámuel, mert noha Kutyalván Pál is sokkal jobban járt énnálamnál, de kész volt nékem mindjárt pótolni; Sámuelnek pedig Teremi s Rákoson kívül is jobb rész esett sokkal mint nékem.

Ez légyen azért második NB-jek. Lehetetlen lévén azért énnékem a kutyalvi divisio mellé állani, tiz koldus pusztá testét és tiz cigány gyermeket acceptálnom, úgy haragvék meg az atyám és az örményesi részt is elvevé. Isten tudja mind, mit szenvedtem halálíg tőle, de az Isten és ezeket tudó jámbor emberek megítélék Teremiben in anno 1678, és ugyanazon Isten mai napig is ítéli az én ártatlanságomat az iránt, sőt az én esedezésem az Istennek, hogy azt a méltatlan átkot ő felsége nem retorqueálja to-

vább is a Sámuel öcsém házára, melyről sok tekintetre nézve is bizony igen féltem.

Az Isten engem akkor is mindjárt megszána, Zabolát, Örményes helyén adá, és a bényei, medvesi jószágocskákat, úgy hogy az én sz.-miklósi alkalmatosságom lábra állá, sőt sokat terjede, és azután Örményes is fiastól jöve vissza. Ilyenek az Isten munkái.

Felette sokat gyakorla az ördög engemet az ipam lábáni és nábáli törvényteleniségével, mert Basa Ilona holta után soha az anyai jószágból és a sókból feleségem részét szépen ki nem adá; hol az ő életéig, hol a fiai defectusáig akarta a feleségemet részletlenné tenni, mindenben kénytelenítettem osztán erővel nyulni hozzá. Basa Ilona halálának esztendeje előtt Gyógyon lévén Kún István, Zabolára beszállék feles fegyveres emberrel, uti plenipotentarius uxoris : ha Béli Pál s Neimes János ne vigyáztasson, sok ember hal vala meg. Harmadnap alatt menék Brassóba a Basa Tamás ezer kétszáz forintos zálogos szállására, ott a gazdát megrészegítvén, magam lakatosommal házat, boltot megnyiték, circa tizenöt forintot elvivék tőle, az ipam semmit nyere. Én is osztán divisionaléval procedálék, én is, ők is osztán eléadánk mindent, osztán feloszták a sógorim, feleségem és maga Kún István között, irtóztató furor s átkokkal volt, majd a

feleségem haláláig, ha néha juhászott, de gyengén, tovább tizennégy esztendőknél. A leánya temetésére se jött, alamortis törvénynyel kellett felosztanom s úgy esék más kézre; mégis azután én in anno 1690. s azután conserváltam jószágait; sírva követett meg, nem fiának, hanem atyjának liált, jószága jövedelmét is azalatt néki adattam.

Isten házasságomat meggyümölcsözteté, egybekelésünk után circa husz hónappal lön leányunk Zsófia, azután ismét esztendővel Mariska, és azután egy és fél esztendővel Mihály fiam; hogy a fiu olyan későre adatott, bizony nagy szomorúságunkra volt, mikor lett pedig, nagy örömünkre, de az mindjárt ismét nagy keserűségünkre változék, mert a fiu meghala, egy héti alig vala; a két leányka egyik három esztendősnél, a másik kettőnél nagyobb, szép nyelves, futkosó korokban tizenkét óra alatt egymás után meghalának in anno 1673. juliusban, a végén, Zsófi pénteken este felé, Mariska szombaton reggel. Zsófia vérben megbetegedvén, hozaték medicust Kolosvári Tolnai Jánost, másképen theologiae doctort és professort, a ki híres medicus is volt. Ez a mint Zsófit orvosolja, Maris ott futkos, játszik, tánczot jár; mondja a doctor: szép gyermek, de sok geleszta van benne, ehol adok egy kenőcsöt, csak kívül kenjék meg a köldököt

véle, elvész a geleszta. Megkenék, csak hamar számos apró gelesztát emészte, de osztán olyan szörnyen purgálódék a gyermek, ötven széke volt egy nap; eleget mesterkedék a doctor, soha bizony meg nem állithatta; a kenés után öt napra, nénje után tízenkét órával meghala, együtt nyujtogatták, temették. Faolajban tört földi tök, colocynthis volt az a kenő; busult, szégyenlette, de ez csak megtörtént. Tanuld megfogadni a Krisztus szavát : „az egészségesnek orvos nem kell.“

Ekkor a vér az egész házamra úgy reá esék, hogy énrajtam, Mihályon és a dajkáján kívül senki el nem kerülte; fekütt egyszersmind huszonnyolcz cselédem, a feleségem is; de meg nem holt senki, hanem csak a két gyermek, és a feleségem öreg asszonya.

Mint ember én is igyekeztén a világon, a járai porziócskát perleni kezdém; úgy hittem, igazságomhoz képest mindjárt elnyerem, de ezt a levelemben meglátják gyermekim, mennyi esztendővel jutottam azután hozzá.

Lupsát Fekete Pétertől, kinek is mint sógorának az atyám szerzette volt, elalkuvám, de praevaléala a mostoha anyám, ezt is azután Isten énnékem adá; ott vagynak a levelek.

Az udvarhely-széki főkapitányságból pénz-jövedelem felette kevés volt, tudok oly esztendőt,

harminczöt forint és tizenkét szita volt; itták pedig meg derék székek alkalmatosságával egy két negyvenes boromat, mert engemet a szék nem tartott ajándékon; nagyobb hasznom volt esztendőnként száz kaszás egy hétre Sz.-Miklóstra, noha ritkán jött el csak kilenczven is, de a jó munkát tett. Én is bizony panasz nélkül jól tartottam, hús, kenyér, sajt, ser, és a tisztjeket borral, utravaló kenyér és egy-két tallér ajándékkal. Elég ez anno 1673 végéig. Hanem egy, noha talám hiábavalóságot jegyzek meg. Anno 1668. augusztusban feleségemmel aluvám, hajnal felé álmomban Keresztúri Pál régi mesteremforma tisztességes vén ember, fehér szakállal, kalapban, violaszinü papi köntösben az ágyhoz jöve, jobb kezével megillete, s monda : fiam, ne szorgalmatoskodjál felettébb a világon, mert az Istentől néked harminczöt esztendőnél több napjaid nem rendeltettek; és ezzel oda lön, én felébredék. Beszélém reggel Uzoni Balázsnak, feleségemnek s Szabó Györgynek, s mondának : álom s esős idő! avagy ezután harminczöt esztendeig élsz; ez sem semmi, ötvenhat esztendeig élni. Én ettől mind tartottam, mikor a harmincz esztendőmet elértem, ugymint in anno 1672; azt elugorván, ismét mint bolond féltem, a dato somnii harminczadik esztendőben, in anno 1698.

De a mint Salamon szól Praed. 5. 7. vanitas;

hanem gyanakszom : hogy in anno 1673 költöztem abban az én szörnyű gonddal csinált szentmiklósi házámba, in anno 1703. kiköltözém belőle ugyan augusztusban, azolta nem voltam, talám nem is leszek soha is benne; valljon mintegy köd által, nem arra az harminczra czélozott-e? mert én ugyan ab anno 1703. Szebenbe menetelemtől fogva való időt nem tarthatom napjaimnak, hanem keserűség és halál éjszakáinak : fiat voluntas tua Domine.

IV. RÉSZ.

Ab anno 1673. usque ad annum 1674.

Nem elegyítettem a felső három részben semmi publicumot, ha valamennyire engemet illethetett, vagy az én kezem benne forgott is, szántszándékkal. Ezután is olyanokat, mint historiára tartozókat én csak annyi részből illetek, a mennyire az én életemet és azokba való elegyedéseimtől való ítéletit az embereknek nézhetik azokban. Én pedig a mit irok, tudja az Isten, igazán irom; ha mások megbántatnak is véle, arról nem tehetek, ezt pedig én nem a világnak irom, hanem csak az enyimeknek, hadd tudják azok iránt is a valóságot; és ha mit attól távozót, vagy azzal ellenkezőt hallanak, tudják megigazítani vagy czáfolni, és magokat igazgatni. Az esztendőkre pedig nem felette vigyázok.

Az én atyám, a mig a mostoha anyám el nem idegeníté, engem igen szeretett, és az Isten nálam levő ajándékot igen becsülte, a publicu-

mokat vélem közlöttem, sőt a deák expeditiókat nem csak vélem közlöttem, hanem mind én concipáltam; ezt tudták a tanácsurak is, és nemcsak javallották, hanem magok is, kivált a nagyjai, mint Bánfi Dénes, Zsigmond, Kapi, Béldi, Teleki, Rhédei közlöttek velem minden nagy dolgot. Ehhez képest sokban forgottam. A szegény idvezült fejedelem nagy erőtlensége, melyet egész Erdély közönségesen érzett, és az uraknak azzal az erőtlenséggel való visszaélések csudálatos monstrumokat szült egymásután mindaddig, míg ők elmulának; és az haza a mint igen megaláztatva maradott vala is, teljességgel felfordula, és erre jutta, a miben ma fetreng, mint Ezsaiás mondja 51 : 20.

Székely László két lovú szegény jenei nemes ember, postamester név alatt a fejedelemnek olyan kedves embere vala, hogy a felesége, minden atyjafiai és tanácsi sem tettek előtte annyit, mint Székely László. Ez egyszer egy ide nem írható rossz és rút alkalmatossággal és okokból a fejedelemmel megfogatá Fleischer Andrást, szepeni királybíró, tanács urat, küldeté Dévába a tanács urak híre nélkül. Ez nagy gonosz példa, az urakat felette megrettenté, és minél hamarabb lehe, megszabadíták, és büntetének alávalókat. Implicat ut muscas, transmittit aranea vespas. És hogy több olyan ne legyen, a tanács urak

conceptis verbis összeesküvének, és a mennyin valának, annyi párt subscribálának, pecsételének, hogy mindeniknél egy-egy álljon, melyet, ha ki meghal, felesége vagy gyermeke felszakasztatlan (mert kívül is megpecsételték) a mely tanácsurat legközelebb ér, küldjön annak. És noha felette igen nagy átok volt, de én tudtam; summája csak ez volt : hogy a fejedelmet olyan excessustól oltalmazták, és olyat semmiképen meg nem engednek; ha pedig mégis csak megfogat valakit, ha különben nem lehet, extremumot, erőt is adhibeálnak megszabadításában. Ezt magok közül egyik, Nagy Tamás a fejedelemnek elárulá; csak hamar az Istennek irgalmassága lön csak, hogy a fejedelem s az ország, szinte gyűlés is vala akkor Fejérvárott, egymást le nem vágák; ur, főember, szolgástól mind fegyverben volt, kivált egy éjjel, mikor a fejedelem a gyalogit fel akarta gyűjteni a várba, és az urakat fogatni, vagy öletni is. Mi egynehányan a statusokat az urak részére disponáltuk. A fejedelemasszony, Gilányi Gergely és Topheus udvari pap, kit ugyan én ráztam az én atyám szállására gyűlt urak akaratjából fel az ágyból, hogy felmenjen a fejedelemhez, csendesítették első furiáját, és másnap osztán addig járának, Teleki kiváltképen, noha pars sőt mások felett inventor és author volt, mediator mere lenni hála Isten-

nek, az mint lön. Ha olyan fejedelem és olyan tanácsadói lehettek volna, a Báthori Zsigmond kolosvári gyűlése mása lészen vala. Ez lön sok tragoediáknak prologusa Erdélyben, melyekben az én szegény fejem is belevonatott sokszor azután, hol nagyobb hol kisebb mértékben.

Ennek más actusa lön a fejedelem belső cimberinek, Gilányi Gergely, Toldalagi János, Székely László, mások és többi között fogarasi Boër Zsigmond notára való evocáltatása, kiket a fejedelmet roszra késztető oldaltanácsoknak neveztek ekkor; talám ártatlanabb sem volt Boër Zsigmondnál, azt in specie megnótázták és az ország előtt térden állva követtették meg az atyámat, Bánfi Dienest és Fleischer András királybíró-t véle, hogy a portáról kapitihaságából nem tudom mit irt volt a fejedelemnek a három úrról; osztán elereszték, és nem sokára Fogarasban fő porkolábnak tevék. Hoc erat catellum coram leone castigare.

Más de igen titkos actus lön. A szegény boldogtalan fejedelemnek a Báthori Zsófia fejedelemasszony régi szépségét fejébe ütötte az ördög; annyira ment a dolog, hogy Inczédi Mátyás által jártatta a fejedelem, hogy ő a feleségét elüzi, teszi ide vagy tova s amaszt elveszi. Horrendum et incredibile, de így hallottam az uraktól. Elvégzék, hogy Inczédi szerzöt azután

megölessék, sőt ha ugyancsak megforr a dolog, hadat állítsanak, a menyasszonyon is az uton feladjanak, és az elméjében annyira megbántódott fejedelem helyébe mást tegyenek. Járt az elnőjek Rhédei Ferenczen, de az én atyám a fejedelem egész kivettetésén meg nem egyezett, a többit az éktelen házasság aránt, hogy meggátoltassék etiam extremis, ut supra, hibitis javallotta.

Harmadik felette szomorú actus lön a Bánfi Dienes tragoediája, már in anno 1674., melyben az én atyám már a vízi betegségben csak háznál vesződven, semmit sem tudott először, én sem tudtam; Teleki Mihály és Székely László volt a kezdője, Teleki vette reá Béli Pált, más-képen a generalisság praecedentiája és Szinyefalu miatt Bánfi Dienesnek nagy ellenségét, úgy Kapi György és Bánfi Zsigmondot is, nagy gyölölőit. Teleki concipiálta az ellene való ligát, iratta purumba Macskási Boldizsárral, subscribálták: Bánfi Zsigmond, Kapi György, Béli Pál, Haller János és Pál, Teleki, Rhédei Ferencz tanácsurak, Nalácz István fő hopmester, Székely László belső favorita, gróf Csáki László, Kornis Gáspár, Keresztesi Sámuel, Macskási Boldizsár. Két originál volt, az egyik Telekinél, a másik Béli Pálnál olyan végzéssel, hogy mindenik minél több főemberrel lehet, subscribáltassa hit alatt.

Én akkor udvarhely-széki fő kapitány lévén, eszközül felvettek, minthogy a dolgot a székelységgel akarták véghezvinni, és Teleki politica subtilitása volt, a fejedelmet, ki ebben semmit sem tudott, a székelységgel s tumultusával ijeszteni, és az egész dolgot Béldi Pálra fogni a fejedelemasszony és Bánfi Dienesné előtt, noha ezután mind napfényre jött, a mint Idvezitőnk mondja. Matt. 10 : 26.

Nekem in privato Bánfi Dienes ellen semmi nehézségem nem volt, sem az én atyámnak s atyámfiainak, sőt jó uramnak tudtam, az is volt, mert mikor in anno 1674, mint oda fel első könyvben, VII-dik részben megírtam, igen beteg voltam, holt hiremet vivén fel vacsorán a fejedelem belső kis asztalához, mindjárt elveti a kést Bánfi Dienes, mondván : bár három, négy holt volna meg más, csak ez ne; dicsért, becsült, és osztán felfuttatott egy inast, és életemet értvén, örült, mind ő, mind a fejedelem; noha én ezt így az ő halála után tudtam meg, bár elébb tudtam volna meg, mert nem hittem volna mindent olyan könnyen el felőle. De Teleki Mihály hivata engem Sorostélyra magához, és hosszú ahoz készült praefatio után kívána tőlem parolát de secreto rei mihi et pro publico, et pro privato intellectu necessariae, et quod periculum extremum in mora. Én Telekit is abban az időben jó

confidens uramnak és barátomnak tartottam, ugyan hitet is adtunk volt még in anno 1666. állandó barátságról egymásnak, azért is könnyen adék parolát de silentio, akár mit mondjon, csak szintén hogy Isten, úr és hazámhoz való kötelességem ellen ne legyen. Arra mondja : nemhogy azt megsértené, sőt annak javára vagyon épen. Én mondtam : no hát én kegyelmedet sub bona fide christiana assecurálom de silentio ; halljam mi a dolog. Elévevé az említett sok pecsétü ligát, s adá kezembe, hogy olvassam meg. Hosszu vala ; ha el nem vezett, az én levelesládámban megvagyon egy kis fasciculusban, melyre ez van írva : Bánfi Dienes tragoediája. Megolvasván én, mondtam : ezek rettenetes dolgok, de ezeket megbizonyíthatni-e rá ? Esküvéssel monda : meg, sőt annyiban van a dolog, ha Bánfi Dienes erre a 18-dik novemberre hirdetett gyűlésre eljöhet, Apafi tovább nem fejedelem, és sok főrend, s azok között te is nem élsz tovább ; azért ez a tanácsi rend conclusuma : Kegyelmed Udvarhely, és Kornis Gáspár Marosszékről vegyetek számos hadat fel, és Bánfi Dienest Fejérvárra jöttében, vagy a miriszlai berekben vagy a hol lehet meg kell fogni, vagyis ölni. Béli ur Háromszéket, Csikot kihozza Haller Jánossal Szent-Pálra, és Kornis Gáspárral correspondeáljon kegyelmed,

és ezzel sietni kell, mert Bánfi Dienes ante 18-van novembris egynehány nappal akar Fejérvárra jöni és a fejedelmet maga birtokába venni. Most uram az ideje, ha Istennek, urunknak, hazánknak akarunk szolgálni : aut nunc, aut nunquam! Mondám én : mi mellett ültetem én fel a hadat, hol a fejedelem parancsolatja? Monda reá : a fejedelemnék az ő nagy gyengesége és a felesége sógorsága miatt ezt nem lehet, nisi post factum, megtudni, az ömagok javára, et propter multas rationes; de Kapi, Bánfi Zsigmond, Nalácz, Rhódei és én, megmondjuk a mikor kell. Erre én : akár csak a tanácsi rend parancsolatjának, de kell lenni valaminek, a melyet én a szék eleinek mutathassak. Moudá : itt egyéb nincs ennél a ligánál, instructio pedig Haller Jánosnál. Erre én : azt a pecsétes ligát hadd adja ide kegyelmed. Difficultálá. Én mondtam : hogy a nélkül én bizony meg sem indulok. Osztan ideadá, és hogy az atyámmal, Bethlen Gergelyvel és más főrendekkel is az alkalmatosság hozván, subscribáltassam, hit alatt mind; azonban hogy járjam meg uti ember képében Csanádon a Bánfi Dienes házát, hogy ha úgy történnék, hogy ahoz a házhoz jöne a gyűlés előtt, ott mint verhessük fel. Ezt másnap erre térvén ebédre, én megjárám. Vége ez beszédnek ez lön : Én elmegyek, és mint el tudok járni

benne, eljárók, ha lehet megfogatom, de én bizony meg nem öletem, lássák osztán a gyűlésben ország s fejedelem, mit csinál véle. Ez a beszéd circa 1. vel 2. novembris volt, úgy jut eszembe, vagy még későbben; elég az, hogy a koppándi dolog előtt csak kevés, úgy, hogy Sorostélyről Sz.-Miklóstra menvén, kevés napok mulva mindjárt csak megindulék a dologban, és

Menék Keresdre beteg atyámhoz, kivel közlém, s monda : én ugyan ezeket emnyire nem tudom, de régtől fogván ismerem Bánfi Dienest és ambíciójához képest könnyen elhiszek akár mi rosztat is felöle, én ötet affélétől mind feltettem, Kemény János is meg akarja vala ölelni. Engem már Isten a világi dolgokból kitett, én itt Keresden fekszem, te menj el és járj el az urak rendelésében, Isten igazgasson minden jóra benneteket. Menék Búnra Bethlen Gergelyhez, ki is subscribálá, s még azt végzé vélem, hogy Szent Lászlónál megegyez vélem, és ő is eljö a munkára; de megmáslá, sőt Bethlen Eleknek és Farkasnak a hit és tilalom ellen prodálta, és Farkas ló halálában tudósította Bánfit, de akkor érkezett a szolgája, a mikor Koppándra érkezett Csáki László és Kornis, Macskási Boldizsár, Keresztesi Sámuel; és Bánfi elszaladott volt Kolosvárra, és a feleségét az említett urak egy

rész maros-széki haddal küldék fogva Maros-Sz.-Pálra fogságban. Ez pedig csak azért lett, hogy Bethlen Farkas hirt nem tehetett, hogy ő is későn vette volt a két ücscsétől, mivel én is csak akkor közlöttem volt Gergelylyel, mikor másnap indulni akartam Kereszturról a haddal; mert :

Szent-Miklósról én irtam volt, hogy ordinaria mustrát teszek Kereszturnál, azért ott készen volt a had; a pecsétes ligát egynehány főcemberrel subscribáltattam, és azt költök, hogy Kolosvárhoz kell a váradi török excursiója miatt nyolczezer vagy kilenczezer lovassal mennünk. Dictum, factum, csak megindulék és első szállásom Nagy-Cserged lön; onnét hamar éjjél után megindulék, és mindenütt úgy mentem a bérceken, egész a Hari-határban lévő Somodi nevű faluhelyig, ott szállék meg este felé, hogy a Kornis urék tudósításához képest alkalmaztassam magamat; menőben senkit a faluban meenni nem hagytam az hadból, gyalog vagy lovas utazó embert, akárkit, a ki szembe találkozott velünk, felfogattam, és csak este bocsátottam el, két szárnyul közel mindenkor lovasom járt.

Bethlen Gergely dolgából divínálván az imide feljebb említett tudósításokat, harmincz lovast gyalog hagyék, csak a lovakat adám vezetékül más harmincznak; és elküldém a Maros révihez, Kocsárd, Nagy-Lak etc. Kicsinyben

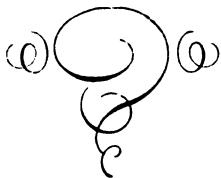
mult, hogy a Bethlen Farkas szolgája beléjek nem bökkent, csak avval nyerte, hogy Mikes Kelemennek is azon szolga vitte azon hirt, Csesztve felé ment az ispánlaki oldalon, látta is az én portásom; ugyan az atyám, és azután Bethlen Farkas és én szolgám volt, Papocsi Györgynek hívták.

Somodihoz az én portásom visszajöve Fekete János és Czipó János hadnagyokkal, külön voltak tizenöt katonával. Czipó azt hozá, hogy Kocsárdon ő német troinbita szót hallott; hazudott pedig, mert semmi sem volt, hanem a mint azután, szegénynek halála után, (melyet ide alább) megérttettem, azért költötte volt, és más-képen is megértvén, hogy Bánfi a czél, a kinek ő conventiós prokátora volt, el akarta zsibongásával a hadat állítani mellőlem, hogy csak menjenek haza, de a fő emberek ezt megelőzték, noha én akkor nem tudtam. No én arra a hirre nézve mindjárt portákat küldék Nagy-Lak, Kocsárd, Maros-Ujvárra külön-külön, és egyet csak heted magával, hogy ha elmehet Koppánd és Tordáig. Magam a haddal menék a kocsárdi révhez; kicsiny volt igen a Maros, gázló seregenként jöhetett volna, ha lett volna ellenség, és az én széke-lyem bizony elfutott volna mind a Czipó János zsibongása mind a maga roszasága miatt. Kiteszek egynehány főembert, és kivált Sándor

Gergely vice-királybirót, mert arra a hazug trombita hirre nézve, melyet én akkor egyébre nem gondolhattam, hanem a kolosvári praesidiumból való Csáki német compania trombitásának, vagy maga Bánfi Dienes trombitásának; egyebet is sokat hazudott vala ez a Czipó öszve. Elég az, összebeszélvén Ugron Ferencz és Sándor Gergelylyel Somoditól megindulék rendelt sereggel a Maroshoz, olyan resolútióval, hogy az elbocsátott portások meghozzák, mi dolog, ha Csákiék és Kornisék vadnak-e ott Barátinál; ha Bánfi, azt is megtudjuk, mint jó, s mennyid magával. Azonban csak jobb a rendelt seregben való menés a nyulankozásnál; a ki tudja rá, mindenkor a Marosnál álljon meg, oda várjuk a portákat vissza, és ha oda reánk jó is, jobb a kevésse aprónként az általjövételt perleni, mintsem egész mezőben megverekedni.

E szerint elrendelők, a mint tudók, épen abban a kerék fordulóban a révben magunkat; egyszer tekintém, hát a kopjátlan nemes szász mind kivonta a kardot (bizony féltében esze nélkül volt). Én nevetve, de farkas nevetéssel mondtam: tedd el a kardot, mert bizony százszor is kivonhatod addig, a mig vágnod kell. Éjtszaka szép holdvilág vala, osztán a vizparton leülék s mondtam: hozzák elé a mi sült vacsorának vagyon; a főemberekkel, hadnagyokkal evém, a

had is a strázsákon kívül ett, de seregbon-
tás nélkül; azalatt a három említett faluba küldött
portám megjöve, s meghozá, hogy sehol semmi
nincs, nem is volt, minden ember aluszik. Bizony
haragudtam Csáki és Kornisékra, hogy semmiről
sem tudósítottak, csak mint a bolond mentem.
No én falatozás után azon órában megindulék s
bemenék Kocsárdra, Úti István aranyos-széki
első hadnagy és vice-királybíróhoz beszállék, s
meghagyám, hogy másnap a szék vitézlő rendit
felvegye mimellénk; onnét menék Harasztosra,
és ott tudtam meg a koppándi dolgot, melyről
ide elébb. Onnét ugyanazon éjjel Tordára csak
vigyázva.

V. RÉSZ.

Bánfi dolga continuatiója.

Tordán én a piacon megállítám a hadat és három zászlót küldék az új-tordai templomhoz, magam sem mentem be a házamba, hanem a koresmaházam előtt egy köre leülék, s hivaték az emberekből oda, kik között Jó Mihály első ember az egész dolgot megbeszélé, hogy ő ott volt Koppándban, és szemével látott dolgot mond.

Vitéz Ferencz hívta volt Bánfi Dienest keresztelőbe; eljött, és mikor már az éték is az asztalon volt, mosdottak, s ülni akartak, érkezik Bánházi Pál és Teremi András sebes nyargalvást ilyen hírrel : A király-étiben vagyon ezer, vagy plus, minus lovas, micsoda nép nem tudjuk, de a hegyeken strázsájok vagyon, és minden utazó, járó, dolgozó embert felfognak, minket is sokáig üzenek, alig szaladhatánk el. Erre a hírre nézve az úr mindjárt szólítá Pályik Jánost, s

mondá : ülj fel erre s erre az én paripámra, s a mint mehetsz, menj, és az egész lovas praesidiumot, városi seregeket, summa, minden erőt hozz ide énutánam, ha ez a paripa meghal sem nagy kár. Pályik evvel elméne; ugyan mindjárt az úr az asszonyt vivé által Vitéz Ferencz házatól a Vitéz Gáboréhoz, és egynéhány dragonynyal ott hagyván, lóra üle, s elméne Péterd felé. Bizonyosan nem hiszem csak a hegytetőre is érkezett volna, addig ott termének Csáki, Kornis uramék a marosszéki haddal, és a Vitéz Gábor házából kevés puskázás után kivevén az asszonyt, fogva elküldék Szent-Pálra, magok is a haddal az estve vagy éjtszaka itt a városon vagy hidon menének által, merre, én nem tudom. Ez a beszéd lön hajnal előtt mintegy két órával. Harasztoson ugyan Alvinczi Zsigmond ennek valami részét néken megmondotta vala, hozzá tévén azt, hogy ő reggel leindul parancsolatja szerint a gyógyi feredőben, Kapi, Teleki, Rhédei, Naláczai uraimékhoz ezzel a hirrel, mint kik ötöt várják, osztán ugy fogják magokat alkalmaztatni. Öszvevetegtéin én a Jó Mihály beszédével az időt és órákat, és úgy itélém, hogy Pályik a kolosvári haddal Koppándnál lehet addig, a minthogy úgy is lett volna, de Bánfi Dienes a Felek alatt találván elől, visszavitte, csak Salis német kapitányt küldte Koppánda, hogy a feleségéről bizonyost

értsen; ott is volt Salis Koppándban companiástól, a mikor én Tordán; ő sem tudott engem, én sem ötet, Kornis urak sem tudósítottak semmiről, mely bizony nagy fogyatkozás volt.

Én az nap és éjjel kerengtettem legalább nyolcz mértföldet, a hadamnak lovát, és az estéli kardvonásból a szivét is ismervén, lehivatám Új-Tordából a zászlókat, s által a hidor, épen mikor világosodni kezd, szállék Gyéresre a Rhédei Ferencz házához, ott megnyugodván lovastul, menék Lónára, s megegyezém Csáki, Kornis, Macskási, Keresztesi, Vér Györggyel etc.

Ezek verték volt fel, ut supra, Koppánt, úgy gondolom, 13-a vagy 14-a novembris anno 1674. Sokat feddődém a nem tudósításért, és az asszonyembernek fogásáért, fosztásáért; azt mondák, az asszony megfogása parancsolva volt, hogy a fejedelem mellé ne menjen észvesztetni etc.

Azon nap és éjjel nyugattuk a hadat, a hová hozák a Bánfi Dienes feddödő levelét, mely alkalmatossággal irék én külön néki egy levelet, hogy küldje hiteles emberét, hadd vigyem ki abból a tévelygésből az elméjét, hogy nékiünk egynehány ifju legénynek tulajdonítja; bizony megcsalja magát, mert országgal vagyon dolga, mi csak szolgák vagyunk, eszközök benne. Nem hivé, sem emberét ekkor hozzám nem küldé, ha-

nem ezután (melyről az ő helyében). Azonban somlyai, csehi, segesvári, kolosvári praesidiumokat összehíván, Kolosvárról ment Szamosujvárra, mi pedig Lónáról Szent-Mihályfalvára, a hol Szamosujvárra való menését értvén, menénk Mező-Csánba olyan elmével, hogy aranyosszéki és mindennap várt, de rákháton jövő háromszéki, csiki haddal megerősödvén, Szamosujvárba szorítsuk. Csánba jöve tőle az akkori reformatus püspök másod magával oly véggel, hogy Fejervárra menjenek a fejedelemhez, de nekünk az uraktól az volt az instructiónk, hogy mindenek felett csak az légyen gondunk, hogy valamig az urak a fejedelem mellé nem mennek, sem magát sem emberét a fejedelemhez ne bocsássuk semmiképen; azért ekkor a papokat csak visszaigazitók, relegálván az urak tudósítására mind magunkat mind a papokat. De Csánból visszaszállának Gyéres-Szt.-Királyra Csáki urék, és engem hagyának Egerbegyen, melyre én mondék: ezt én értem, de hiszen még tegnap s azelőtt is megmondám, hogy a mi kevés hadunk (mert Marosszék egy része a prédával, az enyimből is sok hirem nélkül elszökött) nem arra való, hogy harczot álljon avval a praesidiumokból álló német és fizetett katonákból összehívott haddal; ha Bánfinak esze és szive lészen a reánkjövésre, számmal is nem igen haladjuk mi azt meg; azért

jobb távol berzenkedni, irogatni, tractálni, időt nyerni, míg a több székelység is érkezik Béli-vel, és az urak is a fejedelmet magokévá teszik, és tudósítanak, és segítséget is küldenek, mintsem láb alá menni, hogy felferjenek, vagy futva többire retiráljuk magunkat; azért jobb a Marost sáncznak tennünk Nagy-Laktól fogva Enyedig, és a toroczkai s több utakra vigyáztatnunk, ad communicationem praescindendam; ha azért retiráljuk magunkat, a mint látom, már menjünk épen által a Maroson, tisztességesen etc. Nem tetszék nekik, kivált Vér Györgynek, ki azelőtt somlyai kapitányságában a töröktől sebet is kapott volt, és tanult vitéz embernek tartatott, idősebb is volt mindnyájunknál. Szégyen volna, ugymond, de csak maradjon itt kegyelmed, így s amugy segítjük, Isten úgy segéljen. Mondám; jó, én itt maradok, Isten kegyelmetekkel s velem is. Elmenének Gyéresre.

Én beszélgetvén Sándor Gergely, Bihari Péter régi sok hadakban forgott hadnagyokkal, három vagy négy rendbeli fiók és derék strázsákat veténk az egerbegyi és boldóczi völgyeken messze a falutól majd fertály mértföldig; osztán a hadat seregenként a falu végére rendbe állítám ilyen dispositióval: hogy oda vigyenek szénát a falusi emberek (vittek is eleget) és csak kézzel étessék a lovakat, fele alugyék minden seregnek,

ha csak elnyomja az álom, de fele ébren legyen. Én, mondtam, csak rövid vacsorát eszem, én is mindjárt kijövök ide kegyelmetekhez a faluból, egy éjtszakai alatlanság keveset teszen. Bemenék az eleivel egynehánynyal s vacsorához ülénk s eszünk, hát ihol hozzák a gyéresi atyafiak levelét. Úgy találák, nem jó szakadozva lennünk, menjek által én is a haddal Gyéresre hozzájuk. Elküldék a strázsák után, addig jóllakánk, osztán által Gyéresre; de hát az én társaimnak hült helyek, alig érem be őket Gerendnél késő éjtszaka éjfél tájban, és osztán általszállánk Nagy-Lakra a vajdaszegi réven, de könnyű volt mennünk, mert egy csepp szekerünk sem volt, falun, hol voltak. Consciens ipse sibi de se putat omnia dici Mikor én Lónán az urakkal szemben voltam, Czipó az ablaknál hallgatódzott, kik is Bánházit, Teremit szidták, így amugy kellene nyársolni. Ezt Czipó magára vette, és másnap Szent-Mihályfalvára menő útjában a pistolyát a mejjébe csappantotta, de nem sült el; én megtudván, biztattam, vigasztaltam, és hogy az említett lármáért még csak pirongatás sem találja, nemhogy nagyobb; assecuráltam, de nem tudtam akkor a más oda fel említett factióját, és így arról nem mertem assecurálni. Vacsorán poharakat köszöntettem reá, semmit sem használt, irtoztató volt a keresztül való nézése és ábrázatja, azért

strázsát rendeltem néki, hogy ne bánthassa magát. Csánban egy ingben, nadrágban elszökött, a strázsái aluván, a pallosát a nyakában elvitte vagy keziben, és harmadnap a szováti határon egy vad gyümölcsfán találták, a pallosa szijánál fogva felakasztva s halva; szántam igen és nehezteltem nemcsak a strázsáira, hanem a főemberekre is, hogy azt a factio-csinálást nem mondták meg, talám ha arról specialiter assecuráltam és meggratiáztam volna, megcsendesedett volna. Reformatus ember, alkalmas prókátor, lovas puskások hadnagya volt szegény.

Ezalatt a Felvinczi Zsigmond és Csáki uraimék tudósítása felhozta az urakat Gyógyról Fejérvárra, s ihol jó nyakokra egy bejáró ifju a fejedelem levelével, mind az hadhoz a nagy, mind mihozzánk, Csáki, Kornis és énhozzám a titokpecsét alatt, melyben maga ügyének agnoscálja az egész dolgot, dicsér de praeteritis, parancsol de futuris, biztat, ígér etc. A tanácsi rend is hasonlóképen. Ilyen a világ.

Nagy-Lakról menénk Tövishez, és én utamban Csesztvén Mikes Kelemennel subscribáltattam a ligát, promptissime cselekvé, de féltében; nekem parancsolatom volt, hogy ha reluctál, megfogassam, azért még mikor Somodinál voltam, akartam hivatni, vagy ha ellenkezik, erővel is elhozatni és Sz.-Pálra küldeni. Ezt a tökéletlen

hadnagy Lajos István azután kifecsegte néki, s megszaporitva; mely énnékem nagy veszedelmre szolgált azután, a mint ide elébb meglát-szik; sok helyeken fakés helyében a ki kardot köt, gyakran jár rosszul.

Ezalatt a szegény Bánfi Dienes az én lónai levelemre nézve, küldé hozzám Pályik Jánost (kiről Jó Mihály szavait feljebb megírák). Ez azután holtig kolosvári vicekapitány lön. Én ennek a subscribált originalis ligát megmutatám, s üzeném Bánfi Dienesnek : ne fegyverkez-zék, hanem minden késedelem nélkül menjen Magyarországra, és onnan békéljék vissza, mert bizony elvész. Ezt én csak magamtól és titkon cselekedtem, és mikor osztán megtudták, én sem felettébb titkoltam. Teleki igen neheztellette, de én két okokért cselekedtem : 1. Nem kíván-tam sem néki sem másnak halálát senkinek, ha-nem hogy ez a tragoedia vér nélkül végződjék; láttam pedig azt, hogy ha ő el nem megyen : avagy ő, avagy mások, avagy mind a két fél és talám az ország is consequenter elvész; mert olyan desperata conjuratiója volt ez az uraknak, hogy a kiket a gyógyi feredőbe menteknek irtam, oda olyan resolútióval mentek volt, hogy ha Bánfi a fejedelemhez mehet, és azt magáévá teszi, ők Gyógyról mindjárt Karánsebesbe men-jenek, Béldi hasonlóképen Háromszékről be Ha-

vasalföldre és osztán megegyezvén, a portára és más fejedelmet kérjenek etc. A minthogy mikor mi egynehány ifju Bánfira mentünk, Béldi postán ment be Háromszékre, későre is tudá haddal kijöni. Ezek valóságos dolgok.

2. Jó, és a mienknél sokkal jobb, és talám számosabb haddal, lovas és gyaloggal, kibem circa négyszáz német volt és toroczkokkal megindula Bánfi és Ajtonig el is jöve; semmi kétségem nem volt benne, hogy a mi székelyünk két mértföldnyire sem várja meg, bizonyosan elfut, mert szive sem volt, kedve sem a dologhoz, és Fejérváratt az urak sem várják meg, hanem vagy a fejedelmet is elijesztik, elviszik magokkal Dévára s Törökországra; vagy elfutnak mellőle, s ök elmennek; vagy a fejedelem maga nyakon löveti őket, és Bánfival összebékéllik rajtok. Ezek is valóságok; ha eljő vala, bizony praevalcál vala. Tanácsi rend, Bethlen Farkas, Nagy Tamás nem is tudta, nem is javallotta; egyéb úr, főember és az egész szász natio similiter; de az Isten megfordítá vissza Ajtontól, pedig a csiki, háromszéki hadat csak mi híresítettük, de Köhalom-székbem ha volt akkor. Ez mint Isten csuda munkája lön, reánk sem tudá jöni, el sem tudá szaladni, a fejedelem és urak megcsinálák a praesidiariusokat s azok fogák meg magok, de mi még azt nem tudván, hanem csak hogy Ajtontól visszatért, és

hogy a Fejérvárra járt egynéhány praesidiarius tisztet (kiket is infelici suo fato maga küldött oda, hogy törekedjenek mellette) a fejedelem s urak megnyerték, s mennek vissza: mi is megbízik magunkat, nosza Enyedhez, és onnét egy nap egy éjjel Hidas, Mészkö, Szind, Szilvás felé Gyaluhoz menénk; és azalat arestálta a praesidium.

Menénk osztán kész dologra Kolosvárra. Béldi is Nemes Jánossal, háromszéki haddal más vagy harmadnappal elérkezék azután, mert Nemes János sem tudott semmit benne idején, hanem én circa 12. novembris casualiter, mikor az udvarhelyszéki hadat indítani akartam, útban találkozám véle, s úgy ment be a had felvételére, s jött ki későn Béldivel, a Csáki had pedig annál is később.

Eddig jöttön jött a fejedelem s urak levele Csáki László, Kornis Gáspár és énhozzám in titulo conjunctim, ezután már az egész fő commendo Béldié mint főgenerálisé, kinek is eleibe menénk, s békisérők Kolosvárra, a trombitákat nem engedte fúni. Bánfi Dienes a maga házában volt arestumban azelőtt ötet tisztelő praesidiariusok őrizeti alatt.

Jöve ide a fejedelem s urak parancsolatja :
1. hogy a praesidiariusok fejedelem s ország hűségére újabban esküdjenek meg. 2. A székelly hadak tétessenek kvártélyba a Bánfi Dienes

jószágiban és Nemes János commendirozolja. 3. Hogy Bánfi Dienes vitessék fogva Betlen várába, és ott őriztesse maga Kornis Gáspár. 4. A feleségét is vigyék oda hozzája. 5. Béldi a több főrenddel menjünk be Fejérvárra a gyűlésre. Ezek mind meglőnek. Én megmondám Béldinek, hogy ha százszor parancsolnák is, de én bizony az én váramba nem küldeném, hanem az ország várába Szamosujvárra, mert bizony megbánja. Nemfogadá, s azután maga, maradéka siratja ma is.

Látván én (melyet bizony nem is javallottam) hogy Bánfinak, a ki mijét kaphatja, prédálja, én magától kérék öt pár kopót, s ada. E volt a Bánfiéből minden nyereségem. Menénk Fejérvárra, a hol már a gyűlés megvolt, de nem kezdettek semmi dologhoz.

Sok hosszú tanácsok tartattak ennek a munkának fejeitől, és ez a Béldi szállásán mindenkor és néha a Bánfi Zsigmondén; melyekben engemet felettébb is adhibeáltak azután következett nagy veszedelmekkel. Summa consultationis: mit kell Bánfival követni? Oda kell-e hozni, és úgy kell-e véle jure procedálni? Én azt mondtam, hogy oda, mert nec conscientia, nec fama, nec consequentia, vel exemplum permittunt ut inauditus condemnetur, avagy csak elsikaszszák. De úgy találák, hogy ha oda hozzák, bizonyosan meg-

szabadul, a fejedelem lágy ohatatlansága, a fejedelemasszony sirása, a maga dexteritása, eloquentiája, és sok barátinak, és a dolgot nem javalló embereknek voksa által; hanem azt végzik : az ellene való vádak az ország előtt elolvastatván, ítélő mester pecségi alatt küldessenek el néki; adassék idő, hogy írásban feleljen meg, úgy de merito; hogy finalis deliberatioja és sententiája lésszen. Én bizony sokáig vitatám, ut coram audiatur, de evincálának mindnyájan, hogy bizony nemcsak megszabadul, hanem a fejedelemmel úgy nyakaztat meg sok embert, mint a felső saeculumban Kolosvárott Báthori Zsigmond cselekedett volt; melyet nem lehetett nékem is el nem hinnem ex magna personarum et circumstantiarum notitia et consideratione. Találkoztak, a kik ettől az írás által való mentesgtől is féltek, fogva tartásától is féltek propter eosdem respectus, és csak elsikkasztását avagy a vádok neki küldését, és mentiségének meghallgatása nélkül való megsententiázását javallották volna; de én a segéljével mondtam : ha legalább úgy írások által meg nem hallgatják, én reá nem voksolok, és úgy hiszem, más is sok azt cselekszi. Ha törvény nélkül megölik, lelkek rajta. Az lön azért a conclusum, melyet fejedelem, tanács, ország-tábla és minden akkor elkövete; szívében ki mennyire javallotta, azt ő tudta. Bethlen Pál

öcsém bizony teljességgel nem javallotta, és azt a vokst akarta mondani : hogy Bánfi Dienesben sok és nagy büntetést, notát érdemlő vétek vagyon, tudom, de nem egyedül ő olyan, azért ha büntetni akarja az országot, az olyanokat is tegyék melléje. Ezek pedig magok voltak az ő elméje és sokak ítéleti szerint, kivált Teleki, Kapi, Béli. Ezt az urak tölem bizonyosan megértvén, vokst tőle, noha ott ült, nem kérdeztek egyszer is, kivált utolszor. Bánfi Zsigmond mint Bánfi ad tempus a praesidensségből kiállta, substituálá a fejedelem Kapi Györgyöt. Teleki concipiálta a vádokat in punctis harmincz, úgy jut eszembe, és énvélem concipiáltatának praefatiót a propositióknak, melyek között legelső volt a Bánfi Dienes dolga; arra a praefatióra csinálták volt ázt a hirt, hogy én irtam volna a vádokat, de így vagyon, Teleki irta, nem én; ugyan is mit tudtam én akkor azokban a titkos dolgokban, a melyek a harmincz vádok között találtaknak.

Bánfi Dienes leveles ládáját hozzák a Béli szállására; nekem és Dániel Istvánnak parancsolák meghányását, de én a jószágokról való leveles ládát teljességgel nem hánytam. A missilis levelek között találók a fejedelemnek a maga kezével irt egy levelét Bánfi Dieneshez, melyben írja, hogy már bizvást nyuljon Örményeshez, mert Haller Gáboron elébb adatott. Oh Isten! né az

Ábel vérét mint elé tudod keresni. Ez árta legtöbbet Bánfi Dienesnek, és valljon nem-e nyomja-e ma is egy részről az Apafi nagy házat?

Teleki a fejedelemmel subscribáltatá, és a nagyobbik titokpecséttel megpecsételteté a ligát, és consequenter úr, főember statusokkal, és az ország pecsétjeivel, vármegye, székely, szász, egy szóval, mindennel, a ki ott status számban volt. Azután modo praefato elvivék a vádokat Bánfi Dienesnek, és talán hatod vagy heted napra a mentséget elhozák, melyet Pataki István professzorral (ki maga alumnusa volt, és haláláig segéltette) bizony szépen elaborált vala. Lön osztán törvénye e szerint :

A tanácsurak (bizony úgy hiszem némelyek kedve ellen) felállának és mondák azt legelől, hogy azok a vádok mind igazak, akár mint mentse és magyarázza emez az ő dolgait; egyébaránt ugyan mind elolvasák attente, meghallgaták mentségét, osztán a voksolásban is nem voksolának a tanácsurak személy szerint külön-külön, hanem csak így : a tanács voksa szerint notát érdemel; azután rendre a többi. Sok csak azt mondta : az urak voksa; a kik segíteni akarták : ad perpetuos carceres. Az én voksom ez volt : de rigore juris notát érdemel; mindazáltal az fejedelem és ország discretiojára hagyom sorsát. A jó-akarói perleni kezdék, hogy a nagyobb voksz nem

notázta meg, kivált a szász natio, hanem kérdezzék
ujolag. Elé álla Zimbriger Mátyás a szebeni pol-
gármester s monda : megegyezett a natio, az urak
voksa nota. Ez lön Báufi Dienes ultima unctiója,
melyet ez a szász, hitte minden és én is, ex stupidi-
tate mondott inkább, mintsem ex malitia vel prae-
disposito consilio. Tanuljon ebből minden olvasó :
quid sunt suffragia transsylvanica praesertim in
nota infidelitatis, ubi princeps et summates sub
nomine iudicum saepe actores et testes et mox
executores. Egynehány példa lészen ilyen ide-
hátrább, és én is. Talán ha de majoritate votorum
nem perlenek vala, jobb lészen vala nyavalyás-
nak : mert ugyan bizony suspectum quid volt,
hogy noha az ítélő mester Sárpataki Márton is
tisztí szerint colligálta a voksokat, de Kapi prae-
sicens is az approbatában egy-egy levélfordítás-
sal; a catalogusból a voksokat kérdező deák is,
Csengeri, (ki azután prókátor és Kapi manumis-
sus jobbágya volt, de boldogtalan, egészségtelen
ember lön) suspectus volt. Elég az, megnótázók,
és megparancsolták, a kiknek abban módjok volt,
Sarpatakinak, hogy a sententia az nap készen
legyen. Ugy is volt; félt is, elhiszem, de disposit-
us és szerencsére vigyázó is ember volt, mint
paraszt ember gyermekéből lett prókátor, post
director fiscalis, és protonotarius.

Ez nap ebédre sok uri és főrend embert

hivott vala Kapi György, egyszer pitizálni kezdének, énrajtam felül ülő urember Mikola Zsigmondnak sugáin : bizony nem ivásnak, tor vagy áldomásnak napja ez, hanem tanácskozásnak; ha megtették a törvényt, már lássák, mit csinálnak tovább. Mikola feljebb odasugta és felkelénk, és osztán öszvegyülve ök a nagya, tanácskozásnak, és a fejedelemhez felmenvén, disponálták, hogy az nap menjen el Csáki László, másként is Bánfinak esküdt, és töle (halálosan) megbántott ellensége Betlenbe, és vétesse fejét; mely végbe is ment. Megvallom Isten és ember előtt, hogy - én ezt értvén, jóváhagytam, és izenettel Csákit siettettem Kálnoki Bálint által, melyet sokszor megbántam, és az Istentől mai napig is bocsánatját kérem; noha azt az Isten tudja, hogy én ezt is, és mindent, a mit ebben a tragoediában követtem, seinmit Bánfi ellen való ráncorból, sem az énreám azáltal jöhető haszonért nem cselekedtem, hanem ex boni publici studio, per informationes in me excitato; et 2-do : ex metu non tam de mea persona (mert én bizony véle megbékélhettem volna, ut supra patet), quam de multis aliis, sollicitudine Apafi ne sit Báthori, mely bizonyosan meglett volna, mint azután sokból meglátszik; mert ha Csáki nem sietett volna, halála után három órával érkezett Betlenbe a fejedelemnek az urak hire nélkül neki

adott gratiája; és mikor halála hírének meghozák, Baló László ezekben nem interessatus, másként a fejedelemsasszony belső kedves hopmestere, nékem, külön híván, ezt mondá : hodie lanienae civili supremam manum imposuisti. Jaj mennyi ember holt volna meg!

Énnékeim ugyan ebből az öt pár kopónál több hasznom nem lön; mert az urak felülteténck halála után, hogy Örményest kérjem, ők megszerzik a fejedelemtől, mert megvallják, hogy én legtöbbet szolgáltam, és ha én nem lettem volna, ők nem tudom most hogy hol volnának; ezt igazán is mondták, de a többiben hazudának, nékem semmit sem adának, melyért Istennek hála az én részemről. Ők pedig a Bánfi Dienes keresett jószágaival együtt (nagy kegyességnek tartván, hogy az ős jószági intacte a fiaknak maradjanak) felosztóznak, úgy mint : a fejedeleme nek Gyalu, Örményes juta, de Gyalut a fiának visszaadá, Örményest Bánfi Zsigmondnak pro tizenöt ezer forinton eladá, Visát Kapi, Köbölkutát Székely László, Batizt Naláczi, Szokolyt Csáki, Libátont Kornis, Kórod-Szent-Mártont Nemes János, Gernyeszegi nagy Sarvasági successiót Teleki, ezer tallért Daczó János stb. ki ezt, ki amazt, a melyeket én nem tudok; Béldi a peres Szinyén kívül semmit sem kívánt, sőt azt monddta, hogy ha a légy a szárnyán vinne is valamit

a Bánfiéből, lerázná; mégis ő és én lakolunk majd ideháttrébb érette.

Kevés idővel azután olvasván én Péld. 1:10. 16. felfogadám, hogy soha senkivel senki ellen nem ligázok, effélet nem subscribálok, és nem lések mint a macska, a kinek a körmével kaparta volt ki a majom a gesztenyét, azt hazudván néki, hogy hús. Noha nekem bizony ugyan semmit sem adának, sem nem ígértek volt a conjuratio fejei a dolog elején, hanem mint említém, halála után biztatának fel, s megcsalának. Ismét meg ismét, hála Istennek, hogy semmije nem elegyedett a jószágomba. De tanuljon az én fiam, és azt is tanulja meg, de secreto rei incognitae ne esküdjék meg praevie mint én ide feljebb Telekinek, mert olyat mondhatnak néked, hogy kimondása testedet, titkolása lelkedet vesztí el. Tartsa magának a barátom az olyan titkot, jobb.

VI. RÉSZ.

Magyarországi dologban és curátorságban, publicumokban való forgásomról post annum 1667. usque ad annum 1673. inclusive.

Az mint odafel megírtam, hogy palatinus Veselényinél laktam Magyarországbán, és akkor forraltattak ennek a mai napig tartó nehéz dolognak munkái, és azokban azután ennyire forgottam.

Igen kevés emberrel közöltetett először. A fejedelem, az atyám, Bánfi Dienes, Teleki, én, Baló László hopmester, és Inczédi Péter conseruator tudtuk. Legelőször Inczédi Pétert küldök be a portára a magyarok oblatiójával, de a porta nem acceptálá, azután Baló Lászlót; ennek ugyan valamivel jobb szót adott, és valahára ha a husz esztendő exspirál, reménységet, de akkor is nem acceptálá. Ezek az expeditiók az én kezemen forgottak; látván mi ezt, az atyám, Bánfi és én azt javallottuk: üljenek veszteg, és temessék titokverembe a dolgot, de Teleki mind ellenkezőt állított.

A bécsi udvar Vesselényi palatinus halála után megtudott mindent, de dissimulálta, és magát Zríni Pétert rendelé tractára Eperjesre, és a fejedelemnek offerálá, hogy küldjön követeket oda, s legyen minden jó accomodatio. Erre a követségre a fejedelem engem rendele, de azt Teleki magának vevé, nagy színt és feneket csinálván néki, hogy oda egy tanácsur kell főkövet, az legyen Kapi György, és a három natióból egy egy, a vármegyékről ő, a székelységről Nemes János, és egy szász. Dictum, factum, parturiunt montes, nascitur ridiculus mus. De jaj bizony nem ridiculus mus, hanem mint a Medea sárkány fogvetésének olyan aratása lön. Titkon Zríni Péterrel contrariumot végzett, de csak maga nevével, Kapiék semmit sem tudtak benne. Mik következének utána, historiában s az emberek emlékezetiben vagyon, nem idevaló. Hanem

Látván én s az atyám és más szegény magyarországi exul főrendek is, hogy a török vagy soha vagy igen későn segíti meg, gondolkozáink így : a fejedelem küldjön követet a protestans fejedelmekhez, hogy interponálják magokat a császárnál, és conciliálják a magyarokkal. A fejedelem reállott volna, Bánfi Dienes is, de Teleki azt mondta : a követség igen jó volna, de igen költséges és veszedelmes. Azonban kit is tudnánk küldeni (noha tudta, hogy a fejedelem

engem akar); veszedelmes, úgymond, a törökre nézve, mert azt a porta apprehendálná és a fejedelem romlanék meg. De ebben semmi sem volt volna, mert a török a fejedelemnek megizente volt, hogy ő arra nem érkezik, s nem is bontja fel a békességet, hanem a fejedelem vagy adjon helyt az exuloknak, vagy accomodálja a mint jobban tudja a dolgokat. Hanem, mond Teleki, levelekkel próbálja ember azokat a keresztény potentatorokat; az meglehet. Erre nézve azt végzők, hogy expediáltassanak levelek ilyenformán :

A fejedelem nevével kétféle vagy formájú, egyik a pápista fejedelmeknek, mely politicis rationibus remonstrálja a magyarországi motusokból közönségesen a kereszténységre és közelebb Németországra jöhető sequelákat etc.; a másik a protestans fejedelmeknek, melyben praeter rationes politicas a religiosa ratiók is meglegyenek. Azonban a lutheranus püspök irasson a maga nevével az udvari predikátoroknak és akademiáknak, az augustana confession lévő potentatorokéhoz. A reformatus püspök similiter a reformátusokéhoz, és mind ezeket vigyék együtt a fejedelem levelével. Az elvitelére maga offerála Fleischer András egy német lutheranus officiert. A fejedelem ígére száz aranyat, más senki semmit. Ebben az időben Berlinben a brandenburgai elector ex pietate et gratiositate

tartott tisztességes fizetéssel és consiliarius titulus-sal egy Harsányi Jakab nevű magyar embert, a ki gyermekségében sokáig a fejedelemnek praeceptor volt, osztán a portán erdélyi török-deák tolnácsnak tanította Rákóczi fejedelem, kinek halála után vetődött Berlinbe; tisztességes tudós ember volt; úgy végzők, hogy ehhez vigyék az irásokat mind, és ennek mintegy sollicitatornak, az electornak pedig mintegy patronusnak köszük lelkére az egész dolgot. Én s az atyám sokat instálánk a fejedelemnek, a régi praeceptorának ut publico ex respectu küldjön száz aranyat, de ő bizony egyet sem. Hanem ez a válasz: a száz aranyak fele elég az útra a levélvivőnek, felét ajándékozzák az ő nevével Harsányinak. Hát a levélvivőnek fáradságára mi lesz? O acerbia! o miseria! azt is csak kétszáz öreg tallérul adatá. Én szegény fejem a magaméból adék száz aranyat érte.

A fejedelem nevével én concipáltam, expediáltattam, mind a fejedelem és atyám reám bízván, és azok elkészülének. A szász püspökhöz magam mentem Berethalomba talán kétszer is, az is igen jó szívvvel mindent elkészíte. Kovásznai Péter református püspök, kolosvári professor Pataki István similiter mindent. Szebenbe menék és Fleischer Andrással elkészítők, indítók az embert, hogy menjen Kövárba Telekihez, és onnét

az ő dispositiójával Máramaros és Lengyelországon Berlinbe. Még én külön irtam vala Heidelbergába Joachimus Camerarius, és több, az elector körül lévő jó uraimnak és az én praeceptorimnak a professoroknak, adjungálván az akkor Bársony püspöktől kijött Magyarországból kibocsátott „veritas toti mundo declarata“ nevű könyvecskét cum refutatione Joannis Posaházi sub titulo : „falsitas toti mundo detecta“ még holmi ahhoz tartozó maradékokkal. Alárd János nevű szolgámat küldém Kövárba az officier után, örültem, kit az Isten tud, tamquam re praeclarissime gesta; de tekintém egyszer, hát az én officierem visszajött Kövából és az egész dolog füstbe ment. Teleki vetette Bánfi Dienes, Fleischer Andrásra és Gilányi Gergelyre, hogy azok contramandáltatták a fejedelemmel, de azok tagadták. Tudja az Isten, ki mint viselte abban magát, és az azután következett dolgok megbizonyították, hogy Teleki gátolta volt meg. Az irásokban is csak alig kaphattam valamit vissza, bár csak pro memoria tarthattam volna meg pro posteritate. Én Istenem, emlékezzél meg én rólam a jóra. Nehem. — ult. Ezeknek a bizonyosságát ugyan tanálni, ha ebben az esetben el nem vészett, az én leveleim között, és az én nyomtatott apologiámban. Nem jut eszembe, hogy ezekben az időkben magyarországi dolog a kezemen for-

gott volna egyéb ennél, mert azt Teleki vette egyedül a kezére; még azért is rcám izent, hogy az exul fő embereknek gazdálkodtam. Isten panaszneven ne vegye, eröm felett is adtam, és vélek társalkodtam.

Mikor Szatmárnál megverék is, szándékát nem tudtam, és a közhirből értvén szándékát, levelem által dehortáltam in anno 16. ., de nem fogadá; még inkább haragutt jó intésemért akkor, noha azután megbánta.

Curátornak tettek engem mindjárt házasságom után, lévén akkor fő curator az atyám, Bánfi Zsigmond, Bethlen Farkas; velem együtt tették Macskási Boldizsár és Keresztesi Sámuel uraimékat is; nem is igen jött azután a collegiumnak feléje is az első három úr, kivált Bethlen Farkas egyszernél többször nem hiszem Enyeden lett volna a collegium dolgában, sem azelőtt sem azután. Vicecurátorok voltak Lipcsei György és kiváltképen Szabó Keresztély, és a pénz ennél állott, és minden tereh ezen fordult meg; de mivel én a curátorságot és collegiumot illető dolgokról másutt bőven irtam, itt keveset említek.

Csengeri István nagy tudós theologus és híres predikátort theologiae professornak, curátornak, és részszerint perceptor s erogatornak tevék malo et exemplo et eventu, kárt is valla a collegium miatta. Nadányi János szegény profes-

sorságra alkalmatlan és igen zavaros emberrel sok baja volt felette a collegiumnak, és osztán minekünk is. Nékem noha semmi vétkem nem volt, mégis botozást ígért a fejedelem miatta, noha nem szememben, hanem Lipcsei György előtt, ki nékem megírta, hogy udvarhoz egy darabig ne menjek, mert félt; szintén akkor akartam pedig odamenni, de elhagytam, divina providentiának ismervén a Lipcsei tudósítását.

Anno 1673. fellázasztá Tophaeus a fejedelmet, committálván a Patakról Fejérvárra jött professorokat enyedi Dézsi Márton és Csernátoni Pál és kolosvári Pataki István professort a Coccejana theologia és Cartesiana philosophia miatt, és kelle Radnóton lenni nagy ecclesiastico-politico mixta synodusnak, melyben a fejedelem, úr, főember, a predikátorságnak a színe ott volt az egész reformata ecclesiából. Az Isten, az igaz, úgy az én apám, Bánfi Dienes és Kapi György authoritása, és Kovásznai Péter püspök moderatioja tarták meg, hogy a professorságból ki nem veték őket, Csernátonit az atyám, Dézsit Kapi, Patakit Bánfi Dienes protegálta, kiki alumnusát. Tudja Isten mennyit fáradtam ekkor ebben.

Épen ekkor Radnóton létemben született az én elsőszülött fiam Bethlen Mihály Sz.-Miklóson az új házban. Születése után harmadnappal a feleségem maga és gyermekéről irván, és tudakoz-

ván akkor, hogy mikor megyek haza, szinte akkor érkezett a levéllel a szolgám, a mikor fenn a palotán a voksolás volt. Hogy ötet az ajtónálló be nem bocsátotta, azt hazudja : az asszony halálán vagyon, bocsáss be az úrhoz; ezzel a hirrel az ajtónálló bejőve, s nékem megsugá. Felette megháborodám (tudtam már azelőtt harmadnapal a gyermek születését), s kimenék a tanácsból, s megadá az inas a levelet, hát semmi gonosz nincs benne. Mondék az inasnak : ihol az ajtónálló azt mondja. Felele : csak azért hazudtam volt, hogy magam vihessem be a levelet. Micsoda nequitiája az ördögnek, mint hazugság atyjának. Visszamenék a gyűlésbe, s hát szinte akkor került reám a voks; vége lön osztán a zsinatnak, és én is hazamenék örömmel örömré; de hamar mint megkeseredék, odafel megirtam. Gyermekem halála, házam égése etc.

Teljes életemben olyan szép idővel járó, tiszta, és sok buzával, sok és igen jó borral bőves esztendő nem értem mint ez az 1673., zab hogy kevesebbecske volt. Minden héten, és az majd mindenkor vasárnap, volt, de nem nagy, nem káros, sem dolgot nem akadályoztató eső. Az aratás idején volt; ha a gyermekem betegsége, halála, mely 30. julii esett, ne légyen, minden buzám usque ad 2. vel 3. augusti benn a csürben lett volna, így is ultima julii majd fele

benn volt, szalínájában sok buza nem volt, mert a kévében teljességgel semmi fű nem volt, csak a buzaszalmaszál, és így igen eresztős volt, a legalábbvaló is legalább két vékát adott kalongyája, ki hármát, ki többet is. Sink és Segesvár-székből termett borban találkozott sok olyan, hogy más esztendőben Berethalomban termett borokat meghaladott. Bizony kis-sinki bort ittam ekkor nemcsak édes, csipős, sütöst, hanem gyönyörűsége jó illatja is volt; ez a jó szag pedig, és kiváltképen való kedves íz és édesség közönséges volt akkor minden jó bortermő helyeken. A fügyöből malazsa-szőlőt és aszu-szőlő borát sokat csinált a feleségem.

Ennek az esztendőnek vége felé lőn Segesvárott egy közönséges nagy számvétel az ország adójáról egynehány esztendőkről. Exactorok voltunk az ország rendelkezéséből : Kapi György, Rhédei Ferencz, Mikola Zsigmond, Bethlen Gergely, Én, Mikes Kelemen, Sárosi János. Sok depeculást találánk, de nevezetesen a portán restantiat liquidálánk negyvenezer tallért, Péter János forgott a nevezetben, de bizony csak olyan volt ő abban, mint a vaskót lopó cigány gyermek a végbársonyt lopóhoz képest; legtöbbe a Székely László és magánál nagyobb ur társai ládjába ment. Fogaras földin is liquidálánk harmincezer tallért. Nagy solenniter a számvétel registrumát subscribálók, pecsétlők és osztán az országgyü-

lésére reportálók. Első gyűlésen csak elüték, veték, halaszták, de azután más gyűlésen, úgy tesszik in anno 1674. eljőve Teleki Mihály az országhoz a fejedelemsasszony szavával és lekéré a fogarasfoldi harmincezer tallért. Dispositusok voltak némely emberek, csak felkiálták : engedjük el, jó anyánk ő nagysága. Quasi vero, mintha az a fejedelemsasszony vagy a szegénység javára lett volna; egynehány lopónak jutott. Ottan mindjárt subjungálá Teleki : azon becsületes exactorok adósították meg Péter Jánost; de hunn ördögbe venne olyan rossz ember negyvenezer tallért. El sem várak a dispositusok az orationnak végét, nem hogy mitőlünk exactoroktól valamit kérdezték volna, csak engedjük el. Mi exactorok, de bizony nem mi, hanem a szegény gyámoltalan ország, cum longo naso marada. Egy esztendei adaja kitölt volna igazán s jól abból a számvételtől, egy batkája sem lön, sőt még egynehány ezer forintot kelle fizetni a mi segesvári harmadfél héti vendéglésünkért a szászoknak, mert mi bizony sokan voltunk exactorokul, számadásra jött ember is sok volt, és a számadó igen keveset, a számvevő pedig egy pénzt sem költött az erszényéből; mégis lovastól, szolgástól uri módon laktunk a szászból. Ilyen igazság vala akkor Erdélyben. Nékem bizony a lelkem fűjt és sírt rajta, mert én tudtam s láttam a nyargaló hamisságot, és nem

is lehetett szó nélkül hagynom, melylyel hanemha lelkemnek, de egyébnek senkinek sem használtam; világ szerint pedig magamnak sokat ártottam. Egyébaránt ebben az időben Bethlen Gergelyt, Mikes Kelement és engemet, három clámánsnak nevezett Teleki, mert tudtunk ugyan szólni az ország között. Sárosi János ifju rend és csak Küküllő vármegye követje volt, de activus, bátor és szókimondó ember volt, politici boni studiosusnak látszott lenni az ő akkor alacson rendihez képest, és Küküllő vármegyét bátor voksolásáért, postulatumiert nevezték vala Kis-Bihar vármegyének, mivel az a vármegye régen azt követte. Mi a három clamáns igen ritkán egyeztünk meg, mert hazugság nélkül irom, a kettejének, de kivált Mikesnek igen ritkán volt szereneséje az igaz ügy oltalmazásához, és mindenkor Teleki, Bánfi, vagy egy szóval valamely potens ember sipja volt sine discretionē justae vel injustae causae, mintaprokátor, et loquentiae quidem multum, malitiae plurimum, sapientiae parum, conscientiae nihil habebat; azért noha nékem akkor in privato sem barátom, sem ellenségem, sőt a zabolai osztozásban a maga hasznáért, tudniillik a szentléleki ezerötszáz forintos jószágért segítöm volt, de ritkán lehetett in publicis megegyeznünk. Az atyámnak pedig és Basa Tamásnak nagy gyűlölője és majd énnékem is halálos

ellenségem, üldözöm lett halálig mind Bethlen Gergelyvel együtt, melyről ide lenn sokat kell írnom.

A görögöknek nagy elhatalmazását a hazában, a kinek esze volt és lelke, látta és fájlalta. Apor István, még ebben az időben igen alávaló fejér kis-mezér (melyet Apor-posztónak is híttak) köntösben járó, de másként felette szós, elévágó, meg-meg Mikes Kelemen sipja fogója vala. A haza fiaiból álló kereskedő rend egyszer supplicatiót ugyan énáltalam adata az országnak a görögök ellen, de csak explodálák mind supplicatiójokkal őket : adják olcsóbban ők a görögöknél, s tőlök vásárlunk. Vármegyék, székek, az egész statusok postulatumot adtak ellenek ex boni publici et patriotarum amore, én is buzgottam ellenek. Sokszor Teleki fellázasztott ellenek, osztán ő volt legfőbb patronusok a tanácsban, minden postulatumunk csak eludáltatott, ők egynehányszor jól megfejték a görögöket, és azok is osztán, a mit nekik ajándékoztak vagy olcsóbban adtak, árujuk közönséges drágításával országul rajtunk vevék meg. Görög vagy Horváth András, harminczadok árendálója, felesége egy lévén a mostoha anyámmal, egy pár szőnyeget vetett az én atyámnak, másoknak száz aranyat mit etc. Ezt én kitanulván, egyszer osztán, mikor a görögökre lázasztának vala, mondtam az ország között voksomban : én úgy vettem eszembe, hogy

minél inkább postulatumozzák őket, annál inkább szaporodnak és mindent drágábban adnak; ennek pedig az oka az, hogy a mit patronusiknak adnak, azt osztán modo praescripto (melyet megbeszélék sine personalibus) rajtunk veszik meg : azért vagy serio üzzük ki, vagy tegyük le ezt a minden gyűlésen mások hasznával s magunk kárával hányt vetett materiát. Mondja Mikes nékem : hej Miklós, a hátulsó ajtón mentek bé hozzád! Felelém : énhozzám bizony nem, mert arra szükség nincsen, én ha szegény vagyok is, affélét nem visznek, tudják ők, kihez menjenek, s azok között hozzád is; legalább én nyelvemet ezután, mint eddig bolond voltam, senki sem teszi kovács fogójának, vagy ganéjhányó villának. Sokan mondták státusok közül : a bizony úgy vagyon, koldus az haza s hazafiai.

Ezen esztendőben kezdék a sóaknákat is árendálni az országnak, fejedelemlennek és kinek-kinek az hazafiainak szörnyű kárával. Először Szegedi György rácz, azután Pater János hogy már görög, de valósággal Szegedi háta megett Székely László, Teleki először, azután Bánfi Dienes, és osztán végtére mind a tanács. Ekkor irtam volt legelőször projectumot, mint lehetne mind a só, mind consequenter egyéb kereskedést jól felállítani, de a privatista nihil publici boni exspecta nec ab idiota.

Ebben az időben lön a Macskási Boldizsár enyedi pénzverő háza sociusok az atyám, Kornis Gáspár, Macskási Péter, János, kolosvári Jó János ötves. Én is belé akarék állani, de nem állék, sőt vélek is elhagyatám, remonstrálván annak lehetetlenségét. Mind erről, mind arról a közelebb elaborált projectumról volt nékem írásom a többi között; ideírni sok volna, ha jelen volnának is.

Ezen esztendőben erigálók az udvarhelyi scholát is annyira, a mint lehete. Én voltam curátora; megmutatják az írások és a dolog, hogy mire igyekeztem. Emlékezzél meg én Istenem énrólam az én jómra. Nehem. ult.

Pro anno 1675. ezt jegyezhetem meg, hogy olyan rettenetes eső lön tavasztól fogva mind ősziig majd szakadatlan, hogy a gabonák is nehezen értek meg, el sem takaríthatták, fejszével vágták el a köteles kévét, kalongyát; a kenyér olyan dohos volt, hogy a tésztát tüzes kövel és vassal kellett a szegény sütőknek és asszonyoknak igazítani, meg sem ehették volna különben. A szőlő pedig Hunyad vármegyében hogy valamennyire megserdült szüretre mint más időben septembernek az elein; de másutt az országban, kivált az alávaló borterítő helyeken teljességgel csak egresül maradt, hogy csak zsákban, kosárban vitték haza, nem kádban. A szeme sem nőtt

meg a jobb boru helyeken is. Szent-Miklóson, Szent-Iványon is csak mint az öreg borsó, vagy minél nagyobbacska volt. Külübe törték sok helyen, az is igen kevés volt, egy hold szőlőben két három zsákkal; leve sem volt. Egy szóval az országban bor nem lön; a kit úgy kisajtoltak, facsartak is, sem enni, sem innya, sem eczetnek jó nem volt, sőt az eczetet is elvesztette. Nékem s a jobbágyimnak Szent-Iványon, Szent-Miklóson, Tordán, mindenütt lön tizenkét negyvenes olyan egres keserü lév, megvevém a jobbágyimtól pénzen, de a kocsis, a peczér sem itta meg, csak kiöntötte; hallatlan dolog.

Az Istennek énrajtam ekkor is ritka csuda kegyelme lön. Zaboláról jövén ki a feleségem, soha nyugodnom nem hagyta, hanem szokásunkon kívül, Holdvilágról menénk Szent-Iványa, szörnyü esőben, sárban. Isten dolga volt. Szeptembernek 9-ik, 10-ik napja tájban járom a szőlőket, hát olyan mint a borsó, még csak egy lágy szem sincsen benne, gerezd is igen kevés. Mondom Simon nevü szász birámnak : apa, Szent-Mihály napja csak harmadfél hét, mit gondolsz erről? Felele : ugyan Isten tudja, ilyen dolgot ember nem ért; de ugyan félek ez idén, ez meg nem érik; de ugyan gerezd sincsen itt, nem tudom mit tegyünk. Én sokat nem vélekedém, az nap mindjárt Szent-Iványon, Örményesen huszonöt

hordó ó-bort vevék, huszonnégy forinton egy-egy negyvenest. Hazamenék, barátimtól pénzt kérék, Ekemezőn, Szászsebesen, Sárdon hatvan hordó ó-bort vevék. Jó borok lettek vala in anno 1674, huszonegy forinton vettem. Csudálták az emberek, még Bánfi Zsigmond nagy jó uram egy levelet írá: tudósítsam, micsoda oeconomia az az én borvásárom. Én ezt írá: a gyűlésben novemberben magam megbeszélem. Eljövén a gyűlés, monda szegény: értem már, bár ne mondd. Bezzeg itt telék ám be: a tyukot a tyukmony tanítja. Én ezen nyertem majd két annyt in anno 1676.

VII. RÉSZ.

Rabságom előjáróiról anno 1675 et 76.

Eddig éltem, a mit éltem, a mint Mózes a 90-dik zsoltárnak 10-dik versében mondja. Ha kedves vala is valamennyire, de bezzeg azután a 39-dik zsoltárt, és a 88-dikat s 69-diket adá az Isten az én számba, és ada az Isten az én életemnek legszebb idejében a sátán és a világ kezébe. Bizony csudával olvashatja ezután minden keresztény értelmes ember az én életemet. Eddig is ugyan bizony eleget szenvedtem, még pedig a honnét jót kellett volna várnom, de ezután annál is többet a hazugságnak lelkétől, az attól elfoglalt fiaitól, az ezektől megcsalattatott, és minden gonoszra reávelt magistratustól, fejedelemtől, a kitől igazságot és oltalmat kellett volna várnom, és az atyámfiaitól, kikkel együtt jártam a templomba. Psalm. 55 : 14. 15. De lépem a siralmas historiára.

Anno 1676. januáriusban lön octavalis termi-

nus Segesváron, a melyen Bethlen Farkas és öcscsei perlék Betlent Béldi Páltól, de nem nyerék; ez a kezdete és centruma az én és Erdély sok veszedelmének, noha Béldi részéről énnékem ehez semmi közöm, sőt kívántam volna, ha az én Bethlen atyámfiái nyerhették volna; és az én atyámnak is ebben nagy vétke volt, mert még in anno 1659. kezéhez vehette volna, ha tizezer koszos forintot nem szánt volna, mert kínálták véle az akkori fejedlem és emberek, volt volna is módja benne. No bizony megadja majd az árát ő is szegény az elmulatott alkalmatosságnak. Ekkor veszté el az atyám az örményesi, éntőlem elvett részportiót is; bizony hamis törvényt tőnek néki. Actor lévén az atyám, deponálni sem engedék; de Kendi, Sárpataki, jobbágyból lett ítélőmesterek, tudják vala a törvényt odatenni, a honnét többet adnak vala. Mikes Kelemen pedig táblafia, vagy inkább mostoha atyja, Petki Jánosnak édes atyja, mindent a sok szóval elnyom vala. Én is a járai perrel menék a mire menék, de nem messze.

Lön Fejérvármegyében Enyeden törvényes szék, ott én megnyerém Mikes Mihálynén azt az ezer forintot, melyet az ura Basa Tamástól elpredált volt, de Mikes Kelemen a fejedelemtől commissiót (en magistratum) nyert a tisztekre, hogy exequálják.

Ekkor kérette egyszersmind az éntölem emlitett Bucsesi Sárát, énáltalam Macskási Boldizsár özvegy főember, és mások által Székely László postamester; több szó között találám én mondani Jósika Istvánnak, a leány mostoha atyjának : hogy én inkább adnám a leányomat tősgyökeres főembernek, mintsem egy postamesternek. A leány az özvegy szakálnál inkább szerette a szakálatlan, és valamivel ifjabb szerencse emberét, és Jósika levitásból kiadta, még jó borosan és jó toldással, hogy én sohonnai bitangnak neveztem volna; noha nem jut eszembe, hogy azt épen olyan vastagon mondtam volna, mert én abban az időben Székely Lászlónak sem voltam gonoszakarója, és úgy tetszett, ő sem énnékem.

Daczó János szegény főember, de tisztre, méltóságra halálíg, jószágra halálban vágyakozó ember, másként az atyámnak még ab anno 1658. igen kedves fiui nevet nyert embere vala. Ez a fejedelemtől Czikmántort per defectum familiae Darlóczianae ugyan az atyám által megkérte vala, de Béldi pro jure familiae Baladfi keresztül állá benne. Nékem Daczó jóakaróm volt, én is néki; én és Nemes János által találtatá meg Béldit, ne akadályozza, inkább vegye az ő szolgálatját, de emez kedvetlen választ ada Daczónak. A köny az orcáján lenene rajta, s mondá : no

a szegény legény is a mit tud, elköveti. Egyébaránt Daczó hazug, és boszorkányoktól is tudakozó ember vala, végtére Tököli alatt tanácsur lön és Havasalföldében hala meg szegény számkivetésben.

Bethlen Gergely és Mikes Kelemen rettenetes barátosok voltak, merő Pilades és Orestes; Bethlen Farkasnak is és Eleknek is barátja Kelemen, és Béliinek halálos ellensége volt, ugy az atyámnak, Basa- és Kún-házaknak is. Telekinek, Székely Lászlónak is igen kedves emberek volt, tudott mind szót, mind ajándékot bőven adni, melylyel is nyerte táblafiui, ítélőmester, tanácsur, praesidens és Fejérvármegyei főispánságot, nemcsak érdeme nélkül, hanem érdeme ellen. Hallottam én és mások sokszor Teleki szájából : hej Kelemen, soha sem volt az ítélőmesterség ilyen persecutióban, mint tealattad; pedig mindennek ő tette. Maga is sokszor mondotta Mikes : hitemre én egy cseppet sem tudok ehhez. De így telék besokszor, Praed. 10 : 3, 4. Tudja ezt Erdély, és kivált a szász és székelységen ha fehér szakál vagyon a ki ismerte, megmondhatja.

Mikes Kelemen noha még ab anno 1658. gyűlölte az én atyámat és két ipámat, de járult ehhez most : Fejérvármegyében, a szentléleki pert Kisfaludiakkal, és imez nem régen Mikes Mihály-néval említett én peremet, meg ugyan Mikes

Mihálynének övéle való perét mindenkor elvesztette, mert egyszer sem volt igazsága; de ő azt mind az én atyámnak, mint ottvaló főispánnak tulajdonította, Basa és Kúnékkal pedig ugyan halálos ellenkezést és üldözést követett, et ante, et in, et post bellum civile Rákoczio-Barcsainum, ő igen kedves embere lévén egész házával együtt Rákóczinak, emezek ellenben Barcsainak. Mikor én osztottam oda feljebb Kún Istvánval, mesterséges ajánlással osztotató alkudtató birónak színlé be magát, és az osztozás alatt Apor Lázárt más nemes emberrel küldé Kún Istvánhoz és a fiaihoz, izenvén, hogy szentléleki Basa Tamástól in flor. ezerötszáz zálogositott jószágbeli részt a feleségem és én oda ígértük neki. Ez pedig hazugság volt teljességgel, nem is requirált volt soha is addig; az én szegény Lábán ipám mindjárt elhitte, semmit sem kérdett éntőlem sem a feleségemtől (mert még a templomban sem ült egy széken velem), mindjárt oda ígértette a szegény gyermek fiaival néki. Azon két követ hasonló izenettel, mely is már a megirt mesterség szerint félig meddig igaz volt, énhozzám jöve: hogy inmár a sógorim odaadták (noha még csak csalás és ígérés volt), hanem a feleségem is cedálja a maga részét; én csak tanácsra halasztám, de Kún István mire intractabilis et inaccessibilis furorban lévén, nem lehet a nagy csalárd-

ságot megigazítanom, csak oda lön; kinek valami rész pusztá fundust, kinek paripát, sógoraimnak és a feleségemnek száz ötven forintot ada; az ezer ötszáz forintos jószág nem tölt háromszáz forintjába. Így szokta a ravasz borbély a bolondot beretválni.

Istennek nagy ítéleti. Száz esztendőől fogva a Bethlen Farkas és Ferencz lineája soha igaz szeretettel egymáshoz nem volt, noha hiszen Kemény Anna az én nagyanyám, és Kemény Kata a Bethlen Farkas, Gergely, Elek anyja, apával egyek voltak. Bethlen Farkas ugyan énhozzám elég jó volt, és különben is discretus, moderatus, tudós ember vala, de Gergely micso-dás volt, odafel két helytt említettem, de ez után sokszor fordul elé. Azon is pedig megboszankodott, hogy odafel említett hitiszegését nem lehetett ekkor eltitkolnom, és az uraktól nehézség volt reá érte. Mikes Kelemen is énellem felbosszantotta az odafel említett Jósika István fecsegése és proxime az ángyán megnyert per, melynek kárát végtére a törvény öreája fordította volna. Ezeket a következő tragoediának argumentumául le kellett írnom szükségképen, írásomnak mind elhívésére, mind megértésére nézve.

A három Bethlen Betlenért, Daczó János Czikmántorért vágni kezdék a fát Béldi alatt a

fejedelem előtt, járul hozzá Mikes, nem Daczóért, mert az gyűlölte, bolondnak tartotta, üldözte, hanem a három Bethlenhez való barátságából és Bélire való haragjából, és annak jószágára való vágyásából, mint ezt ide elébb a dolog megmutatja. Először minden dolog csak Béldi ellen volt, engem nem forgattak először, de midőn osztán a nyavalyás, erőtlén fejedelmet Bélire felindították, engem is mellé rántának a vádban, és azt állítják, hogy valamiut a Bánfi Dienes dolgában (melyben is hazudtak, és úgy a többiben is), úgy minden gonoszságban fejedelem, fejedelemasszony, és fejedelemkisasszonynak, Telekinek és több uraknak megöletésére való conjuratióban én vagyok Bélinek csze, pennája, kardja, minde; azt is állították, hogy én a kománai berekben harmincz lovassal lestem a fejedelmet, hogy magát, feleségét, leányát, Nuláczit, Székely Lászlót levághassam. Ur Isten, te Isten vagy, én ember, azért nem nyílt meg a föld alattok, az ördögtől is szeméremmel kimondható monstrum alatt. Concludálják azzal: Béli fogni vagy ölni, semmi, ha Bethlen Miklós szabadon marad, felveszi a Székelységet, Béli, ha elevenen léssen, megszabadítja, ha megöljük pedig, bosszuját állja. Nem látjátok e gyűlésben; jusson eszetekbe anno 1674., együtt sugtak, bugtak, sőt ez a rend-tartások: mikor Béldi nyárban Bodonban, Radnótra

az udvarhoz jő, emez akkor szent-miklósi derekasabb majorkodása mellől eljő Zabolára, hogy, ha emennek nyavalyája lenne, mindjárt : kard ki kard! Hát tavaly a gyűlésen mint oltalmazá meg (ezeket ide alább megvilágosítom): ergo csak tegyék elötet is, sequens az atyám. Canis pater, canis filius. Ezen szókkal írta ezt Székely László Naláczival együtt azon egy levélben, melynek authora, concipista és scribája volt Székely László; szegény együgyű komám, és úgy tudtam jóakaróm, Naláczi csak subscribálta. Nékem pedig azután esztendővel, hogy megszabadultam, mindjárt Szent-Péteren, a maga házánál, az originált adta kezembe, és az egész átkozott dolgot kibeszélette Teleki, mint vették ötet azzal és több sok levéllel bé Kövárból. Bethlen Farkas is azt mondta, hittel is, hogy még azelőtt két vagy három héttel a csanádi s holdvilági erdőt vadászván a fejedelem, az hol én és Mikes is ottvoltunk, Székely László meg akart a fejedelemmel fogatni, de osztán úgy találták, maga Mikes is, hogy nem jó, mert Béldit hessegetik el véle, holott az a nagyobb és szükségesebb vad. Ez a vadászat vala in initio aprilis a fejedelemnek Balásfalváról Fogarasba menő utjában. De hogy a vádak és azoknak conclusumára térjek. Úgy találták a vádlók, Mikes, Bethlen Gergely és Székely László, hogy az atyámat is megfogják, noha vizi-

betegségben halálosan fekütt. Daczó és Bethlen Farkas csak Bédit akarta; azonban hadd világo-sítsam meg emez vádokban fennforgó két dolgot, mert szükséges igen ide.

A mint én nyárban gyakrabban mindenkor bémentem, még pedig in julio Zabolára, és osztán in fine septembris kijöttem szüretre, és osztán ismét télben Zabolára mentem : azt az én kicsiny oeconomiám hozta és alkalmatosságom. Hogy Béli nyárban kijött Bodonba, Betlenbe, azt ő tudja, miért; néki ott uri oeconomiái voltak, tisztí, mert belső Szolnok vármegyei főispán volt, és hogy tanácsur a fejedelemhez, ki nyárban Fejérvár, Radnót, Görgényben lakott, közel lakjék, télben viszont Fogarasban a fejedelmet Bodoláról közel érje. Másként hacsak árnyéka vagy álma volt is annak az említett titkos nagy szövetségnek, az Isten, a ki a vádlókat már megítélte, ítéljen bár meg engemet is az örök halállal.

Anno 1674-beli gyűlés alatt való dolgokat már megírtam, és még akkor megjövendöltem. Ezt a tüzet pedig már akkor jól szitotta Bánfi Dienesné is, és szerették az akkori participes conjurationis, ha annak az asszonymak, mintegy pro satisfactoria exspiratione odaáldozhatják vala Bédit; de nem volt az a keserves asszony olyan simplex, hogy a szitán által nem látott

volna, és Béli azután azt mondotta nékem : hogy az ő felesége minden leveleket megmutatván néki, nemcsak placálta, hanem pátronájává tette, úgy, hogy ez által maradott volna meg az ő élete.

A mi azelőtti közelebbi gyűlésen való Béli oltalmazásomat illeti, az igen emlékezetre és tanúságra való dolog, és megérdemli a papirosat s a pennát. Hízkelésből-e vagy subtilissima malitia ad eversionem Bélii, Teleki a fejedelemtől egy patenst szerzett Bélinek, melyben propter solennem confirmationem supremi exercituum generalatus Béli authoráltatik arra, hogy a székely székeket megmustrálja, és mind fő s alábbvaló székely tisztek tőle függjenek mint főgenerálistól. Ez az erdélyi szokás és törvény ellen való dolog volt, hogy békességnek idején generálistól függjön mind vármegyei, mind székely nemes ember. Az erdélyi generálisokat Apafi fejedelem előtt nem irták bolondul : exercituum nostrorum generali ; hanem : campestris militiae nostrae generali, mert volt mezei fizetett hadunk, és az udvari főkapitány annak a mezei hadnak főgenerálisának hivatott és tartatott. Mikor a fejedelemnek hadban mentek, ha akarták, azt vagy mást tettek főgenerálist az egész hadon és annak cum ceremoniis congruis a hadak láttára adák a tanácsurak által az aranyas botot, kardot. Tettek egyszer-

smind vármegyék és külön székelység generálisit, a kik a főtől függöttek, de mind az háromnak authoritása az had leszállásával exspirált, és békeségben az országban semmit is nem parancsolt egyik is. Mustrákat is vármegyéken főispán, székelységen a főkapitány tett. Apafi idejében, elein kivált, semmi udvari és mezei had nem lévén, Béldi ne videatur generalis nihili, irták a cancelláriáról: generali nostrorum exercituum. O miseria, milite carebamus et exercituum generallem habebamus. Ezelőtt egynehány esztendővel felültetének egynehány vármegyét Apahidához, ott Bánfi Dienes, mint végbeli főkapitány, Béldi mint főgenerális, mustrálni akart, a vármegyék nem akarták, kiváltképen Bánfinak; igen rút confusio volt, de jure egyiknek sem tartoztak. Ez volt az egyik a Bánfi Dienes veszekedésének és Béldi Pál veszekedésének, és egymásután mindkettőnek veszedelmének oka és kezdete.

No ez a patens meglévén már Béldinél, ki akarta parancsolni a székekre, hogy ez ekkor itt, emez ekkor imitt compareáljon mustrára. Én és Nemes János, másként mind ketten jóakarói, remonstrálók néki az illegalitást, és kérők s intők, hagyja le, néki is jobb; mert ha ugyancsak inhaereal, nagy confusio lesz, mert a had ha felül is parancsolatjára, de mi egyátaljánban nem mustrálunk, sőt oda sem megyünk, hanem a

mustra ellen protestálunk; és mondjuk meg idején in camera charitatis maga javára, hogy osztán minket ne okozzon. Lehagyá kénytelen és kedvetlen, de minthogy a patensnek hite már nagy volt, és mustráló szándékát maga is már közönségesse tette, felette nagy lármája volt. Énfelölem ugyan nyughatott volna, mert én jó urnak tartottam; de menjünk elébb.

Fejérvárott csakhamar országgyűlése lön; hát a vármegyék postulatumot adnak Béldi ellen, és Küküllő vármegye nyesi leginkább; nemcsak a mustra, hanem más egyéb dolog volt feltéve. Haller Pál furiál szörnyüképen, mint a felfűtt duda, mert maga sem tudta mit csinál, ezután meg is bánta. Az én szegény atyám jobbacskán lévén, eljött a gyűlésre, és ő is rettenetesen invehál Béldi ellen; a fenemlitett ellenségeiről nem szükség írnom, többet sugtak másoknak, mintsem kiáltottak magok. Teleki quasi attonitus amicus Béldii. Én ezen a nagy ujságon elbámulék, menék Béldihez, kérdém : mint vagyon? felele : úgy, a mint Bánfi Dienes tavaly, éellenem szintén olyan ligát csináltak, és ha Isten meg nem gátolja, utána küldenek. Én úgy hittem, hogy az apertus ellenségi csinálták. Minthogy ő sem mene ad personalia et particularia egyikért azért is, hogy az említett mustra recusátiójáért énhozzám gyanakodott, menék én Telekihez és úgy re-

mélvén, hogy az ő és Béldi között rettenetes hittel csinált nem régi szövetség, barátság fennvagyon, mondtam : mint van ez a Béldi dolga? ezt a mint látom valóban elővették, de ezt meg kellene orvosolni, mert ha ez mind így lesz, egymásután titeket urakul az ördög mind elviszen, mi is elveszünk országul miattok. Szinből-e, szivből-e (még most ekkor nem tudom), Teleki mondá : de bizony nem viszen, mert nem kell hagynunk ; legelőször menj apádhoz, hozd eszire eziránt, mert én nem tudom mi lelte, ő furiál ellene; a te édes atyádfiai sat. Menj el Sárpataki Mártonhoz is, disponáld jóra, hozz hirt osztán nékem, meglátjuk, semmi nyavalyája nem lesz, úgy segítjen!

Én ebben eljárék, a mint tudám, igazán; és hogy rövidítem a dolgot, úgy kormányozá az Isten, Teleki és Béldi más jóakarói által a dolgot, hogy az ország engemet, Sárpataki ítélőmestert, Nemes Jánost és egy százsz becsületes követet rendele, hogy tegyünk írásban egy conceptust, mint kellene az ilyen alkalmatosságokat megorvosolni, és jövőndőre is megelőzni, és eltávoztatni; és hogy az országnak ezt reportáljuk; és meglön, és az ország között én olvasám el, approbálák, articulusba is írák, és így akkor a szegény Béldi megmenekedék de nem sokáig.

Béldi nékem azután, mikor Fogarashól is

megszabadulánk, azt mondotta, hogy ezt a ligát is Teleki csinálta volna őellene, akarván in publico, hogy már a nemesi szabadságnak, törvénynek, in particulari, Bethlennek, Mikcs és más Béldi ellenségeinek szolgálni, de valósággal mindcizekkel a magaszerencsájének nevelésére abutálni, hogy sublato Bánfio, amoto pariter Bédio, Nicolao Bethlen liberius garrulo ad silentium redacto, ipse rerum Transsylvanicarum potiatur, et sit princeps principis et omnium. Volt-e ekkor ez a malitiája Telekinek, és ezután is, a mikor a mi fogságunknak ha authora nem volt is, de consentiált, én nem állitom, de bizonyos, hogy ezen az úton hága a szerencse kereke tetejére, a mint azt a dolog bizonyítja. Béldi azon eskütt, hogy azt a pátenst ő soha sem kérte, sem arra nem vágyott, hanem Teleki ő hire nélkül megiratta, s készen adta kezébe a fejedelem nevével, mint nagy specialis gratiát. Ambitiós hálnak (olyan volt pedig Béldi) mi lehetett alkalmatosabb geleszta és horog. Azt pedig már bizonyosan tudom, hogy engemet, Kornis, Nemes János székelv főkapitányokat intett arra, hogy meg ne mustráljunk, ha örökké rossz ember nevet nem akarunk viselni. Isten s a dolog s az impartialis olvasó tehet itéletet róla. De szükséges volt ezeke az említett vádokra nézve megmagyaráznom.

Mikkel vádolták légyen külön Bédit most

proxime in anno 1676, én azt nem tudom, de fellette nehéz vádoknak kellett lenni az enyimekhez képest. Ha a kutya, a mint ők mondták, olyan dühös, vétkes, hát az oroszlán? Disponálván így a szegény együgyü fejedelmet, behivaták Kövából Teleki Mihályt. Et huc usque initia dolorum partus viperae.

VIII. RÉSZ.

Fogarasi rabságomról anno 1676 et 1677.

Fogarásban menő utjából ir nékem Teleki, hogy öróla tanácsot tartottak, végezést végeztek, hanem Isten s egymáshoz való kötelességünkre kér, tudósítsam. Én irám, hogy én bizony semmit sem tudok; a minthogy nem is tudtam, nem is lehetett a semmit tudni, a mint a dolog vége megmutatja. Bethlen Gergely, Daczó, Mikes, Székely László tojománya volt az egész dolog.

Két vagy három nap mulva hozzák a fejedelem commissióját, melyben parancsolja, menjek Fogarasha, s olyan dispositióval hagyjam házamat, hogy követségbe küld. Ugy tetszik, ma is megvagyon azon commissio leveleim közt. Elmenék Szent-Miklósról Fogarasha, és mint tiszta, csendes lélek dolga, nemhogy féltem volna olyantól, a mi esék rajtam, még örültem, gondolván, a mint odafel kétszer is említettem, hogy engem a

magyar dolgok végett küld valahová. Megtudám a dolgot, és ahoz képest disponálok házamról.

Nagy-Sinken Macskási Boldizsárral összelálkozám, hát öneki is épen olyan azon tenorra commissiót vittek (mert ötet is meg akarták fogni). Egy hintóba ülénk Sinken, reggel vígan mentünk, még arról discuráltunk, mint correspondéáljunk, ha én talán Francziába, ő Lengyelországba vagy Skócziába etc. elmegyünk. Igen is, megládd ma estve a követséget. Resteltem itt másodszor leírni az imádságom közé beirt ezen hajnalban Sinken lett látást, vagy jelentést; olvassa ehhez a maradékom, mert bizony csudálatos, és az atheismus, saduceismus ellen elégséges argumentum.

Bémenék Fogarasba, szállék a Gyulai Tamás házához. A fejedelem a tanács urakat odagyűjtette volt; az atyám oda nem jöhetett, halálosan kinlódott a vizi betegségben Keresden; ott vagyon Bethlen Gergely, Mikes Kelemen, Daczó János, Én, Macskási Felmenék udvarhoz, és mindjárt a fejedelem asztalához marasztának ebédre engemet és Bédit is; még önéki szállást is, hogy már tisztességéért mindenkor, a Bánfi Dienes halála után kiváltképen a várban adtak, úgy most is. Embert mordabbul nézni soha sem láttam, mint a fejedelmet ezen az ebéden; az egy pohár köszönésén kívül, (azt is erővel) egy szót sem

szólott Beldinek s nekem. Keveset s hamar evénk, felkele, s beméne a maga házába, csak azon mord és hallgató ábrázattal. Beldi csakhamar térdet hajta, s kijövének. Roszul tanították a comoedus mesterek szegényt personája actiójára. Beldi észrevette, hogy bizony haragszik reá, mert épen mellette ült, mint első vendég, jobb kéz felől, ellenben elől Bethlen Gergely, úgy mint coryphaeus; vele is beszélt a fejedelem csak. Ha bolond nem voltam volna, kivált a hajnali álomhoz képest, és ha a lelkiismeret vádolt volna, bizony észrevehettem, és ha csak a mezőben strázsájok nem lett volna, el is szaladhattam volna, mert én a várból szabadosan kimehettem; de legkisebb félelmes gondolat vagy gyanu sem ütközött elmémbe, csak a követség reménységével, örömével voltam teli.

Kijövén a fejedelem elől, Beldi méne a szállására, a mint a belső várba kívül bémenni, a jobb kéz felől eső kerék bástyába. Én innenék Telekihez, ki azon kapu felett való felső rend házakat bírja vala. Ugy tetszik, még asztalnál ül vala; mind ő, s mind a munkában conscius vendégi jobban tudták personájokat ágálni a fejedelemnél, legkisebb gonoszt sem tudék észrevenni, szinte úgy tractáltak mint azelőtt, és ott töltém az időt egy darabig. Osztán ki akarván menni a szállásra, gondolám, hogy Beldit megudvarlom,

minthogy régen nem láttam volt, és osztán vacsorára a szállásokra megyek. Odamenék és nagykábulva találám, de mégis semmi derék dolgot elő nem hoz; diffidált-e nékem is, vagy hogy olyan extremitástól nem félt, akármi : elég az, lők ott egy keveset, és osztán kimenék a szállásokra, s estve felé lévén, 6 órakor vacsorálni ülök; és szintén bárányczimert salátával eszem vala, ihol jő Daczó János, Pasko Kristóf bé a házban, s mondják, hogy magános, különös beszédjek vagyon velem. Menék a kis oldalkamrába vélek s mondának igen szomorú és majd könyező (mert nékem jóakaróim voltak) orczával : a fejedelem kegyelmednek azt parancsolja, hogy kegyelmed Fogarásból addig el ne menjen, míg bizonyos dolgairól a tanácsnak számot nem adsz. Én felelém : semmi számadásra való dolgomat nem tudom, de jó szívvvel számot adok mindendről, csak értsem, micsoda. Mondának : mi nem tudjuk, az urak megmondják. Ezzel elmenének. Kikésérém őket a pitvarajtóig, és visszamenék senkinek semmit sem szolván; leülök az asztalhoz, és az elhagyott bárányczimer-darabot enni kezdem, kínálván a gazdákat is, hogy egyenek. Két-három falatot sem ehetém, hát nagy zergéssel, tumultussal 100 vagy 150 német s magyar gyalog körülveszi a házat; ajtót, ablakot eláll. Lármája esik a cselédnek, Gyulai Tamás gazdá-

nak, s mindennek : mi dolog, mi dolog? Én mon-
dám nékik : semmi nem egyéb, hanem csak en-
gem fognak meg, ti ne féljete. Azonban bójöve
a fejedelem német gyalogi kapitánya, s mondja
németül nékem : menjek bé a várba, mert az az
ordere; rab vagyok. Én mondam : immár akár
csak a vacsorát végezzem. Felele : nem lehet, men-
jünk el. Kérék én egy pohár bort, köszöném a
gazdára : Isten kegyelmedhez Gyulai ur és jó éjt-
szakát. Ő szegény elbámulva mond : ez a nemesi
szabadság? Megivám, felkelék, bevezetének nagy
sereggel, lármával a várba, s tevének a vicekapi-
tány házába. Cserei János, emberséges ember
vala ez, és lakása éppen Teleki szállása alatt vala.
Igy telék bé minden hiba nélkül a sinki haj-
nalbéli látás és jövendölés. Bédit is azalatt
arestálák a maga szállásán. Ez lön 23. aprilis
anno 1676, estve 7, 8 óra között. Nékem ekkor
se jót se több rosztat nem mondának. Cserei ki-
nála vacsorával s evém, ágyat is vettete, mely-
ben 12 óráig semmit, de azután jól aluttam vir-
radtig Isten csuda kegyelméből.

Kérem másnap Csereit : szóljon én szómmal
az urakkal, hadd lehessek szemben vélek, jelen-
tsék meg, mivel vádoltatom, hadd tudjam mivel
menteni magamat. Mondá az említett kománai
berekben való leselkedésemet, melyen én, mint
oly csudálatos hazugságon, elfakadék nevetve;

de parola alatt mondá : hogy az uraknak elé ne hozzam, mert nagy titok, és ő elveszne miatta. Teleki, Kapi, Rhédei azt mondták, a fejedelemtől féltekben : nem lehetnek nyilván szemben velem, hanem a Cserei szállása pitvarába szolga nélkül lejönek, és ott beszélnek velem; de nékem semmi realitást nem mondának sem vétkemről, sem szabadulásomról, hanem hogy ők azon lesznek, hogy megszabadítsanak. Azonban intettek, kényszergettek arra : adjam ki Béldi dolgait. Én mondtam : bizony én semmi dolgát nem tudom, a minthogy nem is tudtam, nem is volt, mint osztán megvilágosodott. Rövid volt a beszéd.

Az atyámnak Gyulafi László által izentek arestumot Keresdre, mely ez volt : házánál üljön, senkinek levelet ne írjon, sem senkitől ne végyen. Idegen embert ne admittáljon, köszönje betegségének, hogy várba nem viszik fogva. Azt izente a fejedelemnek : nemcsak nem kérem a gratiát, hanem az Isten ő nagyságát soha meg ne áldja, ha törvénynyel nem persecuálja, és ha hünnös lészen, fejét nem véteti. Istenfélő emberek voltak a vádlók; olyan beteg volt az atyám, hogy egyet sem léphetett, sem állhatott, sem feketett a vízkórság miatt, örökké csak székben kellett ülni és alunni egynehány esztendeig.

Egynehány, de kevés nap lön ez után a fejedelem Fogarasban, és addig én mind a Cserei há-

zában voltam, Béli a szállásán. A feleségem is majd lóhalálában oda jött és velem szemben lenni megengedték, szolgálmat is; de magam elküldém haza, tanuságot adván néki, a mennyire eszveszésemben tudtam, mind szabadulásomban, mind oeconomiámban mit kövessen el. Hagyék mellettem egy inast, Lajos Zsigmondot, szakács Csáki Andrást, sütő Györgyöt. Csereiné asszonyom gondviselése alatt egy leányt a fejer ruhám gondviselésére hagyott a feleségem, Szentiványi Mária volt a neve. Szentiványi János, tudós esprest leánya volt, de ezt mint szükség kívül valót hamar elvitette haza, imez három ott maradt mind végig. Egy Feltóti Márton nevű szolgál is ott volt egy kevés ideig, de ez is osztán haza ment Szent-Miklóstra.

Engem le- és bészállítanak egy boltba, a mint a belső várban bémennek a kapun a várnak jobb felől való során, a legelső renden a második házban, az akkori számtartó háznak szomszédjában. Ajtaja és egy vas rostélyos ablaka az udvarra, belől rajta egy kis setét boltocska, keskeny, és azon belől árnyékszék. Jó alkalmas tömlöcz lett volna, de a vár emésztője alatta menvén el, nyirkos volt, bűdös is volt, egykét hét alatt minden megzöldült a penésztől benne. A sütő künn a városban az Horvát András házánál lakott, fejer czipó és fejer ruhára viselt gondot, de a

várba bejöni a szolgálaimhoz nem volt szabad, a szakácsnak, Lajosnak sem volt meg öhozá ki-menni. A szakács épen mellettem főzött, de a következett tilalom után ő sem járt bé hozzám, csak Lajos egyedül.

A fejedelemasszony igen tisztességes uri prebendát rendelt eleitől fogva végig rabsá-gomnak, nékem is, Béldinek is, csak hogy a bor a tavalyi idő miatt rossz volt, mind megitták ugyan a szolgálk, és a prebendahordó Menyhárt darabont, mert ugyancsak nem in anno 1675, ha-nem in anno 1674 termett volt. Kenyér, hús, tyúk, lúd, pisztrang, Olt hala, kerti vetemény, vaj, méz, szalonna, eczet, egy szóval minden konyhaszer elég volt, sőt mikor osztán in anno 1677 télben a februárus elein a fejedelem odajöve Fogarasba, megparancsolta a fejedele-masszony, hogy a Béldi és én inasom felmen-jen mindennap az öreg asszonyhoz fejér czipó, kolbász és májosért, és az adjon, de úgy hogy az inasok magok válasszák a sok közül, ne az öreg asszony. Az okosfejedelemasszony azt is meghagy-ta, hogy az inasok magok menjenek a pinczébe, és azok szeme előtt vetessék a fejedelem asztalára s az urak számára való hordóból a bort minékünk, hogy a méregnek gyanuja se legyen előttünk, vagy ha, mint ember halandó, másképen meg-halnánk is, ne lehessen olyan hír, hogy megétet-

tek. Anno 1676. kevés, de igen jó bor termett volt az országban, akkor tapasztaltam meg, mi csoda borlopást, tékozlást követtek a fejedelem pohárnoki. Minél jobb volt a kezdett bor, annál hamarabb oda lett; hogy már csak az urak, fő emberek ittak a fejedelem asztalánál, mégis ritkán tartott egy negyvenes harmad napot.

Először szép szabadságban tartottak; kapitány, porkoláb, predikátor, borbély bejárt; ebédet is sokszor velem ettek; vasárnap a várbeli templomba magával Csereivel mentem a predikációra, de Béli soha egyszer sem; tentám, papirosom, könyveim voltak, supplicatiót fejedelemnek, leveleket uraknak s akárkinek irtam, más is a ki akart, választ írhatott, a feleségem megküldötte, beadták igazán, de ezt az ördög megsokallá. Én ugyan már valami hasznos munkához kezdettem vala, de egyszer, úgy tetszik, rabságom hatodik vagy hetedik hetiben, elvevének tentát, pennát és minden társalkodást (a borbélyt néha szakálom elvetésére porkoláb jelenletében bocsátották), a feleségemmel való correspondentiát; hagyják kezemben csak a könyveket, és az inást, hogy benn háljon; konyhára néki járni, meg a Béli inásával és másokkal is társalkodni a várban szabad volt akárhol, de én a templom elfogása után a küszöbön sem léptem ki szabadulásomig. Egyszer, talán Béli requisitiójára a predikátor Szekeresi,

szép nyári nap s idő lévén, a várbeli kút árnyéka alatt predikálott, melyet Béldi is, annak az én soromnak a végén lévén szállása, az ablakról hallgatott. De ezt a kapitány többször nem cselekedte, azért is vapulált.

Nem lön ez eddig elég a sátánnak, hanem juliusban vasba verének mind engem, mind Béldit, melyet mind viseltem novemberig; bizony keserves volt kivált benne hálni, nadrágot s gatyát fel- s levenni; ezt a mesterséget ugyan Lajos a raboktól megtanulván, engem is megtanítá reá, és megszokván, könnyen vetkeztem, öltöztem, ruhával este bétékertem, s jól aluttam. Ha mesterkedtem volna, kivált a jobb lábomat ki is vonhattam volna belőle, de attól féltem, hogy osztán nem vonhatom olyan jól fel, és osztán nagyobb rossz jö ki belőle; bizony sirtam először miatta, de osztán Isten megerősíte, mind járást, aluvást megszoktam benne.

A vasbaverés előtt egy kevéssel lön a jelentés énhozzám, melyről emlékezem az imádságos könyvben. A bizonyos : Perkinsiust olvasom vala ebéd előtt 9. 10 óra között, és úgy súgá a jobb fülembé vagy jó vagy gonosz genius, azt hiszem, a ki Sinken is megintett vala, hogy a fejemet elütik. Én mindjárt mondtam az ajtón kívül álló strázsáknak (mert mindenkor egy német s egy magyar állott ott éjjel, nappal, éjjel pedig laka-

tot is vetettek az ajtóra kívül) hídd bé a konyháról az inast; ki bėjöven, mondám neki, mit sugtak nékem. Az haraggal mondá: sugja bizony a kegyelmed képzelése, mert örökké csak gondolkodik. Én mondám, hogy én bizony nem gondolkodtam, hanem szép csendesesen, figyelmezve olvastam ihol ezt a könyvet, de tudod-e a sinki álmot, hiszen akkor is csak te valál ott, még felköltélek: lásd meg az ajtót, bezárva-e, nem jött-e valaki bé, hogy az szólott volna? Nemde. Jusszon eszedbe most is, eredj, csak magadtól kérd meg ezektől a strázsáktól, nem szólott-e valaki nékem valamit. Ezt ő elköveté, nem jelentvén mindazonáltal a dolgot. Nem is szólott volt egyik is semmit is. No ezt az idő és magok az emberek megvilágositják ide alább. Azonban feletette keserves rabságban voltam.

A hazugság lelke ilyen csudát is szült akkor. Bethlen Elek hosszas tisztátalan nőtelenége után házasodott, ekkor (mert Béldi leányát jegyzette vala el azelőtt, és repudiálá mátkaságában, mely is nagy oka volt ennek a sok gonosznak) vette a Kapi Gábor leányát, volt lakadalmok Viczében. Azelőtt egy kevés idővel kértem volt Alvinczi Istvántól kölcsön 500 forintot. Ez ekkor feletette gazdag, sóaknák inspektora volt, kin a fejedelem minden törvény nélkül igazságtalanul négyezer, és a rationista Lipcsei Györgyön egyezer tallért vont

vala. Radnóton lévén országgyűlése, az ország instált mellette, a fejedelem nem lön szemben az ország követeivel, melyen mint hallatlan dolgon felette megindulának, és praesidens, tanács urak, főrend és minden statusok felmenének a palotára, hogy a fejedelemnek instáljanak, de a fejedelem nem admittálá, melyen az embereknek esze és örege elbámult, sirtak is, némelyek nem Alvincziért, hanem az Erdélyben soha nem történt despectusért az ő fejedelmétől. Ez in parentheses, nota benében maradjon. Én az 500 forintért zálogot adtam volt eziüst marhát hozzá, mely az 500 forintnál sokkal többet ért. Az én esetem után mind a feleségemet unszolta a pénz-megadással s a zálog-visszaváltással. Lakott ő Dézs, Kozárvár, Margitán. Az atyámnak, Béldinek s nekem jóakarónk volt. A feleségem megküldi az 500 forintot egy Alárd nevű szolgámtól és a zálogot kiváltja; Béldiné ekkor volt Betlenben maga jószágában. Vicze oda közel. Olyan hirt csinálnak magok magoknak, hogy Béldiné és az én feleségem egynehány száz tolvajt fogadott, hogy ott Viczében felmészárolják őket a lakadalomban. Ez az odafel említett kománai berek mása. A szegény nyomoru fejedelem elhitte; más, valakinek esze volt, nevette; de elég az, hogy mi fogásban alig hogy el nem veszünk miatta. Ezt, mint az én fülembé való sugás és vashaverés al-

kalmatosságait és indítóit meg kellett írnom; más-ként kivált Mikes, Bethlen Gergely és Székely László ezt állították: ha vasba nem verik, ki vall rájuk? Egyébaránt az ilyen magok árnyékától való bokrosság és hirköltés igen szokott nyavalyája volt az én szegény három, Farkas, Gergely és Elek atyámfiaiinak, mely ide elébb világosabb lészen; most legalább evvel a hazugsággal ha meg nem ölhettek is, de messzére megzavarták az egész dolgot, és osztán félvén attól, ha reánk inquirálnak, evocálnak, perlenek, nemcsak megszabadulunk, hanem retorqucalódik a gyalázat és nóta reájok hamis delatorokra: azért is noha mind én, mind az atyám, mind Béldi az evocatiót, inquisitiót, és törvényt kértük, de soha nem cselekedék, csak úgy kinzának ártatlan bennünket; sőt mikor osztán kezesség és reversalis alatt elbocsátának is, az volt az egyik derék conditio, hogy soha törvényt nem kérünk, nem is említünk.

Ősszel octoberben születék ez a most Bécsben nyomorgó fia a fejedelemnek, és osztán két hét múlva a vasból kivágának. Ezt pedig én azelőtt egynehány héttel álmaimban meglátván, mindjárt megmondám Lajos inasomnak, hogy a fejedelemasszonynak fia lesz, és én is megszabadulok; a feleségemet is odabocsáták hozzám, sőt el is bocsátottak volna engem még akkor ősszel

mindjárt, de úgy találták a jónkra, igazságra néző egynehány tanács ur, hogy ha engem külön elbocsátanak, Béldit vagy a gutta üti meg, vagy osztán soha ki nem vehetik a fejedelem kezéből. Ezt Teleki maga mondta anno 1677, 1-ma aprilis Béldinek és nékem a Béldi szállásán, kinn a városban, szabadulásunk után : Bethlen Miklós legalább három hónappal elébb megszabadult volna, de mi a kegyelmed javára tartottuk szegényt ott, bár megköszönje, szolgálja kegyelmed néki.

Az Isten énnékem mind a kapitányt mind a porkolábot jóakarómmá tette, az életemet egy részről a kapitány tartotta meg, a porkoláb pedig abban a keserves megszorításomban feleségem leveleit béhozta, válaszat megküldötte olyformán iskatulyában, orvosság mi nevezeti alatt, hogy a hazavivő szolga sem tudta.

Bocsátottak el in anno 1677 ultima martii tizezer tallér kezesség és erős reversalis alatt, mely reversálist ez az ifju Apafi fejedelem adott nékem vissza nem régen, a leveleim között vagyon; szabadulásomról való gráciáját a fejedelemnek Teleki és Nalácsi István hozák meg a rabházba, és Teleki a többi között mondta : bár anyjának tartsa kegyelmed a fejedelemasszonyt, és nem szabadulását, hanem életét is ő nagyságának köszönje.

Micsoda szörnyű veszedelemben forgottam légyen, azt megírnom szükséges mindenek tanuságára és az Isten dicsőségére. Béldi, s mások is így mondták :

1) A fejedelem első furiájában akart meglovöldöztetni mind engemet mind Béldit még Fogarasba menő utunkban, és hogy Madarász Mátyást el is rendelte volt executornak, de erről elverték mindenek felett Teleki és a fejedelem-asszony.

2) Mikor megfogtak estve, Mikes Kelemen és Bethlen Gergely azon voltak, hogy csak ölessen meg a fejedelem, ők készek, kezeket fejünkre tévén, reánk esküdni; a fejedelem rá hajlott, a fejedelemasszony és a tanács urak nem engedték meg; Béldi azt állította, hogy már a koporsót is csinálták.

3) Vinczről irt a fejedelem Daczó instantiájára, hogy megöljenek. A fejedelemasszony megtudván, Szeredahely tájékaról vitték a levelet postástól vissza. Ezt Daczó nem tagadta Béldi résziről, de azt mondta, engem nem irtak volt a commissióba, legalább ő engem s az atyámat soha sem vádolt; melyet ugyan én hittem, s hiszem ma is, de az bizonyos, hogy odalettem volna én is.

4) Radnótról irt akkor a fejedelem, mikor nékem sugott a lélek; ez olyan titkon volt, hogy a

fejedelemasszony meg nem tudta, hanem elhozták Cserei kapitánynak; de a fejedelemasszony, mikor elment Fogarasból, életére megparancsolta volt, hogy ha százszor is parancsolja a fejedelem, végbe ne vigye, hanem küldje a fejedelemasszonynak a commissiót; azt követte, és a fejedelemasszony postán hivatta Telekit, az urakat, úgy marasztották meg nemcsak a mi, hanem a Cserei életét is. Ez bizonyos. Azután osztán többször nem volt efféle, dicsőség az Istennek; hanem egyszer a fejedelem már visszajövén Fogarasba, ittas korában tréfálódni kezdte, s mond : nosza ijeszszük meg ezt a két rabot, hogy elütik a fejeket. Tophaeus udvari predikátor mond rá : Igen is, mert a csuprot vagy üveget úgy jó próbálni, hogy az ember ejtse ki a kezéből; hát ha a tréfa mellett valami nyavalya találná ijedtségben, a gutta vagy mi etc.? Ezt nékem Tophaeus maga beszélte azután. Engem ugyan a gutta szinte megüt vala, a mint odafel megírtam.

Vasárnapokon én böjtöltem a fogságban; de osztán in anno 1677 januariusban két hétig böjtölék egymásután egy végtiben, ilyenformán: Ebédem mint a fél kezem feje, annyi széles és hosszú piritott kenyér volt, egy szelet, melyet szeccsen dióval dörzsöltem meg, ittam reá egy pohár vizet. Vacsorám aszu szilva főve és szárazon, sós káposzta peczolajjal, egynéhány dió,

alma vagy aszu gyümölcs, egy szelet retek, vagy nyers répa, de nem sok; sem húst, sem halat, sem vajas, tésztás, tejes ételt, tyukmonyot, egyszóval semmi afféle kedves ételt nem ettem, bort, sert, egyéb semmiféle csinált italt nem ittam, hanem csak vizet; két hét múlva elhagytam, noha úgy tetszik, tovább is elvihettem volna, de nem akarték szántszándékkal mint a majom a nagy próféta Dániel mellé állani, hogy a lelkemet kevélységre ne vigye a sátán; merem azt jó lélekkel állítani, kivált tömlöczben a buja testi gerjedéseket bizony megcsendesíti, és ha a soha húst nem evő szerzetesek úgy böjtölnének, az emberek előtt talán dicsekedhetnének jobban, kivált ha olyan klastromban, várban, miben volnának, úgy a mint én, és imádkoznának, szent írást olvasnának ügyiben. De bizony úgy is csak szent Pállal tartom : Coll. 2. : 23. 1. Kor. 1. : 31. Fogadással pedig előre én ahhoz a két héthez, sem ahhoz a diaetához magamat nem köteleztem, és ha valaki követni akarja, az olyan votumot eltávoztassa. És azt is mondom : ne könnyen próbálja még akárki is, kivált öreg és aszony ember, mert mind testét, lelkét megbetegíti. Testét erőtlenséggel, lelkét érdemet álmódó kevélységgel. 2. Kor. 3. : 5.

Kivánok a fejedelemmel való szembenlévelt gratiája megköszönésére supplicatio által, de a

rettenetes nagy méltatlanságnak proportionalis szégyenlése, és megháborodása miatt azt a választ írá : Más házunknál jó szívvvel látjuk ő kegyelmét. Rettenetes spectaculumok voltunk mikor a várból kijöttünk, a gyermek is eléfutott mindenfelől nézésünkre; az én feleségem a Horváth András házánál várt; hogy megláta, rám borula sirva, sokáig egy szót sem szólhatott Az én érettem való epedés, és az erős hideg, mikor Fejérvárott azelőtt kevéssel lett gyülésben, a mint az urakat járta, ország előtt térdre esett etc. általvervén fejét, az orrán majd minden vére elfolyt, az rövidítette meg az ő életét.

Az én udvarhelyszéki főkapitányságomat ekkor kapta el Bethlen Gergely, és birta 20esztendeig annak a széeknek nagy nyomorításával. Unum nota bene. 20 esztendő alatt soha Búnról rá nem érkezett, hogy törvényes derékszéket üljön csak egyszer is; ez hit felett való csuda, de valóságos dolog.

Nagy-Sink fatalis hely nékem. Hazamenőben ott hálván, egy ember épen az ágyunknál levő jó magos ablakból akkor huz vala szinte ki a köntösömből; felébredék, meglátám, leugrák, elfuta; a szegény feleségemnek nagy ijedtségen az én riaszkodásomra.

IX. RÉSZ.

Béldi Pál tragoediája, és az ennét való sok szenvedésemről anno 1677 és 1678.

Szabadulásom után mindjárt husvét napjára menék Szent-Péterre Teleki Mihályhoz, hogy jó akaratját megköszönjem, a minthogy bizony megis érdemlette, mert ő oltalmazott, szabadtott; mert a szegény feleségem mikor Naláczi Istvánnak egy a szokás szerint veres börtökben csinált 12 ezüst kalánt, kést villástól, és Székely Lászlónak a lakadalomra készített legalább 100 tallért érő médályt vitt ajándékba, melyet el is vettek hiába : Telckinek is vitt volt egy köves kardot, botot. Olyan szegény barátomtól vennék én ajándékot, mond Teleki, Isten oltalmazzon, de bizony megszabadítom; hanem egy karaczel pánczel, sisak, karvasát tudom (volt is igen szép, muskatély stucz sem járta meg, florenis 135 vettem volt), azt asszonyom küldje ide kegyelmed, azt is ajándékon, úgy segéljen Isten, el nem vé-

szem; el sem vette sok unszolásra kinalásra is, hanem az árát a feleségemnek megküldötte. No ekkor harmad napig lévén nála, megbeszélte a tragoedianak summáját, előmbe adta az abban irt leveleket, melyeket néki irtak, in originali, és azok között az odafel említett Székely László és Naláczi levelét, melyet is én, bona fide irom ezt, soha Naláczinak és Székely Lászlónak virágzó uri állapotomban sem vetettem fel; avval a hittel mentek a koporsóba, hogy én nem tudom; és én mind magoknak, mind maradékjoknak jóakarója voltam. Székely Lászlóné ura holta után hat szürke szekeres lovat küldé Jósika Imrétől ajándékban, azt is el nem vevém. Magam Szent-Péterről a Székely László lakodalmára menvén (holondul, mert ott nékem az új tömlöczbüzzel semmi járómm nem lett volna), hát az én médályom vagyon a vőlegény süvegében. Ebben a lakodalomra menő utamban volt az a guttaütés nagy jele rajtam, melyről odafel emlékeztem. Bezzeg lovak, lóra való szerszámok és köntösök, szolgák és mindenből olyan készület vala Székely Lászlónak, mint egy ezer ház jobbágyu grófnak. Meglátszik abból, micsoda jövedelme és kedvessége lett legyen a fejedelem előtt; és mindenek felett az ölte meg egyik Bánfi Dienest, hogy a fejedelem mindenkor a tanács állása alatt ott udvaroltatta Székely Lászlót, és öutána Vajda Lászlót, ugyan posta-

mestert, melyet az urak neheztelhettek, az atyám kiváltképen és Bánfi Dienes, és ez még fattyu lélek kurvafiazta volt; meg is fizete érette.

A Bánfi Dienes veszedelmének más nagy oka volt, hogy egyszer a fejedelem ivott Bánfival, Naláczai igen részegen a fejedelem előtt térdre áll, csókolni kezdi a köntöse alját, Bánfi mondja: mit hazudozol mint egy vizsla, vén oláh, ilyen amolyan fia, s nagyot köpik a kopasz feje tetejére. Harmadik: hogy Szentpáli Jánosné halála után Kútfalvát Telekinek nem engedte volt; mégis én bünhödtem érette, és Béldi énnálam is inkább, kinek tragoediáját, minthogy csaknem elveszék ismét miatta, majd idealább summáson leirom.

De a Székely László lakodalmából menék haza Szent-Miklóstra, és onnét Fejérvárra, hol a fejedelem minapi igéreti szerint kegyelmesen fogada. És innét Gyógyra feleségestül, a hová Pápai Ferencz doktort is elvittem, a ki purgatiót adott és eret is vágott rajtam az odafel enlitett gutta kezdeti ellen; nem is érzettem azután semmi jelét.

Mint a nagy szélvész es hajótörésből kivetődött ember már nyugszom vala, de mindjárt először egy nagy gond, és azután a Béldi szélvésze találta. A gond ez. Az én feleségem az in anno 1675 vásárlottam ó borból és buzából szerzett volt össze négyezer vagy még több forintot, me-

lyet készen találék szabadulásomkor. Emlitém odafel Macskási Boldizsár pénzverését, ő ugyan akkor az én intésemre vagy csak publice lehagyta volt, de másutt az országban sok helytt, és kivált Szászvároson rettenetes sok hamis pénzt vertek a lengyel jó susták és polturából, és a mit kaphattak, mindenből, úgy, hogy a jó pénz csak szűk volt igen az országban, csak mind az Apafi képire vert új pénz járt. Én még Fogarasban megértém, hogy azt az új pénzt bizony maholnap egész országul letészik, a melyre nézve nem örültem annak a négy ezer forintnak, inkább bucsultam rajta. Az Isten egy vagy két görögöt hozza oda, kik mondának : mi ugyan tudjuk bizonyosan, hogy az új pénzt most csakhamar az országban letészik, de mégis ha egy vagy másfél ezer forintot adsz kölcsön, mi elveszszük az egy szászvárosi pénzen kívül. Jó szívvvel adék; megis adták osztán jól. Isten bocsássa meg bűnömöt, én sem lehettem angyal. A szolgálimnak mondám : ezt a pénzt ugyan maholnap leteszik, de tudom, hogy ti álló pénzt nem gyűjtetek, én egész esztendőre megfizetek, de költsétek el hamar. Csak adjon uram kegyelmed, mi gondunk az. A többivel véteték 400 vagy 500 juhot, egy falka vasat (?) Toroczkón, úgy, hogy afféle pénz én rajtam csak 100 forint sem veszett, hanem 68 vagy 78. Tudta az országban még a község is,

hogy az a pénz bizony hamar letétetik, és nem akarta elvenni még az én rabságomban; de a fejedelem és tanács erős büntetés alatt meghirdettette mindenütt, hogy elvegye minden rend. Eljőve a gyűlés talám júniusban Fejérvárott, és ott rettenetes sok panasz- és zugolódással letévék. A discursusban az ország között én mondtam : azt a pénzt hogy letegyék, avval kéntelenek, de az igazság az volna, hogy a kik csinálták, azok váltsák bé, a szegénység, a ki kéntelen volt a magistratus parancsolatjára elvenni, ne romlanék olyan szörnyen meg. Béldi ott a tanács urak közt az asztalnál ülven, és én nem messze háta megett, szólta és suga : ne nyesd felettébb, mert a legjobbkaróid vesznek el miatta. Én is abba hagytam, lássák. Kapi Györgyöt mondta azután énnékem a szállásán Béldi, hogy mindenek felett ötet illette az a gonoszság, ki másként nagy eszköze volt a szabadulásunknak. Jaj az országnak, a hol a publicumra és a populusra olyan gond vagon csak, mint az én értemre volt Erdélyben ab anno 1656 mai napig, mikor ezt írom, tudniillik 11. septembris anno 1709.

Rabságom után én Béldivel társalkodni sem mertem oly móddal. Ezen a pénzvesztő rövid gyűlésen vagy hamar azután micsoda szél ütötte ötet vagy érte, ő tudta; a dolog kifakadása után ezt mondotta : ő hitit, reversálisát igazán meg-

tartotta, de az ő ellenségi régi conjuratiójokat és az ő életére való igyekezeteket nemhogy letették volna, sőt megujították. A fejedelem minden hazugságnak helyt ad, melyet eléggé kimutatott az elmúlt esztendei tragoedia; mely spitzzen maradt meg az ő ártatlan feje s az enyim! A fejedelem, névvel csak az; Teleki az uralkodó valóságos fejedelem, és az ő ellenségeit nemhogy refrenálná, mint azelőtt ob rationes sibi soli quidem notas sed et ab aliis palpabiles cselekedte, de már most mindinkább protegálja, sőt ellene felülteti, és így önéki el kell veszni; néki a maga oldalmozására a törvény tilalmas reversalisában; említeni sem szabad semmit is sem a fejedelemnek, sem tanácsnak, sem országnak: ellenséginék pedig minden szabad. Mind a fejedelem, mind a tanács és főrend, mind az ország, státus, Telekitől függ. Telekinél pedig az ő ellenségi, kivált a Bethlenek és Mikes Kelemen mindent tehetnek öellene kiváltképen, kinek mint felső polczra menő utjában való könek elgördítését per quascunque tandem vias et artes kívánja, és emezeknek furorával in suam privatam fortunam et patriae publicam ruinam subtilissime abutál sub principe nihil sentiente, nihil curante, nihil regente, nihil potente. A fejedelemasszony böcs, kegyes, jó asszony, de a Teleki bátyám uram neve és hatalma, és a nénje a Bánfi Dienesné sirása

(noha uterunque de mariti caede informata et aliquantum placata fuit) miatt a fejedelemasszony-nál is önéki semmi reménysége és refugiuma nem lehet. Ezek és a Daczó Jánostól ekkor ismét ujonan indított, inkább hazug mint sem vádoló szél épen desperatióra vitték. Nem győzném leírni.

Mint feljebb is írák, hogy én rabságom után Béldit kerültem, küldé egyszer hozzám Kálnoki Bálintot, ki mint főember gyermeke, azelőtt még in anno 1667 et 68 az atyám honorarius szolgálja, deákja, és akkor nékem kedves barátom, és mondhatom, sokban tanítványom, és mindvégig igaz nagy jóakaróm, másképen pedig igen virtuosus, szépelméjű, tudományu, jónyelvű és pennájú ember volt. Ez énhozzám eljőve, mint régi jó barátom, condoleált de malis exantlatis (avagy inkább már mondhatom ex eventu, inceptis), gratulált de liberatione. Jó ideig volt nálam, sok beszéd és conversatióknk után monda Béldi szavával: Nem régen szabadultunk, de ha magunkra gondot nem viselünk, és meg nem orvosoljuk, az utolsó tevélygés gonoszabb lészen az elsőnél; mert ha még egyszer úgy kezekbe esünk, bizony nem tartanak úgy mint a mókust az ablakban, hanem mint a hálóba akadott medvén vagy farkason elébb adnak minélhamarébb; most is bánják, és Csereire igen haragusznak, hogy életün-

ket megtartotta. Deplorálá osztán a proxime felebb említett bicepsséget és anarchiáját a hazánknek, és abból minden nap folyó mind publica mind sokaknak privata calamitását etc. És meg kell vallanom, etiam ad posteritatem, quod ad praefata publica mind igazat, sőt a valóságnál sokkal kevesebbet mondott. Böidejü, jópennájü, egész szabadságu, szép elmének is gond volna ezt leírni. Mindezeket elmondván, én mondék : édes régi barátom, atyámfia és sógorom, mit csinálnak in privato az immár declarált ellenségink, én ugyan nem tudom; azt ugyan könnyen elhihetem, hogy nem szünnék meg rosztat cselekedni, de tovább nem mehetnek, hanem csak addig, míg Isten bocsátja. A közönséges nagy gonoszt régen látom, érzem, és az én elmémet is felülhaladja; a mi privata nyavalyánk annak a közönséges gonosznak egyik keserü gyümölcse, de a közönségest az egy élő Isten orvosolhatja, mert a capite foetet piscis. Ha a fejedelmet az Isten egészen transsubstantiálja vagy idvességes halál által el nem veszi, és valami Bethlen Gábort vagy annak mását nem támaszt, és a most uralkodó embereket nem amoveálja, bizony ez a gonosz meg nem orvoslódik. Halna meg ma a fejedelem, ott a fia s a fejedelemasszony és az uralkodó atyafiság, Teleki, Bánfiné s annak fia, Gilányiné etc. és ezeknek sok asseclái, kik az ő szerencséje-

ket ahoz a bölcsőhöz kötik, ha csak magok hasznáért is. Még talán rosszabbul lenne ennél is a dolog, mint most. A fejedelmet kivetni nem lehet, arról gondolkodni bolondság is, bűn is, ne vesse országul nyakunkba a török Zólyomit, kinek teljes esze nincsen. A sok mást gázló embert, és kivált Telekit megölni nem lehet, bűn is effélét gondolni; amoveálni a fejedelem mellől haszontalanság, vessék ki az ajtón ma, harmadnapon az ablakon is visszajönek; bizony maga a fejedelem hívja vissza, és még azon feljül megköveti, és a kik amoveálnák, még satisfactiójára azok lesznek áldozatok. Tele vannak a historiák az ilyen példakkal, és kivált Báthori Zsigmond nem régi. Legálább a feleségétől nem lehet elválasztani, a vérre nézve nem lehet, atyjafiait el nem vetheti, kivált hogy azok által reményli inkább az egyetlen fia szerencsáját, mint más által. Isten csudálatosan tette ezt a fejedelmet, úgy is tartja; félek én az Istentől és ennek a fejedelemnek szerencsájától; ha törvény és igazság ellen vették is a reversalist tőlem, de én megtartom, és ha valamit ellenek valót érzek, bizony megmondom. Sok volt a szó, concludálám azzal: Az Isten csudálatosan tartott meg tavaly, én csak az Istenre bízom magamat és ügyemet. Házomnál magamot megvonom, Béldi urnak is azont javallom. Deus providebit, mert bizony az immár elmondott ratiókból bi-

zonyos, hogy ez az állapot humanitus orvosolhatatlan. Erre az én declaratiómra nézve, vagy hogy a dolgot még el nem kezdték volt, de Kálnoki tovább semmi particularéra énvélem nem méne, és Bédinek semmi dolgát nem tudtam egész eruptiójáig; de ő a maga fatumától vonattatván, az én tanácsomat nem követé, hanem Kapi György, Haller János, Csáki László és több sok fő s nemes emberrel összeszövetkezett, a mint ők állították et privatim et publice : ad principem non evertendum, sed a jugo et obsidione Telekii et asseclarum liberandum, et justitiam, leges et libertatem patriae restituendam. Melyre bizony volt volna is nagy szükség, ha Isten akarta volna; és azt is bizonyosan tudom, s hiszem, hogy sokaknak ebben egyenes jó intentiójok volt, de az Isten erre a mostani változásra akarta tartani és készíteni ezt a felette bünös, Sodomával felérő hazát, a mint ide alább, hová tovább mindinkább megvilágosodik.

Mint odafel is említettem, hogy az én ipam néha megjuhászott, lön ilyen dolog őszszel. Kendi János meghalván, a zágori-tarnóczyi jószágnak felét, melyet Kun Istvántól hamisan nyert volt el, hagyta, a mint hagyta, atyjafiainak. Ezekkel ugyan az én tanácsomból akarván az ipam megalkunni, terminálánk az alkura időt Zágorban; oda menék én, és az alkuvás meglévén, vissza

Szent-Miklósrá, de azonban: — a Gyulafi — szentdemeteri ház praetendált a Kendi János kelementelki udvarházához, hogy az ő fundusokon legyen; nem cedálván a Kendi successori, a Gyulafi részről neki küldének egynéhány száz embert, és a szép kö udvarházat földig lerontatják, szinte mikor mi Zágorban alkudtunk. Az én öcsém Bánfi György is, sógora Gyulafi Lászlónak, almási, ivánfalvi jobbágyit odavitte volt maga arra az házrontásra, és az meglévén, jöve Zágorba az ispánhoz ebédre, és igen megrészegeedvén, elindulánk együtt Szent-Ivány felé. Én marasztám, háljon ott, de még fenn lévén a nap, elmenc. Én is sietvén haza, menék hálni Gogányba a predikátor Szentiványihoz.

Ezalatt Apor István, minden emberek azután a dologból vett ítéletek szerint, a bátyjától Lázártól informáltatván, jött ki Háromszékről Búnra Bethlen Gergelyhez, és annak a dolgot úgy adta fel, hogy czedelőzzék, mert maholnap egynéhány száz vagy ezer székely lészen vendége etc. Indulának mindjárt együtt és érkezének Almásra a Bánfi György házához estvére, a mikor én Gogányban, és ottan hamar Bánfi György is részegen haza, ki ott s minthogy kire zugolódott, ő tudta, de Bethlen Gergely úgy értette, és azután is állította, hogy Bánfi György azt mondta volna: kinn az udvaron lészen ma valami. Bánfi

pedig azt mondta azután, hogy ő bizony semmit olyat nem mondott; sed risum teneatis amici.

A Bánfi György házrontásból visszajövő ivánfalvi jobbágyi érkeznek azalatt Almásra, és egyenesen be az urak házához, ott szállanak a gabonás ház tornáczába; láncsáson voltak, mint olyan munkába járó paraszt emberek. Bethlen Gergely kimenvén az udvarra, meg talál benne látni, és úgy megijede, a gonosz lélek tüntetése a szemé e vagy a rettegő lélek, de nem szégyenlette azután is hittel is állítani, hogy Bethlen Miklós volt ott paraszt köntösben, láncsa a kezében. Nosza lóra, lóra! Apornak sem volt annyi tehetsége, hogy megmaraszthassa, csak elindulnak s éjjel mennek Székely Lászlóhoz Pócs-telkére. Mikes Kelemen, mi járatban, én nem tudom, ekkor Medgyesen volt; elküldének hozzá, s hivatják oda, és osztán Bethlen Gergely, Mikes, Székely László, Apor István megindulnak Szamos-Újvár felé, s mennek Bogácsra (a fejedelem ekkor Szamos-Újváratt volt.) Én ezekből semmit sem tudván, Gogányba későn indulék, s mentem paripán a hegyeken Jövedics, Harangláb etc. felé. A szakácsomat küldém vacsora-készíteni Völcsre másodmagával, s megyek magam negyedmagammal egy vezetéssel Bogácsra felül, a kerteken kívül Sáros felé. Zágorba menő utamban Bogácsra ittam vala én igen jó bort Szaba nevű

hegybelit, küldém bé egy fapalaczkkal Majtíni István nevü szolgámat, hogy énnékem abból a borból hozzon. Ő elméne a faluban, én is mégyek innét fenn, hát szintén akkor érkeztek volt oda Bogácsra imezek; kik is látván Majtínit, és engemet imitt, én kémemnek vötték, itatták, examinálták; ő megmondta, hogy Zágónban voltunk etc. az igazat; de emezek, kivált Gergely úgy megijedtek, félig kész vacsorájokat ott hagyták, s mentek azon éjjel Radnótra. Ott éjtszaka a kastély kapuja zárva lévén, Bethlen Gergely lajtorján vagy mint, akart a palánkon bémászni, nem gyözvén féltiben a kapunyitást várni; Székely László azután nevetve beszélte, de még azt tette hittél hozzá, hogy ha ő engedte volna, Gergely és Mikes, mikor a falu felett mentem, ki akartak reám jöni, és meg akartak öletni. Ő monda: hiszen látjátok, negyedmagával vagyon, ez a bolond szolga is borért jött, gyalázat nekünk az árnyékunk előtt így futnunk. Ez-e hatszáz székely?

Én ebben semmit sem tudván, utamat követém, s még a nap fenn vala, mikor a Völcs felett való bérczre érkezém. Gondolám, hogy gyalázat s bolondság nekem, kivált szép időben s jó uton haza nem mennem hálni egy mérföldnyire. Csak hirt adék Völcsre a szakácsnak, s hazamenék mintegy kilencz óra felé; csendesesen mentem, de várd

el majd a második nevetség vagy szánakozásra való lármát.

Elhiszem, s úgy is volt, a futó urak dolgát és futásoknak okát Gergely megírta volt még Pocstelkéről Farkas bátyámnak. Ennek szegénynek czelött is igen szokása volt, hogy az én házamhoz legközelebb lakó Molnár Miklós nevű jobbággyával czirkáltassa az én dolgaimat, járásomat; hihető az öcsöcse írásához képest most annál is inkább Molnár Miklós hirt ad néki, hogy hazajöttem. Nosza mindjárt készülni; s azon éjjel mégyen Oláh-Csesztvére, és által a Maroson eselédestől, hintón ment Szamos-Újvár felé. Sok szó volt erről a futásról, de én elhallgatom. Én otthon csendesen aluttam. Igaz az Isten szava Prov. 28 : 12. Psal. 12 : 7. Reggel meghozák énnékem az ő futásának hírét, Majtini is meghozá a bogácsi bort és hirit azoknak az uraknak, hogy onnét mindjárt elmentek, de miért, ő nem tudja, csak hogy ötöt itatták, firtatták. Gondolkozni kezdém, jutaszembe a Bánfi Dienes idejében való majd hasonló lármája Bethlen Farkasnak a Bethlen Gergely akkori, odafel említett tudósítására nézve. A Kálnoki Bálint minapi beszéde. Az említett uraknak, vagy minek mondjam, mert akkor urak még nem voltak Székely László, Bethlen Gergely, Mikes, Apor, kicsoda és micsoda voltak, gyanakodám, hogy valami lármájok, vagy legalább

valami kigyóköfuvások vagyon, mert azelőtt is ezek az emberek csinálták vala a fogarasi feredőt. Sóhajtok Istenhez : ihol semmit sem tudok, mi dolog? Azelőtt is engem Béldivel minden ok nélkül kopóláncrezra vetének, hátha most ő peczelődik, soha bizony el nem hiszik, hogy complex nem vagyok, el kell vesznem nagy ártatlan miatta, és ezeknek nagy gonoszságok miatt. Megyek, én Istenem taníts meg! Feltevém magamban, ha a fejedelem commissióját hozzák, hogy udvarhoz menjek, bizony nem oda, hanem noha nem Béldihez, de bizony harmad helyre valahová elmégyek és elvonom magamat. Azonban házomnál sem lések, hogy ott ne foghassanak meg. Feleségemnek és cselédemnek sem mondom meg, hogy hová mégyek, hanem mást mondok, mást cselekszem.

Lajos, rabi inasom, már asztali szolgám, egy szakács, egy lovász, két legjobb paripámmal megindulék, menék Vadveremben háltni; másnap Enyedre ebédre és háltni az én hidasi köbányámhoz, onnét, úgy tetszik, Várfalva és Péterd Szilvásra és azután Tordára. Búkálásra jó helyek, és magam jószágom hogy már látogatom jó color volt. Gondolom, hogy menjek Gyéresre Rhédei Ferenczhez, kihez mint kiváltképen való jóakarórhoz és akkori főrendek között jámborabb emberhez biztam, hadd végyek ott valami hirt, és

általa Telekinél et consequenter a fejedelemnél csináljak securitást magamnak. Elindulék, de az uton megijedék; gondolám, csak irok néki és a választ hadd hozza a szolgám Szent-Miklóstra, de interim feltéven magamban, hogy Szent-Miklós-nak én feléje sem mégyek, hanem másutt veszteket utat. Ez Kocsárd felé menő mezőben vala; ott a mezőn irék néki, de meg ismét ebből is kiijedék, és a levelet nem küldém el, hanem én bizony nem tudom már most magam is, ekkor éjtszakára hovámenék, de másnap ugyancsak Gyéresre menék. Rhédei Ferencznek ekkor holt meg az első felesége, ott Gyéresen koporsóban is tették volt. Ezalatt a futó emberek Szamos-Újvárra mentek, ott a fejedelemnek s Telekinék mindent elmondtak, ott concludáltatott : a fejedelem jöjön Ebesfalvára, légyen tanácsgyűlés ott. Teleki, Bánfi Zsigmond érkezének az nap Gyéresre. Teleki örüle, hogy ott láta, de gyanakodott, hogy Béli kémje vagyok, mely ebből bizonyos : Éjtszaka néki szokott strázsája hall nagy sűrű lódobogást, és arra fellázasztja őket, találkozott a ki monddotta : Vajjon nem a Bethlen Miklós hada-e, a kit Bethlen Gergely mondott? Teleki mindjárt küld a szállásomra, a Rácz János házához, hogy titkon czirkálják meg mit csinálok; én aluttam; megviszik néki, másfelől azt is megviszik, hogy a Rhédei Ferencz valamitől megijedett ménese

futott ott el, s az dobogott; megneveti s lefekszik. Másnap maga beszélé nékem, hogy Béldi ugyan nyughatatlankodik, de nincsen szintén anynyira, mint Bethlen Gergelyék lármáztak, avagy talám ki jobban tudom a dolgot, mondjam meg nekik. Én mondtam hittel és igazán, hogy én bizony semmit sem tudok, de mégis félek, mint a törből kiszaladt madár, látván, hogy azelőtti actorok kezdték a tragoediát játszani. Biztatának Rhédeivel ketten, hogy ők bizony teljes tehetségek szerint oltalmazni igyekeznek, ne féljek, csak légyek hü etc. Evvel hazamenék Szent-Miklósra.

Bethlen Pál öcsém levele érkezék Búnról, summája: hogy a felső-búni háztól olyan felleg és szélvész támadott, félő ismét, sok menyköve, jege ne essék. Ő Bánfi Györggyel és a sógorával, Thordai Jánossal Mihályfalva felé mégyen vadászni, jó volna, ha én is oda mennék a compániába. Én jobbnak gondolám magam is mind a házomon kívülvaló lételt, mind az öcsém társalkodását; elmenék vadászni a holdvilági és selyki erdőkre, de sehol sem kaphattam őket, és hazamenék Szent-Miklósra, mely is Istennek kegyelmes gondviselése volt (a mint ide alább megtetszik), hogy én akkor Mihályfalvára nem mentem volt; bizony a vadászatban is mind villogtam, és Lajos készen tartotta mindenkor a paripámat, hogy szaladhassak, ha kell.

Szomoru eset lön ekkor az én házomnál. A feleségem hallotta volt, hogy a negyednapi hideget az égett bortól való részegség meggyógyítja; egy leányon próbálta, succedált; istenfélő jó öreg asszonyára is hasonló hideg esvén, mig az estvéli-könyörgésen voltunk, ő majd egy icczét apránként megivott, azt tudták csak részegség miatt esett el, de a gutta ütötte meg hat órára, meghala éjfél tájban.

Az én atyámat az Isten minden emberi elme felett a vízkórságból meggyógyítá, úgy, hogy udvarhoz is székből az ebédlő palota ajtajáig vivén, onnét második házig is lábán ment a fejedelemhez tavasz végén; de hamar phtisis succedála. Eddig a Béldi tragoediájának prologusa, sequuntur actus.

X. RÉSZ.

Béldi tragoediájának continuatioja.

Szamos-Újvárról a fejedelem azalatt méne Ebesfalvára, a tanács urak, még a Béldisták is odagyültek; nem tudta még akkor Teleki, vagy inkább hiszem, csak dissimulálta, de a legbelső tanácsok voltak futott emberek. Más urak, főemberek is felesen késérték a fejedelmet oda, féltekben inkább, hogy hitelt szerezzenek magoknak; ezek között : Kornis Gáspár, Macskási Boldizsár, kik az én megfogatásomkor is veszedelemben forgottak. Én is azért menék Ebesfalvára csak paripán, könnyü szerrel, egy vezetékkal. Utamban meghálván, láték ilyen álmot : hát én Ebesfalván a fejedelem kisebb palotájában vagyok, az erdélyi akkori uri rend és főrend majd mind ott vagyon, engemet kérni és erőltetni kezdenék, hogy tégyek predikációt nékik, én mondék : én ugyan Fogarasban a tömlöczben az én inasomnak predikáltam sokszor és kivált vasárnap és in-

nepnapokon kétszer-kétszer (a minthogy ez valósággal is így volt), de én most nem predikálhatok, én nem vagyok pap, hanem egy zsoltárt mondjunk el és azt resolválom. Javallák. A mint immár a zsoltárkönyvet forgatom, hogy melyiket énekeljük, és resolváljam, Tophaeus az udvari predikátor megilleté hátul a vállamat kezével és sugá : a 125-ik zsoltárt magyarázd nékiek, mert ez a mostani időhez illendő zsoltár. Ezzel felszerkenék, s nem ok nélkül irtam ide ezt az álmot, mert ez volt egyik eszköz az Istennek az én megtartatásomra, hogy én el nem bujdostam; és az idő és az én dolgaim hová tovább mind inkább-inkább megmagyarázták és reám szabták ezt a zsoltárt.

Ebesfalvára én bémegyek; Teleki, Rhédei és más barátim jó szívvél láttak, de Farkas, Gergely, Mikes úgy néztek, mint az emberevő farkasok; a fejedelem is majd olyanforma ábrázattal és móddal viseltették hozzám, el is töltették volt fülét, szívet ismét a sok hazugsággal ellenem, de Isten, jóakaróim, és politika ratiók megoltalmaztanak, de különben, ha rajtok állott volna, ismét eltettek volna láb alól, kivált Gergely és Mikes etc.

Ezalatt gróf Csáki László, Belényi Zsigmond, Pasko Kristof bementek Béldihez Bodolára, és Béldi, Apor Lázár, Dániel István, Kálnoki Bálint, Domokos Tamás és több számos nemesség-

gel Háromszéket, Lázár István Csikot disponáltak magok mellé. Daczó János is titkos Béldista volt, de sem oda, sem a fejedelemhez nem volt igaz, mindenik helytt hazudott. Béldi a Székelységre sőt az egész országra kiirt, magának a fejedelemnek is, hogy ő semmi gonoszt nem intendál, hanem magát kéntelenítetik oltalmazni. Találják valami utját, módját nemcsak az ő securitásának, hanem mind az ország közönséges, mind sok privata personának megbántódása orvosolásának etc. Már ez nyilvánvaló nagy zendülés, melyre nézve

Ebesfalván titkon mit végeztek, nem tudom; a dolog és az idő kiadják, publikumban ez lön: Szent-Agotán legyen országgyűlése, az hová is Béldi és társai is hitre jöjenek el, ott complanálódjanak minden dolgok. Erre pedig hogy Béldi inducáltassék, Kornis Gáspár, Mikes Kelemen és Macskási Boldizsár küldetének követségre Béldihez. Én tudtam, hogy mind Kornisnak, Macskásinak, mint Béldi jóakaróinak a fejedelem és Teleki előtt semmi hitek sincsen, hanem totius hujus legationis caput et cor Mikes, Béldi halálos ellensége, noha ordine et numero trium hogy már ő ultimus, de revera primus; és nem volt nehéz megjövendöltni ennek a követségnek kimenetelét, az mely lön. Nem is azért küldötték Mikest, hogy bona fide csendes conciliatiót kívántak, és

arra czéloztak volna, hanem azért küldötték, hogy kém legyen és scissiót csináljon a Béldi mellé hajlott Székelységben; nem is haszontalan inventio volt ez, uti mox patebit. Kérdi éntölem Teleki : mint tetszik ez a dolog? Én mondám: ez mind jó volna, de Mikes követsége ezt mind elrontja. Ihol nem messze vagy on vízkereszt, vagy három bölcsek vagy királyok napja, a római atyafiak nem tudom hol vették, de azt mondják, hogy egyiket Gáspárnak, a másikat Menyhártnak, a harmadikat Boldizsárnak hívták. Ebben a kegyelmetek követségében látok Gáspárt, Boldizsárt; Kelemen helyett küldjétek el Töke Menyhártot, a fejedelem legrégibb és legkedvesebb atyjáról maradott vén szolgáját, és én bizony minden jót reményelek belőle, de így bizony minden rosztat. Mert Gáspárnak, Boldizsárnak hogy ti semmit sem hisztek, azt Béldi jól tudja, vagy legalább úgy hiszi : ő ellenben Kelemen halálos ellenségének tartja, és így ex nihilo nihil fiet. Az igaz békéltető mediatornak mind a két fél előtt hitelének és kedvességének kell lenni. Ezt mondám. Nem fogadák; miért? ők tudták, vagy ők sem tudták talám, csak az Isten, ki igaz az ő ítéletiben, akkor is, a mikor az ember és az ördög hamis azoknak végbevitelében. Nékem sem volt egy csep hitelem is. Nemes Jánosnak, ki más-ként háromszéki főkapitány, és jámbor, értel-

mes, hü, tisztességes ember volt, nem volt hitele; mert hiszen ha valakit, őtet illette volna a Háromszék csendesítésére való követség, a mint-hogy majd továbbad Fogarásból, scilicet aqua jam turbata satis per Mikes, eadem qua prius fide et intentione occulta elküldték, és a jámbor ember minden közönséges jóra való igyekezetével s candorával in suum finem abutáltak és osztán ad glaucoma statuum oculis obducendum, tanácsur-nak is tették Mikola Zsigmond és Bethlen Gergely-lyel együtt a fogarasi, majd említendő gyűlésen.

Ekkor hozák Ebesfalvára Bécsből a dániai király és az akkori nagy hirű brandenburgiai elector (kinek fia ma prussiai király) leveleit a fejedelem-nek, a melyekben offerálák a magyarországi mótusok megcsendesítésére való mediatiójokat; de nemcsak nem acceptálá a fejedelem, vagy mon-djam, Teleki, még kemény, és azokhoz a potentatorokhoz illetlen választ tőnek reájok. Én mon-dám, hogy nem úgy kellenék az olyan nagy méltóságokat becsülni, egyik lutheranus, másik reformatus, hiszen keresve kellene keresni, kivált a religiókra nézve (quarum vel maxime causa periclitatur) az ily mediatorokat. Még összeszidá Teleki őket. Expeditor volt Bethlen Farkas, már destinatus cancellarius, bizony nem egészen kedvéből irta, mert a magyarországi háboru ö-néki nem tetszett, sed hoc tempore, quod Teleki

jubebat, hoc fieri debebat; nemo contradicebat; hiszen, statim peribat aut obediebat, princeps horologii instar procedebat vel silebat. Haec erant Hungariae et Transylvaniae, et in utraque multorum bonorum et malorum fata.

Elnézvén és keseregvén én ezeket, menék Keresdre az atyámhoz, ki már ab uno extremo ad aliud, vizibetegségből száraz betegségbe, hectica asthmába etc. esett vala; beszéltük, sopánkodánk, hogy bizony soha közöttök szárazon meg nem maradunk. Teleki, Rhédei a sok hamis ember ellen, a nyavalyás, mindent hívő, s minden rosza reávehető fejedelem alatt meg nem oltalmazhat; míg hírekkel lészen, vagy kedvek ellen is feladnak rajtunk, mint régen a maga házánál, Báthori Zsigmond idejében, Abafáján, Gyulai Pál cancellariuson, vagy megfognak, elhurczolnak egy várba, mikor és mint szabadulunk meg, javacskainkat is elprédálják etc.. Hanem menjünk le Szebenbe, a dolog végéig legyünk ott; vagyon mind az atyámnak, mind nekem régen tartott pénzes szállásunk, nemcsak szín, hanem valóság; az atyám betegsége, doctor, patika; az én feleségem betegülőfélben vagyon, napját sem tudja; kórbetegnek és olyan terhes személynek az ilyen háboruban senki sem vetheti vétkül, ha a mezőről városba mégyen. Urunk és hazánkhoz való kötelességünket sem sértjük meg : senki azért meg

nem nótázhat. Azonban 50. 60 katona nyakon nem köt; ha ott arestálni akarnak, nem leszen olyan mohón; mentségre, buvás, szaladásra, vagy jóakaróink törekedésére és oltalmazására leszen időnk. A szász sem ki nem ad, sem meg nem fog, sem magyarnak ott megfogni nem enged tanács nélkül. Ezt concludálók, és én, hogy már Szent-Miklósra indulék, de

Gondolám azt: Ebesfalvára bémennem, és az ur ott lévén, mellette is, kivált in hoc suspecto tempore elmennem, veszedelmes; különben is a rettenetes sok nyomoruság és istentelen üldözés már elbokrosított. Azért én Keresdről a szőlő mellett kiindulék Földszén felé, de a hegy tetején fordulék bal kézre, és az erdőben mindenütt a bérczen menék Rosondára és másnap Szebenbe, s az utból a feleségemnek megírák, hogy mindjárt jöjön és költözzék Szebenbe betegülni; be is jöve circa 29 decembris anno 1677, és ott születék Borbála leányom, azután Galambos Gáborné 20. januarii anno 1678; dicsőség Istennek érette, amen. Bemenéseimet is okul megírák Telekinek és kérem, légyen veniám a gyűlésről, viselhessek gondot házam népére, erőtelen feleségemre; és jó válaszsom lön. Az atyám is januáriusban bėjöve, noha nehezen vehette magát, és kivált a mostoha anyámat reá, megis hala szegény osztán 28. februarii, utolsó vendégsége

lévén az én leányom keresztelője a maga szállásán, a melyben vigan is volt. Jól tőn Isten véle, hogy az emberek furora és megcsufolása elől elragadá, mert noha csak annyi része volt a Béli dolgaiban mint a csecsszopónak, mégis rútul akartak véle bánni. Ugy szokott az ember fizetni; holott az én atyám az Apafi György halála után, kivált a kisebb két fiának Boldizsár és Mihálynak atyjok helyén való curátorok, és az anyjoknak Petki Borbárának nemcsak igen kedves atyjafia, hanem tanácsával és minden fáradságával való jobb keze, és ennek az erőtlen boldogtalan fejedelemnek bizony merő tutora volt. No mégis valami nagy nehezen, és azt is becstelenséggel, képének küldé szegénynek a temetésére ipamot Kún Istvánt Marosvásárhelyre ad annum 1678. De térjünk Bélire.

A három követ elment azalatt Bélihez, és az én jövőndölésem betölt. Elment azután Nemes János, az is csak haszontalanul a közönségre nézve, de a küldözök résziről felette hasznosan, mert avval a küldözéssel, tractával, mint a róka a kölyök agarat a farkával, úgy hordozták s vesztetg ültették Béli, kinek minden momentuma in celeritate állott volna. A Székelységet disponálták magok mellé és időt nyertek a kolosvári s több presidiáriusok, kü- és szamosujvári s egyéb lovas puskások, mezei katonák összehozására, és

osztán ezeknek alkalmatosságaival Aranyos, Maros és Udvarhely székeknek magok mellé való felültetésére, melylyel osztán rámenének. Háromszék, mely volt az mint mondták akkor, 4500 ember, csak eloszlék, az orra vére sem ment senki- nek is. Béldi Pál, Csáki László, Belényi Zsigmond, Pasko Kristóf, Apor Lázár, Domokos Tamás, Kálnoki Bálint elfutának a portára. Szent Agota helyén Fogarasban hirdettették a gyűlést, melyből én, ut supra, kisserzém magamat. Ebben a gyűlésben tették az atyám helyett Bethlen Farkast cancelláriusnak és Fejérvármegye főispánjának; Mikola Zsigmondot, Bethlen Gergelyt, Nemes Jánost tanácsnak; Mikes Kelement ítélő mesternek; portára választották ország követei- nek Béldiek ellen Bethlen Farkast, Mikes Kelement, egy szászt, és a latere majd meglátszó munkára Apor Istvánt. De a mig ezek mennek, jönnek, lássunk egyéb szükséges dolgok megírásához.

Mikor én Szebenbe menék, nézem, hát ott van Haller János, Keresztesi Sámuel; hamar kitanulám, hogy a szász natio Béldi részére való disponálásban munkálódnak és nem is haszontalanul az ő részire, ha Béldi sietett volna a kijövással és Csik- s Háromszék példájával, erejével Udvarhely és Marosszéket, et consequenter az országot maga mellé felültette és a fejedelmet placide

tractálván, praeoccupálta volna; mert a bizony dolog: vármegye, Székely, Szász mind megunta volt azt az akkori anarch- vagy poliarchiát, és az orvoslását tacitis suspiriis kívánta. A szászok bizony Szebenben és Brassóban, a mint mondták, igen oda is hajlottak volt; Szebenben Gotzmeister Kálmán Kristof volt a derék kormányza annak a munkának; meg is adja majd az árát.

Én látván ezt a szörnyű észvesztést, praevidéálám: avagy a hazában lészen rút vérengzés és osztán török biró dirimálja mind a két fél, és mindnyájunk s az haza veszedelmével; avagy ha Béldi a sárt nem állhatja, a portára mégyen, és úgy is fegyvert hoz az országra, sok példa lévén már ilyen azelőtt Erdélyben; és megjövendölém Haller Jánosnak mindezt a mi következék azután közönségesen az hazára, és egyen egyen sokakra közölök és közölünk ártatlanokra, melynek bétélését majd meglátjuk. Azonban

Irék én egy levelet Béldinek; e volt ezekben a zenebonákban első és utolsó levelem hozzá, et consequenter ebben az életben; summája ez vala: Az én tanácsomból (a mint Kálnoki Bálinttól is megizentem volt) bizony veszteg ült volna, de ha már falu képiben s fejében kardot vont, siessen ki a hadakkal, és emezeknek készü-

leteket praeoccupálja s a fejedelemmel hirdettes-
sen országgyűlésit Nagy-Sinkre; ő pedig as-
secláival együtt assecuráljon minden rendet hit-
tel per patentes publicas, és in particulari a fe-
jedelmet, és in privato az ellenségeit; mindenek
felett pedig küldjön az én kezemhez két assecu-
ratoriát és leveleket, egyet Telekinek, mást Rhé-
dei Ferencznek szólókat; én azon leszek, bizom
is Istenben, boldogit, megcsendesíthetjük ezt a
civile bellumot vér nélkül; másként megjöven-
dölém néki, mint szintén Haller Jánosnak imide
feljebb, hogy vagy úgy jár, mint nem régen Bar-
csai idejében Barótnál Székely Sámuel, vagy
mint minap Bánfi Dienes a maga alattavalóival,
vagy elfut. Ezt ő nem fogadá, noha volt volna
még januárius elején módja benne; úgy is vevé
hasznát. Fátuma mellett ezek az okok tartóztat-
ták, a mint osztán a dologból kilátszott és a tár-
sai is megmondották bizonyosan, mind akkor ha-
mar mind holta után:

Kapi Györggyel mint egyezett volt, ők tud-
ták, de az bizonyos, hogy megegyeztek volt, hogy
Kapi György menjen bé azon az öszön úgy mint
fő követ az ország adójával a portára, melyet
a fejedelemmel könnyű volt végbevenni. Teleki,
Rhédei baráti voltanak Kapinak, Bánfi Zsigmond
ipa, Bethlen Farkas sógora, Haller János, Béli
társai, ő suspectus nem volt, Naláczinak patro-

nusa, főispánja volt etc. Mig ő mégyen az adóval, Béldi kezdjen munkához, és tudósítsa ötet, és ő mint ország követje, az adó-beadás mellett agat publicam regni causam et reformationem status perversi, ők úgy mondták, salva principis dignitate manente. De a más fél azt mondotta : fejedelmet akartak választani per talem qualem statuum liberam electionem. Én, és nagyobb része az emberek okosainak inkább hittük azaránt a Béldi szavát, de az ország és községet a másikkal hitették el. A való, hogy Pasko Kristófot küldvén Béldi a portára Kapi után, hozott Pasko Teleki amotiójáról való parancsolatot a portától, de ezt suppressálták a fejedelem mellett Telekiék, és a portán, mely rend szerint venalis, munkálótanak ellene boldogul; melyet észrevévén a portán Kapi, többire csak szökve, paripán, igen igen postán, talám éjnap hazajő Fogarasba, és még ő kezdi, mint nagy hűségből, titkon a fejedelemnek vagy Telekinek kiadni a Béldi portán való machinatióját; és hogy azért jött ki lóhalálában öreg teste romlásával ő, hogy maga hozza meg azt a nagy gonosz hirt cum particularitatibus, hogy viselhessen gondot a fejedelem magára s az országra. Nem tudta veszett róka, hogy már hálóba csavarja a farkát. A maga felesége, kinek szebb vala teste mint lelke, és a szeme mint a szive, az árulta el az apja által a fejedelemnek

(melyet osztán megsíratott mindenik). Csakhamar kapák Kapit, és Dévában vasban hala meg, melyet testamentuma szerint vele is temettek, úgy a mint a lábára volt verve. Azt pedig azért verték volt, hogy el akart szökni; megis lehetett volna, minden dispositió már meglévén, ki is ment volt egy árnyékszéken a rabházból, de kiijedett s visszament a rabházba ugyanazon lajtorján és árnyékszéken; öt vagy hat helyen voltak lovai disponálva futásra egész Magyarorszáig; jól elmehetett volna, de fatum.

Haller Jánosnak ezen fogarasi gyűlésben, mint a hálnak gelesztás horgot adának splendido sed vano titulo, ország thesaurariusának tevék, de azután csak hamar in anno 1679. májusban, vide articulum ejusdem anni XI., Fejérvárott csinált gyűlésben ötöt, Lázár Istvánt, Dániel Istvánt, Keresztesi Sámuelet, Kálmán Kristófot és Bialis Olasz Ferenczet megfogták.

Ezt az utolsót, mint ártatlant, reversalisra mindjárt elbocsáták; Kálmán Kristóf fizetett a fejedelemnek hétezer forintot, másoknak mennyit, nem tudom, és azt is el. Keresztes Sámuelet is a sógora Barcsai Mihály, a fejedelemnek nem régi udvari kapitánya, és Székely László kedvességével verset futó favoritája kiszerezte hamar. Dániel István sem felettébb sokáig ült Dévában,

eleresztették, de Haller Jánost megnótázták, s a fejedelem egyszer megizente éjtszaka, hogy készüljön, mert reggel elütteti a fejit; megis cselekedte volna, ha a fejedelemasszony s az urak engedték volna; kiváltképen azért haragutt, hogy Béldi contra fidem sociis datam, a levelet megtartotta, és Bodolát kézhez vévén, ezek ott találták Haller Jánosnak Béldihez egy levelét, melyben forgatván Zólyomit is, irta volt Haller János: eben gubát vagy kutyát cserélni. Lázár István és Béldi Pálné (ki is sok istentelen kegyetlenségével és a fejedelemségről boszorkányoktól való tudakozásával volt nagy oka ura veszedelminek) Szamosujvárott a rabságban hala meg, Béldit és véle elment társait is megnótázták Apor Lázáron kívül, melynek oka ide alább megvagyon. Bodolát elhányatták, Betlent s egyéb jószágit a Bethlenek, Mikes Kelemen, Nálácz István feloszták, az érette való kezéseket erősen megvonák, gyermekeinek s atyjafiainak csak a seprőit hagyták a jószágának, res mobilitis mind elprédálák. Justus es domine, et justa sunt judicia tua. Béldi Pálban bizony volt sok jó, a vértől is irtózott, és annak eltávoztatására nézve cunctála, a mikor sietni dictálta volna a ratio status et belli; azt tudta ő, hogy mint a két oláhországi boérek szokták a vajdát a portán perleni, ő is azt követheti; de az Isten a sok rab-

tartást, kinzást, és egy német gyalogjának két keze elvágását fizeté meg néki, Kapinak a női parázna fertelmes életet és a szörnyű állhatatlanságot, tökéletlenséget. Haller János jámbor ember sokáig raboskodék Fogarasban ugyan, de szép vénségben, tisztességben mene a koporsóba, Lázár István a sok töle kiontatott vért fizeté meg, sic vel bona causa in malis manibus non prosperatur, et male agendo, fit pessima. Mikor Fejérvárott az a sok fogdosás, nótázás volt, nékem Teleki, Rhédei magok tanácslották, ne menjek a gyűlésbe, ők megmentenek a fejedelem előtt; azért csak Szent-Miklóson ültem szüntelen való remegésben minden ártatlanságom mellett is; de menjünk a portára.

Bémenvén Bethlen Farkas csaknem nyolczvan ezer tallérral a portára, Apor Lázárt az öcsese István által elszerzé Béldi mellől; kéri a többit kézbe a portától, de azt adják válaszul: magok lábán jöttek ide, a musulmán szent vallás és a császár méltósága hová lenne akkor hogyha az hozzá folyamodókat kézbe adná; hanem inkább traktálnak Béldiékkel, és békéljenek össze. Tudja a porta az erdélyi dolgokat, ismeri a fejedelmet is, csak ők ott alkudjanak meg, fejedelmet is jobbat tehetni. Azt állította azután Teleki: néki fő török mondotta, mikor vélek táboroztunk, hogy igen kicsiden volt, hogy össze nem alkudtak volt, ha

Béldi és Bethlen-Farkas halálosan nem gyűlölték volna egymást; és így mondta a fő török : ha annak a szép urnak (Bethlen Farkasnak) esze lett volna, fejedelem lehetett volna. Kézbeadásokat végbe nem vihetvén, sem pedig ott való megölettetéseket, azt vitte végbe, hogy tegyék a Jediculába őket, s oda tették, de esztendő mulva fő követ Székely László, Csáki Lászlóval-e (mert volt olyan erős gyanu és szó) vagy más által Béldit megéttetteté és a többit a török szabadon bocsátatá. Csáki ment Lengyelországba, kiről ide elébb sok szó lészen. Pasko Magyarországra, s Patakon holt meg. Belényi Bécsben és ott pápistává lett. Domokos Tamás nagy vénségbeli koldulásra Erdélyben. Kálnoki Bálintot a fő vezér fiaideák praeceptorának fogadta; uri módra nyusztal bérlelt köntöse, nagy fizetése, becsületi; de hamar meghala. Öcscsei úgy mondták, hogy erdélyi mesterség étette meg. Isten tudja. Unum N. B. Mikor Béldi Konstantinápolyban megholt, két vagy három hét sem volt közte, Bethlen Farkas is meghala Szent-Miklóson hetednap betegségében, nem örülhetett, vagy jól megsemm tudhatta a Béldi halálát. Ilyen a világ, és annak igazgatásában az Isten ereje, bölcsesége és igazsága. Élete, szerencséje, becsületi legszebb virágában hala meg. Az erdélyi fő rend között termete, ábrázatjára nézve, merő Absolon. A két öcscse,

úgy hiszem, bizony méltatlan ráfogá a feleségére, hogy nádmézben etette volna meg, melyről az özvegy én és feleségem előtt sirva panaszkodott, és mentette magát, eléhozatván azon nádmézet porozóstól, melyből azt a hirt költötték; kóstolta is a feleségem előtt; de, úgy hiszem, csak az Isten torokgyék, vagy a jobb füle tövin költ mirigygyel vevé el. Én bizony szántam, mert nékem jó atyámfia kezdett lenni, és kivált ebben a mostani mérges időben valójában megbizonyítá. Mert a portán sollicitáltak volt ők Mikessel, hogy Beldinek bárcsak a levelit adják ki nekik, de Isten igazgatásából a pogány nem cselekedte, hanem csak az olvasását engedte meg maga szeme előtt, még csak paríálni sem engedte, csak visszavette; ott volt az az én feljebb említett Szebenből irt levelem is, melyet ő elolvasott, de az én veszedelmemre nem fordított, és Mikest is meggátolta; nékem azonban másfelől megmondotta, hogy attól ne féljek, mert nincsen, és ha mi nehéz törvényem lenne is, inkább előtte megkéri a jószágomat mások elől, de azért hogy nékem tarthassa meg és visszaadhassa, Isten úgy áldja meg őtet.

Teleki és Rhédeieknek megmondotta, és azok is jóakaróim lévén, unitis viribus oltalmaztak; nyilván hiszem, cum qualicunque vel optima intentione irt lett légyen is az a le-

vél, de bizony megnótáztak volna reá, az mint-hogy :

A Béldi Bodolán felfogott levelei között néhányat én leveleimnek hittek lenni; a kik hányták, Baló László s nem tudom, ki volt a társa, reá irták: Bethlen Miklós levele, és engemet evocáltattak nótára; sőt a jószágomat is kérni kezdeték a fejedelemtől, ez is adni s ígérni. Osztán Teleki a fejedelem s fejedelemasszonynak és abba az engemet előre sententiázó tanácsba elé vitte Rhédeivel együtt sok nekiek egyszermásszor irt leveleimet, és egymás mellé tévén, világos lett, hogy nem én leveleim, az minthogy nem is az volt; úgy nem perlének, de mégis vonának rajtam a fejedelem számára fl. 1000, az öcsémén Bethlen Pálon fl. 2000, a mostoha anyámon fl. 4000 istentelenül. Énrajtam is kettőt akartak venni, de Teleki s Barcsai Mihály szerzette le felét. Ekkor sok evocatus volt propter complicitatem cum Béldio, sodomiam, conjugium intra quartum gradum et similia. Én mondám Teleki s más jóakaróimnak: hogy ha Krisztus urunk cum sceleratis versatus est, én is felvehetem. Ez csak kereskedés volt. Az öreg Csáki Istvánnén tizenhatezer forintot vonának, az egy Cserei Jánost nótázták meg a bátyjának Cserei Györgynek irt egy levelére, melyet a ki akart, jóra, a ki akart, roszra magyarázhatott. Én láttam, hogy legnagyobb büne,

hogy fejünket nem vétette volt. Én purgatorium juramentumot ítéltem néki, vagy a director doceáljon többet reá.

Ritka csúfos casusom lön nékem, ezután a gyűlés után hamar. Én kicsiny alkalmatosságimra nézve menék Szent-Pálra, és onnét mikor szintén indulni akarok Zabolára, már a feleségem fel is ült volt a hintóba, érkezék szent-miklósi szabadosom egy nagy fasciculus levéllel; kapám haraggal, mint utam akadályát, és a házba visszamenőben felszakasztám, nem nézvén a titulását, és az asztalra vetém. Kiomlék egy falka inclusa belőle, kezdém olvasni rendre, ki egy, ki más ember levele, ki Telekinek, Bethlen Farkasnak, ki fejedelemnek, ki fejedelemasszonynak szól, mind felszakasztva, vagy volanter pecsételve. Egyben a Teleki Mihály legkisebb pecsétje is benne van, csudálkozom rajta, keresem a reájok igazító originált s fordítom a copertát, hát a titulusa Bethlen Farkasnak szól; elhülék belé. No mert bizony megadom ennek az árát. Ezt Telekinek egy részeg írástudatlan szolgája adta volt Szent-Miklóson az én írástudatlan tiszttartómnak Szarka Jánosnak, mondván, hogy sietve küldje meg nékem. A tiszttartó szintén akkor jelenlévő Opra szabadostól küldötte nékem. Én ezt az errort megirtam mind Telekinek, mind Bethlen Farkasnak, assecurálván mind az errorról, mind

arról, hogy soha senkinek sem jelentem, a mit
bennem láttam, melyet az ő életekben megis tar-
tottam; de mégis mind a kettő ellenségem lön
miatta, csakhogy Bethlen Farkas hamar elhala
ezen anno 1679. 30 decembris. Teleki 300 pál-
czát adatott a szolgának érette.

XI. RÉSZ.

Anno 1680 és 81 béli életem, vesződéseim.

Az 1676. 77. 78. 79-béli nagy szélvészéből menekedvén, azt tudám, már alacsony kalyibámban nyughatom a partján ennek a világ tengerének; se tisztem, sem semmim nincs, a miért üldözzenek; jószágom, lakó helyeim vannak; értékem nem sok, de elég; szép, jó, ifju feleségem két gyermekével játszik, harmadikkal terhes etc.; könyvem, lovam, puskám, kutyám vagyon; somnos dat casa securos. De jaj! sok rendbéli próbák vannak rajtunk e világon. Az egész országnak és nékem szánkba adá az Isten a 11, 12 és 58 zsoltárokat. Teleki azelőtt barátom volt, még szolgálatommal is élt, mikor Paskótól, Belényitől a magosfalvi jószágot elvevé, mert azokat csak azért tartotta fogva sokáig Kövárban, én hozzám adta az árát aureos 1000, én Szent-Miklósra hívtam Paskónét s a többit, és közbíró, alkudtató voltam; úgy a törökfalvi vásárában is még régen, a sorostélyiben is, mert az is Paskóé

volt, sok egyéb dolgaiban is. De már ezután előszer hidegedni, idegenedni kezdé, és osztán Bethlen Gergely, Elek és Mikes Kelemen kedvéért mind üldözött egész 1689. esztendeig, az mint meglátszik a következőkből. A szegény feleségem is ezután egész haláláig hat esztendő alatt, nehéz betegségei miatt szomorú házat, asztalt és ágyat hagyott az én életemnek másként legszebb és jobb idejében énnékem.

Az 1680. januáriusban menék én Kamarásra lakni, igen rut hideg szél, hó, és fergetegben, noha üveges hintóban; de a mint a régi üveges hintókban négy vaslábon állani szokott ülőszék volt, s ezt ekkor oda nem tették volt, az olyan lyukon feljött hideg a feleségem méhét, ágyékát általverte, a doktor ezt állította. Elég az, rettenetesen megárenásodék, négy egész holnapig, a míg osztán fiat szüle, mind fekvék, kinlódék benne. Az Istennek nagy csudája volt, hogy mégis ép és egészségesen jöve ez a gyermek a világra, és az anyja is meggyógyula. Rettenetes akadályos volt Kamaráson 22 egész hetet tölteni télben és betegen rossz házban, holott én csak hat hétig akartam ott lakni, és Szent-Miklósra akartam betegülni hozni. Tanultam akkor bezeg széna, szalma és fakémélést, noha ott kevés lovat tartottam ugyan, circiter 24. Jövék osztán Szent-Miklósra és az én második fiamnak Miklós

nevet intézvén, nagy keresztelőt akarék csinálni; hívám komámnak a többi felett Telekit (akarován ezzel is obligálni), Rhédeit, Tophaeus püspököt, de az olyan nagyrendű emberek sok dolgok miatt nehezen érkezhetvén, messzecke rendelé Teleki a keresztelő napját, s ígérkezék ő is, a többi is; de más tanács volt az egekben. Épen azon a vasárnapon temetők el Szent-Miklóson, a melyre a keresztelése rendeltetett vala. Én is fogadám ekkor, hogy soha gyermekem keresztelését nyolczad napnál tovább nem halasztom, és nagy keresztelőt nem csinálok. Ez volt az első feleségem utolsó gyermeke. Ezután haláláig kétannyit betegeskedett, mintsem járt, erőt vevén rajta naponként az arena, colica, suppressio mensium és annak egészen ad annum való derivatioja, végtére convulsiones epilepticae et conclusio, az halál, melyről suo tempore. Ha mikor csak 8 hetet feküdt szegény egy végtében, az semmi volt, hanem 12, 16, 20-at. Csak az Isten tudja azt, hogy ő micsoda kinokon és én micsoda lelki testi kísérteteken, keserőségeken mentem által a hat esztendő alatt. Bizony, ha az Isten nem örzött volna, kiváltképen a józan, mértékletes élet által, paráználkodtam volna, mert nehezebb volt már akkor asszonyember nélkül lennem, mint házasságom előtt; sok kísértet, kívánság és mocskolódás volt rajtam, de ugyancsak senkivel is nem

közösültem, sőt abban nem is igyekeztem, noha sereggel volt a szép frauczimmer a házban. Istené a dicsőség, a ki zabolázott, és tisztátalanságit bocsássa meg, amen.

Bethlen Farkas halála után a fejedelem engemet tanácsnak, cancelláriusnak és Fejérvármegye főispánjának akart tenni, és Fogarashban létünkben akkortájtban mellém üle Naláczi s monda : a fejedelem, koma, terólad igen kegyelmes, nagy jót végzett, megládd a jövő gyűlésen, de Telekire s reám bizta, hogy együtt mondjuk meg, akkor megtudod. Harmadnapig várám, hogy mit mondjanak, de semmit sem. Én mint türehetlen, és különben is házamhoz akarván menni, mondám Telekinek, mint kit patronusomnak hittem abban is lenni : Naláczi azt mondja, hogy öreá s kegyelmedre bizta a fejedelem, hogy énnékem megmondják kegyelmetek ő nagyságának hozzám való kegyelmességét; ha azért ugy vagyon, kérem, mondja meg kegyelmetek, mert én el akarok menni, hadd tudjam magamat alkalmaztatni, mert Naláczi nékem semmit sem mondott, (nem is mondott volt, hanemazután mások és Barcsai Mihály mondotta meg). Ezt hallván Teleki, megindula, s haraggal mondja : jó, ha Naláczi ur elkezdette, mondja s vigye végbe a többit is. Ezzel elfordula. Ezután sem ő, sem Naláczi, sem külön, sem együtt nékem semmit sem mon-

dának, és Naláczira való boszúból-e, hogy ő lát-
szatott én nálam a gratiát praecaptálni, és hogy
transsylvania omnipotentiáját mutassa, hogy ő
aláz s magasztal, avagy a levél felszakasztatásá-
ért való haragjából, vagy az én ellenségimnek való
kedvezésből, kiknek testi, lelki barátja volt ezu-
tán kiváltképen, avagy ab altiori ratione, ne csi-
náljon az én halovány holdom az ő elméje dicső-
sége napjának eclipsisist: soha engem sem a ta-
nácsba, sem semmi egyéb tiszt, becsület, vagy
fejedelem előtt való kedvességre, sem semini
jószág vagy gratiára elé nem bocsáta 1689
esztendeig.

Eljőve a Bethlen Farkas pompás temetése
Keresden, a hol a két öcsce úgy megbecsüle en-
gemet a két öcsémmel együtt, hogy a castrum
dolorisban sem méltóztatának, hanem kívül ülte-
tének egy hitván fekete posztós karatlan padra,
nékünk hogy már de bizony magoknak inkább
becstelenségekre, mindeneknek pedig csudálko-
zásokra. Teleki azt mondja vala, hogy csak oda
kellett volna hagynunk a temetést. Én mondtam
arra: ha ők rosszul cselekedtek, és ördögi kainsá-
gokat világ eleibe terjeszték, mi a roszban őket
követni nem akartuk, megbüntetik magok ina-
gokat. Mi is mindjárt elvetők a gyászt, színesbe
öltözénk. Jaj sátán familiánkban való gonosz
gázlása; bárcsak ezután szánja meg Isten.

Eljőve azután mindjárt a fejevári gyűlés; nekem olyan konczt adának rágásra, hogy már régen elnyomult dolgokat, inde ab anno 1659 való országadói minden ratiókat felvizsgáljuk és számot végyünk, én, Horváth Kozma, egy száz, és praesesünk Nemes János tanács ur. Ennek a számvételnek fő titkos oka és célja az volt, hogy Nagy Tamásné (ki is azelőtt Ugron Andrásné volt, mely Ugron András Barcsai Ákos idejében sok száz ezerekből álló adóknak volt generalis perceptora, de még akkor mindenekről számot adván, absolutiója volt) valamit vonhassanak; úgy hallottam fogták volt is ijesztéssel, ha csak a leszerzőknek ajándék-hasznót hajtani; olyan szándékok is volt, hogy mivel az én atyám volt abban az időben lett exactióknak, melyekben Ugron András a többi között számot adott és quietáltatott, praesese, hogy az atyámat bectelenségbe és maradékit kárba ejtsék. Mely ebből világos. Mi exactorok praesesestől felmenénk egyszer az ország közé, s mondók, hogy azokat a régi száraz csontokat hiába piszkáljuk, mert mind csak quietantiákat producálnak de absolute. Előszóla Mikes Kelemen, úgy tetszik már akkor tanács, praesidens és ítélő mester egyszersmind, és azt kezdi állítani: hitemre, nem elég az absolutio; szintén azt kell megvizsgálni, az exactoroktól is számot kellene venni, Kis Máté, Koncz András

a számadó, a számvevő egy ebinon futottak akkor. Erre Nemes János és mi mondánk : Az egy exactor ugyan hogy néha csalárdul ne conniveálhasson, azt nem tagadhatni, de azt akkor kellene megvizsgálni, mikor élnek, nem holtok után ennyi idővel; ezen az uton soha egy exactor sem lenne securus, sem a maradéka; hiszen efféle exactorokat mikor az ország téssen, kiket téssen, megnézi, és nemcsak egyre bizza, hanem egynéhány személyre a három natiókból; ilyenformán bolond volna, a ki exactorságot vállalna fel; ha úgy ért az ország is erről, rendeljen nálunknál capaxabbakat, és hitelesebb exactorokat. Nem secundálá senki bolond nagy furórát és azt végzék : az ujakról vegyünk csak számot, a régi holt csontok nyugodjanak a temetőben.

Mig ezen rágódunk mi a Nemes János házá-
nál, hozák le a sereg tanács ur, Bethlen Elek,
Barcsai Mihály, Arumpruszter szebeni királybíró
béesketésének hírét; akkor ismérém én meg Te-
leki Mihálynak még azelőtt 14 esztendővel tölem
kéretlen hittelt adott barátságát, melyet azzal is
megpecsétle, hogy az öcsémet Bethlen Pált tábla
fiának téteté, hogy már nékem bosszuságomra és
becstelenségemre; de azt egyiket sem érte el,
mert én az öcsém becsületinek örültem, és ha
engem kínáltak volna is táblafiusággal, én bi-
zony, tot me jam inferioribus consiliariis factis,

fel nem vettem volna; azonban az egész ország tudta azt, ki vagyok én, s Kornis Gáspár s azok is kicsodák, a kik praeponáltattak, és azt is, hogy mi az oka ezeknek. Bethlen Eleket azért tette tanácsnak, hogy a leányát elvegye; jobban kicsapott bizony magán, mert ámbár volt is, a mint mondták, biztatás, de hazug.

Az volt keserves bosszuságom, és az ördögnek Erdély veszedelmére czélozó mestersege, hogy énnékem Teleki Mihálylyal semmi osztozó marhám, se szomszédságom, egy szóval, semmi veszedelemre való alkalmatosságunk in privato nem volt sokáig; hanem ideháttra messze, mikor Torda Zsigmond, a kitől én a járai jószágot perlettem, meghala, akkor Teleki, úgy mint a ki az én járai jószághoz való igazságomat a tábla recommendációjával vitte bé azelőtt a fejedelemhez, és igen jól tudta, énnékem monda : Torda Zsigmond, a peresed megholt, hanem jere, kérjük meg ketten minden jószágát, és én a járait részedbe odaengedem néked. Én mondám : Isten áldja meg uram kegyelmedet jó akaratjáért, de én nem lehetek kegyelmednek competens társa mind az Isten törvénye, mind az országéra nézve, mert Torda Zsigmondnak vannak testvér-atyjafiai s így defectus itt nincsen ; én azonban azokkal is szintén úgy perben vagyok : már ha én bár kegyelmeddel együtt kérném is meg, statuáltatnunk kell

magunkat benne; contradicálnak, contradictioni cedendum, et longo litis processu prosequendum esset. Az én jussom pedig Járához most olyan világos és olyan brevis, hogy egy terminuson infallibiliter et finaliter elnyerem, de ha inpetrál-nám, és bonum jussomtól elállanék, soha, sem longo, sem brevi processu el nem érném, hanem calumniával veszteném el, lelkem és becsületem sérelme is odajárulván. Én uram, kegyelmednek sem javallom, hogy azokat a szegény embereket megrontsa, azon kívül is eléggé megrontotta volt azoknak az atyjokat az öreg Rákóczi, mikor Valjabradot elvonta tőle, és ezt a járai, amahoz-képcst semmirekellő, meg még az én eleimtől hamisan elvont portiót vetette erővel a nyakába. Én ezt elprédikáltam, de hiába; ő csak belégázla, és amazoktól is, tőlem is eltiporá. Statutiójá-nak contradicáltam akkor, és azután a táblán el is nyertem anno A sárdi jószágot is olyan gonosz uton üté el a kezemből, abban is contradicálnom kellett, és azután a törvény nékem visszaadta anno Az ujlaki portióból is így ki akarván keverni Bölöni Mihály szegény atyám-fiát, opponálnom kellett magamat. De mikorezek még nem voltak is, csak gyűlölt, csak üldözött alattomban, másként külsőképen becsült, ebéd vacsorára hívott, tréfálódott, francziának hívott etc.

Jóakaróimmal sokat törődtem, mi lehet az oka? mint kellene megorvosolni? Ugy találtuk: az én ellenségim az ő lelki baráti, hazugsága, és hogy én nem hizelkedem néki úgy, s nem udvarlom annyira, mint amazok, és hogy sokszor az ország között nem vagyok az ő voksán, sőt discursusommal néha úgy is esik a dolog, hogy sokan az én voksomra állván, az praevaleál, (mely néha, de igen ritkán esett) és ezt ő elméjével et consequenter becsületi és authoritásával való versfutásnak, aemulatio és despectusnak tartja, maga is kifakasztotta, kivált idehátrább, és az ország között voksolásomért dehonestált, melyről suo loco et tempore. Ezek voltak az ő ellenséges indulatinak okai énarántam, másként eléggé udvarlottam, de hirhordozással, hazudozással, (mely felette kedves volt előtte), és ajándékokkal nem hizelkedtem, és abjecte, mint sokak, nem serviáltam néki. Libertásomat megtartottam és conscientíámot a voksolásban, melyet noha kevély contradicendi pruritusnak tartott és szememben is mondotta: Te francia, örökké különös hosszú vokсот mondasz, quid-quid agunt alii, semper contrarius esto; de még sokszor hátom megé is megdicsért, és sokszor, ha néha későre is, az én opiniómra tért. Az Isten látja azt, hogy én in publicis et seriis soha ex vanitate et superbia nem voksoltam, hanem ex conscientia, uti de illa per informationes judicare

potui. Bizvást mondom : Psalm. 26. Olyan istentelen szokás vala ekkor Erdélyben, mely annak haereditarius morbusa a voksolásban : Az urak voksa, Teleki ur voksa, gubernator urunk voksa etc. Akár fehér, akár fekete, ki bolondságból, ki félelem, vagy hizelkedésből. Tudom, egyszer Barsai Boldizsár azt mondá : Kendi János ítélő mester voksan vagyok, a ki még nem is voksolta vala, s mondá : én bizony magam sem tudom még mit mondjak s kegyelmed immár tudja. Elfakadánk mindnyájan nevetve rajta. Én is bizony, mikor az urak vagy Teleki voksan megnyugodt a lelkem ismerési, csak rövideden oda mentem : az urak, vagy Teleki, T. T. voksan vagyok; mikor pedig hosszan és mást kellett voksolnom, kénytelen voltam véle, hogy okát adjam voksomnak, et propter causae et propter meae personae defensionem, hogy annál inkább megmenthessem előtök magamat, hogy nem ex linguae, vagy ingenii petulantia, hanem ex conscientiae necessitate cselekszem. És sokszor mondtam Telekinek : uram, én jól látom, hogy az én libera voxom sok kedvetlenséget szerez, az Istenért kérem kegyelmedet, adjon exentiót nekem a fejedelem a gyűlésbe való menéstől, bizony jó szívvél hon ülök, s hallgatók, s senkinek terhére nem lések; de ha kérdeznek, lehetetlen, hogy azt ne mondja a nyelvem, a mit gondol a szívem. Hiszen én a mikor

a rabságból megszabadulék, olyan Cartesius, Salmasius-forma honorarius, ingyen tanító professor akarék lenni, és az én velem soha meg nem alkható világtól végbucsut venni, ha engedjék.

De keserves dolog volt; nekem se fizetésem, se jövedelmem vagy tisztem, sem hitelem, sem becsületem közöttök, mégis minden terhes, költséges állapotokra küldöztek, hurczoltak mint az öszvért vagy számárt, székszenáztak.

Anno 1680 a gyűlésbéli derék promótiom után mindjárt küldének Toldalagi Jánossal igen bajos, hasztalan commissáriusságra Somlyóba, Csehbe.

Azután csakhamar a váradi törökkel holmi veszekedéseknek complanatiójára, ismét Somlyóba, másokkal együtt; ott volt Teleki is, Mikes is, toto die laborantes, nihil cepimus. Ekkor visszajövőben egy hintóba ülven Mikessel, kínálni kezde az ítélő mesterséggel, az mint tetette, serio. Én mondtam: ki ördög látott olyan scholamestert, a ki deák sem volt, hiszen én táblafia sem voltam. Én ugyan bizony, ha valójában akarták volna is, csak ítélőmesterséget fel nem vettem volna. Ismét csakhamar a Székelységnek a színét, mezei katonaságot mind felültettenek, és egynehány ezer emberrel Somlyóba kimenénk, Teleki, Rhédei Ferencz, Bethlen Gergely, Székely Lász-

ló, már ez is tanács ur, Macskási Boldizsár, Daczó János, Én is. Ennek a nagy hadi zeretével való menésnek oka e volt, hogy ezelőtt Teleki Mihály szép özvegy menyecske leányát Apafi Miklós-nét Tökölinek eljegyzette volt, de elbomlott, és a gyűrűt visszaküldte, és teljességgel halálos ellenséggé lettek; és a szegény bujdosó magyar főemberek propter publicum gentis et ecclesiae bonum, össze akarták őket békéltetni, mivelhogy Tököli ekkor a kurucz hadaknak fő generalisa volt, az egész bujdosó nemzet választása, et dum spes praefati matrimonii adhuc fervebat, Teleki recommendatiója által. Meglön in speciem a szines békesség. Tököli Imre és Vesselényi Pál, úgy hiszem, nem sokkal alábbvaló, vagy ugyan is nem kevesebb, de a miénknél sokkal jobboldal eljött Kémér-Margita tájára; egyszer éjtszaka jött olyan hír Somlyóba, hogy reánk akarnak jöni, rettenetes nagy lármájok volt a mi urainknak. Egy jó főember, nem nevezem, a mint a nadrágát felakarta vonni éjjel a setétben, ijedtében a nadrágja hasitékának vetvén a lábát, végig szakasztja a nadrága fél szárát. Egy ur szolgája katona lovát akarván nyergelni, a farmatringot akarta s kezdette a ló fejében vetni. Én a szállásomon aluván, éjfél tájban bójöve Macskási Boldizsár, felráza s mondja: öcsém uram, az Istenért kérem kegyelmedet, keljen fel kegyelmed, az urak

mind felköltek, készen fegyverben vagyon minden ember, roszt a hír. Kérdelem : mi hír? Mondá: Tököli akar reánk ütni s jöni. Én mondtam, hogy én bizony nem hiszem; felöltözém; onszol, menjünk fel a Teleki szállására. Én mondtam : én bizony nem bolondoskodom, ők is majd megcsillapodnak. Az utcán egy gerendára leülénk, Daczó is érkezék, beszélgeténk egy darabig, egyszer meghozák a hír csendesedését, eloszlánk, lefekvünk; másnap a szegény Daczóra fogták a lármacsinálását, de emberül retorqueálta. Énnékem volt ekkor egy Görgei Imre nevű magyarországi jó nemes ember gyermeke szolgám, kinek egy testvér öcsce Tököli inasa jött volt a bátyjához, és ekkor odaháttra a csűrben a szolgálommal alutt, nevette a lármát; de jó hogy akkor meg nem tudták, bizony büzt költöttek volna hozzám. Eljőve másnap Tököli s Vesselényi 300 szép válogatott lovassal, beszélének s együtt evének velünk; de annál kedvetlenebb, s annál hitetlenebb vendégséget nem láttam. Tököli maga borát, főtt vizét itta, elébe tett czipóból jó ha tizenkét falatot, evett a héjából azt is; étket is messzeről alól kért fel. Olyan is lön a békesség successusa a micsodás az áldomása. Hazajövének sok szegény ember pusztítása után in publicum semmi haszonnal. A szegény feleségem odahaza nyegett, mégis engem így sétáltattak magam költségemen,

szegény fejem. O Meliboe, deus nobis haec otia fecit. Bizony ha a lárma szerint reánk jönnek vala, gyalázatosabb ember minálunknál senki sem lett volna.

Anno 1681 augusztusnak utolsó hetiben indulánk táborba, mert folyásához képest gyengén érdemli a hadakozás nevit. Nékem bizony nagy költségem, fáradságom lön. Volt öt társzekerem 8—8 ökörrel, két-két béressel; két ló társzekerem 8—8 lóval; egy hintóm 6 lóval; két karos szekszénás lovam, egyik a szakácsé, a más a pohárnoké; paripám 6, és szolgálaim, cselédeim in summa 40. Juhat, vágó marhát sokat vittem, úgy hogy a vágó marhából három haza is jött, noha én senkinek csak egy borját sem ettem meg, haza sem hajtattam, mint nálamnál sokkal nagyobbak, és maga a generalis cselekedte Teleki Mihály. Szárnyas majorság, egy böszörményi disznó, széna, abrak, kerti vetemény és gyümölcs-nemün kívül senkiét el nem vettem. Szegény emberek elpredált marháját, nevezetesen Szatmárnál 2 vagy 300 ökröt s tehenet az hajtóktól elvettem s visszaadtam, de osztán Vay Mihály Teleki ipával együtt elpredálták. Azok a szegény emberek adtak volt egy tehenet a konyhára; sok éhező székelyt is tápláltam. Ezeket az Isten tudja, mégis a velünk bévitt döggel ökröm, tehenem 70 hala meg csak Kamaráson; hát másutt?! De Is-

tené a dicsőség; megérdemlettük mind én, mind mások.

Az én élesem ilyenformán volt : liszt szítálva, peszmét sok, borsó hajolva, só, lencse és minden egyéb, kása, szépen füstölt hús, és kivált száraz csuka felesen, szalonna, turó, vaj, méz, sódor sok, eczet, petrezselyem, zsálya, tárkony, murek szárasztva, fenyőmag, aszugyümölcs, száraz lictariumok; volt egy kis patika-ládám is, melyből mind 'nékem, mind más fő rendeknek leghasznosabbnak tapasztaltam syrupum ribesiorum, citriorum, et rosarum, spiritus salis vitrioli, nitri et pulveres margaritarum coralliorum etc. Reánk esvén a rossz víz miatt Debreczen s Kálló táján a vér, magamnak is, más uraknak is kivált a spiritus vitrioli, és a syrupok használtak; a községnek én praescribálám a sült cser-makkot nagy haszonnal.

Az ital dolga : üveg, pinczetok, és két-két ejteles fa-palaczkom annyi volt, kivált az üveg, mert fa 6, vagy 7 volt csak. Elég az, hogy palaczkokra vehettünk hat veder bort; volt osztán hat-hat vedres szép általagom 6. Ezeket, mikor megindultam Kamarásról, mind megtöltötték jó borral, circiter 40 veder ment beléjek. Elköltöttük először a pinczetok és palaczkokat, osztán az egyik általagot mind a palaczkokba tettük, et consequenter rendre a többit, hogy a derék nagy hordó bor

olyan tele ne locsogjon, azt osztán mikor megkezdettük, mind a pinczetok és általagokba vet-tük és úgy költöttük. Én mind anslagra vett tordai és függő borát vittem volt; mikor a táborban általagokra vettük is, mindenkor füstre vet-tük, sok szekfű, szerecsen dió, fahéj és csak igen kevés kénköből csinált anslagra. Én mindenkor szép, tiszta, jó bort ittam vendégcímmele és asztali szolgálommal szép egybejáró üveg pohárból. Hideget ittam jég nélkül is, mert földbe ásta, vízzel megöntözte a pohárnok az üveg palaczkot, melyet mások is osztán követtek; de a seprős, zavaros bort itták, ki megyre vettet, ki mit, de az enyimmel nem ért. Korcsomára és e mellett prebendára való bort is tartottam, pénzt is sokat nyertem; mindenek, és az én nem barátom Teleki is megvallották, hogy arra a táborra még némely nálomnál nagyobbak is jobb, vagy olyan készülettel nem mentek, és maga s cselédje senkinek jobban, vagy úgy se lakott, mint én s az én szolgálóm.

Engem főstrázsamesternek tőnek, az had registrumát kezembe adák, vicéül mellettem Ráczt Istvánt és Sárosi Jánost (a marosszékit), regálistákat adák, és egy Kis Gáspár nevű régi ember-séges katonát. Derékstrázsát estve mindenkor magam vittem ki, s állítottam helyére kit-kit, melyre nézve még nappal meg kellett énnékem a

tábor körül messze minden helyeket járnok, hogy tudjam hová tenni éjjel a strázsákat, és ha valami lárma lészen is, tudjam, ha csak mennyiben is a helyeket. Nem hiszem 11 óra előtt lefeküstem volna csak háromszor is, és a foszlányt, nadrágot igen ritkán vetettem le; kopja helyében lámpást tartottam a sátoromnál, hogy éjjel reám találjanak, ha hirt vagy mit hoznak bé a strázsáról; sátoromban is szüntelen gyertya égett, és az ajtó előtt mindenkor készen zabolázva tartotta egy szolgálóm egy paripámot. Mennyi fáradságom és költségem volt minden köszönet nélkül, azt csak Isten tudja, de örömmel miveltem, gondolván, hogy az Istennek és a magyar ecclesiáknak szolgálók.

Suminája e boldogtalan hadokozásnak ez : A bujdosó magyarok és fejedelem sok sollicitatiójára a porta, noha még az 20 esztendő békességéből egynehány esztendő volt hátra, megsegítéseket resolválá. Moldva egyezer, Havasalfölde egyezer lovasst adjon. Erdély minél többet lehet. A végekből török kilencz vagy tizezer, és ezeknek a törököknek szerdárja a váradi basa. Kurucz a mennyi lehet. És hogy mindezeknek fő szerasztkire legyen az erdélyi fejedelem. Erdélyből volt a registromban nyolczezer, de jó ha hétezer volt mind lovas, gyalog; a székely szökött mindegyre, kit a tisztai bocsátott pénzért; volt öt álgyúnk,

egy öreg s egy kisebb mozsárunk, ketteji az álgynak nagy, 18 és 24 fontos, hárma 12 fontos, munitiónk is; de tudományunk, emberünk hozzá kevés. Somlyónál declará a fejedelem kard és botnak Rhédei Ferencz által való adásával fő generalisnak Teleki Mihályt. Apátitól jöve mellénk Vesselényi Pál mintegy 1200, vagy mivel többecske lovassal, ki már Tökölivel vissza volt. Aranysegnél hozza a váradi basa oda Tökölit, a fejedelemmel, vagy méltábban mondhatom, Telekivel való megbékélésre. Debreczennél conjungálódánk. Erdély, Moldva, havasalföldi had circiter tizezer, török jó had circiter hétezer, Tököli, Vesselényi kurucza, szép had, circiter nyolcezer, in summa legfeljebb huszonöt, vagy legalább húsezer, cseléden kívül. — Böszörménynek a palánkját a tracta alatt bévágák a Tököli talpasi, és a várost osztán mindenféle magyar (de török nem) felveré; a német is kételen feladá a kis citadellácskát, volt 200, mindinkább nálunk maradának; énnálam is egy igen jó képiró, kinek munkája vagyon Szent Miklóson. Várost, templomot elégetének; a török bizony pökte, szidta mind fejedelmet, Telekit, Tökölit magam fülem hallatára: csonka bék, ez-e a ti hütetek?

Menénk Kálló alá; ezt lövék, ostromlák, a városát hamar megvevék, felégeték, osztán a várat

a kicsinységes belészorult gyenge cseléd sokasága feladatá a némettel. Ez is volt 200, kit elbocsátának fegyver nélkül, csak a tisztelnél hagyván meg a fegyvert, és kísérteték a rakomazi sáncba, az honnat ötszáz német előlünk általszálla a Tiszán, az hová azelőtt harmadnappal Tököli ötezer török, ötezer kurucz és kétezer erdélyi soláh haddal elmenvén, harczczal kínálta, provócalta a németet; noha azelőtt egy héttel Böszörménynél, de csak nekünk erdélyi fejeknek olyan lárnánk, confusiónk volt, hogy szégyenlem leírni; felköltünk, rakodtunk, hogy már sereget rendeljünk, induljunk, osztán ismét előbbi ganéj táborunkra visszaszállottunk. Teleki nekem parancsolá : rendeljem el a seregeket; én mondtam, hogy tudni kellenék ahoz. Még a maga szablyatársolyából ada egy nagy pugillárist, ott a mezőben, eső esett pedig, hogy irjam oda a rendelést. Kezdék a mit kezdék írni, köpenyeget tartván a szolgák a fejem felett : Ez így álljon, vagy menjen, Háromszék itt, Udvarhely amott etc. mezei had imitt etc. Bizony mind vanitas vanitatum volt, a német jövő hire is, a mi rendelésünk is. Fenült az had, egyszer a székelyek zsibongani kezdettek, miért nem mégyen a mezei had, mint azelőtt, elől, a mint mindenkor szokás volt, mert azt ad custodiam principis rendelte volt Teleki, Barcsai Mihály, úgy a fizetett gyalogot is; kicsi-

den mulék , támadás és rút futás nem lön. Tököli és a török hadastól veszteg ült s nevette , s mi is leszállánk. Ekkor a fejedelemnek és Telekinek egy sódor volt az ebédje , s nékem is egy sódorom volt , és arra vendégem Rhédei Ferencz és Nagyari József, udvari prédikátor.

Kállónál én is büszke bolondságból a várat megkerülém szakállas lövésnyire. No, az mint irám, feladák, énhozzám egy német lakatos állá, a feleségét élte a commendáns arra való bosszúból. Ez az asszony a szent-miklósi temetőben fekszik. Én mind a képirót, mind ezt a lakatost teljes szabadságban fizetett szolgának tartottam. A képirót a részegség ölé meg Szent-Miklóson. A lakatos sok helyt szolgált azután Erdélyben.

Tököli Kállónál circiter háromezer válogatott lovassal jöve a fejedelemhez, a többi hada is készen lévén. Ott Telekinek mindent szemére hányván, felette nagy indulattal és az egész dolog nagy észvesztésével elmene hadastól, épen csak Telekire való bosszúból, kinek commendója alatt nem lehetett, látván hogy a fejedelemnek csak a neve, de az alatt Teleki a szerászkir. Mi a török és oláh haddal menénk Szatmárhoz, a két városon ötezer forintot vona Teleki. Innét a török haza mene. Engem Tökölihez akara Teleki

a fejedelemmel küldetni követségre Patakhhoz. Én mondtam: én bizony nem megyek, mert hitelem, tudom hogy nincsen. Osztán Keresztesit küldék. Mi Erdélybe indulánk; Kornis Gáspár szüretre menvén Szinér-Váraljára, majd az orrunk előtt felferék a szatmári katonák, 70 marosszéki székelyt levágának. Zsibónál a fejedelem nagy ágyu-lövések alatt estvéig ivék. Szamosujvárból a fejedelemasszony nem engedte, hogy örömet löjenek, félvén, hogy megijed a kis fejedelem, hanem a mi öt kis ágyúnkat a várral ellenben való egy nagy martra vonák Széplak felől, és magunk meglőttük örömlöket. Én onnét Kamarásra, és onnét circiter 23-ia octobris Szent-Miklósra menék még a függő szőlőnek két vagy három pászmája szedésére.

Onnét osztán Fejérvárra novemberben a fejedelem bekísérésére, ki addig az ország zászlait, egy nagy kék és három kisebb selyem-materia aranyosokat mind magával hordozott, hogy a székes helybe, quasi triumphando, tegye le. De ebben is nagy rendetlenség lön. Estve szintén setétben érkezénk bé, és a palotára alig menvén, mindjárt a templomban, úgy, hogy a pap a prédikáló székben bizony a setétben kezde imádkozni. Én mondtam Pernyeszi hopmesternek: az Istenért hozassatok vagy 200 gyertyát és egy-néhány szövétneket a templomba. Mert a fejede-

lem nem alatt a székiiben, hanem fenn az erkélyben ült, ott pislogott két rossz gyertya; alatt egymást megpofozhatták volna a sötétben. Hozának; imádkozánk; ott is csak a városi szegény prédikátor Jenei István, de predikáció sem volt; a sem tudott készülni, nem is tudta. O miseria! quale bellum, talis victoria, talis triumphus. Nekem és sok jámbornak sirt a lelkiünk, mert akkor szép, jó békességre vihetjük vala a dolgot, ha olyan átkozottul meg nem szakadoznak vala az igazgatók. De ez volt az Isten haragjának kezszületi a jövő ítéletekre.

XII. RÉSZ.

Anno 1682 usque 1685 inclusive sok viszontagságim.

Anno 1682. ismét hadba menénk; én az én szegénységemhez képest magamra nézve azon készülettel, mint tavaly, de az urunk és generalisára nézve bizony bectelenül igen: mert tavaly mi valánk a fők, de most farkak vagyunk. Fő szerazkír a budai vezér circiter harmincz ezer törökkel, mind fejedelem mind Tököli annak commandója alatt vagyon. Mikor Fileknél megegyezünk is, külön három táborba szállottunk, Tököli nemhogy dependenter, de még csak correspondent sem volt a fejedelemmel, felénk sem jött, becsületi s hitele a török előtt volt kétannyi, mint a fejedelemnek; Telekinek pedig nemcsak semmi sem volt, hanem még veszedelemben forgott a török miatt Tököli vádlására, úgy mondták; ellenben Teleki egy Mulykó nevű, magyarul igen jól tudó fő török által meg akarta étetni

Tökölit, elveszi a török a mérget és adja Tököli kezébe, melyet ő megtartott mind a zernyesti harczig, a mint akkor mondotta, mikor a Teleki testét eleibe vitték: én nem bántottalak volna, ha elevenen elfogtak volna, hanem csak azt kóstitoltattam volna meg véled, a melyet Mulykótól nékem küldöttél volt; ma is a kalamáris ládám-ban vagyon etc. De ezek és ennek a hadakozásnak actái históriára valók, mégyek az én személyemhez tartozókra csak rövideden.

Engem a tavalyi tisztemnél feljebb emelének, sine titulo et vitulo hogy már generálisnak tevének, az erdélyi vármegyék minden hadát adák kezembe commendóm alá, úgymint circiter nyolczszáz vagy hétszáz zsoldost, bizony voltak jó katonák is benne. De n. b. volt jó ifjú legény cigány is lovas circiter huszonöt vagy harmincz közte. Mind várám, ha valami derék próbát tehetek vélek, de nekünk olyan jó, vagy rossz, de nagy szerencsénk lön ebben a hadakozásban, hogy ellenséget nemhogy láttunk volna szemeinkkel, de hírét is alig hallottuk; nem is volt ekkor semmi derék armadája Magyarországbán a császárnak, ha pedig volt volna is, mihozzánk csak a szárnya, sőt szele sem érhetett volna, mert a török, Tököli Kassánál, és osztán Fileknél volt; a mi marsusunk mind menőben, jövőben volt Somlyó, Debreczen,

Fegyvernek, Szolnok, Hatvan, Pásztó, Filek s azon nyomon vissza; nem is volt semmi munkánk, mert semmire nem commendirozott el a török Filek vivásakor is, hanem hogy osztán feladák a várat, a kerítésit parancsolá a török hogy földig lerontsuk, mert addig haza nem bocsát bennünket erdélyieket. Ezen a parancsolaton elijede fejedelem, Teleki és minden. Hatalmas Isten! a tél is itt ér bennünket. Én mondtam: ezen kétségbe ne essünk, mert harmad-, negyednap nem sok áll fenn benne. Monda Teleki haraggal: igenis, mert csákány, balta, karddal hányják el a várost. Én felelém: én gondom az, osszszuk fel csak a köfált, a mi a vármegyékre esik. Sok gerendát látok én Fileken, majd annyi régi római kos-falrontót csináltatok kávékkal belöle, hogy bizony elcsudálkoztok, mi leli azt a hitván vékony kerítést; mert alig volt jó fél öl is a temérdeksége, új volt és rossz mésszszel rakva. Olyanokat csinálánk tizenhat, tizennyolcz, húsz ember kezére valót, vas sem volt a végén, mégis ezekkel a csákány, balta, farúddal a felosztott falt úgy elrontók három nap, hogy fél öl ha maradott a földszinén feljül benne; osztán elbocsátá a vezér haza, de kilenczezer tallért ránta rajtunk. Filektől Hatvanig együtt jártunk véle, osztán ő Budára, Tököli meg Filektől ment a bányavárosok felé. Mi erdélyiek a fenemlitett

uton haza. Szolnokig pedig a szofiai, nikápolyi, tömösvári, váradi basák hadastól velünk jártak, de bizony csak a sok zászlójok, dobok, sipok volt, kivált a nikápolyinak. Mi erdélyiek többen voltunk, mint az említett nagy basa hada; a szolnoki hidnál hihető sok szökött volt már el, mert ahoz a török jól tud, mint szintén a székely.

Hasznom a táborozásban ez volt : a fejedelem a tömösvári basának, ki néhai hires Sejdi Amhet budai vezérnek fia volt, egy paripát küldé ajándékba tőlem; fékváltságban lovászmesternek, tolmácsnak adott, de nekem mint praestáló követnek tiz sing rózsaszín szép angliai posztót; egy negyven talléros pár pistolyomat, kit Hejdelbergában az elector ajándékozott volt (és azért én száz talléron sem adtam volna el), a nyeregfőből éjjel ellopák; korcsomából annyi hasznom volt, hogy a mely hat vagy hétszáz forintot vittem volt magammal, száz forinttal több vala Szent-Miklóson, hogy haza érek, noha bizony sokat költöttem, vásárlottam, szolgálaimnak fizettem, abrakot is sokat vettem én pénzen, hogy negyvenöt lónak mindennap légyen háromszor abrak, mely igazán meg is volt mindennap; hoztak vala ugyan énnékem a szolgálaim is, és az én kezem alatt való had is eleget, de én nem akartam a szolgálimat messze zsákmányolni bocsátani, nemcsak ellenségétől, hanem a paraszt ember agyon-

verésétől félvén. Az alattam való hadat is, mely másként kételen volt, hogy magának kenyeret keressen, mert nem volt csak mi kenyere élése is, nem akartam a magam példánmmal prédára szoktatni. Legnagyobb zsákmányok az én szolgálaimnak lön Árokszálláson, egy verem árpa, hazamenőben, circiter hatvan köből. Én ennek is megadtam volna az árát, ha ura találkozzék. A Tiszában kiváltképen való sok szép halat fogtunk, Turról, Ványáról és falukról sokat hoztak ajándékba is, pénzen is, én pedig a pénzt nem szántam. Látám kivált nyári időben, hogy a halat nem tarthatni; kurta tanácsot tarték élésmester- és mindenesemmel Mohácsi Istvánnal, ki mindenik táborozásban hiba és panasz nélkül való szolga volt, Isten nyugoszsza meg. Van-e eczet, zsálya, fenyőmag? Elég vagyon. Mondám a szakácsnak : ennek a nagy pozsárnak felit főzd meg, kit sóban, kit tiszta borssal, a más felét főzd kocsonyának, majd négy arasz volt a pozsár, ha nem nagyobb. Mond a szakács : ki ördög látott pozsár kocsonyát? Én mondám : meglátod te s én, ha elkészül. Hát olyan jó, csudálva s csemegélve eszik az urak. A szegény Haller Pált egyszer péntek nap egy tányér turó mellől hívta az inasom a pozsár kocsonyára; harmadnapig jól elállott tiszta fazékban a társzekérben, és éjjel a vízzel megöntözött földben. Akárki

próbálja meg, nem veszt benne. Jó sütöm és mosóm s egyszersmind szakácsom volt egy, a ki akárhol a földben Mohácsi gondviselése alatt készített kemenczében mind fejr, mind közczipót jót süttött nemcsak nékem, hanem más sok emberséges embernek is, melylyel sok pénzt kapott, Kis Mihály nevü, itt van most is velem Bécsben. Négy fejös kecském volt tehén helyett a juhok között, bizony mennyi teje volt, annyi beteg embernek használt; a táboron hire volt, mert Szolnok s Fegyvernek táján az iszonyú sok szép cseperke gombától a vér reánk esett vala. Én osztán az én konyhámról eltiltám; a kecskéket pedig a tejek életben haza hozá Erdélybe, noha a juhokat, teheneket mind megettük.

Nagy csudát irok. Az én házamból négyen csak közel az én sátoromhoz vacsorán lépes-mézet ettek a kalyibájok előtt; csak közel oda egy katona puskáját igazgatván, a puska elsül hire s akaratja ellen, és úgy mégyn az egyik mézevőnek a száján bé, s jobb felöl a füle töve felé által a pofáján ki a golyóbis, hogy sem ajakát sem fogát soholt a szájában meg nem sértette, a mint ezt ugyanekkor én sok emberséges emberekkel és tisztekkel megvizsgálók, és a törvényt is arra tettük; csuda és nevetség volt részszerint; a fájdalma és borbély-fizetésen felül egynéhány pácza lön a büntetése.

Az én pünkösdi generálisságomnak fizetése volt, hogy többet kellett főzetnem s bort költenem. Kezdődött julius elején, s végződött november elején az egész hadi expeditióval együtt anno millesimo sexcentesimo octuagesimo secundo.

Anno 1683 lön a töröknek rettenetes nagy hadakozása, Bécs alá, melynek egyik szárnya a tatár khám negyvenezer tatárral, százezer lóval és mindenestől fogva négy szekérrel általméne az országon, úgy mint barátunk, szolgatársunk; de a mi bolondságunk csak alig hogy ellenségünkkel nem csinálá, mert ő kivánt commissáriusokat, élést, jószágokra ígért salvagvárdiákat mindenüvé; a fejedelemmel, ki Fogarasban volt, kivánt szemben lenni, scilicet dona dare et majora recipere; szánánk kicsidet, veszténk nagyot. Az országgyűlésen Fogarasban Mikes praesidens és tanács voksa lön: senki tatár salvagvárdiát ne vigyen sub poena notae infidelitatis, de osztán magok és a fejedelem kezdék legszaporábban vitetni a salvagvárdiákat a jószágokba. A fejedelem Fogarasból úgymint a khám marsusából mene Ebesfalvára, Teleki generális és sok úr s főember Szebenbe; tisztességes követséget sem küldének, nemhogy ajándékot a khámnak, sem élést, sem semmit ügyiben nem rendelének, hanem csak imigy-amagy küldének egy szegény főembert Kabos Gábort commissariust melléje, másképen

bizony jó egy embert, de minden szükséges eszköz nélkül. A szegénység havas erdőkre, kastélyokhoz s városokhoz futa.

Mihelyt a khám megértette, hogy a fejedelem Fogarasból öelöle ment el, semmi tiszteséges követ, ajándék, sem provisio reá : addig nyomásra és rétekre szállván, azután mind a buzára s tavasz gabonára szállott, és azt az egész marschusában Barczától fogva Fogaras, Szeben, Fejérvár, Enyed, Torda, Kolosvár, Somlyóig követvén minden menésében szállásában, megbecsülhetetlen károkat tett, zsákmányolni is azután bocsátott, kik égettek is imitt-amott.

Bethlen Gergelyt Udvarhely és Lázár Imrét Marosszékkal és a mezei katonákkal arra rendélék, hogy járjanak oldalfélt a tatárral három mérföldnyire, és a zsákmányosát verjék vissza. Isten irgalmassága lön csak, hogy ebből nagy gonosz nem süle ki, így telik bé : delirantibus principibus plectuntur Achivi.

Sokak csudájára és némely, kivált nem barátimnak rágalmazására, én csak a feleségem, gyermekimet küldém Enyedre, magam Szent-Miklóson maradék, és a felső rend házfalát ekkor rakattam; csak másfélnap, hogy megszűnt a munka, mikor a tatár Fejérvár, Enyednél volt, onnét pedig én még Szász-Sebestől két salvagvardiát hozattam; sok futott ember volt az én házomnál, az én sze-

mélyemre nézve kiváltképen azoknak szekereikből duplás sánczot is csináltattam, marhájoknak a ház alatt való rét- és berkeket adtam, egypár réz-dobom fenn a kömives álláson, dobos a szücsöm, zászlót kopja-lobogóból, muszulyból csináltattunk; volt puskásunk circiter negyven vagy ötven, ebből hatot a falu tornyába tettem, meg annyit az alsó udvarhoz, olyan instructióval, hogy éjfélkor én egyet lötetek a doboló álláson, ők is löjenek egyet mindenik helyen; ha én többet, ők is ahoz képest; mely csak arra való volt, hogyha éjtszaka valahol tatár jár, gondolja azt, hogy három vár vagy on ott tele puskással, nappal pedig mindenik helyt ki volt téve a lobogó. Egyszer Bolkács és Szépmező között, a Pál-völgye tetejére jöve nappal circiter százötven tatár, még a salvagvardia nem volt ott; én csak megveretém a dobot, a három várban egyet egyet lövénk, a tatárok nézének, beszélének sokáig, osztán csak vissza ismét Szépmező felé az erdőre vagy hová. Érkezők Bethlen Gergely, és szálla a bolkácsi rétre, odamenék gazdálkodván vacsorára, meg haza éjfélkor; a szokás szerint hármat lövénk, Gergely ur mindjárt dobot ütete s elmene, nem jut eszembe, merre. Másnap Lázár Imre érkezék, ennek is gazdálkodám és Szépmezőig kísérem, haza menék, ő ment Balásfalvára.

Távozván a tatár, én a salvagvárdiákat küldém Tordára, azon enyedi, már a táboron esmeretes emberrel és szolgálimmal, hogy onnét ismét vigyenek salvagvárdiákat Kamarásra; vittek is, de már a falu elfutott volt. Egyszer valami lézengő zsákmányos hatvan tatár érkezik a faluba, szintén akkor, mikor az én tiszttartóm a vállán egy pokróczba takarván hoz egy kosár méhet; a tatár ránczigálni kezdi a pokróczot, nem annyira vágyván a mézre, mint a pokróczra, talám nem is tudta a méhet ott lenni; a tiszttartó a méhet, pokróczot odahajtja a tatár nyakába vagy ölibe; kipsodul a méh, nemcsak azt az egy, hanem a többi tatárt, magokat, lovaikat marni kezdik; nekihարagusznak a tatárok, mégis jó, meg nem ölték őket, sem a házat fel nem gyújtották, csak kifosztották lóból, mindenből, némelyiket anyaszült mezítelen hagyták, és szörnyen megkorbácsolták. Mégis az enyedi ember utána menvén a tábornak, Kabos uram által sokat visszaszerzett a fosztott egyetmásban, fegyverben, lovat is egyet vagy kettőt. Azt mondta a tatár khám fővezére : járjon véle még csak egy nap a káros ember, egy tölg, vagy darab szíjig mindent viszszaadat, de nem mert, félvén visszajövöben hasonló lézengőktől. Szégyenlhetné ezt sok keresztény had és annak tiszt; negyvenezer magyar vagy német között ki keresné az olyat fel, nem

azért, hogy nem lehetne, hanem azért, hogy nem akarják, nemhogy pogánynak, de a magok nemzetének, hazafiainak, keresztényeknek sem.

Ezalatt a tatár elmenvén, feleségemet hazahozám rossz egészséggel, melyet megtekintvén a fejedelem s Teleki, honhagyának a bécsi expeditióból; osztán ősszel a lévén a híre, hogy a tatár ismét Erdélyen mégyen haza, engem fejevári kapitánynak tettek, a fejedelemasszony szép prebendát rendele. De az Isten másfelé vivé a tatárt, és mi lemenénk felesen a fejedelemasszonynyal Dévára a fejedelem eleibe, ki Lippa felé jött felette tanácstalanul, az éhhel, döggel megholt hadnak majd talám csak a felével, a kit elvitt volt, mert a fegyver nélkül is jó részént elhullott mind. Én, az öcsém Bethlen Pál eleibe küldék hat lovat és tizenhat ökröt segítségére, mely önéki igen jól esett akkor, mert Lippától; fogva Déváig inkább megromlott az a had már november elején, mintsem Bécstől fogva Lippáig, nagy kedvetlen híre volt köztök a györi dongólegyeknek és a biai tónak és forrásoknak.

A fejedelem secundum suam indifferentem bonitatem jó szívvél láta engemet is; de nézem Telekit, hát ezer szitok a szemében, de hiszem hátom megé a szájában, szívében százezer, ez pedig csak azért, hogy azalatt, a míg Bécshez járt, Bethlen Sámuel vette Nagy Borbárát és

nem az ő leányát; noha bizony az mind az én hirem és tanácsom nélkül lett volt, még csak politice vagy civiliter sem tudta indulatját titkolni. Szászvárosról indulván a fejedelem Fejérvár felé a fejedelemasszonynyal és fiával (kit még indulása előtt fejedelemnek választottak vala) üle egy szekérben, mondván, hogy Teleki és mi ülnénk más hintóba. Vaj Teleki bizony énnálamnál alábbvaló emberekkel részszerint béüle, s engem ott hagyta. Én ülék paripára, s mondtam magamban: ilyen amolyan lélek fia, legalább lovas legényed nem lészen Bethlen Miklós; elnyargalék, magam elől elment hintómba ülék és osztán a fejedelmet a szállásán gyalog excipialtam. Mégis azután a Bethlen Sámuel lakadalmában, Keresdre a Bethlen Elek kiadó sógor házánál fővendég lön, és én násznagy; megmondták azután, hogy csak a pohárközben is sokat szidott, gúnyolt, noha ő nem ivott bort, józan volt egészen; én is csak félrészegségre sem ittam, hogy a búcsúztatásra eszemen légyek, láttam is eltitkolhatatlan idegenségét néki és társainak Bethlen Gergely, Mikes és gazda Eleknek. Ez a lakadalom volt in anno 1684, úgy jut eszembe, januáriusban.

Mikor a fejedelem fia választása lön, azt nemhogy a gyűlés előtt, vagy a gyűlés alatt tudták volna a státusok, de a választás előtt félórát

val, fertilityal sem tudták. Barcsai Mihály monda nékem az nap reggel : sógor, ma itt igen nagy dolog lészen, (de nem mondá meg ő is, hogy mi?) de a lelkedre kérlek, hogy ellene ne szólj, mert veszned kell. Eléjőve Teleki más tanács urral a fejedelemtől követségben, úgy tetszik, ugyan Barcsai Mihálylyal, s proponálá :

A fejedelemlnek a porta kemény parancsolatjára táborba kell menni Bécs alá; szintén öregedni kezd; a nagy királyok is halandók, az hadi dolog veszedelmes etc. Gondolkozzék a nemes ország maga dolgáról, megmaradásáról. Mikes praesidens quasi attonitus mond az országnak : Nagyságtok s kegyelmetek lássa, jó volna a tanácsurakat lehivatni az ország közzé. Egy felől, más felől: Igen is, igen is. Elmenének, lekérék a szokás szerint, lejövének, ülének. Teleki mond : mit parancsol nagyságtok, kegyelmetek? Mikes az iménti propositiót reassumálá. Nosza discursusra. Teleki csakhamar : Halandó az ember, a fejedeleml sokféle nemzet, sok történet és sok veszedeleml közé mégyen, mit csinálnánk, ha oda találna halni? Hallgat minden. Teleki pergít : Ez hallgatással meg nem lészen, cogitandum, discurrendum, agendum, casu quo meghalna a fejedeleml, quale regimen instituendum? Az aszszonyember erőtlen, a gyermek gyermek, etc. Végre ugyancsak kifakasztá : de successione et

illius electione cogitandum. A fejedelem fia szép, nagyreménységű gyermek, a fejedelemasszony értelmes, virtuosa és az országnak merő édes anyja. De csitt, gazda nélkül ne vessünk számot, kérdezzük meg a fejedelmet : nem lészen ellene? Quasi vero. Felmene maga ugyan a fejedelemhez, s meghozá, hogy valamit az ország maga javára valót feltalál, csak kövesse. Küküllő vármegyei követ Daczó Gergely, igen értelmes, jámbor ember, animo sincero mondá : ez nagy dolog, fejedelmet választani; eddig ebben semmit sem tudtunk, jó volna délutánra halasztani, a vármegyék és státusok beszélgetnének, és osztán lenne szép csendesen az electio. Ezt Teleki úgy leriogatá, alig éré béfalni, leült. Én bizony noha láttam sok akadályt, de mégis javallottam, nemcsak féltemben, hanem a közönséges jóért, és a fejedelemasszony az én életem megtartásában elkövetett kegyességéért. Ebédre sem menénk, meglőn a választás; Teleki kihozá az ország közé a gyermeket, majd csaknem hét esztendőst az ölében és tevé az asztalra. Lőn nagy „vivát“ kiáltás háromszor; fogá ismét az ölébe, s bekésérők országul az atyjához; harmadnap a fejedelem az országot megvendéglé. Teleki a több pohárok között köszöne általellenben véle Mikesre egyet: Valaki ennek a választásnak nem örül, kurva legyen apja, anyja, felesége, leánya, minden nem-

zetsége, és oda menjen a lelke, a hová a Basa Tamás és Bethlen János lelke. Ötödik ülven én alól rajta, szóról szóra így hallám, mert igen nagyon mondta; meg Gyulafi László feljül ülven épen mellettem, még inte a szemével néki, hogy én hallom; Gyulafira, és tőle reám jöven azon pohár, elvevém és mondám: miért nem mondod oda a nagyját, mint Teleki? Monda: de Isten úgy segéljen, ő se mondana bár olyan bolondságot. Elköszöném s megivám, noha én másként ekkor se ittam meg az eszemet. Vesd össze keresztény ember már avval az idővel, és lásd meg Hos. 8 : 4.

Mikor a török Bécs alá járt, Erdélyben nagy bőség volt, egy Izsák nevű fejevári zsidóval én búza- s árpával indíték keresetet Lippára, ő harmados volt mindenben; circiter ötezer köből búzát és kétezer árpát küldtünk le a Maroson, és szépen nyertünk rajta, mert igen olcsó volt a búza, nyolcz s tiz poltrán vékája, az árpa négy poltrán. Da a szegény zsidót a tolvajok megölték, énellenem meg ismét egy partialis gyűlésben Teleki, társai, az én ismert barátim, articlust akarának csinálni, hogy énnékem nevezetesen ne légyen szabad búzát vennem. Dörgött, csatogott, szitkozódott, eskütt a palotán, a gyűlésben. Micsoda rettenetes dolog, uram, ötven hatvanezerenként küldeni ki a búzát, még pedig sós

hajókon, mennyi sót vitt volna az az hajó? az ilyen miatt nem telik ki az adó, úgy segéljen, így kellene s amugy. Én csak hallgattam, míg szem-befognak; készen voltam a nagy szörnyű hazugság megczáfolására; sokan tudván már a dolgot, és hogy a liber quaestustól nem lehet senkit eltitkolni, csudálták és bizony meg is ítélték magokban; a portusi kétezer tallér adó is megvolt, semmi sem telék benne, mint nagyon Psal. 112. v. ult.

Még más gyűlés lön Fogarasban in anno 1684, v. art. ejusdem anni 17; és mikor már a gyűlésnek vége lön, csakhogy szintén még el nem oszlottak a palotáról, én lemenék a szállásra hogy egyem, s elmenjek haza Szent-Pálra. Egykor jő egy inas, hí az ország közé a praesidens szavával, felmenék, hát voksolnak rendre, letülék. A diák a praesidens parancsolatjából kérdezi voksomat, én mondom, hogy én nem tudom, mi csoda dolog, mert én a szálláson voltam. Felvevé Teleki s mond: Amaz istentelen töröktől tett Barcsai Ákos fejedelem donatióit és minden actáit akarjuk országul cassálni, és valaki ebben velünk meg nem egyez, nem igaz hazafia és in notam perpetuae infidelitatis incurraltnak pronuncialjuk. Már kegyelmed voksoljon. Én mondom: Elveszett dologhoz nem kell tanács, hiszen már a voks is elkerült, mi szükség az én vok-

somra? Én egy ország végezésének ellene nem szólhatok, nem is állhatok. Ismét monda : A voks még félig sem került, voksoljon kegyelmed. Én kezdém mondani : Az ilyen actorum vel regiminis rescissio nem ujság e világon, és ebben a hazában is, de az olyan dolog a regensek változása után mindjárt szokott lenni; hogy Barcsai megholt, több husz esztendejénél, én indifferens vagyok, quoad me bene. De két akadályt látok : 1. hogy a mi kegyelmes urunkat is a török tette fejedelemmé, azt a dolog bizonyítja; hát ha jövőendőben husz esztendő, vagy mennyi mulva az ő nagysága donációit és actáit is cassálják, kiváltképen erről vévén példát, mi lesz belőle? 2. Sok szegény ártatlan nemes vagy egyéb ember romolhatik meg vélek, armalis, exemtio etc. Nem várak végig a voksomat, Bethlen Elek félig feláll, s mond : bizony lelkiismereti ellen mondja kegyelmed. Én ezen megharagván, mondtam neki : mit vizsgálja kegyelmed az én lelkelem esméretit, vagyon énnékem olyan jó lelkiismeretem mint kegyelmednek, még jobb. Felugrék melléje Bethlen Gergely s monda nékem fordulván : majd olyan leveledet hozatom elé, meglátszik, micsoda lelkiismereted vagyon. Kinek is mondék : hozd elé mindjárt; s mondtam a deáknak : menjen elébb a voks-kérdezésben. Megzördüle Mikes, Teleki : voksoljon kegyelmed. Kinek

is mondék : nem voksolok, mert itt szabad voks még legalább nékem nincsen; én részemről nem bánom akár cassálják, akár ne, mert bizony fennyen megcsalja magát, vagy az ebet, a ki azt gondolja, hogy az én atyám keresett jószági csak a Barcsai és Kemény János donatiójával állanak; szánom csak a sok szegény nemes embert, a ki csak úgy járt csendesen birt collatiójával, mint a kinek puskaporral vettetnék fel a házát s magát. És hogy a mai donatiókhoz is sem maga, sem maradéka senkinek sem bizhatik; — ezzel el is akarék menni; de meg attól félek, ha megindulok, scissio-csinálásnak nevezik, s megfognak; nem is hittem akkor, hogy kijöjek abból a várból, míg ki nem jövök, és az Olton által nem kelék. Rettenetes árviz volt, Garlaczig ért, még a faluba is behatott, nem is evém csak mit is; lovakat usztatva, magam csolnakban menék által. Isten a fejedelemasszony emlékezetit áldja meg, talám ekkor is veszedelembe estem volna, de Gilyányiné Apafi Annával, ki egy volt a fejedelemmel, azt mondták veszekedve : Annak az egy embernek volt esze. Jól voksol. Hát téged ki tett fejedelemmé? a te donatióddal szintén így bánhatnak, a gyermekedet Husztból s mind ebből a Fogarasból kiforgatják. Ilyen szép mulatóságokat csinált nékem a világ. Teremire, Kamarásra vásott a fogok, de Isten kiadta a választ

itt is. Zsolt. 112. v. ult. Itt is keresztény olvasó vedd össze más a tegnappal, hát még a nagy holnap mit hoz magával? Isten adjon jót.

NB. Naláczi Istvánt néhai Barcsai Ákos csirákját fő követésre eltudták a portára; nem kicsiny subtilitas volt, mert ha honn lett volna, nehezen vehették volna erre a fejedelmet.

Ezt a Barcsai donatiói rontását pedig azért halasztották ennyire, hogy először Barcsai Mihályt kellett kivetni nagy szemekbéli szálkát, ki nek tragoediáját rövideden leirom mind az olvasó tanulására, mind az én miatta való veszedelmémért. Barcsai Mihály csintalan, tréfás és borzózó, de másként igen értelmes, activus, derék ember vala. Nem Teleki, hanem Naláczi és Székely László által a fejedelem és fejedelemasszony igen kedves embere, udvari főkapitány, tanácsur, fejedelmegyei főispány lön Bethlen Farkas halála után. Nagy bünci lőnek : 1. Az esze. 2. Ura s asszonya és sokak előtt való kedvessége. 3. Hogy a fejedelem mezei hada kezében. 4. Tökölivel való barátsága a fejedelem hírével in anno 1681. Kállónál, hogy az ott említett veszekedés után Tökölit incognito a fejedelemmel szembe juttatta volt. 5. Sokaknak szerzett holmi grátiákat a fejedelem és fejedelemasszonytól. 6. Két Bethlen s Mikes eleitől fogva örökké halálba gyűlölte, és 7. Teleki tőle félt. Ez az hét halálos

bűn ötet a fejedelemmel megfogatá, mazullá téteté és végre meg is nótáztatá. Sokat inquiráltak reá. Az egy Vajda László postamesteren kívül mind pro ipso incatto volt, nem contra. Ezt látván az említett ellenségi, szörnyü hallatlan dolgot követének. Mikor a törvénye állott, Teleki a fejedelem házából hozá a fejedelemnek maga kezével irt czéduláját, a melyben írva ez vala : Azzal az hittel irom, a melylyel a fejedelemség condióiára megesküttem, hogy Barcsai Mihály sokszor olyan ártalmas tanácsokat adott nekünk, hogyha fogadtam volna, az országnak is el kellett volna veszni miatta. Szóval addálá Teleki : A fejedelem azt mondja s izeni az országnak, hogy ha nem igaz, a mit maga irt ő nagysága, fogja az ország magát ő nagyságát, és ott azon a fogarasi palotának ablakán hajtsák le fűmeredek. Barcsai felnéze az égbe, nagyot sohajta, nem szóla. Azonban Pekri Lőrincz nekem s Bánfi Györgynek (minap gubernátornak) súgja : Ugy segéljen, ő azt hallotta, a fejedelem megesküött, hogy valaki Barcsai Mihályt meg nem nótázza, megfogatja s megcsigáztatja. Bizony Isten, hol izzadtam, hol elhültem s fáztam a szörnyü dolgon, lelkem, testem úgy tusakodott, hogy mit mondjak voksomban, az ő ártatlanságát és oppressióját tudtam. Bánfi előttem voksol csak rövideden : Én nem nótázom. De könnyü volt őnéki

rövideden, s úgy voksolni, mert senkitől sem félt; de néked Miklós uram, hic Rhodus, hic salta. Felfohászkodám s mondám : bizonyosága a directornak uno excepto mind pro justo vagyon, az egy bizonyyságról pedig az Isten maga parancsolt, hogy ne vegyék bé; azért is világi törvény regulája : unus testis nullus testis. A mi pedig a mi kegyelmes urunk recognitióját nézi, én ugyan, az Isten oltalmazzon kétségbe híjam, de én arra, úgy mint testisre, törvényt nem tehetek, mert a persona majestatis, ki az ilyen causában vagy summus judex, vagy summus actor, nullo modo admittálja a testis nevet. Azonban Teleki itt nem állhatván tovább, interrumpála, és eltűzesült, változott arczczal monda : Micsoda mézes-mázos voks, elúnja az ember végét is várni; mondd el uram egyfelé, ha mondod. Én mondám : mindjárt elvégzem. Continuálom : egy akadályt látok. Most az Isten keresztény kegyelmes fejedelmet adott, kit éltsen, boldogitson; de lehetne olyan fejedelem, ha az ilyen recognitiók vim testis et judicium superinde obtineálnának, hogy azzal abutálhatna, és egy tanács sem lehetne securus soha is; mindazonáltal, ha rossz tanácsot adott : consilium malum consultori pessimum, legyen fogva, mig director többet bizonyíthat a jövő gyűlésen reá, s vegye el jutalmát, avagy lássa az ország s a fejedelem, mit csinál véle,

az ő nagyságok kegyelmességére hagyom vok-sommal.

Jött vala egy Antidius Dunod nevű páter igen titkos követséggel római császártól a fejedelemhez, bizony tudós, activus ember, in anno 1685, de követségét Teleki Mihálynak detegálta csak egészen, és nekünk csak mesében adta elő : *Cessio de vobis facta est vobis exitialis, sed sua S. C. R. majestas nolentes volentes paterne protegit. E re vestra est vobis cum principibus Moldaviae et Valachiae arcto foedere jungi et suae majestatis protectionem implorare.* Én, mikor rám került, azt mondtam : olyan homályos mesére csak, én a portától elszakadni nem merek. Ide hátrább meglészen ennek a Sphynxnek Oedipusa. De megpirongatának.

Ezen esztendőben adatának a tanácsurak kölcsön só-vekturára Páter Jánosnak, vagy inkább magoknak (mert Páter János neve alatt ők bírták a sót) ország pénzét negyvennégy ezer forintot. Én remonstrálám, hogy bizony odavész, mert a török és só dolga már non est in statu. Nem hívék, megpirongatának; ma is oda a pénz, ők is, Páter János is.

Ezen esztendőben akara engem a fejedelem tanácsnak esketni, és Bécsben főkövetnek küldeni; Székely Lászlótól meg is izené. A két Bethlen s Mikes reá Telekire s a fejedelemre, hogy

ők a tanácsból is készebbek elbúcsúzni, mintsem az úgy légyen, elbonták *fato suo tristissimo*, uti *sequentia docebunt*. Interim engem ekkor lebecstelenítének.

Ezen esztendőben hozá egy Marchisio vezetéknévű, Veteráni főstrázsamestere a császár levelit a fejedelemnek a Máramarosba menő regimentek állapotjáról. *Petite et accipite*. A mi uraink Marchisiót Marchiónak érték. Nosza menjen eleibe a fejedelem hintaja Dániel Istvánnal, egy sereg színes udvari katona, és étékfogós bejáróból álló compániával, épen majd a vajasdi patakig; Naláczi főhopmester a nagy grádics alján várja, mikor a hintóból kiszáll; jöjön előtte mint a fejedelemnek, drabont; udvari ifjuság; nemes- és főrend sorba álljon a három palotán; a tanácsurak az ebédlő palota ajtajában excipiálják, maga a fejedelem a bokályos audientiás ház ajtajában várja. Én erre mondtam : Az Istenért, mit akar kegyelmetek, ez nem marchio, hanem csak egy olyan szegény nemes ember, mint én, vagy talám olyan sincs. Marchisio a falu vagy város neve, a honnét való. De ha marchio volna is, még sem kellene azt követni véle. Ó ki sok szegény koldus marquez vagyon! nem jut kegyelmetek eszébe amaz hamis Zríni? Nem fogadák. Engem, félre fordulva, in *tertia persona* másoknak le is szidogata Teleki. Azután szégyenlette

maga is, úgy a fejedelem, fejedelemasszony is ezt a nagy bolondságot. Dunod ott jelen lévén és maga Marchisio, először csudálták, azután nevelték.

Ezen őssen hala meg az én szép, jó feleségem Kún Ilona; betegségéről oda feljebb inde ab anno 1679 emlékeztem, most majd tizennégy hétig fekvék kolikában s arenában. Halála előtt circiter hat héttel, egyszer az ágyán ülök, néz a kárpitra, s mondja a deák szót „quare“ (deákul pedig ő nem tudott) és mindjárt kiüté a nyavalya, mely haláláig hol gyakrabban, hol ritkábban törtön törte, s elalutt belé. Pápai Ferencz medicinae doctor, jó predikator és én voltunk mellette. Halála előtt negyed nappal délután neki háborodék, iszonyu egymás ellenében általszegzett szemmel nézni és sikoltani kezde. Jaj, jaj, bizony elkárhoztam; meg-meg imádkozott, s mondta : nem kárhoztam. Ismét : jaj! bizony elkárhoztam. Meg imádkozott, s mondta : nem kárhoztam. Tartott épen ez a harcz tizennégy óráig; doktor és predikátorral beszélvén, elszedetők a szemével általellenben lévő czimereket, ki az anyjáié, ki Basa Tamásnéé, ki kié volt, gondolván, hogy a halál félelme rettegteti. Biztattuk, vigasztaltuk : ne féljen, hogy az Istennek jó szolgáló leánya volt, mennyit a bibliát olvasta, a predikator után a textust, tanúságot mindenkor leirta, leányokat, mit tanul-

tak, examinálta, tanította, kegyes, könyörülő, alamizsnáalkodó, egy szóval, bizony ritka tudós és szent jó asszony volt. Retorqueálta: szintén azért kárhozom el, hogy a szentirást olvastam, és az Istennek annyi ajándéka volt nálam. Itt fekszik ugyan a testem ebben az ágyban, de régen pokolban vagyok. Sokat disputálta ezt, és úgy tetszik, eszin, melyről mi, a doktor s pap tanácskozván, ezt találtuk, hogy nemcsak a nehéz betegség symptomája, hanem az alkalmatossággal abutáló sátán kísérteti. Egy, a lábánál álló azelőtt bűnös asszonynak monda: ládd-e mint vagyok én? pedig az Isten s ember tudja, hogy én jámbor voltam, mégis né micsoda a bűnnek creje bennem. Te tudod, mi voltál, térj meg, eredj.

Egyszer monda: menjen ki minden ember, csak az édes uram maradjon itt. Elmenének. Irtoztató sok bűnöket, tisztátalanságokat kezde előszámlálni, mintha mind ő bűne volna. Mondám én: az ördög fogja csak reád, hiszen a más ember bűnéről nem adsz te számot. Erre monda: az én testemben ugyan a kegyelmed testén kívül más soha sem volt, de én az atyám bűne miatt halok ilyen szörnyű formán meg. Kegyelmed az apámnak mondja meg, térjen meg, mert több bűne ne volna, csak a kit én tudok, el kellene veszni, egész házának romlását megérni; és maga gya-

lázatosan hal meg, el is kárhozók. Ez eddig, és bizony jaj, sok bételék a szegény Kún Istvánon, minden gyermeke meghala, maga azután szegény és bectelen állapotban hala meg. Egész éjszaka tartván ez a tusakodása, reggel azon elszegzett nézésében elmosolyodék, kezeit összecsapván, monda : örüljetek, hálá Istennek, vége lön az én törvényemnek; azt mondák : ne félj leányom, minden hüneid megbocsátattak tenéked. Nem kárhozom el. Örüljetek. Osztán haláláig ezen szép csendesen volt elméjében, testét hogy a nyavalya néha kitörte. Béhivatám a két gyermekünket, s kérdé : ettetek-e? Monda : eredj, menjetek el, egyetek. Elmenének. Osztán nékem monda : ebben a két gyermekben kegyelmed nem boldogul, mindazonáltal kegyelmed el ne vesse. Én sirtam az ágya lábánál. Monda : ne sirasson kegyelmed engemet, az Isten tárháza nagy, a ki engemet adott volt kegyelmednek, adhat szintén olyant, mint én voltam, szebbet is, jobbat bár ne. Én már kegyelmedet és a gyermekeket is csak úgy szeretem, mint egyik lélek a másikat, mert nékem a testem vagyon itt kegyelmetek előtt csak, de az én lelkem az örök életben vagyon. Mikor étellel vagy orvossággal kínáltuk is: meg lehet, hozzák, de nékem már erre a világi életre nem kell. Házasságáról kegyelmednek azt mondom: gondolom, talám kegyelmed

egy özvegy asszonyra fordítja elméjét, de bizony megbánja kegyelmed; hanem árva leányt végyen kegyelmed. Ezt is követtem; de bezzeg mind atyjáról, gyermekeiről való jövendölése bételék. Hala meg 3-a decembris anno 1685.

Az én keserűségem megtornyozott. Mikor a feleségem ilyen agonban volt, érkezék Bethlen Pál levele Medgyesről: mi a fejedelemmel futunk Szebenbe; Csáki László Bánfi-Hunyadra szállott német és magyar haddal; betegét is csak hozza el hintóban, mert áruló névben esik etc. Én azt irán, hogy az lehetetlen. Én Istennem! micsoda napok! A feleségem vonaglott, ládáimat rakattam, futottam Medgyesre, Szebenbe, mégis áruló lések.

Azon decemberben eltemettetem a háborúhoz képest szép tisztességesen, Horti István püspök és az enyedi professorok predikáltak, oráltak, a futás miatt főrend nem sok volt az atyámfiain és sógorimon kívül; az apja sem; nemes és egyéb rend elég; én is osztán bemenék Szebenbe.

Itt vagyon az én első házasságomnak, mely tartott tizenhét s fél esztendeig, feleségem életének, mely harminczhárom esztendő volt, 1685-dik esztendőnek, Erdély békességének és ennek a résznek is szomorú vége.

(Az első kötetnek vége.)

BOULEVARD
N° 10
PARIS

